Toplum ve Kuram
Lêkolîn û Xebatên Kurdî

Toplum ve Kuram Yayınları
Toplum ve Kuram Dergisi, İstiklâl Caddesi No: 116
Danışman Geçidi Han Çıkmazı Sokak No:1 Beyoğlu/İstanbul
toplumvekuram@gmail.com
www.toplumvekuram.org

Kitap Dizisi: 10

Sayı Koordinatörleri
Rûken Alp, Serhat Arslan

Yayın Kurulu
Adnan Çelik, Ayhan Işık, Güllistan Yarkın
Harun Ercan, Mehmet Polatel, Namık K. Dinç
Onur Günay, Ronayi Önen, Rûken Alp, Serhat Arslan

Bu Sayıya Destek Verenler
Ali Sarı, Başak Can, Cigerxwin İnce, Dersim Demir, Derya Aydın, Emin Alparslan, Nilgün Güngör, Pınar Yanardağ, Rezzan Alagöz, Suat Baran

Kapak Tasarımı
Volkan Ölmez

Mizanpaj
Tarkan Togo

Baskı
Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok, No: 239-216 Topkapı/İstanbul

ISBN
978-605-60675-6-3

Abonelik Koşulları
Yurtiçi Abonelik Bedeli: 2 Yıllık (4 sayı) 60 TL
Türkiye İş Bankası **TL Hesap No:** 10420713656
IBAN: TR480006400000110420713656

Yurtdışı Abonelik Bedeli: 2 Yıllık (4 sayı) 50 EUR / 75 USD
Türkiye İş Bankası **Euro Hesap No:** 10420190812
IBAN: TR970006400000210420190812
Türkiye İş Bankası **USD Hesap No:** 10420190826
IBAN: TR100006400000210420190826

Yukarıda belirtilen hesap numaralarından birine yatırılan ücreti gösterir dekont (veya dekont da olabilir) tarafımıza ulaştıktan sonra dergiler adresinize postalanacaktır.
e-posta: toplumvekuram@gmail.com

TOPLUM VE KURAM

Lêkolîn û Xebatên Kurdî

İçindekiler

Bu Sayıda: 7

Qırıx: 1990'lar Diyarbakır'ında Kürt Ulusal Mücadelesi, Toplumsal Cinsiyet ve Gündelik Hayat Üzerine Bir "Ters Yüz Rapsodi": 11
Serap Ruken Şengül

Savaş ve Bellek: Doksanların Zorla Kaybetme Fenomeni Olarak *Beyaz Toros*: 41
Adnan Çelik

Eren Keskin İle
"Ölülerimize Olan Borcumuz: Devletle Hesaplaşmak" Üzerine: 59

Kürt Özgürlük Hareketinde Kadın Direnişi 75
Rûken Alp

Kamu Sendikalarında Etnisite ve Sınıf İlişkisinin Kuruluşu: Yurtsever Emekçiler: 99
Kiraz Özdoğan

"Bingöl'de Savaş, İstanbul'da Irkçılık: Kürt Alevi Bir Kadının 80'lerden 2000'li Yıllara Gündelik Yaşam Deneyimleri" Üzerine: 111

Özgürlüğe Sevdalı Köy: Mijîn: 125
Zülküf Kışanak

Türkiye Kürdistan'ında Köye Dönüş ve Zorunlu Göç Üzerine Yeni Perspektifler: 139
Joost Jongerden

Hakikat Komisyonları ve Dünya Deneyimleri: 159

Muhtaç Kaynakça: 207
Evin Jiyan Kışanak & Çağrı Kurt

Özetler: 221

Bu Sayıda

Hakikat ve Adaletin İzinde Doksanları Anlamak adlı 9. sayımızda 1990'ları konu edinmiş ve Türkiye'de çözüm sürecine dair tartışmaların yoğunlaştığı bir konjonktürde hafızası hâlâ çok sıcak olan 1990'ları hatırlamanın önemine dikkat çekmiştik. 90'lı yıllarla hesaplaşmadan Kürt meselesinde çözümün veya barışın olamayacağını, ancak "hakikat ve adaletin izinde" gerçek bir yüzleşme olması kaydıyla bu sürecin ilerletilebileceğini belirtmiştik. Bütünlüklü bir yaklaşım sergilemek suretiyle hak ihlallerinden katliamlara, OHAL'den direnişlere kadar 1990'ların farklı boyutlarına yer veren bir sayı oluşturmaya gayret etmiştik. Ancak tek bir sayının böyle bir konu için yeterli olmaması bizi bu konuda ikinci bir sayı hazırlamaya yöneltti. Her ne kadar farklı türde makaleler ve röportajlarla daha kapsayıcı ve çeşitli yönleriyle 90'lar konusunu işlemeye devam etsek de bu dönemin hem Kürt hareketi hem devlet politikaları açısından önemi, 90'ları farklı mecralarda ve değişik biçimlerde konuşmaya devam edeceğimizi göstermektedir.

Onuncu sayımızın ilk yazısı Ruken Şengül'ün "Qırıx: 1990'lar Diyarbakır'ında Kürt Ulusal Mücadelesi, Toplumsal Cinsiyet ve Gündelik Hayat Üzerine Bir "Ters Yüz Rapsodi"" adlı makalesidir. Şengül, 90'lı yıllardaki Özgür Gündem okurlarının tebessümle hatırlayacağı Qırıx karikatür dizisini, Kürt hareketinin devlet karşısında verdiği mücadelenin 90'lar Diyarbakır'ında deneyimlenişiyle ilişkilendiriyor. Yazar, dönemin siyasi atmosferini, sürecin gel-gitlerini ve Kürtlüğün değişen tezahürlerini, Qırıx'ın odağındaki Keko'nun gündelik yaşamı, aile ve arkadaş ilişkileri üzerinden değerlendiriyor. Şengül, mizahı tek başına karşı-söylemsel bir alan olmaktan çok, metnin (Qırıx'ın) dolaşımı, metinlerarasılığı ve performativitesiyle ele alarak, Qırıx'ın Kürtlerde oluşan ve kısaca "biz" olarak adlandırılabilen homojenlik duyusunu nasıl ürettiğini veya dolayımladığını ele alıyor.

Bu sayımızın ikinci yazısı Adnan Çelik'in "Savaş ve Bellek: Doksanların Zorla Kaybetme Fenomeni Olarak *Beyaz Toros"* adlı makalesi. Çelik, makalesinin girişinde 90'lı yılları devletin özel savaş yöntemleri, JİTEM, faili meçhul cinayetler ve zorla kaybetmeler üzerinden tasvir ediyor. Makalenin devamında 90'lar Kürdistanı'ndaki zorla kaybetme olaylarında kullanılan Beyaz Toros'un Kürtlerin kolektif hafızalarında nasıl yer ettiğini, Kürt kültürel alanına bakarak cevaplamaya çalışıyor. Çelik, 90'ların devlet şiddetinin cisimleştiği Beyaz Torosların kişisel anlatılardaki var olma, hatırlanma biçimleriyle birlikte Kürt edebiyatındaki, sinemasındaki ve güncel sanattaki temsillerini de incelemektedir.

İnsan hakları mücadelesindeki konumuyla tanınan Eren Keskin ile yaptığımız "Ölülerimize Olan Borcumuz: Devletle Hesaplaşmak" adlı röportajla 90'ların Türkiye ve Kürdistan'da nasıl yaşandığını, insan hakları ihlallerinin ve bunlara karşı çıkışın mekânsal farklılığa nasıl yansıdığını anlamaya çalıştık. Bu bağlamda devletin Kürdistan'da uyguladığı şiddetin ve Kürt direnişinin Türkiye solu ve Türkiye feminist hareketi tarafından nasıl ele alındığını, Keskin'in ve İHD'nin tarihiyle birlikte tartışmaya çalıştık. Ayrıca, bugün çeşitli şekillerde birbirleriyle ilişkili olan 90'ların nasıl hatırlandığı, AKP'nin devletle ve geçmişle ilişkisi, Gezi olayları, insan hakları mücadelesinin bugünü ve Kobanê direnişi gibi konuları da Eren Keskin ile konuşma fırsatımız oldu.

Dosyamızda Rûken Alp'in, bilinçli bir şekilde görmezden gelindiğini ileri sürdüğü Kürt kadın hareketini 90'lar odağında ve gerilla pratiği özelinde incelediği "Kürt Özgürlük Hareketi'nde Kadın Direnişi" başlıklı makalesi de yer alıyor. Makalenin ilk bölümünde Türk feministleri ile Kürt kadın hareketi arasındaki ilişkiyi/ilişkisizliği irdeleyen Alp, yazının "Kürt Özgürlük Hareketi'nde Ataerki ve Kadın Direnişi" başlığını taşıyan ikinci bölümünde dünyadaki diğer gerilla örgütlenmelerinde kadınların nasıl konumlandığına da değinerek kadınların ataerkil değer yargıları dolayısıyla uğradıkları şiddet biçimlerine odaklanıyor. Makalenin son bölümünde ise Kürt kadın hareketinin gerilla pratiğini tarihsel arka planını da vererek inceleyen Alp, Kürt toplumsal yaşamındaki ve Kürt hareketindeki ataerkil anlayışın gerilla pratiğindeki etkileri ile bunların Kürt kadınlarının mücadelesine yansımalarını ortaya koyuyor. Alp'in makalesi Türkiye feminist hareketiyle Kürt kadın hareketi ilişkisini de göz ardı etmeden tarihsel bağlamıyla ortaya koyması ve gerilla direnişinde kadınların ataerkil değer yargılarıyla mücadelesini incelemesi açısından da oldukça önemlidir.

Kiraz Özdoğan'ın "Kamu Sendikalarında Etnisite ve Sınıf İlişkisinin Kuruluşu: Yurtsever Emekçiler" makalesi dosyamızın bir diğer yazısını oluşturuyor. Özdoğan, 90'larla birlikte başta Kürdistan olmak üzere birçok alanda etkisini arttıran Kürt hareketinin kamu emekçileri içerisindeki örgütlenme

çabasını Yurtsever Emekçiler üzerinden ele alıyor. Bu bağlamda Yurtsever Emekçilerin tarihini KESK'in tarihine paralel bir şekilde ele alan yazar, aynı zamanda etnisite ve sınıf ilişkisinin nasıl kurulduğunu Kürt hareketinin emek örgütlenmesine ve sendikalaşmaya bakışıyla irdeliyor. Kürt sendikacıların, başta şovenizm olmak üzere ulusların kendi kaderini tayin hakkı, sınıf hareketinin etnik ayrımcılığı görmemesi dolayısıyla dışlanması vb. konularda Türkiye emek hareketi içinde yaşadığı sıkıntılar ve bu sıkıntılarla baş etme yolları da makalede ele alınan diğer konulardır.

Dosyamızın bir diğer yazısı yayın kurulu üyemiz Güllistan Yarkın'ın "Bingöl'de Savaş İstanbul'da Irkçılık: Kürt Alevi Bir Kadının 80'lerden 2000'li Yıllara Gündelik Yaşam Deneyimleri" başlığıyla aktardığı röportajıdır. Yazı, görüşmecinin 80'lerden 2000'lere kadar geçen dönemde tanıklık ve gündelik hayat deneyimi anlatısının yazıya aktarılmasından oluşmaktadır. 80'lerde başlayan savaşın Bingöl'ün Kiğı ilçesinin bir köyündeki gündelik hayatı nasıl yıkıcı bir şekilde dönüştürdüğüyle başlayan anlatı görüşmecinin 90'larda zorunlu göçle geldiği İstanbul'da maruz kaldığı farklı ırkçılık biçimlerine tanıklığıyla devam ediyor. Bu kısımda gerek iş gerekse gündelik hayatında kadın, Alevi ve Kürt olmanın "yol açtığı" farklı dışlanma deneyimlerini ve bunlarla baş etme stratejilerini aktarıyor.

Zülküf Kışanak'ın "Özgürlüğe Sevdalı Köy: Mijîn" adıyla kaleme aldığı yazı, dosyamızın bir diğer tanıklığını oluşturuyor. Kışanak, Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı Mijîn (Akduman) köyünün zorla boşaltılmasını; köyün tarihi, devletin koruculuk dayatmaları ve köy yakma politikaları çerçevesinde anlatıyor. Mijîn ve civarındaki köylerde yaşayanlarla yapılan görüşmelerin aktarıldığı yazı, koruculuğu kabul etmeyen köylülerin Güney Kürdistan'a geçiş sürecini ve bu süreçte yaşadıklarını anlatıyor. Böylece yazı zorunlu göçü genellikle Adana, Mersin ve İstanbul gibi Türkiye metropolleri üzerinden ele alan zorunlu göç literatürünün önemli bir eksikliğini de ortaya koyuyor.

Dosyamızın bir diğer yazısı ise Joost Jongerden'in "Türkiye Kürdistan'ında Köye Dönüş ve Zorunlu Göç Üzerine Yeni Perspektifler" adlı makalesi. Jongerden, Kürdistan'da köy yakmaları ve boşaltmaları sonucu yaşanan zorunlu göçü ele alan çalışmaların, göç edenlerin sayısının belirsizliği, kitlesel yerinden edilmenin üretimin ve piyasaların yerel ağları üzerindeki etkileri hakkındaki bilgi yetersizliği, geri dönüş programlarının göç ettirilenleri yeteri kadar güçlendirmediği gibi eksiklikler barındırdığına değiniyor. Bununla birlikte daha çok zorunlu göçün yol saçtığı tahribatlar ve köye geri dönüşler üzerine odaklanan yazar, bu dönüşlerin "hak" temelli okumasını sorunsallaştırarak meseleyi farklı bir perspektifle, konfederalizm ve özerklik temelinde ele almayı öneriyor.

Editörlüğünü yayın kurulu üyemiz Harun Ercan'ın yaptığı *Hakikat, Adalet, Hafıza Merkezi* bünyesinde gerçekleştirilen bir çalışmanın ürünü olan "Hakikat Komisyonları ve Dünya Deneyimleri" dosyamızın bir diğer yazısını oluşturmaktadır. Rapor şeklinde kaleme alınan yazı farklı ülke ve rejimlerde yaşanan hakikat komisyonları deneyimlerinin geçmişle yüzleşmeyle birlikte ekonomik, kültürel ve sosyal politikalar bağlamında kazanımları ve eksiklikleriyle nasıl hayata geçirildiklerine odaklanıyor. Rapor, Türkiye'de, son yıllarda Kürt meselesinin çözümü çerçevesinde tartışılmaya başlanan hakikat komisyonları tartışmasına katkı sunmakla birlikte geçmişle yüzleşmeyi tekrar gündemleştirmesi açısından da oldukça önemli. Hatırlanacağı üzere bir önceki sayımızda Theodor W. Adorno'nun "Geçmişin işlenmesi ne demektir?" sorusuna odaklanarak, AKP'nin ve yeni devlet örgütlenmesinin geçmişle yüzleşmek kavramını kullanarak doksanlara ve öncesinde yaşanan devlet şiddetine/katliamlarına dair yeni bir hakikat rejimi ve resmi tarih inşa etmeye çalıştığını ifade etmiştik. AKP'nin oluşturmaya çalıştığı bu hakikat rejimi ve geçmişi işleme biçiminin geçmişle yüzleşmeye zemin hazırlamadığını, aksine geçmişte yaşanan her türlü insan hakkı ihlâlini, yitirmeye başladığı meşruiyetinin yeniden sağlanmasına yönelik pragmatik ve geçmişle yüzleşmeyi araçsallaştıran bir yaklaşım sergilediğini iddia etmiştik. Kobanê direnişi, 6-9 Ekim Kuzey Kürdistan serhildanları ve çözüm sürecine dair gelişmelerle birlikte son 30 yıllık savaş ve ülkenin katliamlarla dolu geçmişiyle yüzleşmeye dair yeni bir hakikat rejimi kurulabilir mi? Hangi hukuksal, sosyal, kültürel, politik, ekonomik vs. araçlar/düzenlemeler bunun zeminini oluşturabilir? Bu sayımızdaki "Hakikat Komisyonları ve Dünya Deneyimleri" başlıklı rapor bu ve benzeri sorulara cevap aranmasında oldukça önemli bir başvuru kaynağı niteliğinde.

Dosyamızın son yazısı, 90'ları çeşitli boyutlarıyla ve farklı şekillerde ele alan çalışmaların tanıtıldığı Evin Jiyan Kışanak ve Çağrı Kurt imzalı "Muhtaç Kaynakça"dan oluşmakta. Tanıklık, hatırat, akademik çalışma, rapor vb. kaynakların yer aldığı Muhtaç Kaynakça her ne kadar 90'ları ele alan literatürün tümünü kapsamasa da dönemi farklı yönleriyle anlamayı mümkün kılan önemli çalışmaları tanıtmaktadır.

Qırıx: 1990'lar Diyarbakır'ında Kürt Ulusal Mücadelesi, Toplumsal Cinsiyet ve Gündelik Hayat Üzerine Bir "Ters Yüz Rapsodi"

Serap Ruken Şengül*

Çev. Pınar Yanardağ, Suat Baran ve Nilgün Güngör

> Nasıl ki Hiciv Trajediden, Taklit Komediden türemişse Parodi de benzer biçimde Rapsodiden türemiştir. Esasen, rapsodlar anlatılarına ara verdiklerinde, sahneye daha önce anlatılan her şeyi tersine çevirip alaşağı eden performans sanatçıları çıkarlardı… Bunlar performanslarına ciddi argümanın yanısıra ve ona ilaveten saçma şeyler serpiştirdikleri için yaptıklarına parodi denirdi. Parodi tam da bu yüzden tersyüz rapsodidir.
>
> -G. C. Scaliegero, Giorgio Agamben, *Profanations*

Özet

Erken 1990'larda yayınlanmaya başlayan *Qırıx* karikatür dizisi, çağdaşı Kürt kültürel ürünleri arasında dönemin ulusal mücadelesinin tarihsel hareketi veya teleojik akışından ziyade gündelik imkânları ve açmazlarına odaklanan dikkati ile tekil bir yere sahiptir. Bu yazı *Qırıx*'ın bu mücadele sürecini, mizahı, 1990'lar Diyarbakır'ında gündelik Kürtlük deneyimlerini görme ve aktarma aracı olarak kullanıp nasıl dünyevileştirdiğini inceliyor. Karikatür dizisinin muğlaklıkla parodik mesaisinin bu zaman-mekânda meskun mücadele-içinde-Kürtlük olgusallığını, ulusal devrim *süreci* söyleminin kurucu zaman algısı ve karşıt ikiliklerinin sınırlarının ötesinde, görünür kılıp çoğalttığını öne sürüyorum. Kanımca, Türkiye Kürdistanı'nda 1990'lar üzerine oluşmakta olan külliyatın sadece Türk devlet söylemi ile Kürt hareketi arasında değil, savaşın yıkımı ile direnişin yaratıcılığı, direniş ile baş eğme veya kahramanlık ile mağduriyet kayıtları arasında da bir süreksizlikle karakterize olduğu şu sıralarda, *Qırıx*, tam da bu bağlamda, 1990'ların Kürt mücadelesinin çoklu dünyevi gerçekliğini yakalamak için önemli bir fırsat sunuyor.

*

İlk olarak 1992-1995 yılları arasında Özgür Gündem'de yayınlanan Doğan Güzel imzalı karikatür dizisi *Qırıx*, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin zirvede olduğu 1990'lı yıllarda Türkiye Kürdistanı'nın merkezi kabul edilen Diyarbakır'daki gündelik hayatın parodisini yapar.[1] *Qırıx*'ın bakışının odağında, siyasal gündemin Keko adında bir kenar mahalle delikanlısının hayatı ve toplumsal çevresi üzerindeki yansımaları yer alır.

Diyarbakır, Türk devleti ve Kürt hareketi arasındaki korkunç ve büyüleyici çatışmaya tutulduğunda, vaktiyle evi ve sokağının fiyakalı otoritesi olan Keko varoluşsal bir ikileme düşer: Ulusal devrimci mücadele süreci ya da sadece *süreç,* onu kendisini içerinin ve dışarının *keko*su, abisi, ola-

---

* Bu yazı daha önce, *Gündelik İşgaller: Güney Asya ve Ortadoğu'da Militarizmi Tecrübe Etmek* adlı kitapta aynı başlıkla yayımlanan yazının hafifçegözden geçirilmiş versiyonudur (Qırıx, An "Inverted Rhapsody" on Kurdish National Struggle, Gender and Everyday Life in Diyarbakır. *Everday Occupations: Experiencing Militarism in South Asia and the Middle East* kitabının içinde. Kamala Visweswaran (ed.) (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press: 2013. pp. 29-59). Bu çalışmanın farklı aşamalarına yorumları ile katkı sunan Kamran Asdar Ali'ye, Texas Austin Üniversitesi ve Harvard Üniversitesi'nde düzenlenen iki ayrı atölye çalışmasının katılımcılarına, Pennsylvania Üniversitesi Yayınları'ndan ismini bilmediğim bir hakeme ve tüm desteği için özellikle de Kamala Visweswaran'a teşekkür ederim.

1 **Epigraf**: G. C. Scaligero. Giorgio Agamben'in *Profanations* (New York: Zone Books, 2007) adlı kitabında, 38-39. Yukaridaki imaj Doğan Güzel tarafından bu yazı için çizildi. Tüm diğer imajlar, 1997 tarihli *Qırıx* albümünden Güzel'in rızasıyla alınmıştır.

rak tesis edebileceği koşullardan mahrum bırakır. Sokaklar Türk polisleri, muhbirler ve Kürt devrimcileri tarafından istila edilmeye başlayalı beri Keko'nun yengeç yürüyüşüyle sokaktakileri korku ve dehşete sürükleyebildiği günler geride kalmıştır. *Süreç*, şehrin ritmini ele geçirdikçe – kimi zaman ideolojik kararlılık, kimi zaman pratik ihtiyaçlara binaen-, Keko'nun akranları ve yeni nesil için ilham ve hayranlık kaynağı olduğu günler gitgide bir geçmiş zaman olgusuna dönüşmektedir. Keko, kendisinin de farkına vardığı üzere, tam da "sokaktaki ilişkiler evdeki ilişkileri belirlediği" için, dışarısı şöyle dursun, artık kendi kardeşleri karşısında bile ağabeylik konumunu sürdüremeyecek hâle gelecektir. Doğrusu, bir yandan, Keko da ulusal-siyasi davadan büyülenmektedir, hele ki bu davanın "siyasi abileri"nin haiz olduğu toplumsal saygı ve itibardan. Öte yandan, ne evde ne de dışarıda gelenekle devraldığı ya da delikanlı tarzıyla elde ettiği keyif ve ayrıcalıklardan da vazgeçmek istemez. Ne var ki, toplumsal muhayyilenin ulusal devrimci ütopyanın halesi altında yerinden olduğu, sokaklarının ise devlet şiddetinin zalim biçimleriyle işgal edildiği bir şehirde, gelenek ve devrime, süreklilik ve değişime, geçmişe ve geleceğe aynı anda talip olmak insanı topyekûn bir siyasal ve toplumsal yabancılaşmaya maruz kalma riskiyle yüz yüze bırakabilir. Keko, kendisi olarak kalabilmek ve bu hayata tutunabilmek için elinden geleni yapar. Yazık! Ne sokakta Türk polisi tarafından "terörist", devrimciler tarafından ise "kaçak" olduğu gerekçesiyle ikide bir yolu çevrilmekten kurtulabilecek, ne de bu feodal davranışlarından dolayı abisini huzurundan kovma hakkını kendinde gören henüz ilkokul çağındaki kız kardeşi Eyşo yüzünden rahat bir nefes alabilecektir.

Keko, Diyarbakır'ın kent kamusal kültüründe kendisini "şehir çocuğu" olarak tanımlayan ancak diğerlerince *qırıx* olarak çağrılan belli bir şehirli erkek tipinin parodik portesidir**.** Daha sonra ayrıntılandıracağım üzere, *qırıx*, aynı zamanda hem yarılmayı hem de muğlaklığı ima eden ilginç bir tabirdir. 1990'ların Kürt hareketinin söylemsel alanı içerisinde üretilmiş olan *Qırıx* bantı, söz konusu erkek tipinin bu süreçte ulusal mücadelenin ilke ve ihtiyaçları karşısındaki lümpen muğlaklığının mizahi, kimi zaman hicveden, bir eleştirisi zemininde konuşur. Beri yandan, Keko gibi *qırıx* bir kahramanı ve onun dünyasını *sürece* dair bir hikâyenin merkezine almak aynı zamanda ironik bir girişimdir. İroniktir, çünkü *sürecin* dilini gündelik hayatın sıradan ve süreksiz kayıtları içre yayarken önüne kattığı pedagojik doğruları doğallaştırdığı yerde istikrarsızlaştırma kapasitesine de sahiptir. Nitekim *Qırıx*, Keko'nun siyasal muğlaklığının kentin iç ve dış mekânları boyunca izini sürdükçe 1990'lar Diyarbakır'ını filizlenen ütopyalar ve yerinden oynamış dünyaların, umut ve yenilginin, sadakat ve fırsatçılığın, doğruluk ve sahtekârlığın bir arada bulunduğu çelişkiler dolu bir zaman-mekân (kronotop) olarak resmeder.

*

Bu yazı, *Qırıx* bandının 1990'ların Kürt ulusal mücadelesinin gündelik hayatını nasıl dünyevileştirdiğine odaklanıyor. Yakın bir geçmiş olarak Türkiye Kürdistanı'nda 1990'lar üzerine oluşmakta olan külliyatın sadece Türk devlet söylemi ile Kürt hareketi arasında değil, "savaşın yıkıcılığı ile direnişin yaratıcılığı", "direnme ve baş eğme" veya "kahramanlık ve mağduriyet" kayıtları arasında da bir süreksizlikle karakterize olmuş göründüğü şu anda, *Qırıx*'ın söz konusu dönemin çoklu dünyevi hâlini yakalamak için iki nedenle elverişli bir zemin sunduğunu düşünüyorum. Bunlardan ilki eserin karikatür formuyla ilintili: Eleştirmenler bir edebî-estetik biçim olarak karikatürün söz ve imajdan teşekkül melez formunun hikâye anlatıcılığı ve tarih yazıcılığının baskın formlarını çelmek için istisnai bir güce sahip olduğunu söylerler. Çünkü zaman ve mekânı çizgisel ve ardışık şekilde koreografiayan nesire kıyasla, karikatür hem zamanı hem de mekânı çok dişli, kısa ve kesik parçalara ayırarak aynı sayfa (düzlem) içinde zamansallıkları ve mekânsallıkları çoğaltır (Chute 1998). İkinci neden *Qırıx*'ın mizahi üslubuyla ilişkili. Burada karikatür formunun bahsedilen vaadini verili kabul edip, *Qırıx*'ın mizahi üslubuna yoğunlaşacağım. *Qırıx* gibi militan şiddet ve baskı dönemlerinde üretilen mizah eserlerinden bahsetmenin akla getireceği ilk şey muhtemelen mizahın söylem karşıtı bir alan ve araç olarak gücüdür. Bu yazıda önereceğim *Qırıx* okumasını şekillendiren ilgi ve kaygıları bu yorumsal çerçeveye kısaca değinerek açmak isterim.

Sosyokültürel çözümleme geleneğinde etkin bir damar, mizaha şiddet ve itaati (yeniden) üreten sahte yüceltmelere karşı özgürleştirici bir güç olarak yaklaşır. Bu yaklaşıma göre, mizahi söylem, başka türlü bir araya gelmesi söz konusu olamayacak dilleri, bedenleri ve jestleri kelime oyunları, pastişler ve parodi aracılığıyla keyfî olarak birbirine karıştırmak yoluyla dil ve akıl üzerindeki mutlakçı iddiaları sarsar; çoklu, heterojen ve antitotaliter bir dünyevi gerçekliğin ortaya çıkmasına olanak tanır (Bakhtin 1984, Mulkay 1988, Stallybrass ve White 1986, Hoy 1992, Lang 1998).[2] Bazı eleştirmenler, söz konusu yaklaşımı, üzerine yükseldiği çoğunlukla idealist iktidar kavramlaştırmaları ve moral (kartezyen) özne algılarıyla beraber mizahi tersyüz edişin iktidar tarafından tolere edilebilen sınırlarına dikkat çekmek suretiyle etkin olarak eleştirdiler (Bernstein 1983, Eagleton 1989, Mbembe 1992). Ancak bu eleştirilerin mizaha gündelik baskı ve direniş formları ekseninde bakan çalışmalara yeterince yansıdığı söylenemez. Bu yansımama hâlinin gündelik hayatın "kurtarıcı" (redemptive)

2 Bakhtin'in "karnavalesk" kavramı, bu "özgürleştirici" yaklaşımın temel referansını oluşturur. Bkz. Mikhail M. Bakhtin, Rabelais and His World, çev. Helene Iswolsky (Bloomington: Indiana University Press, 1984).

potansiyeline yapılmış disiplinler arası bir yatırım olduğunu düşünüyorum; ister içerdiği "farklılık, "çokluk", "muğlaklık" ya da "tutarsızlıklar" ile resmi kamusal söylemlerin üzerine inşa edildiği karşıtlıkları alaşağı etmek, isterse disipliner iktidarın menzilinden "uçuş", "kaçış", "kurtulma" alanları sunmak yoluyla (de Certeau 1984, Blanchot 1987, Vanegeim 2003, LeFebvre 2007). Sonuçta, dilin ve aklın totaliter zor ve bilgi araçlarıyla derdest edilmeye çalışıldığı ortamlarda mizah gündelik hayatta "güçsüzün silahı", "yıkıcı kahkahası" ya da "kaçak başkaldırısı" olarak kutlanmaya devam edegeldi (Scott 1985, Jenkins 1994, Goldstein 2003).

Nitekim, *Qırıx*'ın Türkiye'de şu ana kadar yayınlanmış iki önemli okuması söz konusu çözümleme çerçevesine güçlü örnekler teşkil ediyorlar. Bantın anlatısını Kürtler üzerindeki devlet baskısının yanısıra Kürt hareketinin 1990'lı yıllardaki öncü aklının eleştirisi bağlamında yorumlayan bu okumalardan ilkinde, Orhan Koçak, *Qırıx*'ın temasını "on yıllık kirli savaşın hafif cephesi" olarak tanımladıktan sonra "Kuzey Kürtleri" muhayyilesi ışığında her şeyin "siyaset için ve ya siyaset açısından veya siyaset aracılığıyla düşünülmekte, adlandırılmakta ve yaşanmakta" olduğu bir dönemde, "Güzel'in çizgisi[...] her şeye karşın sürüp gideni gösterirken her şeyden sonra sürüp gitmesi gerekene işaret ediyor," der (1998: 5-6). İkinci okumada ise, Mesut Yeğen, *Qırıx*'ı "neredeyse bütünüyle ulusal sorunun dairesinde kalmakla beraber, Kürt ulusal-kültürel alanına özgü heterojenliğin temsiline gösterdiği mahsus dikkat" bağlamında karakterize ederek, eserin "sihrinin" karakterlerinin "hem gündelik hayatta hem de bu gündelik hayatı baştan sona kateden ulusal soruna dair 'arızalar,' çelişkiler ve kararsızlıklarla dolu olmaları" olduğunu söylüyor. Yeğen'e göre, bu porte şehrin sakinlerinin çoğunun " 'ulusun' ve devletin çağrılarının muhattabı" oldukları yerde çekildikleri "basbayağı tutarsız ve müteredditt... ne o ne bu (hem o, hem bu) halini" yansıtır. *Qırıx* bu minvalde "iki celp arasında Diyarbakır"dır. (2007: 90-98).

Burada takip edecek olan okumanın, mizahı, karşı-söylemsel bir alan olarak yorumlayan anlayışlardan yoğunlukla etkilendiğini söylemeliyim. Fakat yanı sıra, mizaha böylesi sabit ve özsel bir anlam yüklemenin sorunlu olduğunu düşünüyorum. Özellikle de gündelik hayatın yoğun şiddet ve dönüşüm süreçleri ile belirlendiği militan çatışma bağlamlarında. Çünkü, bu bağlamlarda mizahi sözün aklın diline yerleştirdiği yarılmanın, gündelik hayat ve öznelerini yapılandıran toplumsal dil ve muhakemede oluşmuş daha derin bir istikrarsızlık hâlinin göstereni olması kuvvetle muhtemeldir.[3] Dahası, "mizahın eleştirel maksadının salt mizahi ifadeler

3 Bkz. Achille Mbembe ve Janet Roitman'ın "kriz öznesi" üzerine yaptıkları tartışma: Achille Mbembe ve Janet Roitman, "Figures of The Subject in Times of Crisis", Public Culture 7, 2 (1995), 323-52.

üzerine yükseldiği durumlar nadirdir... [Bu] eleştirellik ironik (reflektif) okuma edimleri ile etkin bir şekilde dolayımlanır" (Lang 1998: 282). Bu sebeple, anlam yaratma ve muhakeme etme süreçlerinin militan itirazlarla dönüşüm geçirdiği bağlamlarda ortaya çıkan mizah ürünleri hakkında yapılan yorumların, bu metinlerin içinde üretildikleri toplumsal bağlamlardan ziyade, okurun (okurların) mesken tuttuğu zaman-mekânlarda geçerli olan değer ve öncelikler hakkında bilgi vermesi olasıdır.

Bu minvalde, yukarıda andığım *Qırıx* okumalarına da kısaca dönmek isterim. Her iki okumanın da, *Qırıx*'ın 1990'larda Kürt meselesinin baskın tartışılma eksenlerini –buna Kürt hareketinin Kürtlüğün tecrübe edilme biçimlerini temsil etme iddiası da dahil- nasıl istikrarsızlaştırdığına dair ön açıcı kavrayışlar sunmakla beraber, *Qırıx*'ın karşı-söylemsel bir çoğul gerçeklik ortaya çıkardığına dair yorumlarının yanılgılı olduğunu düşünüyorum. Bunun sebebi *Qırıx*'ın "ana sorunsalını" "kirli savaş" ya da "iki celp arasında kalmış olma" zemininde tanımlarken, eserin dolaşımını, metinlerarasılığını ve performativitesini büyük ölçüde göz ardı etmiş olmaları. Diyarbakırlı bir eleştirmen olan Kemal Varol'un dikkat çektiği gibi, *Qırıx* 1990'larda sadece Kürt hareketinin içinde bir gazetede yayınlanmıyordu. Bu hareketin temsil ettiği mücadeleyi, gazetenin temel okurunun, bilinç ve söylem düzeyinde, "kendisinden saymadığı, belki de sırf bu yüzden nefret ettiği ya da güldüğü kahraman" üzerinden anlatıyordu (2006). Kürt hareketi ile "mücadelemiz" temelli özdeşimlerin, Diyarbakır'da etnografik saha çalışması yaptığım 2006-2008 yılları arasında da *Qırıx*'ın kentin kamusal kültüründe dolaşımını önemli ölçüde belirlemeye devam ettiğini söylemeliyim. O dönemde görüştüğüm Kürtlüğü bir siyasi kimlik olarak üstlenen insanlar için *qırıx* adı verilen erkek tipi (yaşam tarzı bakımından) hâlâ ötekiydi. Fakat, sahada kendimi de dâhil ederek sorduğum "*Qırıx*'ı neden sevdik?" sorusuna, neredeyse aynı şekilde ve aynı ağırbaşlı kahkaha ile "çünkü bizim hayatımızı anlatıyordu," diye cevaplayanlar da aynı insanlardı.

Bu yazı *Qırıx*'ın kurduğu dünyanın 1990'lar Diyarbakır'ında Kürtlük hâlleri ve tecrübeleriyle ilişkisine bakarken ilgisini toplumsal heterojenliği açığa çıkarma ekseninden ziyade karikatür bandının siyasi Kürt cemaati için "bizim hayatımız" ya da "bizim mücadelemiz" özdeşimleriyle tahayyül edilen ve ortaya koyulan homojenlik duyusunu nasıl ürettiğine veya dolayımladığına çeviriyor. Daha açıkçası, Koçak'ın tasvir ettiği üzere Türkiye Kürdistanı'nda her şeyin "siyaset için ve ya siyaset açısından veya siyaset aracılığıyla düşünülmekte, adlandırılmakta ve yaşanmakta" olduğu 1990'larda, *Qırıx*'ın mizah aracılığıyla nasıl bir "mücadelemiz" ve "hayatımız" olgusallığı vücuda getirdiğini anlamaya çalışıyor. Bu yollu bir çaba, eserin üretimi ve alımını (resepsiyonunu) çevreleyen etnografik ve söylemsel bağlamları gözden geçirmeyi gerektirir. Bu yüzden aşağıda ilk olarak *Qırıx*'ın kurucu zaman-mekânını veren *süreç* ve ana kahramanını betimleyen *qırıx* tabirlerinin soy kütüğünü izleyecek, bu

tartışma bağlamında karikatür bandının konusu, karakterleri ve olay örgüsünü sunacağım. Sonuç bölümünde eserin vücuda getirdiği 1990'lar sürecini bantın parodi yoluyla muğlaklığa yönelttiği ilgi temelinde tartışacağım.

Süreç ve *Qırıx*

Diyarbakır, 1980'li yıllardan itibaren neredeyse yirmi yıl boyunca, PKK'nin öncülük ettiği radikal Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin ve Türk devletinin saldırgan olağanüstü hâl yönetiminin çakışan kentsel merkeziydi. Bu geniş dönemin ortalarına denk düşen 1990'lı yıllar hem Kürt siyasal mobilizasyonu hem de devlet şiddetinin kentte hayatın genel akışı ve idaresi üzerindeki etkilerinin doruğa ulaştığı dönemi ifade eder. 1990'lar bir yandan ulusal mobilizasyonu kentte Kürt kimliği ve tarihine içerilecek yepyeni deneyim ve tahayyüllerin serpildiği bir dönemdi: Binlerce kişi gerillaya katılmış, mahalleler ve sokaklar Kürt siyasal eylemliliğinin mekânları hâline gelmiş, örgüt yanlısı korsan gösteriler ve kitlesel eylemler gündelik hayatın parçası olmuştu. Öte yandan savaşın kentte her tür siyasi, sosyoekonomik ya da maddi istikrarın altını oyduğu bir dönemdi 1990'lar; sistematik baskı, işkence, sansür, binlerce faili meçhul cinayet, yargısız infazlar, zorla kaybettirmeler ve sivil halk içerisinde kurulan istihbarat ve muhbirlik ağlarının korkuyu, kentsel gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası hâline getirdiği bir dönem. Tüm bu militan siyasallık ve baskı rejimi pahasına ki, Diyarbakır, 1990'ların Kürt ulusal tahayyülünde, Kürtlüğünün trajedisi ve umutlarının evi ve sembolü, "Kürt intifadasının şehri", "Kürdistan'ın başkenti" ve "Kürt uyanışının kalesi" olarak kuruldu.

1990'lar Türk Devlet söyleminde "bölücü terörün" yükselişe geçtiği zaman olarak belirdi. Aynı dönemde Kürt hareketi takvimin gösterdiği tarihi ulusal kurtuluş mücadelesinin varlığı, ilkeleri ve deneyimleri ile dolduran karşı-hegemonik bir zamansallık tabiri ile, *süreç* olarak kodladı. *Süre*cin esasını, yapısal olarak Türk devletinin egemenlik anlayışına karşı yürütülen mücadele belirliyordu. Ancak, *süre*cin içsel olarak kurulmasında belirleyici olan şey, bu mücadelenin entegre bir ayağı olarak Kürt toplumsallığının devrimci dönüşümüydü.

PKK'nin kuruluş dönemindeki sömürgecilik karşıtı ve neo-Marksist öğretilerle biçimlenen devrimci pedagojisi, Kürt toplumsallığını dolayımlayan sosyokültürel yapıları Kürtleri "düzene" bağlayan kurucu alanlar oldukları gerekçesiyle yoğun bir tartışmaya açtı.[4] Örneğin, toprak sahibi Kürt sınıfı

4 PKK'nin tüm ulusal devrimci mantığı, David Scott'ın "Üçüncü Dünya Özgürlük Anlatısı" diye karakterize ettiği olguya örnek teşkil eder: Bu, "tahakküm altındaki geçmiş ile bugünü gelişi öngörülen bir özgür geleceğe (Baskı, Yabancılaşma, Bilinçlenme, Uyanış, Direniş, Mücadele ve Gerçekleştirme gibi üretici mecazlar yoluyla) ilerlemeci bir çizgide bağlayan teleolojik bir anlatıdır (1995: 201).

ve Kürt burjuvazisi de, en az Türk devleti kadar halk düşmanıydı; (şeyhler ve imamlarla temsil edilen) geleneksel dindarlık, cehaleti beslemekte ve statükonun eşik bekçiliğini yapmaktaydı. Aile, feodal, gerici bir kurumdu; romantik-cinsel birliktelik kadının ataerkil düzendeki köleliğinin temelini oluşturuyordu; paraya, kadına, alkole ya da alışılagelmiş boş zaman faaliyetlerine duyulan bağlılık erkekleri düşkün varlıklar hâline getirmekteydi; resmi örgün eğitime yapılan yatırım bir küçük burjuva çelişkisiydi. Bunlar yaygın biçimde karşımızı çıkan savlardan sadece birkaçı.[5]

Bu devrimci *süreç* söyleminin 1990'lar Diyarbakır'ında ya da Türkiye Kürdistanı'nın diğer kentlerinde ulusal mücadeleyi deneyimleme biçimlerinden hiç de uzak olmadığını söylemeliyim. Tam aksine, PKK'yi Kürt halkının gözünde cazip ve etkili kılan tam da bu söylemi esinleyen "ayakların baş, başların ayak olacağı" vaadiydi. Bugün hâlâ Diyarbakır'da yaşayan, *şehir çocuğu* hayatını bırakalı siyasal Kürt aktivizmi yapan bir görüşmecimin söylediği gibi, buradan bakıldığında "Mücadele, felaket bir umuttu". Madunlara, yoksullara, kadınlara ve köylülere hayal bile edemeyecekleri deneyim ve var olma olanakları sunuyordu. Fakat, bununla beraber, aynı söylem, söz konusu zaman-mekân içerisinde vuku bulan insan deneyimlerinin anlaşılabilirliğinin ve konuşulabilirliğin sınırlarını da çizdi. *Süreç,* tüm deneyimleri teleolojik bir biçimde "burası" ve "şimdi"den koparıp, zamana ve tarihe göre düzenlerken, ulusal mücadelenin niyetleri ve yönelimleriyle örtüşmesi olası görünmeyen sayısız insan deneyimi ya *süreç*in bileşenleri olarak görülmediler; ya da bu deneyimlerin temsili, devrimci söylemin kurucu karşıt ikilikleri ve ahlaki otoritesi temelinde sınıflandırıldı.

Bu noktada, *qırıx* ismiyle çağrılan şehir çocuğunun bu bağlamla ilişkisine bakmak isterim. Ş*ehir* çocuğu 1960'lar Diyarbakır'ında kentsel modernitenin kırdan kente kitlesel göçler, bozulan yerel iş rejimleri, artan sosyomekânsal tabakalaşma ve yeni eğlence kültürüyle karakterize olan bir kavşağında, şehir surları içinde kalan mahallelerde yerel bir genç erkeklik tipi olarak ortaya çıkmıştı. Bu tipin pratik ve ifade biçimleri, sosyoekonomik ve kültürel dönüşümlere bağlı olarak hayli değişkenlik göstermiştir. Yine de, aksanlı bir konuşma, belirli bir yürüme şekli, giyim tarzı, formel emek süreçlerinden uzaklık, adî suçluluk, erkek namusu ve yiğitliğinin fiziksel pratikleri ve nihayet kahvehanelerde, surlarda, sinemalarda, ve şarap ve ot tüketiminde şekillenen homososyal eğlenme pratikleri, şehir çocuğu sureti ve kişiliğin betimleyici öğeleri olarak kalmıştır.

---

5 Bu bağlamda, takip eden çalışmalar başlangıç seviyesinde siyasi eğitim kitapları olarak PKK lideri Abdullah Öcalan tarafından kaleme alınmıştır: *Sosyalizm ve Devrim Sorunları* (1992); *Kürdistan'da Kişilik Sorunları* (1992); *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım* (1993); *Kürdistan'da Kadın ve Aile* (1993); *Halk Savaşında Militan Kişilik* (1994); *Nasıl Yaşamalı?* (1995); Abdullah Öcalan ve Mahir Sayın, *Erkeği Öldürmek* (1998).

Şehir çocuğu kimliği kentin popüler kültürü içerisinde ortaya çıktığı andan itibaren Diyarbakır'daki yerel kimlik, modernite ve aidiyet üzerine yapılan tartışmaların konusu oldu. Bu kimliği benimseyenler için şehir çocuğu olmak, bir yandan eşitsiz, çürüyen, ve ahlaksız şehir mekânına fakr-u zaruret içinde atılmış olmak, beri yandansa "erkek olmakta iyi olmaya" dayalı bir egemen ethosu mesken eylemek demekti.[6] Onların kendileri için seçtikleri isim de, şehrin kendilerinin gerçek vasisi ve hâkimiyet alanları olduğu iddiasının bir ifadesiydi. Böylesi haddini bilmez bir iddia, bekleneceği üzere diğerlerince, yani kentli orta sınıflarca, reddedildi. *Qırıx*, bu reddiyeden bir alternatif, bir ikame isim olarak çıktı. Aslında *qırıx* tabirinin orijini, Türkçe ve Kürtçenin kelime ve sözdizimsel kurallarının, esaslı bir keyfiyet içerisinde birbirine karıştıran *şehir* çocuğu argosudur. Bu argoda, Türkçe'deki "kırık" sözcüğünün Kürtçe fonetik ve vurguyla telaffuz edilmesiyle oluşan *qırıx*, *şehir çocuğu* kimliğini, bu kimliğin ahlaki ethosuna uymaksızın sadece görünüşte üstlenenler için, yani suretiyle özü, sözüyle yaptıkları arasında bir süreksizlik, tezat ya da yarılma olanlar için kullanılıyordu.

Qırıx tabiri orta sınıflar tarafından gösterenin işaret ettiği yarılma modern kent yaşamının ethosuna oturtularak benimsendi. Bu kullanımda *Qırıx* taşralı bir kabalık, antisosyal şiddet düşkünlüğü ve eğitilmemiş zevklerle karakterize olmuş kente uymayan ve reddedilesi bir erkeklik performansı anlamını kazandı. Bununla beraber, tabirin gündelik dolaşımına eşlik eden toplumsal tavırlar ve duygu öbekleri tekdüze değildi; yoğun ahlakileştirme ve kriminalizasyondan, düşmüşe ve ezilmişe yönelik sempatiye ve hatta kimi zaman da konformist olmayan hedoniste duyulan gizli hayranlığa kadar farklı tonları içerebiliyorlardı.

Şehir çocuğu müteakip Kürt devrimci söyleminde de *qırıx* olarak takdim edildi; gösterenin işaret ettiği yarılma bu kez şehir kültüründen (sömürgeleştirmiş) ulusa oturtularak. Bu bağlamda *qırıx*, sömürgeci ve feodal baskı ve şiddetin çeşitli biçimlerinin içselleştirilmesiyle oluşmuş yabancılaşmış, lümpen bir varoluşun adı hâline geldi. Üçüncü Dünya ülkelerindeki pek çok neo-Marksist örgüt gibi PKK de, lümpen proletaryayı, devrimci mücadelenin önemli bir müttefiki olarak görüyordu.[7] *Qırıx*'ın açmazını "düzen ve mücadele", "gelenek ve devrim", "amaçsız isyan ve bilinçli direniş"

6 "Erkek olmakta iyi olmak" ifadesini "iyi erkek olmak" deyişine kıyasla, "*performatif mükemmelliği* vurgulayan, erkekliği kerameti kendinden menkul eylemlerle ortaya koyan bir duruş" olarak tanımlayan Michael Herzfeld'den ödünç aldım. Michael Herzfeld 1985: 16 -*orjinal vurgu*)

7 Bu geleneklerde lümpen sorunsalına yaklaşım için bkz. Giovanni Arrighi ve John S. Saul, 1969, "Nationalism and Revolution in Subsahran Africa", *Socialist Register* (1969), 137-88.

arasında konumlandıran örgüt, *q*ırıx tipini Diyarbakır'da devrimci mücadeleye mobilizasyonu sorunsalı ekseninde düşündü.

Zeminde devam eden aktif örgütleme gündemine rağmen ya da onunla birlikte, *Qırıx*'ın temsili, Kürt siyasi eliti için epey zaman çapraşık bir olgu olarak kaldı. Kentin önde gelen politik şair ve yazarlarından olan Yılmaz Odabaşı 1990'lara doğru Xançepek Mahallesi'nin *qırıxlar*ı üzerine yazdığı bir yazıda yarı özür mahiyetinde şunları not etmişti:

> Bu yazıyı yazarken bazı dostlarımdan da sert tepkiler aldım. "Bırak şu psikopatları da, ciddi şeyler yaz!" diyorlardı. "Direnen insanı yaz!" diyorlardı. Kanımca salt direnen insanı yazmak değildi yazmak; asıl direnmeyen ve direnemeyen insanları yazmanın işlevselliği göz ardı edilemezdi... Kentler kurtulmadan adamlar kurtulmuyordu. (Odabaşı 1990: 63, 75)

1990'ların ortalarında şehir çocuklarının yaygın bir biçimde ulusal harekete katılmasıyla birlikte bu ideolojik sansür yerini "devrimci dönüşümünün özne-nesnesi olarak *qırıx*" çerçeveli yeni bir temsil biçimine bıraktı. Aşağıda, PKK gerillası olarak hayatını kaybeden bir Özgür Gündem gazetesi muhabirine ait bir biyografiyi, bu yeni temsilin tipik bileşenlerini yansıtması sebebiyle uzunca alıntılıyorum:

> Mehmet Şenol bu kentin keskin ve kesik yürekli bir kırığıydı... Ülkesinde gelişen ulusal/toplumsal hareketlilik bir süre sonra onun da kaderini çizmeye başladı. Artık renkli gazeteler yerine Mao'yu diğer sol klasikleri okuyordu Sur dibindeki sohbetlerde. Çinli liderin ne denli büyük bir devrimci olduğunu Marksist teorilerle izah etmeye çalışıyordu... Yüreğindeki yontulmamış isyan artık usulca ahenk buluyor ve kitap sayfalarından bir de ideoloji ediniyordu.

Bu noktada anlatı Mehmet Şenol'un betimlemesinden sıyrılarak, sosyolojik konumuna odaklanıyor:

> Kırıkların özünde düzen karşıtı toplumsal bir haydutluk duygusu vardı... Onların yürekleri haksızlığı taşımayacak kadar hafif, onu kabullenemeyecek kadar da narindir. Ve onların duyguları ceplerindeki satorlar kadar keskindir... Kimi zaman sabahlara dek ateşler yakarak etrafına dizilen kentin bu yetim çocukları. Şarabın verdiği enerji ve ilhamla havanın aydınlandığı vakitlere dek yüreklerinin sıkıntılarını kusar, güneşin doğmasıyla birlikte mekânları tekrar kentin sahiplerine terk ederlerdi. Diyarbakır, İsyanın sokaklara taşıp geceyi tehlikeye buladığı zamanlara dek bu geleneğini sürdürdü. Ancak sonrasında, kırıklar da kırık raconu da bir eski zaman esintisi gibi terk ettiler kenti... Sonbahar rüzgârları gibi silip süpürdü isyan kırıkların şarabi gecelerini. Ve hazan onlardan kimilerinin şaraba bulanmış, karanlığa yönelmiş hedefsiz öfkesini sabırlı bir mimar gibi yonttu. Alınmış

> kimliklerini bulup çıkardı düzenin çukurundan. Seslerini ve notalarını geri verdi onlara. Ve onlar, kentin yeni kuşağı, karanlıkta toplanmayı, sırlarını geceye emanet etmeye devam ettiler. Yine öfkeli ve kederliydiler. Ancak bu kez onları sarhoş eden şarap değildi... yüreklerinde aydınlanan yeni sevdaydı. Ve Şenol artık bu kente sevdalı bir isyancıydı...(Dağlı 1996: 17-24)

Sonuçta, nihayet, *s*üreç içinde *qırıx* tipinin kent ile uyumu başarılmış oldu. Fakat bu epik çözüm, özünde iflah olmaz bir biçimde anakronikti, çünkü mümkün olabilirliği *qırıxın* aşılıp geride kalmasına bağlıydı (olumsuzlamanın olumsuzlaması olarak). Bir başka deyişle, devrimci söylem *qırıx* gösterenin içerdiği kurucu yarılmayı koruyarak "qırıx olmayı" ve "*süreç*te yer almayı" iki ayrı var oluş, deneyim ve konuşma düzlemi olarak kurdu. Bu durumda, "ciddi" konuşmak gerekiyorsa, *qırıx qırıx* olarak kaldığı sürece, 1990'ların Diyarbakır'ındaki devrime, mücadeleye ve direnişe dair ancak indirgenemez bir "ötekiliği" temsil edebilirdi.

Qırıx Karikatürü

Qırıx, Kürt hareketinin Türkiye Kürdistanı'nda kendi karşı hegemonyasını kurma çabası içinde olduğu 1990'ların başlarında, Özgür Gündem'de yayımlanmaya başladı (hâlihazırda "*qırıx* sorununun" çözüme kavuşturulmadığı bir dönemde). Özgür Gündem *s*ürecin kolektif idaresinde merkezi bir öneme sahipti. Gazete, Türk devletinin, Kürt meselesine dair herhangi bir konuda "terör" anlatısı dışında kamusal bilgi üretilmesine izin vermediği bir ortamda savaşa ve harekete dair Kürdi bir bakış sunan kurumsallaşmış tek alandı. Tam da bu sebeple Özgür Gündem, bitmek bilmeyen devlet şiddetinin ve terörünün hedefi oldu. Gazetenin 76 çalışanı öldürüldü (on üçü onlu yaşlarında ve hatta daha dağıtımcı çocuklardı), editör ve dağıtımcıları sistematik olarak gözaltına alındı ve tutuklandı, genel merkezi bombalandı, ofisleri sayısız polis baskınına uğradı, gazetenin Türkiye Kürdistanı'nda dağıtımı periyodik olarak yasaklandı ve özellikle bu olağanüstü hâl bölgesindeki okurları sıradanlaşmış polis tacizine maruz kaldı. Bütün bu sebeplerle Özgür Gündem'in okuyucu kitlesi de sınırlıydı. Bu kitlenin büyük bir kısmını özneliklerini *süreç* referansıyla tanımlayan, kendilerini ve hayatlarını sürecin ilkeleri ve gerekleri doğrultusunda örgütlemeye çalışan yada örgütlemeye çalıştığını tahayyül eden Kürtler oluşturuyordu.[8]

Qırıx'ın çizeri Güzel, şehrin kamusal kültürüne de Kürt hareketine de aşina, Özgür Gündem'de çalışan Diyarbakırlı bir karikatüristti. Bunlarla

8 Bu dönemde, Özgür Gündem okuyucularını bir kısmını oluşturan, tanımlanabilir diğer tek grup, Türkiye'nin metropollerinde yaşayan, Kürt hareketi ile yakın bir ilişki içerisinde olan ve destek veren belli bir sayıdaki solcu aktivist ve entelektüelle sınırlıydı.

beraber *Qırıx*'ta okuyucularına en az iki düzeyde farklı bir *süreç* anlatısı sundu. Gazetenin günlük haberlerinin yapısal dinamiğini devlet baskısı ve Kürt direnişi arasındaki kutuplaşma oluştururken, Güzel'in çizgisi gündemi ağırlıklı olarak Kürtler'in kendi değişen toplumsal mekanlarında kimlikleri ve kendilikleri ile nasıl ilişkilendiklerine odaklanıyordu. Dahası, dönemin Kürt kültürel üretiminin genelinin aksine Güzel'in dikkati *sürecin* tarihsel hareketi ya da onun teleolojik serimi üzerinde degildi. *Qırıx*, mücadele sürecinin gündelik olanaklarına ve açmazlarına mizahın olanaklarıyla yapılan bir gezintiydi. *Qırıx* tipine dair süregiden tartışmanın genel çerçevesiyle uyumlu biçimde Güzel de kahramanının direnişini, daha doğrusu *süreç* içerisinde "direnmeye direnişini" Keko betimlenmesinin sürdürücü dinamiği olarak kurmuştur. Fakat Keko'yu toplumun ve tarihin kıyısında kendiyle sınırlı ayrık bir tip olarak kurmak yerine (yukarıdaki alıntıdaki "psikopat", "yetim çocuklar" ifadelerini hatırlayın), O'nun açmazları ve muğlaklıklarını tamamen sıradan gündelik ilişkiler içerisine yerleştirmiştir.

Qırıx'ın Hikâyesi

Qırıx, dar sokakları, homososyal kahvehaneleri ve surlarıyla Diyarbakır'ın herhangi bir mahallesinde geçen bir hikâyedir. Şehrin kültürel sterotiplerine hayli benzeyen karakterler, teklifsiz bir Diyarbakır şivesiyle Türkçe konuşmaktadır.[9] *Qırıx*'ın anlatı zamanı şimdiki zamandır; 1990'lar Diyarbakırı'nın "şimdi ve burada"sı. Kurgusal zaman ve dışarıdaki gerçeklik arasındaki simetri dışarıdaki zamanın siyasi olayları ve gündemlerine yapılan göndermelerle kurulur. Örneğin, bir hükümet kararına, gerilla alanlarındaki bir çatışmaya, ERNK'nin[10] (PKK'nin siyasi kanadı) düzenlediği bir boykot ya da eyleme, Cumhuriyet Bayramı gibi bir resmi (Türk) güne, ya da Newroz veya PKK'nin kuruluş yıl dönümü olan 27 Kasım gibi "ulusal" (Kürt) bir güne göndermelerle. Devlet, *Qırıx*'ta tüm egemen kurumları ve korkutma araçları ile mevcuttur, ancak haşmeti iki harf soluğunda, "T.C." tabiriyle tüketilerek... Bunun yanında çok sayıda *süreç* göstereni doldurur *Qırıx*'ın anlatısını: "Özgür Gündem", "Kürdistan", "ERNK", "yurtsever"[11], "düzen", "devrim", "feodal", "lümpen",

9 Diyarbakır ağzı, sentaks, fonoloji ve semantik açıdan standart Türkçeden farklılık göstermektedir.

10 Eniya Rizgariya Netewayi Kurdistan, Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi.

11 "Yurtsever" ifadesi, Kürt ulusal devrimci öznelliğinin formel gösterenidir. Bu kullanım PKK'nin, meşruiyetini etnik birimin içkin egemenliğine dayandıran ulusçu düşünceleri "küçük burjuva ideolojisi" olarak tasnif etmesi üzerine yükselmiştir. Örgüt bu sebeple "milliyetçi" öz tanımını kullanmayı da sistemli olarak reddetti. İngilizcede, "milliyetçiliksiz milliyetçilik" konusu da dahil olmak üzere, PKK'nin kurucu ideolojisine dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ali Kemal Özcan (2006).

"gerilla", "açmaz", "çelişki", "perspektif", "nesnel koşullar" ve "öznel durumlar".

Qırıx'ın anlatısının ağırlık merkezinde karikatür bantının ismini borçlu olduğu Keko karakteri vardır. Fakat ana karakter ile yapıtın isimi arasındaki özdeşlik aynı zamanda baştan itibaren *qırıx* tabirinin banttaki çoklu semantiğini ima eder: Banttaki her karakter bir yandan Keko'nun, sürecin ilke ve öncelikleri karşısındaki muğlaklıklarının farklı bir boyutunu gün yüzüne çıkarırken, öte yandan *süreci* mesken tutmanın farklı hâllerini ortaya koyarlar. *Qırıx*'ta mizah geleneksel ve gündelik olanın siyasal olan tarafından parodik bir kayıtta kesintiye uğratılmasıyla ortaya çıkar. Burada, parodiyi, Giorgio Agamben'in tanımladığı şekilde, anlatı eyleminin orta yerine saplanan yersiz bir kesik üzerine kurulan bir anlatma türü olarak kullanıyorum (2007). *Qırıx*, bu stratejiyi karakter kompozisyonunda ve olay geliştirmede kullanırken karakterleri içinde resmettiği durumlarla onların kullanımına verdiği konuşma biçimleri arasında sürekli bir yarık ya da kesik muhafaza eder. İşte *Qırıx*'ın hikâyesi.

*

Keko sosyal altyapısı, pratikleri ve ifade biçimlerine bakıldığında empatiyle çizilmiş sterotipik bir *qırıx*tır. Omzuna atılmış ceketi, arkasını kırarak giydiği ayakkabısı, bedeninin sağ tarafına gizlediği satoru, ve elinde salladığı tespihi ile sokakların adalet dağıtıcısı, toplumcu haraççısı ve ahlak koruyucusu rollerini oynamayı sever. Adli suçlu olarak karakolların gediklisi olmasının ve polisten bu denli korkmasının nedeni budur. Uzun yıllardır işsiz olan Keko'nun uzak bir gelecekte bir kahvehane işletme ya da ciğerci açma fikirleri dışında, görünürde bir iş bulma planı yoktur. Kıt kanaat geçinen ailesine bağımlı bir hayat sürerken, kamusal erkeklik dünyasında bonkörlük namına halel getirmeyi de istemez. Eğer erkeklik erbabı olmak kederde de sevinçte de tarz sahibi olmak demekse, Keko sıkı bir şarapçı, Marlboro müptelası, halay dehası ve nihayet karşılıksız aşk virtüözüdür. Yan mahallenin tipik liseli kızı olan "davam" dediği Leyla'ya aşıktır.

Aslında objektif koşulların zoruyla olmasa, Keko gündelik rutin olarak *qırıx* arkadaşı Çeto'yla takıldıkları kahvede asayişi sağlamak, sokaklarda geleneğe ters hareket edenleri cezalandırmak, peşi sıra takip ettiği Leyla'yı evden okula bırakmak, sonra da Çeto'yla ya kahvede dama oynamak ya da Hevsel Bahçeleri veya surların altında ucuz da olsa bir şişe şarap paylaşmaktan fazlasını yapmak istemez. Yazık ki, *sür*eç sokaktaki kavganın dinamiklerini değiştirmeye başladığından beri gönlünün çektiğini yapabileceği şartlar uygunsuzlaşır. Daha kötüsü, tam da bu zamanda Keko hercai gönlünü yeni bir "davaya" kaptırır; "biraz da siyasi takılmak" istemektedir.

Sonunda Keko siyasi arkadaşlar edinir, Özgür Gündem okumaya başlar ve kahvesi ve ailesinin siyasal dönüşümüne önderlik etmeye karar verir. Fakat siyasi olmak, Leyla'ya takılmaya benzemez: Tek taraflı ya da karşılıksız değildir. Öncelikle kişinin, devletin tüm baskılarını göğüslemeye hazır olması gerekir. Oysa Keko devletten çok korkmaktadır. İkincisi, "siyasi olmak", kişinin söylediklerinde ve eylemlerinde sürekli bir adanmışlığı talep eder. Keko'nun basitçe istediği şey ise aynı anda birbirine zıt iki şey birden olmak, *qırıx* olarak kalmak ve "biraz da" siyasi takılmaktır. Bu basitçe kendi kendiyle çelişen bir iradedir. Hep söylendiği gibi, taraf olmayan bertaraftır. Keko, "siyasi olmanın" gerekliliklerini yerine getirmek ve "*qırıx* olmak" arasında bir seçim yapamadıkça, fiziksel ve toplumsal savunmasızlığı derinleşir.

Qırıx, hayatını "biraz siyasi" olma arzusu üzerine kuran Keko'nun bu krizinin yakın plan çekimidir. Hikâye, Keko'nun *süreç* boyunca sokaklarda, kahvede, *qırıx* arkadaşları ve siyasi arkadaşları ile evi arasında gidip gelirken, değişen fırsat ve tehdit kaynaklarına göre " 'qırıx' olmanın" ve "siyasi olmanın" birbiriyle çelişen dilleri, pratikleri ve tanımlayıcı sembolizmleri arasında gidiş gelişlerinin hikâyesidir. Bantta Keko'nun sosyal evreninin farklı mecralarına yerleştirilmiş çok sayıda karakter bulunmaktadır. Keko'nun sıradan *qırıx* hayatının başrolünde yer alan Çeto ve Leyla'dan bahsetmiştik. Bunların yanı sıra ikincil *qırıx*lar vardır. Ve tabii ki, "gestapo" polis ve askerler de... Son olarak, Keko'nun, süreci "Sanki İkinci Dünya Savaşı. Biz de Fransız direnişçileri" sanan "öğrenci kafalılar" olarak andığı heyecanlı birkaç kişi de cabası. Tüm bu karakterler içinden birkaçı süreç içerisinde Keko'nun yaşamı ve deneyimlerini etkin olarak şekillendirir.

Bunlardan birisi, *Qırıx*'taki devrimci sürecin ve aynı zamanda Keko'nun süreç içerisinde ve sürece yönelik indirgenemez muğlaklığın en istikrarlı göstergesi olan Siyasi Abi, bir diğeri ise *Qırıx*'ın zor araçlarıyla bölünmüş sokakların yanısıra ana kamusal mekânı olan kahvehaneyi işleten Ramazan Usta'dır. *Qırıx*'ta aile, gündelik olanın siyasi olana en dinamik ve şenlikli şekillerde eklemlendiği alan olarak ortaya çıkar. *Qırıx*'ın diğer

etkin karakterleri Keko'nun aile efradıdır: Henüz ilkokul çağında olan ve süreçle büyülenmiş kardeşleri Kuto ve Eyşo, çocukların "evdeki polis" diye çağırdıkları Baba ve çocuklarını siyasi angajmanın tehlikelerinden korumak için ev içinde PKK'ye saydırırken komşuları arasında PKK'nın ajit-propagandisti olarak ün salan Anne. Tüm bu karakterler ve ilişkiler, *Qırıx*'ın bölümleri boyunca sokakta, kahvede ve evde birbirilerine akarlar. Beri yandan, Keko'nun bu karakterlerin her biriyle ilişkilerini karakterize eden ve hikâyenin izleğini tamamlayan farklı leitmotifler de vardır.

Öncelikle, Keko'nun Çeto ve Leyla ile birlikte qırıx yaşantısı içerisinde en görünür olduğu, daha doğrusu, süreç boyunca qırıx olarak kalabilmesinin zorluklarının büsbütün ortada olduğu sokaklara bakalım. Sokaklardaki ilk sorun, polisin yaygın varlığıdır. Keko'nun polisi ajite etmek için artık herhangi bir ekstra şey yapmasına bile gerek yoktur, polis süreç yüzünden hâlihazırda ajite vaziyettedir. Hareket eden her şeyi "terörist" olarak algılarken, sokaklardaki tüm hareketi kimlik kontrolleri ve genelleşmiş şiddet uygulamaları ile durdurmaya çalışmaktadır. Bu kontroller herkesi çok korkutur, Keko'yu daha fazla... Çünkü Keko asker kaçağıdır. Artık gözaltına alınma ihtimali, celp edilme tehlikesini de beraberinde getirecektir. Bu yaygın polis baskısı, Çeto'nun deyimiyle "bu kentte adalet dağıtmayı karakterinin bir parçası hâline getiren" Keko üzerinde inanılmaz yıkıcı bir etkide bulunur. Hayatta kalma içgüdüsüyle hareket eden Keko, bırakın yakın zamana kadar kendi mıntıkası olan mahallede halkı taciz eden polisle karşı karşıya gelmeyi, subay çocukları kardeşi Kuto'yu dövdüklerinde bile sesini çıkaramaz hâle gelir.

Keko sokaklarda yalnız polise değil siyasi kadrolara da yakalanmadan dolaşmak zorundadır. Polisi nadiren atlatabilen Keko, bu defa da kendisini bekleyen ulusal (PKK) askerlik görevinden kaytarmasını engellemeye çalışan devrimci bir siyasiyle ya da sempatizanla burun buruna gelecektir. Keko çoğu kez polisten paçayı kurtarıp sokakta namus ve adalet meseleleri için kavgaya tutuştuğunda, kendisini feodal lümpen kavgacılığı bırakıp devrim için mücadeleye çağıranların karşısında bulur. Keko'yla Çeto her zaman devrimcilerden gizli saklı kafa çekmek zorundadırlar, çünkü onlar bu tür bağımlılıkları da lümpen bir sapma olarak görürler. Devrimcileri atlatmayı becerirlerse, bu kez kafa çekmek için çekildikleri sotelere polis ya da askerin çökmüş olduğunu görürler. Keko, işte böyle böyle Çeto'yla birlikte sokakların gölge savaşçısı olmuştur ve sürekli bir şeylerden kaçar vaziyettedir.

Yine de sokaklar, barındırdıkları büyük tehlikelerle beraber Keko'nun siyasal bilincinin gelişiminin en uyarıcı mekanlarıdır. Örneğin polis Keko ve bir başka qırıxı gecenin bir yarısı uyduruk bir çay şekeri mevzusu nedeniyle kavga ettikleri için dövdüğünde, Keko ve arkadaşı anlarlar ki "Devlet artıx

sadece zor yöntemiyle iş görebili...başka birşey üretemi. Kemalizmin sadece şiddet yöni qaldı." Yolda yürürken yamalı kot pantolon giymiş, "tavuk saçlı" bir genç erkeğe rastlayan Keko'yla Çeto "artisligi" yüzünden çocuğu döveceklerse de, içleri rahat etmeyecektir artık. Çünkü bilirler çocuğun küçük burjuva eğilimlerinin müsebbibi aslında "Halkımızı ne biçim yozlaştıran özel sawaştır." Keko'nun kamusal alanda siyasal bilincinin gelişmesini tetikleyen en önemli faktör Leyla'yla ilişkisinin dinamiklerinin değişmesidir. Örneğin, bir Türk askeri Leyla'yı sokakta takip ettiğinde onun karşısına dikilmeye cesaret edemeyen Keko, arttık nettir: "Heqet insanın ülkesi kurtulmayınca kişisel namusu da kurtulmi." Başka zamanlarda Leyla'yı yeni biten erkek cazibesi referanslarıyla etkileme arzusu Keko'yu amansız bir siyasal faile dönüştürür. Örneğin Leyla, polisi Keko'ya "Serseri kopuk!" diye hakaret ederken gördüğünde Keko kendisine saldırana gerçek kimliğiyle karşı koymaktan çekinmez: "Serseri değil! Kürt!" Başka zamanlarda "Her an devlet ya da kontrgerilla ile ortaya çixabilir, çox tehlikeli" olmasına rağmen Leyla'nın peşi sıra dolanırken koltuğunun altında Özgür Gündem taşır. Leyla'nın bunların hiç birini kaale aldığı yoktur, çünkü Keko'nun yaptıklarının "hep mizansen, hep beni etkilemek için" olduğunu bilir. Yine de Keko siyasi cazibesiyle Leyla'yı etkileyebileceğine olan inancını kaybetmez; her ne kadar kendisi zamanının çoğunu bu cazibenin tehlikelerinden kaçmakla geçiriyor olsa da.

Çevredeki en yakın siyasi, Siyasi Abi'dir. Siyasi Abi, Keko'nun mahallesinde cephe örgütlemesi yapan bir militir. Muhtemelen otuzlarında, kalın gözlüklü, tipik geniş solcu bıyıklı, saygın, sakin ve rasyonel bir adamdır. Şüphesiz, sokağın sürecin ilke ve ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürülmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Ne ki, Siyasi Abi'yi hikâyenin diğer karakterlerinden ayıran en önemli şey sokağın aklına olan uzaklığıdır, keza sokağın diline de: Bant boyunca aksanın imlediği melezlik ve muğlaklıktan muaf standart Türkçe konuşan tek Kürt karakter kendisidir! Gerçi Siyasi Abi bu dilde bile fazla konuşmaz ve nadiren siyasi söylev çeker. O'nun "burada ve şimdi" varlığı zaten devrimci doğruların ötekilerin söz ve eylemlerinde ortaya çıkması için yeterlidir; en başta Keko'nun.

Keko ve Siyasi Abi sık sık sokaklarda ya da Ramazan Usta'nın kahvesinde karşılaşırlar. Keko Siyasi Abi'yi çok sever ve saygı duyar; öyle ki bir gün Siyasi Abi gözaltındayken onun kahvedeki sandalyesine bilmeden oturan birini fena hâlde döver. Fakat Siyasi Abi etrafta olduğu zaman huzuru en fazla kaçan da Keko'dur. Siyasi Abi Keko'nun doğru düzgün bir Kürt yurtseveri olmasını ister, ama Keko'nun "habitusu çizgiye gelmez". Bu yüzden Siyasi Abi Keko'ya "siyasi kitaplar" verir, fakat Keko ne kadar çabalarsa çabalasın on sekiz sayfadan fazla okuyamaz. Siyasi Abi civardayken Keko en ucuzundan Maltepe sigarası içer ve o günlerde "bütün özel insanların yaptığı gibi" satranç oynar, fakat o yokken bunların yerini dama ve Marlboro alır. Siyasi Abi Keko'dan polis muhbirlerini cezalandırmasını istediğinde Keko kabul eder. Fakat eyleminin siyasal niteliğinden bahsetmekten korktuğu için, hem failleri döverken işi namus meselesine döker, hem de lümpen satorunu kullanır. Keko aynı zamanda Siyasi Abi böylesi bir risk almasını istemediği hâlde Özgür Gündem dağıtımcılarını kontra saldırılarından korumak için de satorunu kuşanır. Fakat Siyasi Abi Keko'dan PKK milislerini evinde saklamasını istediğinde Keko illegal bir şey var mı diye üstlerini arar ya da eve götürürken gözlerini bağlar. Keko'nun bir şehir çocuğu olarak köylülere yönelik *qırıx* kibrinin olağan mağduru "gundi" milis Feyzo'ya da böyle yapar, çünkü PKK'liler çok sık evine uğrarsa polisin şimşeğini üzerine çekmekten korkar. Leyla ya da falanca Makbule Teyze'nin kızları sokakta serserilerin tacizine uğradığında Keko namusuna halel getirenleri cezasız bırakmaz. Fakat Siyasi Abi "bugünlerde karı kız meselesi" yüzünden kavga etmeyi eleştirirse Keko masum ayağına yatarak onu yatıştırmayı görev bilir kendine: "Halkımız bilinçleni. Bir daha olmaz herhal!" Keko her zaman Siyasi Abi'yi siyasi bir jargonla manipüle edebilir. Örneğin Çeto'yla birlikte kafa çekmek istediği bir gün, Siyasi Abi'yi "kültür merkezine" gideceklerini söyleyerek atlatır. Başka bir sefer Siyasi Abi'yi mahallede futbol maçına katılmaya ikna etmek için "bu maçın sınıfsal yönüne" dikkatini çeker. Fakat Keko Siyasi Abi'yi her dakika atlatmaya çalışsa da ne onun etkisinden kaçabilir ne de onun kendisini tanımamasını göze alabilir. Bu yüzden de Keko'nun Siyasi Abi'ye doğru attığı her bir adım, Siyasi Abi'nin temsil ettiği şeyden iki adım geri kaçmasını getirirken, Siyasi Abi'yi her atlatışı onun etki alanına daha fazla girmesiyle sonuçlanır.

Keko'nun Ramazan Usta'yla ilişkisi, Keko'nun süreç içerisinde "biraz siyasi bir *qırıx*" olarak yaşamının diğer hâllerini ortaya koyar. Sonuç itibariyle kahvesini polisler, askerler, siyasi militanlar, sempatizanlar, qırıx ve diğerlerinin buluşma yerine dönüştüren süreç, Ramazan Usta'nın omuzlarına inanılmaz bir yük yüklemiştir. Ramazan Usta, siyasi müşterilerini asla polise satmaz. Aslında süreçteki rolü bunun da ötesindedir. Bir keresinde önce Siyasi Abi, sonra Keko ve ardından Kuto tarafından işe koyulduğun-

da dediği gibi: "Hele bax! Bizler olmasak, sizler nah siyaset yaparsınız". Öte yandan, Ramazan Usta ilişkileri minimum risk, maksimum faydayla idare edebilecek kadar hünerli bir esnaftır. Örneğin polisten çay parasını almaya cesaret edememesi diğer müşterilerini rahatsız edince bunu telafi etmek için onlara daha iyi "kaçak çay" verip askerlerin yanında "adi Türk çayı" içmekten kuruyan boğazından şikâyet eder. Ya da polisten kahvedekilere göstere göstere hesap istemeye gözü kestiğinde, nasıl da bu cesur tavrıyla "halk muhalefetine yol açmadan çay fiyatlarını artırabileceğini" düşünmektedir. Ne siyasilerin ne de polis veya askerin ortalıkta göründüğü Newroz gibi siyasi gösterilerin olduğu günlerde, Ramazan Usta "işte hayalimdeki kahve"yi bulmanın sevinci içerisindedir. Başka zamanlarda, örneğin kahve sayıları zorunlu göç yüzünden giderek artan işsizlerle dolup taştığında, "T.C. sayesinde yaqında sawaş zengini olacaxim"ı düşlemekten alıkoyamaz kendini.

Ramazan Usta'nın bu süreçte idare etmek zorunda olduğu kişilerden en zoru Keko'dur. Keko bir yandan Ramazan Usta'yı gayrimeşru *qırıx* hayatının işbirlikçisi olmaya zorlarken, beri yandan Ramazan Usta'nın devrimci sorgu meleği olmaya koyulur. Çeto'yla ikisinin şarap şişelerini Siyasi Abi'den saklaması için başvurduğu Ramazan Usta'dır. Gerektiği zaman, örneğin sokakta gerilim tırmandığında, kendisini devrimci milislerden saklaması için Ramazan Usta'ya sığınır. Ama aynı zamanda iş Ramazan Usta'nın siyasi oportünizmi ve muğlaklığını deşifre etmeye geldiğinde en keskin eleştirileri yapan da Keko'dur. Ramazan Usta'nın savaş zengini olma hayalleri, örneğin kahvenin yakınlarında patlayan bir bomba ya da güneşli bir pazar günü ansızın bastıran yağmurla bütün masa ve sandalyelerin harap olmasıyla hüsrana uğramazsa, O'nun *süreç* içinde esnaflığından ileri gelen "objektif işbirlikçi" konumunu deşifre edecektir Keko. Ramazan Usta polisi yatıştırmak için onlara taze demlenmiş çay verdiğinde, kahvedekileri "halkımın duyarlılıkları" ya da "ihtiyaçları" için örgütleyecektir. Keko, Çeto ile "hem de süreci konuşurken" masalarına siyasiler oturup da polisin dikkatini üzerlerine çektiği zamanlarda "üzerimizdeki şüpheyi daxıtmak" için Ramazan Usta'dan kumar düzeneği isteyecek, Ramazan Usta kendisinden "siyasi kitaplarını" polis baskınında kumar oynayanları gizlemek için ayrılmış gizli bölmede okumasını istediğinde bu kez onu "siyasi okuma eylemime" saygı göstermemekle itham edecektir.

Keko sokakta sürecin dilini ve adımlarını takip ederken ne kadar ikircikliyse, aile bireylerine karşı siyasi militan pozları takınmakta o kadar tutarlıdır. Fakat sokaklardaki varlığı ve iktidarını böylesi sarsan süreç, ev cephesinde daha da kötü vurur Keko'yu. Keko'nun burada konum ve otoritesine en ağır darbe kardeşleri Kuto ile Eyşo'dan gelir.

Kuto, adından da anlaşılacağı gibi ufak tefek bir çocuktur (doğrusu o kadar ufaktır ki, annesi tek başına yıkanmasına bile izin vermez). Bazı açılardan Keko'nun ümit veren varisidir; örneğin her an kavgaya meyli, sigaraya ya da mahallenin sınır bekçiliğini yapmaya olan tutkusuyla.

Ne var ki, Kuto'nun kavga hayalleri Keko'nunkinden farklıdır. *Sürecin* tam ortasına doğan Kuto, devrime adanmış bir militir ve ağabeyinin evde ya da sokakta "lümpen" varoluşunu ancak aşağılayabilir. Kendisi okula, örneğin, yalnızca ERNK boykotları yaptırmak, diğer çocukları bayrak töreninden kaçmaya zorlamak ya da duvarlara "Bijî Kurdistan" ("Yaşasın Kürdistan") yazmak gibi siyasi faaliyetler için gider. Nitekim, sonuçta faaliyeti sonuç verip okulunu polis işgali altına aldırmayı "başaracaktır". Kendi deyimi ile, "bizimki de siyasidir artıx." Okul yegane siyasi faaliyet mekanı değildir ama Kuto'nun. O gayretsiz Keko'nun aksine okula gitmediği zamanlarda aile bütçesine katkıda bulunmak için işportacılık yaptığında da polise su veya karpuz çekirdeği satmayacak, Ramazan Usta'ya kahvede yardım ederse polise götürdüğü çay bardaklarına işeyecek, Diyarbakır'da Özgür Gündem'in yasaklandığı günlerde sokaklarda eski sayıları satıp polisi deliye çevirecektir. Kuto'nun düzene karşı bağışlamaz tavrı o kadar nettir ki, kendisini gözaltına alınmaktan kurtaran babasını bile "feodal polis işbirlikçisi" olmakla suçlamakta beis görmeyecektir.

Kuto'nun böylesine kararlı ve becerikli bir devrimci duruşla kamusal alanda edindiği prestij, Keko'nun kendine yönelik saygınlık ve değer algısını paramparça eder. Örneğin bir keresinde Siyasi Abi ve Çeto "Keko'nun siyasi faaliyet nedeniyle gözaltına alın-

dığını" duyup karakola gittiklerinde Kuto'yu karakoldan sağ eliyle zafer işareti yaparak çıkarken görürler. Kuto'nun peşi sıra adlı bir suçtan dolayı gözaltına alındığı için başı öne eğik hâlde çıkan Keko belirir. Bir başka sefer, Keko'nun bir sokak kavgasında başına aldığı darbeyle kan içinde kahveye giderek insanları kendine hayran bırakma hayalleri, kahvedekileri Kuto'nun polisten nasıl dayak yediğini dinlemeye dalmış hâlde görmesiyle kâbusa dönüşür. İşin doğrusu, Diyarbakır'da erkekliğin yeni dünyasında toplumsal saygınlık ve takdir görmenin kriteri artık birilerini nasıl dövdüğün değil, neden kavga ettiğin ve dayak yediğindir. Keko fark eder ki, artık erkeklik mirasını kardeşi üzerinden bile sürdüremeyecektir. Bir gün Keko'yla Çeto, Kuto'yu bir şarap ve ekmek ritüeli ile erkekler dünyasıyla tanıştırmaya niyet ederler. Kuto ne olup bittiğini anlayıp da kafadarların teklifini reddedince, Keko gözyaşları içinde izah eder Çeto'ya: "Bu qahpe *süreç* yüzünden hiçbir şey eskisi gibi olmayacak." Vakur erkekliğinin vaktiyle fiyakalı simgeleri Keko'ya artık yalnızca acı ve aşağılanma getirecektir.

Keko için işler küçük kız kardeş Eyşo bağlamında daha iç açıcı görünmez. Kuto gibi, Eyşo da devrimci cephenin direngen bir bileşenidir. Eyşo, okulda, kendisine ilk gün bayrak töreninden kaçmayı öğreten abisi Kuto'nun maharetli bir öğrencisidir. Sabahları ant içme töreninden kaçmak için okula geç kalma stratejisi öğretmeni tarafından fark edilip uygulanamaz hâle gelince, Eyşo da okul bekçisini ayarlayıp kendisini şafak sökerken içeri almaya ikna eder. Öğretmeninden, anne ve babasından dayak yemesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'le ilgili verilen ödevleri yapmaya direnir. Aslında Keko bile sokakta oğlanlarla futbol oynar hâle gelen kız kardeşinin siyasal aktivizmiyle gurur duyabilirdi. Fakat, nasıl ki, Kuto'nun lümpenliğini reddetmesi Keko'nun dışarıda anasını ağlatıyorsa, Eyşo'nun feodalliğine başkaldırması Keko'nun evdeki rahatının son kırıntılarını da ortadan kaldırır. Eyşo, devrimci sürecin yarattığı özgür kadın tilmizidir. Keko'nun bitmek bilmeyen isteklerini geri çevirecek güce henüz sahip olmasa da, yeni edindiği doğrularla her seferinde Keko'nun siyasi façasını bozmaktan geri durmaz. Bir keresinde Keko Eyşo'dan çay demlemesini, ceketini ütülemesini, yemeğini hazırlamasını ister, tam bu sırada da Siyasi Abi'nin zoruyla Kadın Sorunu Üzerine kitabını okumaktadır. Eyşo

Keko'nun ne okuduğunu fark edince herkesin bildiği devrimci sloganı tekrarlayarak onunla dalga geçer: " 'Kadın mücadeleyle güzelleşi. Değil?" Eyşo Keko'dan lafını hiç sakınmazken O'nun feodal yaralarına tuz basmaya da tereddüt etmez. Keko, pekâlâ farkında olduğu üzere, "bıyık fetişisti" bir kültürde yaşamaktadır, ne ki kendisi kösedir. Bir keresinde Eyşo'dan ceketini yıkamasını, çoraplarını bulmasını, onu bunu yapmasını buyurduğunda, çünkü bunlar Eyşo'nun "gürevidir", Eyşo O'nu "Ne zaman tıraş taqimlarını getirmemi isteyeceksin? Niye seninki çixmi?.." diyerek utandırır ve evi terk etmek zorunda bırakır. Bazen bu taktiklere bile başvurmaksızın "Çıx kehveye git," diyerek kovar Keko'yu.

Yine de, kardeşlerinin yoğun aşağılamaları Keko'yu anne babasını devrime kazandırmayı görev edinmekten alıkoymaz. Keko'nun deyişiyle devleti "Ma sanki babasıdır" gibi savunan Baba, hem dini inançlarından dolayı, hem de o kadar "tankı, topu, askeri, silahıyla" devleti yenmenin imkânsız olduğunu düşündüğü için *sürec*e karşı olan dindar muhafazakâr bir adamdır. Evin geçimini üstlenen tek kişi odur ve çocuklarının kendini bilmez isyanına tavır koymayı da bilir. Gel gör ki, evdeki patriarkası dışarıdaki büyük patriarkın sarsılan gücüyle orantılı olarak tehdit altındadır. Keko'nun annesinin asli görevi tüm geleneksel anneler gibi "aile içi ilişkileri dengede tutmak", yani baba ile çocukların arasını bulmaktır. Bu minvalde karşılaştığı en büyük sorun, Keko'yu serserinin teki olarak gören Baba'ya oğlunun ihtiyaçlarını, özellikle para ihtiyacını, karşılaması için meşru gerekçe bulmaktır. Bu yüzden, örneğin, Keko'ya cep harçlığı vermesi için babayı ikna etmeye çalışırken birinin kötü ekonomi yüzünden işten çıkarılan oğlunu ya da beş parasız olduğu için intihara teşebbüs eden bir genci örnek gösteriyorsa, Baba'nın evde olmadığı zamanlarda Keko'yu falan kişinin iş bulup zengin olan ya da evlenip yuva kuran oğullarını örnek vererek paylar. Süreç ilerledikçe annenin dengede tutması gereken güç ilişkileri çeşitlenir, buna mukabil olarak da manipülasyon becerisi.

Babanın Keko'yu hor görme sebepleri hiç değişmese de, Keko *sürec*in kavramlarını kullanarak onun "evdeki diktatörlüğüne" savaş açar: Artık "bu feodal ilişkileri kabul etmeyecek"tir. Yine de Baba'yla kavganın zamanlamasını iyi ayarlamak zorundadır; örneğin Baba namaz kılarken kendisine

cevap veremeyeceği için namaz saati uygundur. Dahası gece evden atılırsa askerlerin kimlik yoklamasına yakalanma riski daha fazla olduğu için güneş battıktan sonra kesinlikle kavga etmemelidir. Keko bir gün babasının, askerliğini erken yapsın diye kendisini kütüğe iki yaş büyük kaydettiğini öğrenir. Eskiden insanlar, erkek çocukları bir an önce askerliklerini yapıp, ardından iş bulup evlensinler diye çokça yaparlardı bunu. Ancak o günler geride kalmıştır, ve şimdi Keko bu davranışlarından dolayı Baba ve Anne'yi "objektif hainler" oldukları gerekçesiyle suçlamaktadır.

Herkesin arasında Keko'nun siyasi kimliğini en fazla ciddiye alan tek kişi annesidir. Baba Keko'yu evden kovduğunda, o'nun dışarıda gözaltına alınması durumunda polislerin eve gelerek ve siyasi kitapları bulabilecekleri tehdidiyle oğlunu evde barındırmayı başarır. Keko, siyasi olarak radikalleşme numarası yaptığında Anne genellikle inanır. Mesela, Keko bir gün Anne'nin duyacağı kadar yüksek sesle "Hep bu T.C. yüzünden asalax gibi yaşıyam... Bu yaşam biçimi qabul edilmemeli... Mücadele etmek lazım"ın farkına vardığında, Anne hemen babanın cebinden para aşırıp imdada koşar: "Ma hiç olir!.. Niye üzülisen... Tabi ki sana baxacağız... Hele sen al şuni. Kendine qehveye git". Zavallı kadın, Keko'nun ardından "Aile kurumunun gerici yapısını değerlendirmek lazım" diye kendi maharetini tebrik ettiğini kaçıracaktır, ama olsun, nihayetinde o da kendi amacına ulaşmış, tehdidi bertaraf etmiştir.

Gerçi Anne, Keko konusunda çaresiz olmaktan uzaktır. "[Keko'nun] sokak kavgalarından "zaferle çıkmanın gururuyla eve döndüğü günlerde", evdeki kavgalardan zaferle çıkan hep kendisini huzurundan kovan Anne olacaktır. Siyasi Abi'nin Keko'ya (ve Kuto'ya) verdiği "A ha! Terörist" kitaplara karşı en hızlı "operasyonları" uygulayan Annedir. Üstelik, bu operasyonlar esnasında, porno dergilerine ve Conan serilerine dokunmamış, yani Keko'nun gördüğü kadarıyla "ne mutlu... cinsel tabuları da yixmiş"tır, Anne "bu çıplax dergilerden bir tanesinin bile olmayacağı, sadece siyasi kitapların kalacağı" günün korkusuyla yaşar durur. Dolayısıyla, Keko'nun daha da ciddileşme ihtimalinin korkusuyla, oğlu üzerindeki siyasi disiplini sertleştirir. Tanımayı reddetmek her zaman en iyi yöntemdir: (Kürt hareketinin o

zamanlarda eş zamanlı olarak boykot ettiği) 1995 yılı genel seçim zamanında, Keko annesini "sahte-Müslüman kontra-partilere" karşı boykotu desteklemesi için ikna etmeye çalıştığında, Anne ona "Önce git üç kuruş para kazan. Ondan sonra siyaset yaparsın!" deyip sırtını döner. Keko'nun ardından, o'nun kendisine çektiği propagandayı, her zaman yaptığı gibi, birebir komşularına çeker. Ne ki, bu defa annesinin devrimci kehanetlerini kaçıracak olan Keko 'dur. Anne Keko'yu dizginlemek için başka zamanlarda "kendini siyaseten donatmaya" koyulur. Bir keresinde kendisine ulusal özgürlük mücadeleleriyle ilgili ajitasyon yapan Keko'ya soğuk savaş döneminin bittiğini hatırlatır: "Artıx tek Amerika kaldı. Dünya globalleşi, Serhildan devri kapandi." Bir başka zaman, Keko'nun deyişiyle "işine geldiği zaman", Keko'yu geleneksel dünyasında günah sayılan şaraptan uzak tutmak için ulusal özgürlük mücadelesinin üst hükmüyle yargılamakta sakınca görmez. Keko bir gün eve çakır keyif döndüğünde, Anne Eyşo'yu da yanına alıp Keko'yu geceyi dışarıda geçirmeyi göze alacak kadar mahçup eder: "Nıc Nıc! Benim yurtsever geçinen oxlim içki yasağını deli ha! Bu ne yeman çelişki oxil!".

Mamafih, evde çatışma her ne kadar kaçınılmazsa, esirgeyen bir uzlaşı o kadar doğaldır. Keko, dışarı çıkınca kimliğini yanına almayı unuttuğunda tüm aile telaşlanır. Keko askerler tarafından tutuklandığı kâbusuyla uyandığında tüm aile teyakkuza geçer. Baba bile uzlaşacaktır! Ağır bir polis kuşatmasının olduğu bir gün, eve Özgür Gündem gazetesi ile gelir. "Olamass!...Hem de en tehlikeli bir dönemde," diye sevinir Kuto. Gerçi, bu riskli jestin sebebinin Baba'nın kendisini ERNK'nın ilkokullardaki boykotu kaldırma kararından haberdar etme isteği olduğunu fark ettiğinde, canı sıkılır, ama olsun; gazete bir kere eve gelmiştir.

Evde uzlaşı ne kadar doğalsa, dışarıda çatışma o denli kaçınılmazdır: Bir gün polis "yaşına güvenmemesi" gerektiğini söylediği Babayı döverek aşağılar. O gece Keko, babasının devlet kanalında geçen "on yedi terörist ölü olarak ele geçirildi" haberini gördüğünde, "De gidin namussuzlar!.. Hep yalan!.. Hep sızın yüzinden!" diyerek öfkeyle bağırmasına şahit olur. "Hii! Allahım...," gururla karar verir ki, galiba nihayet ailesini dönüştürmeyi başarmıştır.

Doğrusu, Keko yine yanlış bir çıkarımda bulunmuştur: Ne Baba gerçekten "dönüşür", ne Anne adanmış bir dindar yurtsever anne olur. Ramazan Usta ara ara başına gelen doğal ya da insan kaynaklı felaketlere rağmen ne savaştan elde edeceği muazzam kâr üzerine kurduğu hayallerden vazgeçer, ne de çay ocağını devrimci faaliyetlere açmaktan geri durur. Her şeyin ötesinde, Keko, siyasiliğinde *qırıx* olmaktan vazgeçmediği gibi *qırıx*lığında siyasi olmaktan da vazgeçmez. Öyle ki, en sonunda satorunu Dicle Nehri'ne attığında bile, bunun nedeni kendisinin adamakıllı siyasileşmesi

değil, satorun "fazla politikleşmesi...yani bir anlamda o eski masumiyetini yitirmesi" olacaktır... Şimdilerde, Siyasi Abi bile bundan haberdardır. Neyse, boş verin! Süreç onların Diyarbakır'daki gündelik hayatlarını sarstıkça, hikâye daha iyi bir şekilde akmaya devam eder.

Sonuç

Öyleyse *Qırıx*, kahramanlarının sürecin kutsal hakikatlerini sürekli şüpheli yorumlarla müphem sonuçlara ulaşmak için kullanmasına izin verip okuyucularını bir ş*ehir çocuğu*nun aşırı politikleşmekten kirlenen satoru için yas tutmasının şahit tutarak nasıl bir 1990lar süreci var etti?

Belki de öncelikle karikatür bandının Keko'nun *qırıx*lığıyla ne yaptığını takip ederek bantta akan sürecin kurucu yapısına bakmalı. *Qırıx* tabiri, daha önce belirttiğim gibi, her şeyden önce bir toplumsal erkeklik tipini ifade eder. Ancak Keko, *Qırıx*'ın bölümleri içerisinde ilerledikçe, bu tabir bir üst anlam edinerek Keko'nun siyasi failliğinin kurucu ismi olarak karşımıza çıkar. Bu indirgenemez şekilde yarık faillik hiç bir pozisyona sabitlenemez: Keko *Qırıx* boyunca ısrarla *qırıx* olarak kalır, ulusal devrimci mücadelenin kural ve ilkelerine yönelik tutarlı olarak tutarsız bir tavır sergiler. Bununla beraber, bu tuhaf tutarlılık yoluyla *süreç* içerisinde toplumsal varlığını çevreleyen ilişkiler ve mekânlar arasında mekik dokuduğu esnada, fırsatçıdan feraset sahibi alığa, üçkâğıtçıdan kahramana, polis şiddeti kurbanından öncü önyargısı kurbanına, naiften kaypağa dönüşerek kendi içinde tutarsız çoklu özne pozisyonları sergiler.

Ancak, bu yarık öznelik durumu Keko'nun şahsına münhasır değildir. Bilakis, bu durum gündelik hayatın neredeyse tüm öznelerinin en belirgin özelliğidir. Öyküde tüm yetişkin karakterler içinde sözleri ve eylemleri arasında süreklilik olan tek kişi, sürecin formel aklını temsil eden Siyasi Abidir. Eğer Kuto ve Eyşo da söyledikleri ve yaptıklarıyla benzer bir tutarlılığı temsil ediyor görünüyorlarsa, o zaman yarığın onların (çocuk olmaları hasebiyle) yansıtıcı muhakeme melekesinden yoksun devrimci

olma kimliklerine içkin olduğu görülmelidir. Tüm diğer karakterler –bu makalenin kendilerine hakkaniyetli davranmadıkları da dâhil–gündelik yaşamlarını sürdürürken sürecin dilini keyfi bir şekilde, gönüllerinin istediği gibi, alıntılarlar. Esasında, *Qırıx*'ın özneleri gündelik yaşamda fiziksel ve sosyal olarak hayatta kalma için bu keyfi angajmanlara tutunmak zorundadırlar, çünkü şiddetle kesilmiş bu olağanüstü hâl ortamında karaborsa olan sıradan gündeliktir.

Dolayısıyla, yarık olma durumu, *Qırıx*'taki gündeliğin temel niteliğidir. Ancak bu durumun da aktörlerin söz ve eylemleriyle sınırlı olmadığını, kendisini vücuda getiren pratiklerle bu pratiklerin bilgisi arasında genelleştirilmiş örtüşmezlik içerdiğine dikkat çekmek gerekir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa, eğer gündelik yaşam *Qırıx*'ta, karakterlerin devlete ve sürecin aklına çelme taktıkları bir alansa, aynı zamanda öznelerinin yürütücü akıllarının da kaçağı olan bir alandır: Keko ve diğerleri, gündelik edimlerinde ilkesel bütünlükten ne kadar kaçarlarsa kaçsınlar, sınırları ne kadar birbirine karıştırırlarsa karıştırsınlar, eylemlerin sonuçlarını nadiren kontrol edebilirler. Esasında *Qırıx*'ın devamlılığı sağlayan temel dinamik tam da araçsal akıl ile siyasi etki arasındaki süreksizliktir. Burada "kaçak" bir eylemin sahibini *süreç*in bir aktörüne dönüştürebilmesi ne kadar olasıysa, *süreç* ile ilkesel temelde bir angajmanın siyasi olarak arzu edilen sonuçları üretmede başarısız olma ihtimali bir o kadar yüksektir. "Akıl" ve "eylem" siyasi özneliğin oluşumunda da tutarsız bir şekilde eklemlenirler, çünkü söz konusu öznelik, ideolojik veya ahlaki taahhüdü önemsiz bir detaya indirgeyen çok sayıda faktörün birleşiminden beslenir. Özellikle de, toplumsal tanınmaya duyulan arzu ve hazdan ya da siyasi olmanın sıradan olmanın ötesinde bir şey olma vaadinden.

Bu durumda, sürekli olarak yüzey ile derinlik, parça ile bütün arasındaki yarıkta hayat bulan bu *süreç*i nasıl anlamalı? Şayet böylesi bir yarık *qırıx*ın verili tanımı ise, o zaman *Qırıx*, özünde *qırıx* bir *süreç*in hikâyesidir. Bölümlerden birinde yan karakter olan saf bir ergen, Siyasi Abi ile Keko'yu yan yana yolda yürürken gördüğünde derinden sarsılır, şöyle der: "Keko'yla dolaşsam evdekiler karşı çıkıyor. Yok satorcuymuş, kırıkmış. Kavgacı çok tehlikeli. Siyasi Abê'ye de karşılar... Tehlikeli biri seni kandırır dağa falan yollar

diyorlar. Bununla da dolaşılmazmış. Peki, nasıl oluyor da bu iki tip hep böyle anlayamıyorum?.. Ne acayip bi zeman yaw!" *Süreç Qırıx*'ta gerçekten de "acayip bir zaman"dır; kararlılık ile muğlaklığın örtüştüğü yerde meskun, dolayısıyla baştan sona muğlak bir zaman.

Bu, şu anlama gelmektedir: En nihayetinde *Qırıx*, devrimci zamanın akışına ancak olumsuzlaması üzerinden şahitlik edeceği varsayılanı, devrimin sosyal zamanın tam da orta yerine, yürütücü dinamiğine taşımıştır. Eserin Kürt ulusal söyleminde açtığı bu mizahi yarık, şüphesiz bu söylemin 1990'lar Diyarbakır'ında, muhtemelen Türkiye Kürdistanı'nın bütününde, bireysel ve toplumsal deneyimler bütününe ilişkin mutlak hakikati temsil etme kapasitesini istikrarsızlaştırır. Ancak, bu maskeyi aralama işini, hakikati deşifre etmeye odaklı bir söylem (karşıtı) ifşaat olarak yorumlamak hem indirgemeci olacak, hem de bandın hakikat etkileri söz konusu olduğunda cevapsız kalacaktır. İndirgemeci olacaktır, çünkü *Qırıx*'ın varlık kazandırdığı şeyin, devrimci söylemin "bastırılmış" veya "susturulmuş" ötekilerinin çok da ötesinde olduğunu düşünüyorum. Kanımca, bantın daha geniş anlamda açığa çıkardığı şey, *süreç* söyleminin kurucu terimlerinin 1990'larda Kürt mücadelesinin "biz" ve "burası"nın oluşumuna ışık tutmakta kronik olarak yetersiz olduğudur. Bu bağlamda, eğer *Qırıx*'ın sözü söylemsel hakikat ile herhangi bir eleştirel ilişki içerisinde düşünülecekse, o zaman bunun gücünü ve önemini *süreç*in sırlarını ifşa eden bir anlatıcılıktan ziyade, bu mücadele sürecini gizliden gizliye, yeraltından yapılandıran deneyimleri gün yüzüne çıkaran bir hakikati vücuda getirme çerçevesinde düşünülmesi gerektiğine inanıyorum.[12] Aksi takdirde parodik bir kurgunun nasıl olup da, daha önce de belirttiğim üzere, siyasi Kürt cemaatinin nazarında "hayatımızın" ve "mücadelemizin" temsili olarak görüldüğünü anlamak mümkün görünmüyor. Bunu bir kenara not edip, yazımı *Qırıx*'ın bu "mücadele eden kolektif" duyusuna nasıl katkıda bulunduğunu anlamamıza yardımcı olacak bir kaç noktaya dikkat çekerek sonlandırmak istiyorum.

İlk ve belki de en açık nokta, *Qırıx*'ın açtığı parodik kesintinin Kürt hareketinin karşı-hegemonya projesini, Türk devletine karşı direnişi ve direniş fantazisini akl-ı selim söylemin imkân ve sınırları ötesinde çoğaltarak güçlendirmiş olma ihtimalidir. *Qırıx*, bunu, kelime oyunları ve absürtlük ile yaptı: Devleti "T.C." olarak çağırarak, "adi T.C. çayını" içmemeyi devrimci yurtsever bir direnç olarak kodlayarak, Atatürk'ü sevmeyi reddederek, Diyarbakır'da yasak olduğu günlerde sokaklarda Özgür Gündem sa-

12 Bu formülasyonu Michael Taussig'in, Walter Benjamin'in Platon'un Sempozyumu üzerine yapmış olduğu okumaya dönük tartışmasını düşünerek oluşturdum. Taussig, "Hakikat, sırrı yok eden bir teşhir değil, sırra hakkını veren bir ifşadır" der (1999: 2).

tarak, polislerin çay bardaklarına işeyerek... Bu tür temsiller basitçe devlet sembollerini yazınsal-estetik alanda kutsiyetlerinden etmekle kalmadılar, okuyucuları akl-ı selimin muhafazakârlığı ve rasyonel düşünce taleplerinden azlederek, devleti ve devletin göz korkutma kapasitesini demistifiye etmeye yaradılar.

İkinci olarak süreç söylemine ait terim ve sembollerin performatif yinelemelerinin, siyasi doğrunun toplumsal dil ve yaşamdaki varlığını nasıl yoğunlaştırdığına; Achille Mbembe'nin "fantazi ile tatmin eksikliğinin ara yüzeyi" olarak adlandırdığı düzlemde semiyotik ve duygulanımsal (afektif) istizahı nasıl derinleştirdiğine dikkat çekmek isterim. Bir anlamda, hikâyenin kahramanlarının bu sürecin işaretleriyle neler yaptıkları ve bu işaretleri bireysel pratikleri içerisinde nasıl tersyüz ettikleri ya da yıkıp bozduklarının aslında çok da önemi yoktur. Daha önemli olan, siyasal doğrunun en gündelik, en sıradan konuşma biçimlerine içerilmesinin (montajlanmasının), fenomenler dünyası üzerinde söz etme kapasitesine yaptığı çarpan etkisidir. Başka bir deyişle, parodik kesik devrimci söylemin mutlak hakikati temsil iddiasını istikrarsızlaştırdığı esnada bu söylemi kaçınılmaz bir yargı (hüküm) modalitesi olarak gündelik hayatın en küçük ayrıntılarına kadar yaymış oldu. *Qırıx*'ın performatif yinelemeleri, 1990'lı yılların Diyarbakır'ındaki siyasal Kürt cemaatinde oldukça gerçek zamanlı etkilere sahipti: Eyşo, gerçek hayattaki kekolarla mücadelenin sesi hâline geldi örneğin ya da Marlboro kullanımı toplumsal yeraltına indi.

Son olarak, bu parodik kesiğin kendi içinden salgıladığı artı değere bakmak istiyorum. Michael Taussig, "Kutsala küfrün açtığı yaradan ortalığa çok tuhaf bir şey saçılır... sureti tahrif edilmiş nesne aydınlatma gücünün doruğuna ulaşır" demektedir. Dada sinemasının felsefesine referansla, bu böyledir, çünkü "sistem içerisindeki enerjiyi görünür ve aktif kılan şey montaj olarak kesme ilkesidir." *Qırıx*'ın her şeyin ötesinde tam da bu noktada, Kürt mücadelesine bir enerji kaynağı olduğuna inanıyorum. Bana kalırsa, bant, süreci kurucu bir muğlaklıkla boylu boyunca kestiği anda muğlaklığı bir kopuş alanı ya da kör nokta olarak ötelemek yerine bizzat mücadeleyi mesken tutma alanı olarak devşirebildi. *Qırıx*'ın "sihri" Keko'nun "siyasi" diye tanımlayacağı okurları için belki burada yatıyordu. Onlara birden fazla olağanüstü hâlle çevrelenmiş deneyimleri ve gerçeklikleriyle "bizim hayatımız"ın düpedüz çelişkileri içinde yüzleşebilecekleri bir alan sundu belki de *Qırıx*; "yaralarından" (Kürtlüklerinden?) büyülenmeyecekleri, façalarından ("doğru dürüst" Kürt olamamaktan?) korkup utanmayacakları, aynaya düşen akislerine bakarken gülebilecekleri bir alan. Belki de, dahası, en çok kazandıklarını zannettikleri anlarda, örneğin ilkokul çocukları okullarını "siyasi" yapmayı "başardıklarında," dindar anneler "cinsel tabularını yıkmak" zorunda kaldıklarında, muhafazakâr babalar devlet gerçeğini yalnızca işkencenin acısıyla fark

ettiklerinde ya da *qırıx*lar satorlarını nihayet nehre attıklarında, kaybettiklerini tanımaya yönelik bir açıklığı koruyabilecekleri bir alan.[13]

Bitirirken, *Qırıx*'ın, belki de tam da bu noktada, militan çatışma ortamlarında yaşayan ve çalışan bizlere, rotamızı, gündelik hayatı kat eden ve sıkça ve aceleyle ideolojinin, öznenin veya mücadelenin krizi ya da hikâyenin sonu olarak hüküm verip sabitlediğimiz muğlaklıkların derinlerine doğru çevirme enerjisi verebileceğini umarım.

13 Parodinin yasa meyli Agamben'e göre türün ontolojisiyle ilişkilidir: "Mantığın mekânı nasıl suskuyla imlenmişse, parodinin mekânı, ki edebiyattır, zorunlu ve teolojik olarak yas ve buruşmuş suretle imlenmiştir" (2007: 50).

Kaynakça

Agamben, G. (2007). *Profanations*. New York: Zone Books.

Aras, B., Bacık, G. (2002). The Mystery of Turkish Hizballah. *Middle East Policy (9:2)*, 147–160.

Arrighi, G., Saul, J. S. (1969). Nationalism and Revolution in Subsaharan Africa. *The Socialist Register*, 137-188.

Bakhtin, M. M. (1984). *Rabelais and His World*. Bloomington: Indiana University Press

Bernstein, M. A. (1983). When the Carnival Turns Bitter: Preliminary Reflections upon the Abject Hero, *Critical Inquiry* (10, 2), 283-305.

Blanchot, M. (1987). Everyday Speech, (Susan Hanson, Çev.), *Yale French Studies* 73, 12-20.

Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.

Dağlı, F. (1996). *Ateşten Portreler*. İstanbul: Belge.

de Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life.* Berkeley: University of California Press.

Eagleton, T. (1989). Bakhtin, Schopenauer, Kundera. Ken Hirschkop, David Shepherd (ed), *Bakhtin and Cultural Theory*, Manchester; New York: Manchester University Press, 229-240.

Goldstein, D. M. (2003). *Laughter out of Place: Race, Class, Violence and Sexuality in a Rio Shantytown*. Stanford, CA: University of California Press.

Güzel, D. (1997). *Qırıx*. İstanbul: Avesta.

Herzfeld,M. (1985). *The Poetics of Manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press.

Holquist, M. (1984). Prologue. *Rebelais and His World*. Bloomington: Indiana University Press.

Hoy, M. (1992). Bakhtin and Popular Culture, *New Literary History* (23, 3), 765-782.

Jenkins, R. S. (1994). *Subversive Laughter: The Liberating Power of Comedy*. New York: Free Press.

Koçak, O. (1998). *Qırıx*: 'İlginç Bir Heval'. *Virgül Dergisi 6.*

Lang, C. (1998). *Irony/Humor*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Lefebvre, H. (2002). *Critique of Everyday Life*: *Foundations for a Sociology of the Everyday*, (John Moore, Çev.), New York: Verso.

Mbembe, A. (1992). The Banality of Power and Aesthetics of Vulgarity in the Postcolony, (Janet Roitman, Çev.), *Public Culture* (1, 4), 1-30.

_____, (2001). On the *Postcolony*. Berkeley: University of California Press.

Mbembe, A., Roitman, J. (1995). Figures of the Subject in Times of Crisis. *Public Culture* (7, 2), 323-352.

Mulkay, M. (1988). *On Humor: Its Nature and Its Place in Modern Society*. New York: Basil Blackwell.

Odabaşı, Y. (1990). H*üzün mü, Başım Gözüm Üstüne. İstanbul:* Yön.

Öcalan, A. (1993). *Din Sorununa Devrimci Yakla*şım. İstanbul:MELSA.

_____, (1992). *Kürdistan'da Kişilik Sorunu*. Trollhattan: M. Kurdi

_____, (1992). *Sosyalizm ve Devrim Sorunları*. İstanbul: MELSA.

_____, (1993). *Kürdistan'da Kadın ve Aile*. Köln: Ağrı.

_____, (1994). *Halk savaşında Militan Kişilik*. Köln: *Weşanên* Serxwebun.

_____, (1995). *Nasıl Yaşamalı?* Köln: *Weşanên* Serxwebun.

Öcalan, A., Sayın, M. (1998). *Erkeği Öldürmek.* İstanbul: ZELAL.

Özcan, A. K. (2006). *Turkey's Kurds: A Theoretical analysis of the PKK and Abdullah Öcalan*. London; New York: Routledge Curzon.

Scott, D. (1995). *Refashioning Futures: Criticism After Postcoloniality*. Princeton and New Jersey: Princeton University Press.

Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.

Stallybrass, P., White, A. (1986). *The Politics and Poetics of Transgression*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Taussig, M. T. (1999). *Defacement: Public Secrecy and the Labor of the Negative*. Stanford, Calif: Stanford University Press.

Vanegeim, R. (2003). *The Revolution of Everyday Life*. (Donald Nicholson Smith, Çev.), London: Rebel Press.

Varol, K. (2006). Sakil ve Yerli. *Esmer Dergisi 12*.

Yeğen, M. 2007. Qırıx: *İki Çağrı, İki Celp Arasında* Bir Şehir. Levent Cantek (ed.), Çizgili Kenar Notları. İstanbul**:** İletişim, 89-99.

Savaş ve Bellek: Doksanların Zorla Kaybetme Fenomeni Olarak *Beyaz Toros*[1]

Adnan Çelik*

"Beriya çîrokê dîrok e ev a l'ber desten te!"
Amed Çeko Jiyan, *Berbang jî şahid e*

Özet

Doksanlı yıllar, Türkiye Kürdistanında devlet şiddetinin doruğa ulaştığı; zorunlu göç, faili meçhul cinayetler ve zorla kaybetmelerin yaygınlaştığı bir kirli savaş dönemiydi. Doksanların konu edildiği sanatsal etkinliklerde ve tanıklık literatüründe dönemin kendine özgü karakterini ele veren çeşitli obje, imaj ve sembollerin sıklıkla kullanıldığını görürüz. Dönemin sembolik gösterenlerine dönüşen bu objeler, adeta Kürdistan'daki savaşın kolektif hafızasında birikenleri temsil etmektedirler. Doksanları temsil eden ya da çağrıştıran bu objeler, imajlar ve semboller Kürdistan'da yaşayan insanlara sürekli olarak baskıyı, şiddeti ve direniş tarihini anımsatıyorlar. Bu kirli savaşın Kürdistan'daki kolektif hafızasına tutunan önemli savaş objelerinden birisi olan Renault marka Beyaz Toros arabalar, sadece savaşın tanıklığını yapmış kişiler tarafından değil, bu savaşı konu edinen sinema, edebiyat, tiyatro ve güncel sanat gibi alanlarda da sıklıkla işlenerek doksanlar fenomenine dönüşmüştür. Devlete bağlı olarak harekete geçirilen JİTEM gibi kontrgerilla oluşumlarının yürüttüğü kirli savaş ile özdeşleşen Beyaz Toros, doksanlardaki devlet şiddetinin cisim bulduğu bir sembol olmuştur.

1 Bu makalenin ilk taslağı, 8-9-10 Ekim 2014'te, Lorraine Üniversitesi tarafından düzenlenen "*Vies d'objets souvenirs de guerre*" isimli kolokyumda, "*Les Beyaz Toros : Symbole de peur et de mort incarnant le phénomène des disparitions forcées des années 1990 au Kurdistan de Turquie*" başlığıyla sunulmuştur.

* Paris, EHESS, Antropoloji Doktora Öğrencisi

Kürdistan'da Yangın Yılları: 1990'lar

PKK'nin 1984'te devlete yönelik ilk silahlı eyleminden sonra Türk devletinin öngörüsü örgütün birkaç "eşkıya ve çapulcudan" ibaret olduğu ve kısa bir sürede bastırılacağı yönündeydi. Ancak 90'ların başına gelindiğinde PKK sadece silahlı mücadele gücünü yükseltmekle kalmamış ilçe ve şehir merkezlerinde de ciddi bir kitlesel taban oluşturmayı başarmıştı. Bununla birlikte, özellikle 1990–1993 yılları arasında, ölen gerillaların cenazelerinin sahiplenilmesiyle ortaya çıkan kitlesel yürüyüşler, çatışmalar, ölümler ve koruculuk baskısı gibi nedenler yüzünden yapılan kepenk/kontak kapatma eylemleri ve okul boykotları gündelik hayatın bir parçası hâline gelmişti. Bu tür sivil protesto eylemleri özellikle PKK tarafından Kürtlerin yeniden doğuşunun simgesi hâline getirilen Newroz'larda, PKK'nin kuruluş ve silahlı mücadeleye başlama yıldönümlerinde, PKK saflarına katılan gerillaların ölümlerinin ardından, Kürdistan'da yaşanan geniş çaplı hak ihlalleri ve köylerde sivillere yönelik devlet baskısının protesto edilmesi gibi durumlarda gerçekleşiyordu (Çelik, 2014: 126-127). Bu eylemler bütünü doksanlı yılların başında Kürt kentlerinde *serhildan*'lar (isyan) dalgasını başlattı. Devlet ise tarihsel aklından devşirdiği özel savaş konseptini yeniden harekete geçirerek bu *serhildan*'ları bastırmaya koyuldu.

Özel Savaş Yöntemleri ve JİTEM

Devlet, 1990'ların ortalarına kadar, koruculuk sistemi üzerinden toplumda bir ayrışma yaratmayı ve zorunlu göç aracılığıyla da Kürtlerin yaşadığı kırsal bölgeleri insansızlaştırıp PKK'ye yönelik lojistik desteği kesmeyi büyük oranda başardıysa da PKK'nin siyasal alandaki yükselişine engel olamadı. Bu yüzden koruculuk ve zorla yerinden etme hamlelerinin dışında başvurduğu bazı özel savaş yöntemleriyle de Kürt hareketine yönelik artan sempatiyi ve desteği kırmaya çalışmaktan da geri durmadı. Bu kapsamda ilk adım JİTEM'i harekete geçirmek oldu. 1983 yılında Jandarma İstihbarat Grup Komutanlığı adıyla kurulan yapının ismi 1987'de Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele (JİTEM) olarak değiştirildi. Devlet güçlerine yönelik PKK saldırılarının yoğunlaşması üzerine düzenli istihbarat toplamakta zorlanan Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) yerine, daha çok eski PKK militanlarından oluşan itirafçıların sağladığı bilgilerle sivillere yönelik cinayetler gerçekleştiren JİTEM, bölgede büyük bir korku dalgası yarattı (Kılıç, 2009: 220-221). Bu örgüt harekete geçirilerek Kürdistan coğrafyasında sivillere yönelik binlerce faili meçhul cinayet işlendi. Ordu bir yandan 1990'ların başındaki mevcut yapısıyla PKK ile mücadele edemeyeceğini fark edip özellikle soğuk savaş döneminde çokça uygulanmış "topyekûn savaş" stratejisinden vazgeçip "düşük yoğunluklu" alan hâkimiyetine dayanan savaş stratejisine göre yeniden

örgütlenirken (Jongerden, 2008), diğer yandan da özel savaş yöntemlerini harekete geçirerek radikal bir değişikliğe gitti. Bu kapsamda koruculuk ve zorla yerinden ettirme yöntemleri "düşük yoğunluklu" savaş stratejisi doğrultusunda uygulamaya sokulurken; faili meçhul cinayetler ve gözaltında zorla kaybettirme[3] gibi faaliyetler de özel savaş yönteminin sonuçları olarak ortaya çıktı (Çelik, 2014: 121-122).

Faili Meçhul Cinayetler ve Zorla Kaybetmeler

İkinci Dünya Savaşı döneminde Almanya'daki Nazi rejimi ile başlayan zorla kaybetme pratikleri, 1970'lerde "soğuk savaş ve komünizm ile mücadele" kapsamında özellikle Latin Amerika kıtasındaki Guatemala, Brezilya, Şili, Arjantin, Peru ve Kolombiya gibi ülkelerde çok yaygınlaştı. Daha sonra Sri Lanka'da doruğa ulaşan zorla kaybetme olayları, günümüzde adeta bir küresel fenomene dönüştü (Ewoud, 2012: 33; Ewoud, 2010; Göral, Kaya ve Işık, 2013).

Gökçer Tahincioğlu, 1970'lerden 2010'lu yıllara kadar "devlet eliyle" öldürülenlerin hikâyelerini anlattığı *Beyaz Toros* isimli kitabında, doksanlı yılları: "hedef alınanlar için en hafif cezanın 'ölüm', ailelerin en büyük ödülünün ise 'çocuklarının ölüsüne kavuşmak' olduğu bir iklim olarak" (2013: 24) tarifler. Doksanlı yılların başından itibaren Türkiye Kürdistanının küçük yerleşim yerlerinde başlayan faili meçhul cinayetler hızla büyük kentlere de sıçradı. 5 Temmuz 1991'de HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın, 16 Ocak 1992'de HEP Siirt İl Başkanı Mehmet Demir, 28 Temmuz 1993'te *Özgür Gündem* gazetesi Bitlis muhabiri Ferhat Tepe gibi onlarca isim faili meçhul cinayetlerle öldürüldü (Tahincioğlu, 2013: 95). Fakat cinayetlerin sistematik hâle gelmesi ve nicelik olarak her yıl yüzleri bulması 1993-97 yılları arasında gerçekleşti.

1993 yılının sonlarına doğru düzenlen Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, "PKK'yla topyekûn ve kesintisiz savaş" kararı alınmasından sonra özellikle "devlet içindeki PKK'lı memurlar" ve "PKK'ya yardım eden Kürt iş adamları"nın listesi hazırlanmıştı. Listede dokuz yüz kırk memur ve altmış yedi işadamının ismi yer alıyordu. Bu toplantının hemen ar-

3 Hafıza Merkezi'nin hazırladığı "Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler" isimli raporda belirtildiği üzere (2013: 11), 'Birleşmiş Milletler Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme'ye göre '*zorla kaybetme*' terimi, "(...) devlet görevlilerinin ya da devletin yetkilendirmesi, desteği veya göz yummasıyla hareket eden kişilerin ya da kişi gruplarının gözaltına alma, tutuklama, kaçırma ya da diğer herhangi bir biçimde özgürlükten yoksun bırakması ve bu durumdaki bir kimseyi, özgürlükten yoksun bırakmayı kabul etmenin reddedilmesi veya kaybedilen kişinin akıbetinin ya da nerede olduğunun gizlenmesiyle, hukukun koruması dışına çıkarması (...) durumunu ifade eder."

dından, 4 Kasım 1993'te dönemin başbakanı Tansu Çiller'in "Türkiye, milis hareketi niteliğine dönüşmüş ve yaygınlaşmış bir terör hareketiyle karşı karşıyadır. PKK'nın haraç aldığı işadamları ve sanatçıların isimlerini biliyoruz. Hesap soracağız" şeklindeki beyanatının ardından listenin bir numaralı ismi Liceli işadamı Behçet Cantürk 14 Ocak 1994'te kaçırıldı ve cesedi bir gün sonra şoförü Recep Kuzucu ile birlikte Sakarya Sapanca'da bulundu (Tahincioğlu, 2013: 94-95). Bu cinayetler kesintisiz olarak sürdürüldü. Hafıza Merkezi'nin çeşitli hak örgütlerinin hazırladığı listelere[4] dayanarak oluşturduğu aşağıdaki tablo (Göral, Kaya ve Işık, 2013: 22), zorla kaybetmelerin 1993-1996 aralığında doruğa ulaştığını ve genel olarak 1991-1999 arasında gerçekleştiğini gösteriyor:

Kaybedilenlerin Sayısının Yıllara Göre Dağılımı	
1980-1990	**33**
1991	**18**
1992	**22**
1993	**103**
1994	**518**
1995	**232**
1996	**170**
1997	**94**
1998	**50**
1999	**76**
2000 ve sonrası	**33**

Ayrıca yine rapora göre zorla kaybetmelerin neredeyse tamamına yakını OHAL (Olağan üstü Hâl) bölgesinde, yani Kürdistan'da gerçekleşmiştir (Göral, Kaya ve Işık, 2013: 23).

Zorla Kaybetme Fenomeni Olarak Beyaz Toros

JİTEM, Hizbullah, faili meçhul cinayetler, zorla kaybetmeler, kaçırma, tehdit, işkence ve ölümlerle özdeşleşen Beyaz Toroslar, doksanlar süresince Kürdistan coğrafyasını sosyal, ekonomik ve ekolojik sonuçları itibariyle

4 Bu rakamlar İHD ve TİHV raporlarına, YAKAY-DER'in Sımsıcaktı Elleri kitabına, Mazlum-Der verilerine, Helmut Oberdiek'in internette yayımladığı listeye, 2008'de Radikal Gazetesi'nde İHD kayıp listesi olarak yayımlanan listeye ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi başvurularına dayanıyor.

darmadağın eden savaşın zorla kaybetme fenomenine dönüştüler ve Kürt toplumunun kolektif hafızasında önemli bir yer edindiler. Bugün bile bu araçlar fiziksel olarak bulunmasalar da, onlardan kalan izler bir hayalet gibi sürekli onları hatırlatıyor.

Peki bir obje, etrafındaki insanları etkileyen bir enerji içerebilir mi? Antropolog Yael Navaro-Yashin bu soruya olumlu yanıt veriyor ve bu enerjiyi *affective* yani hissî, duygulanımsal olarak tanımlıyor. Yazara göre, her an özne ile nesne arasında bir etkileşim vardır (Aktaran Kerovpyan, 2013:51). Bu noktada Devleti temsil eden ya da çağrıştıran Beyaz Toros gibi objeler, Kürdistan'da yaşayan insanlar üzerinde duygulanımsal bir enerji yaratıyorlar. Çünkü bu objeler oradakilere sürekli olarak şiddet tarihini anımsatıyorlar. Navaro-Yashin'e göre hayalet, geçmişe dair maddi varlıklardan herhangi bir şeydir ve bu objelerin içinde veya arasındadır. Hayalet bir şeyin temsili değil tam aksine o şeyin kendisidir (Aktaran Kerovpyan, 2013: 53). Yani Beyaz Toros bir noktadan sonra artık devlet şiddetini temsil etmez, devlet şiddetinin kendisi olur. Bir obje olarak gündelik hayatın içindeki varlığı orada yaşayanların üzerinde bir güç/etki yaratır. Örneğin çocukluğu doksanlı yıllarda Hakkari'de geçen Metin, şiddetin "sivil" bir araç üzerinden bütün hayatın üstüne kapanıyor olmasını, bir iktidar gözü olarak mahalle arasında dolanan ve dışarıdakilerin arabanın içindekileri görmesini engelleyen siyah camlarının ardından gündelik hayatı gözetleyen bir «panoptik göz"[5] olarak Beyaz Toros'a dair bu duygulanımını şöyle anlatıyor:

> Mesela hatırlarım bir ara bu tarz bir Beyaz Toros gördük mahallede ve o zamana kadar sadece kurbanların dokunabildiği o arabaya yanaşıp tükürmüştük. Bunu yaparken bile büyük bir cesaret sergilediğimizi hissettik çünkü o vakte kadar bu arabaya ancak ölecek birisi yanaşabiliyordu, dokunabiliyordu. O arabayla hesaplaşmak artık başlı başına bir olaydı. İçinde kimin olduğu ya da onu kimin kullandığı önemli değildi. Önemli olan o arabaya tükürmek ya da o arabayı çizmekti. (Metin A., kişisel görüşme, Şubat 2014).

Hastrup, Mikkel ve Sorensen'e göre hayalet aynı zamanda hem vardır hem de yoktur; çünkü varlığı yokluğu sayesinde belirir. Beyaz Torosların varlığı sürekli onlar tarafından kaçırılıp kaybettirilen insanların yokluğunu

---

5 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* isimli kitabında mimar ve düşünür Jeremy Bentham'ın yeni bir hapishane modeli olarak tasarladığı *Panopticon* adlı gözetim ve denetim mekanizmasını; modern zamanlardaki iktidarın işleyiş biçimini gözler önüne seren bir metafor olarak kullanır. Kavramın kullanımına dair daha geniş bilgi için bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge (İstanbul, 2006).

hatırlatır; çünkü yokluk asla nedensiz değildir ve aslında sahici bir yokluk da değildir bu. Bir boşluk olmayan yokluk son derece dikkat çekicidir ve bu durumda beklenmedik bir şekilde gerçek hayatta adeta varlık bulur (Aktaran Kerovpyan, 2013: 52). Beyaz Toros sürekli kaybettirdiklerinin yokluğunu temsil eder ve varlığı o çevrede yasayan insanların gündelik hayatlarında sürekli bir hatırlamayı sağlar.

Metin, 2000'li yılların ortalarına doğru emniyetin artık bu arabaları kullanmaktan vazgeçmesi ile birlikte, piyasada yaygınlaşan bu arabaların, sahiplerine yönelik yaklaşımdan bahsederken de yine bu duygulanımın başka bir veçhesini dile getiriyor:

> Öncelikle bireyin devletle hiçbir bağı olmasa bile arabayı kullandığı için o kişi artık bir devlet müşterisi oluyor ve ondan ziyade kişiye ihanetçiymiş gibi bir tavırla yaklaşılıyordu. (Metin A., kişisel görüşme, Şubat 2014).

Hafıza Merkezi tarafından Şırnak'ta yapılan saha araştırmasına dayanarak, zorla kaybetmeler üzerine hazırlanan raporda da, görüşmecilerin, JİTEM ekibinin kullandığı beyaz Renault Toros arabalara dair anlatılarının yoğunluğuna vurgu yapılıyor ve bu araçların bölge halkı için ne anlama geldiği şöyle anlatılıyor:

> Beyaz Renault Toros, Şırnak'ın tamamı için ölüm arabası anlamına geliyor. Sadece Şırnak'ta değil bölgenin tamamında JİTEM unsurları benzer beyaz Renault Toros marka arabalar kullandı; insanlar bu arabaların içine alınarak zorla kaybedildi; bu arabadan çıkan insanlar sokak ortasında gündüz vakti infazlar gerçekleştirdi; bu arabaya alınanlar çok nadiren sağ çıktı (Göral, Kaya ve Işık, 2013: 44)

Gazeteci Görsel Göksu'nun (2009) Cizre'den, eski bir lokanta sahibi olan Nimet Karaaslan ile yaptığı görüşmede de, Beyaz Toros'un bölge halkı üzerinde yarattığı terör ortaya çıkıyor:

> Her türlü insan vardı. Bir bakıyordun Toros taksi geliyordu, içinde beş altı tane keleş ya da bombalı, tabancalı insan. Sen kalkıp da ona diyemezsin ki "kimliğini çıkar, sen necisin burada, neyin nesisin". Yani, bir insanı buldu mu alıp götürüp öldürüp atıyordu. Toros arabaları görür görmez kendimizi kaybettiriyorduk. Jandarma bir yıl içerisinde bu yolun üzerinde yirmiden fazla ceset buldu 1993 ile 1996 arası.

Türkiye'deki *Beyaz Toros* pratiğine benzer bir fenomen de Sri Lanka ve Arjantin'de yaşanmıştır. Sri Lanka'da, Tamillere karşı 1970'li yıllardan beri devam eden ve özellikle 2006-2009 yılları arasında yeni bir dalga ile doruğa ulaşan zorla kaybetmelerde yaygın olarak kullanılan *Beyaz*

Minibüsler (White Van) adeta birer kaybettirme sembolüne dönüştüler.[6] Arjantin'de ise 1970'li yıllardaki kirli savaş döneminde on binlerce insanın zorla kaybedilmesinin sembolüne dönüşen Ford marka Şahin arabalar (*Ford Falcon*) adeta Türkiye'deki Beyaz Toros işlevini görmüştür. Örneğin Arjantinli psikolog ve oyun yazarı Eduardo "Tato" Pavlovsky, bu arabalar için şöyle yazar: "Ne zaman bir *Falcon* yanımızdan geçse ya da yavaşlasa, hepimiz biliyorduk ki bir kaçırma, kaybetme, işkence ya da cinayet olacak. Bu *Falcon* terörün sembolik ifadesiydi. Bir ölüm arabası!" (Karen, 2005).

Kürt Kültürel Alanında *Beyaz Toros* Hafızası ve Temsilleri

1. 90'lar Edebiyatında Beyaz Toros

Bir hakikat anlatısı olarak da edebiyat, toplumun kolektif belleğinde yer etmiş bazı temel olguları edebî formda yeniden üreterek, geçmiş zamanın ruhunu ölümsüzleştirir. Özellikle savaş dönemlerine odaklanan edebî metinler, o döneme dair toplumun kolektif hafızasında yer etmiş kişiler, olaylar, objeler ve hafıza mekânlarına tutunarak kurarlar anlatılarını. Bu kapsamda, doksanlar ile özdeşleşen bir korku ve ölüm göstereni olarak Beyaz Toros, Kürdistan'daki savaş gerçekliği üzerine yazılan Kürtçe ve

6 Uluslararası hak örgütlerine göre Sri Lanka'da son otuz yıl içerisinde çoğunluğu Tamillerden oluşan yaklaşık 60.000 kişi zorla kaybedildi. Hikâye Türkiye'deki doksanlı yıllara çok benziyor. Kaybettirilen kişilerin yakınlarının tanıklıkları, kişilerin üniformalı veya sivil giyimli devlet ajanları tarafından *Beyaz Minibüslere* bindirilerek götürüldüğü ve bu kişilerden bir daha haber alınamadığı yönünde. "White Van Networks" (Beyaz Minibüs Ağı-BMA) terimi hem fiziksel ulaşım hem de kaçırılma ve kaybedilme yöntemi olarak Sri Lanka'da çok bilinen bir tabir. Devlet ve devlet dışı diğer araçlarla beraber insanları kaçırma, işkence etme, sınırsız hapiste tutma, öldürme ve haraç kesme gibi birçok kanunsuz işi yapmada kullanılıyorlar. Devletin yargısı, polisi, bazı ordu görevlileri, o yereldeki devlet görevlileri ile 'özelleştirilmiş' bir grup olarak bahsedilen paramiliter yapılar beraber çalışıyor. Yerleşik hükümetler bir çok demokratik hak talebinin bastırılması, özellikle Tamillerin ve diğer muhaliflerin bastırılması için bu BMA'ları kullanıyor. Bu *Beyaz Kamyonetler* Tamil halkı için; silahlı çatışmanın, "yardım ve yataklık"tan kaynaklı sistematik işkencelerinin, yargısız infazların, zorla kaybedilmelerin, hücre hapsinin, belirsiz ve keyfi tutuklamaların sessiz anlatısı oluyor adeta. Kanıtlar, Türkiye'dekine benzer şekilde bu *beyaz kamyonetler ağının* bir komuta hiyerarşiyle, paramiliter, özel suç örgütleri ve bazı devlet kurumlarının işbirliğiyle yönetildiğini gösteriyor. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler için bkz. "Sri Lanka: Disparu Depuis Trois Ans," *Courrier de l'ACAT: Mensuel Chrétien Des Droits de L'home*, 2012, 2; Plate Ewoud, "Le Crime Du Temps Suspendu et de L'oubli Organisé," *Courrier de l'ACAT: Mensuel Chrétien Des Droits de L'home*, 2012; E. P., "Des Milliers Ou Des Millions de Victimes ?," *Courrier de l'ACAT: Mensuel Chrétien Des Droits de L'home*, 2010.

Türkçe edebî metinlerin birçoğunda yaygın bir tema olarak işlenmiştir.[7] Bu roman ve hikâyelerin tamamında Beyaz Toros, doksanlardaki kirli savaş yöntemlerinin bir sembolü olarak resmedilir. JİTEM ve Hizbullah gibi paramiliter oluşumların esas aktörü olduğu, takip etme, korkutma, işkence, öldürme ve zorla kaybetme gibi eylemlerin konu edildiği bütün anlatılarda "beyaz araba", "beyaz Renault", "beyaz hayalet" ve "beyaz canavar" gibi sıfatlarla tariflenen Beyaz Toros önemli bir topos[8] olarak belirmektedir.

Kürt edebiyatının genç yazarlarından Amed Çeko Jiyan'ın *Berbang jî Şahid e* (Şafak da Şahittir) isimli romanı, doksanlı yıllardaki şiddet pratikleri ile özdeşleşen Hizbullah'ın sivillere yönelik cinayetlerini, edebî bir formda kurduğu sıradan insan karakterlerinin gündelik tanıklıkları üzerinden anlatır. Yazarın kitabın girişindeki *"Beriya çîrokê dîrok e ev a l'ber desten te!"* yani "Hikâyeden önce tarihtir bu elindeki!" cümlesi, birazdan anlatacaklarının sadece kurgusal bir hikâye değil yaşanmış gerçeklikten de beslendiğini açıkça duyurur bize. Jiyan, sıradan insanların tanıklık ettiği Hizbullah cinayetlerini anlatırken, "beyaz araba" olarak isimlendirdiği Beyaz Toros'tan bahsettiği her anda, "Allah-û Ekber" tekbiri eşliğinde gerçekleşecek olan bir cinayetin haberini verir. Beyaz Toros'un geçtiği, durduğu ve içindekilerin siyah filmli camların ardından sokak başında insanları gözetlediği her anın ardından bir cinayet işlenir. Beyaz Toros "Allah-û Ekber" nidaları ile insanların boynuna indirilen satırlar ya da Takarov marka tabanca ile kafalarına sıkılan kurşunlarla kana buladığı sokaklarda adeta bir ölüm gösterenidir. Ayrıca bu ardışık efektler, Hizbullah'ın devletin kirli savaş kurumu olan JİTEM ile özdeşlesen Beyaz Toros üzerinden devlet güdümünde çalışan bir kontrgerilla örgütlenmesi olduğu yönündeki -Kürtlerin doksanlara dair kolektif hafızasında da yer etmiş- önemli bir fikre yaslanır.

Azrail'in Makam Arabası Beyaz Renault!

Yine yeni kuşak genç Kürt yazarlardan Yavuz Ekinci'nin *Tene Yazılan Ayetler* ve *Rüyası Bölünenler* ile Kemal Varol'un *Haw* isimli doksanları konu edinen romanlarında da Beyaz Toros sıklıkla çıkar karşımıza. Ekinci, *Tene Yazılan Ayetler* romanında; Batmanlı muhalif yazar Asvas'ın Hizbullah tarafından kaçırılarak öldürülmesi ve bir *mezar evde* cesedi-

7 Cewerî, Fırat. (2009). *Payîza Dereng*, Stockholm : Nûdem; Jiyan, A. Çeko. (2010), Varjabed, Amed : Lîs; Ekinci, Yavuz. (2010). Tene Yazılan Ayetler, İstanbul : Doğan Kitap; Ayebe, Lokman. (2013). *Gava Heyate*, Diyarbakır : Belkî; Varol, Kemal. (2014). *Haw,* İstanbul : İletişim; Jiyan, A. Çeko. (2014), Berbang jî Şahid e, Amed : J&J; Ekinci, Yavuz. (2014). Rüyası Bölünenler, İstanbul : Doğan Kitap.

8 *Topos* sözcüğü sıklıkla kullanılan bir motif, bir tema anlamında kullanılmıştır.

nin bulunmasının ardından, yazarın hayat hikâyesinin peşine düşen bir ekibin başından geçenlere odaklanarak devletin kontrgerilla faaliyetleri üzerinden doksanlı yıllardaki şiddet sarmalını gözler önüne serer. Kitabın kahramanı Asvas, bir söyleşide "Tene Yazılan Ayetler" adında bir roman yazdığını söylemesinin ardından evinin önünden "maskeli iki adam tarafından Renault marka bir arabayla" kaçırılır. Yazarın kaçırılmasının ardından gazetelerdeki manşetlerden birisi "*Tene Yazılan Ayetler*'in yazarı Asvas, Azrail'in makam arabası beyaz Renault'yla kaçırıldı" şeklindedir (Ekinci, 2010 : 230).

Ekinci'nin yine doksanlı yılları günümüze bağlayan bir hikâyeden hareketle yazdığı ve özellikle savaşın Kürt aile yapısı içerisinde yarattığı parçalanmayı anlatması açısından son derece önemli olan son romanı *Rüyası Bölünenler'*de de Beyaz Toros imgesi sıklıkla tekrarlanır. Romanın hem başkahramanı hem de anlatıcısı olan İsmail, şiddetin hüküm sürdüğü doksanlı yıllarda, sokak ortasında vurulup "faili meçhul" cinayete kurban gitmekten arkadaşı Sabri'nin yardımıyla kurtulmuştur. Sonrasında Avrupa'ya kaçar fakat kaçmasının tek nedeni bu değildir. İsmail, gençlik yıllarında PKK'ye katılmak istemiş ancak bunu yapmaya her yeltendiğinde korkularına yenilip yarı yoldan dönmüştür. Babasının, diğerlerinden daha çok sevdiği, kıymet verdiği en küçük kardeşi Yusuf ise dağa çıkmıştır. Yaşlı baba, Yusuf'un gidişinden İsmail'i sorumlu tutar ve onu evden kovar. Aradan on sekiz yıl geçtikten sonra babasının hasta olduğunu öğrenen İsmail, Batman'a döner. Bunca zaman geçmiş olmasına rağmen Batman'da hâlâ korku ve güvensizlik hâkimdir. Şehre gelen yabancı simaları takip eden sivil polisler yine işbaşındadır. Savaşın yarattığı iklimde insanlar, tanımadıklarına kuşkuyla bakmakta, kimseye güven[e] memektedir. Almanya'da on sekiz yıl yaşadıktan sonra memleketine gelen İsmail'in doksanlı yıllardan kalma korkularıyla birlikte dönüşünü ve bu korkularıyla yeniden yüzleşmesini sağlayan yegâne hatırlatıcı ise Beyaz Toros'tur. Örneğin Batman'a gelişinin hemen ardından sokaktan geçerken gördüğü Renault araba karşısında hissettiklerini şöyle anlatır İsmail:

> Camlarına filtre çekilmiş Renault araba önümden geçince nefesim kesildi. Sanki binlerce iğne bedenime saplanmıştı. Araba az ileride durdu. Dikiz aynasından beni izliyorlardı. Sivil polislerin arabadan inip beni sorgulayacaklarını, emniyete götüreceklerini, işkence edeceklerini düşününce dizlerim titredi, boğazım kurudu, sırtım terledi, başım döndü. Tam yanına varmıştım ki araba tekrar hareket etti ve hızlanarak sokağa daldı. Alnımda biriken terleri silip derin bir nefes aldım (Ekinci, 2014: 39).

İsmail, ilerleyen günlerde de aynı korkuları sık sık yaşar. Dağa çıktıktan altı ay sonra yaşamını yitiren bir kadın gerillanın babası ile sohbet ederken, babanın yaşadığı bunca acıya rağmen hayata karşı duyduğu dirayet karşısında ezilen İsmail şöyle söyler:

> Onu dinlerken utandım. Korkak olduğumu, olayların en yoğun olduğu günlerde Batman'dan Almanya'ya kaçtığımı, dava arkadaşlarımı yüzüstü bıraktığımı, kardeşim gibi cesur olamadığımı, *camları karartılmış her arabayı* polis arabası sandığımı, sürekli takip edilip dinleniyorum tedirginliği ile yaşadığımı ona söyleyemedim (Ekinci, 2014: 46).

2000'li yılların sonunda Batman'a dönen İsmail'in, "camları karartılmış her arabayı" Beyaz Toros sanması, tam da bu arabaların doksanlardaki faili meçhul cinayetlerin ve zorla kaybetmelerin sembolü olmasıyla ilgilidir.

Türkçe yazan genç kuşak Kürt yazarlardan Kemal Varol, *Haw* isimli romanında bir mayın arama köpeğinin gözünden doksanlı yılları anlatır. Kitapta Ergani'de sokak köpeği iken, kontrgerilla faaliyetleri yürüten Turkuvaz isimli "sarkık bıyıklı" tarafından alıkonulan Mikasa'nın doksanlı yılların kirli savaşına dair tanıklığını edebî bir anlatıda beden bulur. Savaşın farklı veçhelerini gözler önüne seren anlatıların yoğun olduğu bu romanda da, devletin doksanlardaki kirli savaş pratiklerinin biricik sembolüdür Beyaz Toros. Örneğin Mikasa, Turkuvaz'ın kullandığı Beyaz Toros ile şehrin içinden geçerken gördüklerini şöyle anlatır: "askeri araçları parmaklarıyla nişan alıp ateş eden, üzerlerinde yırtık pırtık elbiseler olan çocuklar gördüm. Arabalar ve hepsi bize nefretle bakan gözler gördüm." (Varol, 2014: 89).

Beyaz Toros'un şehirde yaşayanların gözündeki temsili nefretle bakan gözlerde somutlaşır. Siyah filmli camının ardındakileri göremeyen insanlar, nefretlerini arabanın kendisine yöneltmiştir. Savaş tanığı Mikasa da, Amed Çeko Jiyan'ın romanındakine benzer bir şekilde Beyaz Toros-Hizbullah özdeşlemesini doğrulayan bir cinayeti kendi gözleriyle görmüştür:

> Kaçamadı adam. Kaçamazdı. "Allah-û Ekber!" diye bağıran iki genç çocuk tek kurşunla yere serdi ekmek taşıyan adamı. Bütün gün beni takip ettiğini adım gibi bildiğim sarkık bıyıklı adamların kaykıldığı beyaz Toros'takiler bir an için sokağın başında durup yere serilen adama baktı ve sonra hızla gözden kayboldular (Varol, 2014: 167).

Şehre erken çöken gecelerin karanlığından, yolların tenhalığından bahseder Mikasa. "*Arada bir yoldan geçen beyaz Toros'lar ve panzerler haricinde tek bir araç bile göze çarpmıyordu*" der (Varol, 2014: 169). Turkuvaz'ın her gece beyaz Toros'a binerek köylerden ve şehirden alıp sorguladığı, işkence ettiği, öldürüp hemen karakolun bahçesine gömdüğü insanlardan bahseder.

2. Kürt Sinemasında Şaşmaz "topos" Olarak Beyaz Toros

Beyaz Toros sadece edebiyatta değil aynı zamanda doksanları konu edinen filmlerde de bir toposa dönüşmüştür. Kazım Öz'ün doksanlı yıllarda İstanbul'daki Kürt öğrenci hareketini ele alan *Bahoz (Fırtına);* Evrim

Alataş ve Miraz Bezar'ın faili meçhul cinayetler, zorla yerinden etme, yoksulluk gibi temaları Diyarbakır ekseninde öne çıkardıkları *Min Dît (Ben Gördüm)*, Sedat Yılmaz'ın doksanlarda JİTEM ve Hizbullah gibi kontrgerilla örgütlenmelerinin hedefi hâline gelen Kürt özgür basın geleneğinin tüm saldırılara rağmen gösterdiği direnişi anlattığı *Press*, Özcan Alper'in yine doksanlarda yaşananları tanıklıklar üzerinden anlattığı *Gelecek Uzun Sürer* ve Erol Mintaş'ın *Kilama Dayika Min (Annemin Şarkısı)* filmlerinde[9], Beyaz Toros devletin kirli savaş yöntemlerini sembolize eden önemli bir enstrümandır. *Min Dît* filminde akrabalarının düğünü için oğlu ve kızı ile birlikte köye giden baba ve anneyi, gece Diyarbakır'a dönerken Beyaz Toros'la yollarını kesen sivil giyimli kontralar katlederler. Film boyunca birçok sahnede adeta bu polislerce özdeşleşmiş Beyaz Toros çıkar karşımıza.

Toros Canavarı!

Bu uzun metrajlı filmlerin yani sıra Fırat Yavuz'un senaryosunu yazdığı ve aynı zamanda yönetmenliğini de yaptığı *Toros Canavarı* (2011) isimli kısa metrajlı film, tamamen doksanlardaki zorla kaybetme gösterenine dönüşen *Beyaz Toros*'a odaklanmıştır. Film, başlığıyla bir yandan doksanlardaki kontrgerilla faaliyetlerinde sıklıkla kullanıldığı için insanların algılarında adeta canavara dönüşen Beyaz Toros'a göndermede bulunur. Bir yandan da Aziz Nesin'in 1957 yılında yayınlanan ve şimdiye kadar onlarca farklı tiyatro topluluğu tarafından sergilenen *Toros Canavarı* isimli oyununu akla getirir.[10] Fakat film hemen girişteki şu paratekst ile bize hangi canavardan bahsettiğini ilan eder:

> 1990'lı yıllarda, Türkiye'de 17.000'e yakın faili meçhul cinayet işlendi. Siyasi sebeplerle işlenen cinayetlerin failleri, devlet içindeki örgütlenmeler olduğu ispatlanan JİTEM ve Kontrgerilla adlı şebekelerdi. Tetikçiler, cinayetlerde kullandıkları Toros marka arabalarla tanındılar (Fırat, 2011).

9 Öz, Kazım. *Bahoz [Fırtına]*. İstanbul : 13 Film Prodûksiyon, 2008; Alataş, Evrim. *Min Dît [Ben Gördüm]*. 2009; Yılmaz, Sedat. *Press*. Tigion/Karıncalar film, 2010 ; Alper, Özcan. *Gelecek Uzun Sürer*. İstanbul: Tigion/Nar Film, 2011; Mintaş, Erol. Kilama Dayika Min *[Annemin Şarkısı]*, 2014.

10 Aziz Nesin'in deyimiyle "izahı olmayan şeylerin mizahının yapıldığı" oyunda, yetmişli yıllarda Çukurova yöresinde namı yayılan ve Toros Canavarı olarak bilinen bir eşkıyanın hikâyesinden hareketle, Nuri Pakyürek isimli sıradan bir vatandaşın, bu katil ile karıştırılması sonrasında gelişen olaylar anlatılır. Ayrıca yine Burhan Bolan'ın yönetmenliğini yaptığı, bir yaşındayken ayılar tarafından kaçırılan ve Toroslarda yaşayan bir "canavar"ın hikâyesini konu edinen Toros Canavarı isimli filmin de 1961 yılında gösterime girdiğini hatırlatmak gerekir Kitap için bkz. Aziz Nesin, *Toros Canavarı*, Nesin Yayınevi, 22. Baskı (İstanbul, 2012).

Film bir otobanda akan trafiğe odaklanır önce, gündelik hayatın rutin bir akışına tanık oluruz. Sonra Beyaz Toros ile zorla kaybetmelerin ilk anına, yani sivillerin alıkonulma anlarına dair tanıklıklar işitiriz arka planda. Telsiz seslerinin gürültüsünde duyduğumuz ilk ses, Kürtçe konuşan ve çok acı çektiği hissedilen bir erkeğin, "hatin wî birin, min nizanibû ku *çi* bibêjim, keça min canê min"[11] sözleridir. Sonraki tanık bir çocuktur: "Adamın kafasında bir şey vardı, arabanın camları da simsiyahtı" der. Kadın bir tanık ise "valla ben tam olarak göremedim ama beyaz bir arabaydı" diye anlatır. Filme yerleştirilen bu üç kısa diyalogun her biri Beyaz Toros etrafında dönen zorla kaybetmelerin bir yönüne işaret eder. Yaşlı erkek, kaybedilenlerin alıkonulma anındaki çaresizliğe işaret ederken, çocuk da kontrgerillaların başlarına geçirdikleri maske ve arabanın içindekilerin görünmesini engelleyen siyah camlarına vurgu yapar. Kadın ise bu ölüm makineleri ile özdeşleşen "beyaz" rengine işaret eder. Her bir tanıklık cümlesi, Beyaz Toros etrafında oluşmuş ve kaynağını tekrarlanmış deneyimlerden alan kolektif algının bir yanına işaret ederek birleştirmektedir.

Filmin devamında, bir ağaç korusunda ilerleyen Toros'un içini görmemizi engelleyen siyah camlarından yansıyan muhteşem doğayı seyrederiz. Araba bir gecekondu mahallesine girer, iki katlı müstakil bir evin önünde durur. Kapı açılır, yere değen ayak sesleri işitilir, sonra araba oradan ayrılır. Akşam olur. Karanlık bir dehlizde ilerleyen ayak seslerini duyarız. Ortamın soğukluğu ve görüntünün korkunçluğu bir işkence merkezinde olduğumuz hissini verir. Sonraki sahnede, Beyaz Toros'un, gündüz vakti önünde durduğu eve doğru yavaşça ilerlediğini, evin kapısı önünde durduğunu görürüz. Arabanın tüm kapıları açılır, ayak sesleri işitilir. Kamera, evin ikinci katına doğru çıkan merdivene odaklanır. Ayak seslerini hâlâ duyarız. Bu esnada evin içinde çalan müziğin sesi berraklaşır. Grup Yorum'un 1986'da çıkan ilk albümünden, Ahmet Telli'nin şiiri olan *Sıyrılıp Gelen* şarkısı çalmaktadır. Zil çalar çalmaz müzik sesi kapatılır, kapının açıldığını duyarız. Merdivenlerden inen ayak sesleri çoğalır, arabaya doğru yaklaşır sesler ve arabanın kapıları kapanır. Bir otobanda seyreden arabaların görüntüsü akarken, ağzı kapatılmış ve inleme seslerinden kadın olduğunu anladığımız birsinin çırpınışlarını duyarız. O anda birden izbe karanlık bir yerde bulunan Beyaz Toros'a tutulan ışığın parlak yansımaları eşliğinde ürkütücü bir müzik sesi yankılanır. Bu sahnede Beyaz Toros bir objenin ötesinde, adeta kişilik kazanmaktadır.

Sonra araba yine bir korunun içinde ilerler. Siyah camdan yansıyan ağaç gölgelerini izleriz. Berrak, dingin ve sessiz bir gündür. Araba tenha bir yerde durur, kapılar açılır, yolun aşağısındaki koruluğa doğru ilerleyen

11 "Onu alıp götürdüler, ne diyeceğimi bilemedim. Kızım, canım benim..."

ayak sesleri duyulur. Bu esnada kamera Beyaz Toros'un gövdesine fokuslanmıştır. Plakasında 21 TEM 551 yazmaktadır. Böylece durduğu yerin de doksanlardaki zorla kaybetme vakalarında ölen kişilerin infaz edilip cenazelerinin bırakıldığı Diyarbakır Hevsel Bahçeleri olduğunu anlarız. Kameranın arabanın plakasına zumlandığı anda bir el silah sesi duyarız aşağılarda.

Filmin sonlarına doğru bir kavşakta karşılasan arabalar görürüz. Bu defa sadece beyaz değil kırmızı renkli Toroslar da vardır. Doksanlar her ne kadar Beyaz Toros ile hatırlansa da yine emniyet görevlileri ve JİTEM'e ait kırmızı Toroslar da benzer bir misyonu yerine getiriyorlardı. Beyaz Torosların sayısı daha fazla olduğu için dönem hep onlarla anılır oldu. Kavşakta karşılaşan 47 TEM 551 (Mardin), 21 TEM 551 (Diyarbakır), 72 TEM 551 (Şırnak) ve 34 TEM 551 (İstanbul) plakalı beyaz ve kırmızı Toroslar devlet şiddetinin her yerde oluşuna vurgu yapmakla birlikte zorla kaybetmelerin ve faili meçhul cinayetlerin en yoğun yaşandığı Diyarbakır, Şırnak, Mardin ve İstanbul'u özellikle öne çıkarır.

Film, Beyaz Toros'un Kürdistan'daki algısını özetleyen çok başarılı bir kurguya dayanır. Özellikle de filme adını veren "canavar" sıfatını gerçekten ete-kemiğe büründürmeyi başarması açısından son derece etkileyicidir. Filmin hiçbir yerinde fiziksel olarak bir insan yoktur. Zorla alıkonulan ve öldürülen kadınla ilgili sahnelerde sadece açılıp kapanan kapılar, ayak sesleri ve sonrasında inleme sesleri duyarız. Yönetmen, insanları kadrajdan çıkararak Beyaz Toros'u tam da doksanları yaşayan Kürtlerin algılarındaki boyuta taşımış, kendi başına bir ölüm canavarına dönüşen bir bedene kavuşturmuştur. Sadece görüntüleri insansızlaştırarak değil, filmin farklı sekanslarında Toros'un gövdesine odaklandığı anlarda da bu canavarlaştırmayı başarır. Yüzlerce öldürme pratiğinde kullanılan Beyaz Toros bir noktadan sonra artık onu kullanan kontrgerillalardan bağımsız olarak kendi başına devlet şiddetini temsil eden bir panoptik göze dönüşmüş, bakışlarını odakladığı herkesi ölüm çemberine alan bir "canavar" olmuştur. Yönetmen, Beyaz Toros'un, Foucault'nun bahsettiği anlamda karşısındakini bir nesneye dönüştüren bu panoptik bakışını "canavar" sıfatıyla son derece başarılı bir şekilde gözler önüne serer.

Örneğin Hafıza Merkezi'nin zorla kaybetmeler kapsamında yaptığı görüşmelerde, doksanlı yıllarda çocuk olan Şırnak Cizre'den bir görüşmeci o dönemdeki Beyaz Toroslardan bahsederken sanki bu canavarlaşan panoptik gözü anlatmaktadır:

Beyaz Toros bir arabaları vardı JİTEM'cilerin. Hepsi sakallı, normal kıyafetli ama ellerinde telsizler. Bir de arabadan telsizin kablosu sarkıyordu. O araba sokakta dolaşmaya başladı mı, tamam ölüm timi iş başında demek-

tir. Herkes arabayı sokağın başında görür görmez evlere kaçışırdı. Kapı önünde, sokakta filan kimse kalmazdı, arabayı gördüğü an herkes koşarak kendini içeri atardı (Göral, Kaya ve Işık, 2013: 45).

Doksanların Kürdistan kentlerinde, Beyaz Toros gören herkesin yaşadığı bu korku, tedirginlik, kaçış ve çoğu zaman insanların arabaya doğru bakmaktan bile imtina etmesi tam da bu arabalarda bedenleşen devletin panoptik gözü ve canavarlığıydı. Nitekim filmin kapanışındaki "1990'larda Torosların kaybettirdiği hayatlara" cümlesi tam da bu kontekste anlam bulmaktadır.

3. Güncel Sanatta Beyaz Toros

Mardin Kızıltepe'den Ali Bozan'ın, 2009 tarihinde İstanbul'daki '*Yerolmayan'* başlıklı sergide sunduğu *"Bu Bir Toros Değildir"* isimli çalışması, güncel sanatın politik imkânlarını açığa çıkaran önemli bir örnektir. Çorak bir düzlükteki yolun kıyısında duran bir Beyaz Toros'un ön kısmında iki kişi oturmaktadır. Her şeyiyle normal bir Beyaz Toros olan arabada dikkat çeken şey ise uzunluğudur. Bozan, *Radikal* Gazetesi'ne verdiği röportajda, çalışması için şöyle diyor:

> Toros'un sadece bir araba olmadığını, kaybedilme ya da gözaltına alınma anlamına gelen, bölgede alakalı-alakasız herkesin canını ve beynini incitmiş kanlı canlı bir Toros canavarını anlatıyorum. Abdülkadir Aygan, Neşe Düzel'le röportajında günde kaç kişiyi alıp infaz edebildikleri sorusuna, Toros'un fiziki yapısıyla ilgili serzenişte bulunuyordu. Çalışmam kontrgerillanın arzusuna bir meydan okumadır (Aktaran Bora, 2009).

Sanatçının röportajda dikkat çektiği, doksanlı yılların meşhur JİTEM elemanlarından birisi olan Abdülkadir Aygan, işledikleri cinayetlere dair ayrıntılı itiraflarda bulunuyordu. Gazeteci Neşe Düzel'in (2014) "toplu cinayet olaylarına karıştınız mı?" sorusuna cevabı şöyledir:

> Bir kez üç kişinin birden öldürüldüğünü gördüm. Diğer cinayetler hep tek tek ya da iki ikiydi. Mesela birini yakalayıp JİTEM'e getirmişler, sorgusu yapılıyor. Ertesi gün başka birini daha alıp getiriyorlar. Bu durumda ikisi aynı anda öldürülebiliyor. Zaten üçten fazla infaza imkânlar da müsait değildi. Araç olarak elde bir Toros araba vardı. Arabaya, bagaja kaç kişiyi sığdıracaksın? Çünkü personel de binecek arabaya.

Bozan, Aygan'ın "imkânlar müsait değildi" cümlesine atfen üç kapıya çıkardığı yeni hâliyle Toros'u bir limuzine dönüştürmüştür. Zorla kaybetmenin yegâne gösterenine dönüşen Beyaz Toros'un limuzin versiyonu kontrgerillanın Beyaz Toros'un fiziki yapısından dolayı aynı anda üçten fazla kurbanı alıkoyamamasına dair serzenişine ironik bir çözümdür. Sa-

natçı, limuzine dönüştürdüğü Beyaz Toros ile kontrgerilla elemanları için konforlu ve şenlikli bir öldürmenin imkânını "müjdelemektedir".

Beyaz Toros'u konu edinen bir diğer önemli güncel sanat çalışması ise ünlü Kürt sanatçı Ahmet Öğüt'e ait. 2004'te sergilenen "*What a Lovely Day*" (Ne Güzel Bir Gün!) başlıklı çalışma imajlar seklinde dizilen bir video sekansından oluşuyor.

What a Lovely Day | 2004 | Single channel DVD 2'

İmajların ilkinde ıssız bir kuytuda sivil giyimli iki polisi görüyoruz. Birisinin elindeki telsiz ve taktiği kara gözlükler sivil polisler olduğunu anlamamıza yetiyor. İkinci imajda ise, yüzü Beyaz Toros kadar olmasa da yine polisler tarafından kullanılan Beyaz Şahin'e dayanmış bir kişiyi arayan sivil polisi görüyoruz. Sekans, doksanların gündelik rutinine dönüşen bir zorla kaybetme pratiğinin ölüme yaklaşan anlarını resmediyor. Fakat ironik olan nokta ise çalışmanın başlığı! Engin Sustam'ın da dediği gibi, sanatçı, ölüme giden birisinin gerçekliğini "ne güzel bir gün!" başlığı altında göstererek son derece absürd bir boyuta taşıyor (2012: 177).

Sonsöz

Doksanlı yıllar, devlet şiddetinin doruğa ulaştığı; zorunlu göç, faili meçhul cinayetler ve zorla kaybetmelerin yaygınlaştığı bir kirli savaş dönemiydi. Bu kirli savaşın Kürdistan'daki kolektif hafızasına tutunan önemli savaş objelerinden birisi olan Beyaz Toros, sadece savaşın tanıklığını yapmış kişilerin değil, aynı zamanda bu savaşı konu edinen sinema, edebiyat, tiyatro ve güncel sanat gibi alanlarda da sıklıkla işlenerek adeta bir doksanlar fenomenine dönüştü. Devlete bağlı olarak harekete geçirilen JİTEM gibi kontrgerilla oluşumlarının yürüttüğü kirli savaş ile özdeşleşen Beyaz Toros adeta doksanların devlet şiddetinin bedenleştiği bir sembol oldu. Hizbullah'ın sivilleri katlettiği Takarov marka tabancalar ve satırlar, öldürülen gerilla bedenlerinin bir "ibret" iması ile çarşı-sokak gezdirildiği belediyelerin çöp traktörleri, gelişigüzel taranan evlerin duvarlarındaki kurşun delikleri ve daha nice savaş tanığı obje, imaj ve sembol; hikâyesinin dile getirilmesini, anlatılmasını bekliyor.

Kaynakça

Bora, N. (6 Haziran 2009). Yersizliğin koordinatlarını bulanlar. Erişim tarihi: 24 Ağustos 2014, http://www.radikal.com.tr/hayat/yersizligin_koordinatlarini_bulanlar-939545

Çelik, A. (2014). 1990'lı Yılların Olağanüstü Hâl Rejimi ve Savaş: Kürdistan Yerellerinde Şiddet ve Direniş. *Toplum ve Kuram Dergisi*, (9), 99–145.

Düzel, N. (28 Ocak 2009). Abdülkadir Aygan: "Cem Ersever Ankara'ya bir bavul C4 götürdü." Erişim tarihi: 24 Ağustos 2014, http://www.taraf.com.tr/yazilar/nese-duzel/abdulkadir-aygan-cem-ersever-ankaraya-bir-bavul/3748/

Ewoud, P. (2012). Le crime du temps suspendu et de l'oubli organisé. *Courrier de l'ACAT: Mensuel Chrétien Des Droits de L'home*, *31*, 32–34.

Ewoud, P. (2010). Des milliers ou des millions de victimes ? *Courrier de l'ACAT: Mensuel Chrétien Des Droits de L'home*, (31), 33.

Foucault, M. (2006). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.), İstanbul: İmge.

Göksu, G. (Temmuz, 2009). Korkulu Rüya: Toros Taksi. Erişim tarihi: 25 Ağustos 2014, http://www.aktifhaber.com/korkulu-ruya-toros-taksi-235822h.htm

Göral, Ö. S., Işık, A. ve Kaya, Ö. (2013). *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler* . İstanbul: Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi.

Jongerden, J. (2008). *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler-Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Deneme*. (M. Topal, Çev.), İstanbul: Vate.

Kerovpyan, S. (2013). *La pierre porteuse de mémoire : le rapport à l'héritage arménien en Turquie*. Paris: EHESS.

Kılıç, E. (2009). JİTEM'in Öyküsü. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (ed.), *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* (ss. 220-221), İstanbul : TESEV.

L'abîme des sans-deuil: le syndrome de la disparition forcée (2012). *Courrier de l'ACAT: Mensuel Chrétien Des Droits de L'home*, (31), 36–37.

Navaro-Yashin, Y. (2012). *The make-believe space: affective geography in a postwar polity*. Durham, NC: Duke University Press.

Nesin, A. (2012). *Toros Canavarı. İstanbul:* Nesin Yayınevi.

Robert, K. (2013). The Falcon Remembered. *Real World Latin America*. Dollars & Sense and NACLA Report on the Americas.

Sri lanka: Disparu depuis trois ans. (2012). *Courrier de l'ACAT: Mensuel Chrétien Des Droits de L'home*, (313), 2–4.

Sri Lanka's White Vans: Dual Criminality of the Sri Lankan State and the Rajapakse Administration. (18 Temmuz 2012). Erişim tarihi: 25 Ağustos 2014 http://www.tamilsagainstgenocide.org/data/docs/WhiteVanv7-15.pdf

Sustam, E. (2012). *La Culture Subalterne Kurde et l'art Contemporain En Turquie "Déviation, Interpénétration et déterritorialisation"*. Paris: EHESS.

Tahincioğlu, G. (2013). *Beyaz Toros: Faili Belli Devlet Cinayetleri. İ*stanbul: Doğan.

Romanlar
Jiyan, A. Ç. (2010). *Varjabed.* Diyarbakır: Lîs.
Jiyan, A. Ç. (2014). *Berbang jî Şahid e.* Amed: J&J.
Varol, K. (2014). *Haw.* İstanbul: İletişim.
Ekinci, Y. (2014). *Rüyası Bölünenler.* İstanbul: Doğan.
Ekinci, Y. (2010). *Tene Yazılan Ayetler.* İstanbul: Doğan.

Filmler
Alataş, Evrim. 2009. *Min Dît*.
Alper, Özcan. 2011. *Gelecek Uzun Sürer*. İstanbul: Tigion/Nar Film.
Öz, Kazım. 2008. *Bahoz*. Istanbul : 13 Film Prodûksiyon.
Yılmaz, Sedat. 2010 *Press*. Tigion/Karıncalar film.
Yavuz, Fırat. 2011. *Toros Canavarı*. Türkiye (Kısa metraj).

Güncel Sanat
Bozan, Ali. 2009. "*Bu bir Toros değildir"*.
Ögüt, Ahmet. 2004. "*What a Lovely Day*", 2004, Single channel DVD 2

Ölülerimize Olan Borcumuz: Devletle Hesaplaşmak

Eren Keskin ile Röportaj*

Toplum ve Kuram (TK): Geçen sayımızda doksanları tartışmaya açtık. Yeni sayımızda buna devam ediyoruz. Dergi ekibi olarak bu dönemi tartışmaya açarken, doksanlarda yaşananların üstünün kapatıldığı ve bu dönemle hesaplaşılmadığı fikrinden yola çıktık. Doksanlarda Kürdistan en ağır günlerini yaşarken, Türkiye'de birçok adaletsizliğe cesaretle tepki veren ve sesini duyurabilen nadir insanlar arasında yer alıyorsunuz. Türkiye ve Kürdistan'ı yakından tanıyan bir avukat ve insan hakları savunucusu olarak doksanların Türkiye ve Kürdistan'da nasıl yaşandığına dair neler söyleyebilirsiniz?

Eren Keskin (EK): Doksanlı yıllar deyince aklıma hep ölülerimize olan borcumuz geliyor. Bize hep "Hiç korkmadınız mı?", "Vazgeçmeyi düşünmediniz mi?" diye sorarlardı. Biz o dönemde çok ölü gördük. Birçok yakın arkadaşımızı, çalışma arkadaşımızı, birçok insanı kaybettik. Hep ölüm vardı. Çok fazla tehdit alıyorduk o dönem. Ben 1987 ve 1988 yıllarından bu yana insan hakları hareketi içerisindeyim. Biz bu mücadeleye başladığımızda, doksanlı yılların başından itibaren Kürt sorunu çok açık bir şekilde savaşın acıları ile kendisini gösterdi. Yaşamın her alanında bu savaşın etkisini gördük. Bu mesele insan hakları hareketi içinde de ayrışma yaşanmasına neden oldu. İHD'nin 1990 kongresinde ilk ayrışmamızı yaşadık. Ankara'daki kongremizde Vedat Aydın Kürtçe konuşma yaptı. İlk kez o dönemde böyle bir kongrede bir kişi kalkıp Kürtçe bir konuşma yapıyordu. Başka bir arkadaşımız Ahmet Zeki Okçuoğlu konuşmayı Türkçeye çevirdi.

---

* Bu röportaj, yayın kurulu üyelerimizden Ruken Alp ve Güllistan Yarkın tarafından yapılmıştır.

Bu konuşmanın içeriği oldukça radikaldi. Gerillalardan, savaşın acımasız yöntemlerinden bahsediyordu. Birden bire salon konuşmayı destekleyenler ve karşı çıkanlar olarak ikiye ayrıldı. Bir tarafta, biz çılgınca alkışlıyoruz, sloganlar atılıyor. Bir taraftan da, "Batırdınız İHD'yi! Bitti İHD bitti! Kapattıracaksınız!" diyen kesim. Birden bire içeriye polisler, çevik kuvvet girdi. Bizi ayırdılar. Konuşmaya karşı çıkan grubu dışarı çıkardılar ve bizi çevirdiler. Vedat abi ile Ahmet'i gözaltına aldılar ve arkasından onlar tutuklandı. Sonra biz İHD'de büyük bir ayrışma yaşadık. Kürt sorunu ilk olarak biz insan hakları savunucularının ayrışmasına neden oldu. Bu olaylardan sonra dava açıldı. O dönem bu konu çok konuşuldu, çok tartışıldı. Kürtçe'nin yasak olup olmaması o dönemde konuşuluyordu ve 2538 numaralı bir yasa vardı. Açıkça Kürtçe'yi yasaklamıyordu ama Kürtçe yasağını o yasaya dayandırıyorlardı. "Türkçe'den başka diller" ifadesi geçtiği için, Kürtçe bu şekilde yasak kapsamına alınmıştı.

Duruşma başladı. İlk duruşmada gene Kürtçe konuşacağız kararı aldılar. Duruşmada Vedat abi Kürtçe ifade vermeye başlayınca, mahkeme "Anlaşılmayan bir dilde konuşmaya başladığı görüldü" dedi ve kesti. Fakat, ikinci celseye gelene kadar -o zaman Özal iktidardaydı- yasayı kaldırdılar. Çünkü bu dava çok fazla gündeme oturdu. Avrupa'dan heyetler geliyordu. Yasanın kaldırılmasıyla birlikte bizimkiler tahliye oldular. Ben bu olaya kadar da çok yakınındaydım meselenin ama bu olayla birlikte hepimizde daha bir netleşme oldu. Sonra her gün gözaltı haberleri, ölüm haberleri, kayıp haberleri..

Yoğun yaşıyorduk ve o dönemde çok yalnızdık. Yani mesela bir haber geliyordu; şunun ölüsü bulundu deniyordu. Hemen heyet oluşturup gidiyorduk ama heyete ünlü birilerini arıyoruz. Ünlü birileri olsun ki gazeteler yazsın. Çünkü bizim bütün derdimiz kamoyuna yansımasıydı. Olanlar hiçbir şekide kamoyuna yansımıyordu ya da böyle küçücük bir haber olarak filan yer veriliyordu. İşte o dönem benim için önemli insanlar vardı. İlk aklıma gelenler mesela Ahmet Altan. Ahmet Altan, Özgür Gündem bombalandığında gazete satmıştır. Ben önemserim bunu. O kadar az insan vardı ki. Örneğin Vedat Türkali her zaman destek sunardı. Cezmi Ersöz vardı. Fikret Başkaya ve Haluk Gerger bize destek veriyorlardı. Ünlü derken de bu isimleri kast ediyorum. Onların da ne kadar kıymet-i harbiyesi vardı kamoyu üzerinde o da tartışılır ama onların gelmesi bile bizim için çok önemliydi.

TK: Bu dönemde insan hakları savunucuları arasındaki ayrışmalar nasıl bir yön aldı? Daha sonrasında bu çatışmalar nereye evrildi? Bunlardan biraz bahsedebilir misiniz?

EK: Kürt sorunu konusunda benim insan hakları mücadelesi boyunca en sinirlendiğim söz: "şimdi zamanı değil", "toplum hazır değil" gibi

ifadeler. İnsan hakları mücadelesinde böyle bir bakış açısına yer olmadığını düşünüyorum. Belki siyasette olabilir ama insan hakları savunucuları ne varsa anında söylemelidir diye düşünüyorum. Biz hâlâ 1915 Soykırımı'nı tartışmıyoruz bu coğrafyada. Oysa ki bence temel sorun bu. Bizim ayrıştığımız kesim ya da solun içindeki sorunların temel nedeni bu. Türkiye'de sağın ve solun aynı kaynaktan beslendiğini düşünüyorum. Aynı İttihatçı zihniyetten besleniyorlar. Yani öyle bir resmi ideoloji yaratılmış ki; bu hepimizi biçimlendirmiş aslında. Hepimiz bir şekilde egemenimize benzemişiz. Kendi kurduğumuz örgütler de devlete benziyor sonuçta. Bu nedenle, o dönemki ayrışmamızın temelinde de bence bu İttihatçı zihniyetten etkilenme vardı. Bizi eleştirenler hep Türk ve Sünni kimliği temel alıyorlardı. "Rahatsız olurlar", "Anlatamayız", "Henüz zamanı değil", "Kürt sorununun şu anda henüz konuşulmaması gerekiyor", "İHD Kürtçü olarak anılacak" diyerek hep bizi böyle söylemlerle eleştirdiler. Biz de 1992'de devlete verdiğimiz derneğimizin sonuç raporunda "Kürdistan" kavramını kullandık. Yani öyle radikal bir şekilde girdik işin içine. Ama hayat öğretiyor tabii ki. Mesela şimdi o dönem yaptıklarımızı düşünüyorum da şimdi olsa insan hakları hareketi adına yapılmaz. Mesela o zaman sürgünde Kürt parlamentosu kurulmuştu ve biz o parlamentonun kurulmasına destek olmak amacıyla açlık grevi yapmıştık dernekte. Bu aslında doğru değildi; ama öyle bir karşı karşıya geldik ki İnsan Hakları Derneği içinde: "Biz de buyuz", "Biz de bunu yaparız." şeklinde davrandık. Göstermek istedik. Ama şimdi olsa bir Kürt parlamentosunu desteklemek için İHD'de açlık grevi yapılmaz. Zaman değişiyor. Sizin algılarınız değişiyor. Sonra şeyi çok yaşadık. Mesela o dönem PKK'nin de sivil halka yönelik eylemleri oluyordu bazen ve bunları kınayalım mı kınamayalım mı tartışması yapıyorduk. Şimdi böyle bir tartışma çok komik geliyor artık. Şimdi olsa hemen kınarız. Ama zaman içerisinde öğreniyorsunuz. Çünkü insan hakları meselesi bizim coğrafyamız için çok yeniydi o dönem. Herkes solcuydu, soldan gelmeydi. Ancak insan hakları başka bir perspektif gerektiriyor. Biz de zorlandık tabii ama şöyle bir durum var. O kadar yoğun acılara şahit olduk ki artık bu kadar mı olur diyorduk. Ben o dönem şunu hatırlıyorum. Hem şiddet karşıtıyım diyorduk ya da diyordum ama Kürdistan'a her gittiğimde bunun silahtan başka çözümü yok fikri ile geri dönüyorduk. Yani öyle bir vahşet vardı ki, buna karşı yapılabilecek başka hiçbir şey yok. Başka bir çözüm yok zaten diye düşünerek gelirdik.

TK: O dönemde Kürdistan'da belirli bir bilinç vardı ve İHD çevresinde de sizin çevrenizde de belli bir bilinç vardı. Fakat Türkiye'de çoğu insan bu konuya tamamen duyarsızdı. Bu sizce nasıl mümkün oldu? Bu kadarı nasıl yapılabildi? Doksanlardaki genel suskunluğu nasıl açıklıyorsunuz? Bu suskunluğun bugüne evriliş biçimini nasıl değerlendiriyorsunuz?

EK: Öncelikle ben her şeyden önce bunun resmi bakış açısının içselleştirilmesi ile igili bir şey olduğunu düşünüyorum. Yani PKK gibi bir "terör örgütü" var ve ona karşı ne yapılsa haklı; böyle baktılar. Tek tek olayları zaten bilmedi bile toplum. Yani ne öğrenmek istedi ne de zaten kamuoyuna ulaştı bu haberler. Biz tabir-i caizse kendimizi yırtardık. Bir basın açıklaması, bir şey duyulsun diye. Ama duyulmuyordu. Ben bundan 6-7 yıl önce hem de anti-Kemalist bir profesör kadınla aynı panelde konuşmacıydım Batman'da. O dönemin olaylarını anlattım, tecavüz olaylarını falan. "Eren hanım biz bunları niye hiç duymadık?" dedi. Ben de "keşke o dönem Özgür Gündem okusaydınız" dedim. Çünkü sadece Özgür Gündem yazıyordu ve gazeteyi Türkiye solu ya da Türkiyeli demokratlar bile okumuyordu. Hiç kimse görmek istemiyordu olup bitenleri. Korkuyorlardı belki. İnsanlar sadece kendilerine işkence edilmesinden, kaybedilmek ya da öldürülmekten değil; işlerinden atılmaktan da korkuyorlardı. Yani düşünüyorum da şimdi konuşulanların o dönemde konuşulması mümkün değildi. Ben bir Kürdistan kavramından cezaevinde yattım. Yine bu kavramdan dolayı mesleğimden yasaklandım. Şimdi herkes Kürdistan kelimesini kullanıyor. Yani bugünden o günü anlamak çok zor. O gün için bunlar deli işiydi. Gerçekten deli işiydi.

TK: Peki o dönemden bugüne gelirsek, doksanların Türkiye'de ve Kürdistan'da bıraktığı izleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Bir de bugün AKP'yi çocuk katili olmakla, hırsızlıkla eleştiren doksanların Kemalist egemen zihniyetine sahip temel siyasi aktörlerin de CHP'yi desteklediğini görüyoruz. Veya doksanlarla hesaplaşmayan AKP'yi, demokratikleşmeyi başaran aktör olarak gören bir grup da var. Siz bugün gelinen noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

EK: Bizim coğrafyamızda toplumun İslamcılar ile Kemalistler arasındaki kavgaya hapsedildiğini ve ikisinin de birbirinden farklı olmadığını düşünüyorum. Türk-İslam sentezinin Türk ve İslam taraflarını temsil ediyorlar ve kırmızı çizgilerle hiçbir fark da yok aralarında. İşte Ermeni Soykırımı'nı reddederken çok ortaklar. Kürt sorununa yakşalımlarında da bazı nüanslar olabilir ama çok aynılar. Kıbrıs'taki askeri işgali desteklerken aynılar. Yani sonuçta aralarında bir fark yok. Aralarında büyük bir kavga varmış gibi gösteriliyor ve bu kavgadaki iki taraftan birini seçmeye zorlanıyor toplum. Bu sebeple aradan demokratik bir şeyin çıkmasına hiçbir zaman izin verilmiyor. O nedenle, ben her iki bakış açısıyla da sistemi tanımlamaya çok karşıyım. Mesala AK Parti'den çok şey bekledi insanlar zamanında. O zaman da çok karşıydım kişisel olarak. O kadar Sünni-Müslümanlığı temel alan bir partinin hiçbir değişiklik yapabileceğini düşünmem. Ama bir taraftan da sadece AK Parti karşıtlığı üzerinden politika üretmenin daha da yanlış olduğu düşünüyorum. Yani aslında yine aynı şeyi yaşıyoruz. İkisi arasında bir kavga var: Ke-

malistler ve AK Parti. Başka bir şeyin çıkmasına yine izin verilmiyor ve sistem kendini böyle üretmeye devam ediyor. Bu zaten sistemin istediği bir şey bence. O nedenle yine aynı noktaya geliyoruz. Kendilerini demokratik kesimde tanımlayanların dahi bu İttihatçı kodlar ile belirlendiğine inanıyorum. Bir örnek vereyim: Bize Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşunun bir kopuş ve devrim olduğu anlatıldı hep. Oysa tamamen yanlış bir aktarımdı bu. 1915 soykırımını gerçekleştiren zihniyet kurdu cumhuriyeti. Yani sonuçta Mustafa Kemal'in kendisi de kadroları da İttihatçı'ydı ve hiçbir şekilde yüzyılın en büyük suçuyla yüzleşme yaşanmadan bu cumhuriyet kuruldu. Ve sadece bu soykırımı gizlemek ve ondan sonra da Kürt katlini gizlemek üzere yazılı hukuk da böyle oluşturuldu. Mesela Kürdistan her zaman ayrı bir hukukla yönetildi. Bugün de aynı şeyi söyleyebiliriz. Eskiye oranla tabii ki değişti ama sadece Kürdistan'a özgü yasalar çıkarıldı bu coğrafyada. Örneğin İskân Kanunu, Tunceli Kanunu, sürgün kararnameleri, Olağanüstü Hâl Bölge Yasası, Kritik İller Yasası. Yani hep böyle yönetildi coğrafya. Ama bu görülmedi. Kendini demokrat olarak niteleyenler bunları görmedi. Çünkü onlara göre henüz zamanı değildi. Zamanı gelmemişti. O zamanı getiren de yine Kürt hareketi oldu. Kürt hareketinin doğruları ve yanlışları ile beraber ben bu coğrafyaya çok önemli bir hizmeti olduğunu düşünüyorum. Yani bugün Kürdistan'da laikliğin de tek temsilcisinin Kürt hareketi olduğunu düşünüyorum. Eğer PKK hareketi olmasa Kürdistan dindarlaşmaya çok açık. Zaten çok dindar bir toplum.

TK: Kürdistan nasıl hatırlıyor sizce doksanları?

EK: Ben ayın hemen hemen on günü oradayım genel olarak ve gördüğüm tek şey şu: ne kadar "barış süreci" adına denilirse denilsin hiç kimse hiç bir şeyi unutmadı diye düşünüyorum. Gerçekten onurlu bir barış sağlanırsa... Bu nasıl olur? Kendi kaderini tayin hakkına inanıyorum. Ayrıca birlik üzerinden yapılan her tartışmanın antidemokratik olduğunu düşünüyorum. Kürtlere birliği Türkler dayatarak konuşma yapıyorlarsa bu anti-demokratik bir şeydir. Ancak Kürtler isteyebilir beraber yaşamayı. Beraber yaşamak istiyorlarsa tabii ki olabilir. Ama hâlâ ayrılığa kadar gidebilecek kızgınlıkları ve kırgınlıkları olduğunu düşünüyorum. Hiç bir şeyin unutulduğuna inanmıyorum. Evet bugün bir barış süreci var ama bir süre sonra o da yeterli gelmeyecek, yetmeyecek. Çünkü o kadar büyük acılar var ki. Şimdi bakın biraz önce gelen sekreterimin babası göz altında kaybedilen insanlardan biri. Okul başvurusunda bile veraset ilamı istiyorlar ama almıyorlar bunu çünkü hâlâ umutları var. Öldü demek istemiyor babası için çünkü veraset ilamı almak için öldü muamelesi yapmak gerekiyor. Yani sıradan hayatının her anında sana acıların hatırlatılıyor ve Kürtler bu acıları unutmuyorlar. Fakat Kürtler bunu bir kindarlığa dönüştürmüyorlar. Öç almaya dönüştürmüyorlar ama mutlaka cevap istiyorlar en azından. Özür istiyorlar ve

isteyecekler bence. Ben hiçbir şekilde şuna inanmıyorum "aaa tamam bitti barış oldu", bu olamayacak…

TK: Türkiye doksanlarla ne kadar hesaplaşıyor sizce? Özellikle de Gezi sürecinde medyadan "Bize polis böyle yapıyorsa orada neler yapmıştır?" gibi sözler söylendi. Bunları nasıl değerlendiriyorsunuz? Bir de şu an hâli hazırda yürütülen barış sürecinin gidişatını nasıl değerlendiriyorsunuz?

EK: Siyasetçi olmayı hiçbir zaman istemedim. Ve hiçbir zaman da istemeyeceğim; o konuda da çok netim. Siyasetçi olarak bakarsanız beklentileriniz daha fazla olur ama ben insan hakları savunucusu olarak baktığımda 1915 ile yüzleşilmeden hiçbir şeyin çözümlenebileceğine inanmıyorum. Çünkü hepimizin suçlu olduğu, yani Kürtlerin de Türklerin de diğer kimliklerin de suçlu olduğu bir coğrafyadayız. Yani bir şekilde o soykırımı hepimiz kabul etmişiz. Sorgulamamışız. Ermeni Soykırımı başta olmak üzere bütün kırmızı çizgilerin gerçek anlamda sorgulanma süreci ile birlikte gerçek barış sürecinin başlayabileceğine inanıyorum. Ama bunlar adımlardır. Tabii ki önemlidir ama büyük sonuçlar beklemiyorum bundan. Fakat şöyle bir durum daha var; Kürdistan sadece Türkiye sınırlarındaki Kürdistan değil. Yani dört parçadan söz ediyoruz ve dört parçanın bugün artık genel olarak dünyadaki konumu farklılaştı. O nedenle Kürtler açısından belki biraz daha şanslı bir sürece giriliyor. Konjonktürel değişimlerin de dikkate alınması gerekiyor. Zaten barış süreci diye başlatılan sürecin bundan çok bağımsız olduğunu düşünmüyorum. Artık Türkiye Cumhuriyeti devleti bir şey yapmak zorunda; çünkü yanı başında bir devlet var, zaten kuruldu sayılır. O nedenle mutlaka bir takım haklar vermek zorundalar. Ama Milli İstihbarat Teşkilatı ile yapılan görüşmelerden büyük sonuçlar çıkabileceğine inanmıyorum açıkçası. Mutlaka bunun sivilleşmesi ve topluma yayılması gerekiyor. Mesela hafıza komisyonlarının kurulması, sivil ve bağımsız kişilerden oluşacak grupların oluşturulması ve bunların raporlarının meclis tarafından ciddiye alınması, değer görmesi gerekiyor. Meclis araştırma komisyonlarından bahsetmiyorum çünkü onlar da bağımlı komisyonlar. Ama bağımsız komisyonların da kurulması gerekiyor.

Türkiye toplumunda yüzleşmenin olduğuna inanmıyorum. Maalesef. Mesela bir örnek vereyim. İki yıl önce anneme Gemlik'te yaşlıların kaldığı bir apartmanda ev tutum. Kürt meselesini tartışıyor yaşlı kadınlar. Bunların hepsi anneanne, anne konumunda. Yani çocuk sevgisi, torun sevgisi olan insanlar şunları konuşuyorlar. "Bu sorunun çözümü bu kadar zor mu?", "Topla hepsini, at bombayı bitir işlerini" diyorlar. Yani bunu yaşlı kadınlar konuşuyor. Bu kadar basit onlar için. Bunun çok genel bir bakış açısı olduğunu düşünüyorum. Ama bunların değişmez olduğuna da inanmıyorum. Devlet isterse değişir. Mesela Habur olayı oldu. Gerillalar

geldiler, insanlar karşılamaya gittiler. Ne oldu? Yer yerinden mi oynadı? O zaman devlet destekliyordu hatta bunu kamuoyuna çok güzel gelişmeler diye verdiler. Hiçbir şey de olmadı. Demek ki devlet isterse olabilir. Murat Belge'nin çok güzel bir lafı vardı. Diyor ki "Bunlar milliyetçi bile değil. Bunların asapları bozuk" Çok hoşuma gidiyor bu laf. Bunlar gerçekten milliyetçi olsa Orhan Pamuk Nobel alınca sevinirlerdi; ama küfür ediyorlar. Değişik bir toplum. Bence temel mesele devletin totaliter yapısı. Devlet gibiler ve devlet gibi düşünüyorlar. Devlet ne düşünüyorsa onlar da öyle düşünüyor. Devlet başka düşünmeye başlarsa bunu yapabilirler aslında. Çok zor bir şey olduğunu düşünmüyorum. Herkesteki milliyetçilik de MHP milliyetçiliği gibi değil. Devlet isterse bunu değiştirebilir. Yani bakın Abdullah Öcalan'ın ismi bebek katiliydi şimdi Sayın Abdullah Öcalan diye bütün televizyonlarda tartışılıyor hiçbir şey olmuyor, demek ki olabiliyormuş.

TK: Kadın hareketini de yakından tanıyan birisiniz. Geçmişten bugüne Kürt Kadın hareketinin geçirdiği evreleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Kürt kadınları nasıl bir dönüşüm yaşadı? Kürdistan'da hâkim olan ataerkil zihniyet ile nasıl mücadele ettiler?

EK: Kürt hareketinin başarısının en büyük nedeninin kadınlar olduğunu düşünüyorum. Birincisi, en kıymetli varlıklarını verdiler. Yani bir annenin çocuğuna olan yaklaşımı çok farklı bir şey ve PKK'nin de bu kadar halk hareketine dönüşmesinin nedeninin de bu olduğunu düşünüyorum. Çocuklarına olan bağlılık gibi bir şey. Bizim çocuklar diyorlar sonuçta. Kürdistan, siz de biliyorsunuz çok zor bir coğrafya, gerçekten erkekler cumhuriyeti. Hâlâ birçok yer aynı. Diyarbakır, Mardin gibi PKK'nin güçlü olduğu yerlerde gerçekten kadınların daha özgür olduğunu görüyorsunuz. Ama bir Bingöl'e ya da Ağrı'ya gittiğinizde çok farklı her şey. O nedenle oralara gittiğinizde Kürt hareketinin kadınlar üzerindeki etkisinin ne olduğunu daha iyi anlayabiliyorsunuz. Tabii ki daha çok yetersiz. Ama Kürt hareketi içinde kadınlar ayrı örgütleniyorlar. Türk solundan önce bunu yaptılar. Bir de feodal değer yargılarının kırılması açısından en azından tartışılmaya başlanması bile benim için önemli. Diyelim ki Urfa'ya gidiyorsunuz; eskiden mesela paneller olurdu erkek sayısı çok olurdu. Kadın meselesi tartışacaksınız, kadına yönelik şiddeti tartışacaksınız ve erkekler geliyor salonlara. Ama şimdi onun giderek değiştiğini görüyorsunuz. Tabii ki bu çok zaman alacak bir şey ama ben kadın hareketinin çok güçlü olduğunu düşünüyorum Kürt hareketi içinde ve gelişmesini de buna bağlıyorum.

TK: Türkiyeli sosyalistler ve feministler doksanlardan bugüne Kürt kadın hareketini nasıl yorumluyor? Siz bunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Bir de şu an Türkiye feministlerinin oluşturduğu bir Barış İçin Kadın Girişimi var. İçerisinde Kürt hareketinden Kürt kadınlar da var.

EK: Ben Türkiye'de her şeyin bir Türk usulü olduğunu düşünüyorum Sosyalizm Türk usulü, feminizm Türk usulü. Her şeyin bir Türk usulü var. Yani feminizmin de Türk usulü var. Hem Kemalist hem feminist olabiliyorlar. Mesela Fatih Altaylı ile olan davamda beni kendine feminist diyen bir kadın şikayet etti: Necla Arat. Genelkurmay Başkanı'yla birlikte hakkımda suç duyurusunda bulundular. O da feministim diyordu. Türkiye feminist hareketinin Kürt meselesinde en başta çok sancılı bir süreç yaşadığını ve yaşattığını düşünüyorum. Şunun kavgaları verilirdi örneğin; "bir metin Kürtçe'de okunsun mu okunmasın mı?" Yıllarca bu kavga yapıldı mesela. "Kürtçe metin okunsun mu?", "Ne lüzumu var herkes Türkçe biliyor." bu tartışmalar yapıldı. Ben tabii feminizmi çok önemsiyorum. Vicdani ret, feminist hareket, anti-militarist hareket son derece önemli bunlar. Çünkü son derece militer bir devlet yapısı var ve bunun kırılması için en önemli hareketler olduğunu düşünmekle beraber, feminist hareketin gerçek anlamda Kürt meselesini çok geç algıladığını düşünüyorum. Hâlâ da zor. Aslında hangi kesim olursa olsun yani Kürtler ile Türklerin birlikte iş yapmaları çok zor. Zor derken yapmasınlar anlamında demiyorum. Yani iş yapabilmek zor oluyor. Gündemler çok farklı birbirinden. Bakış açıları çok farklı. Ama zaman içinde epey yol kat edildiğini düşünüyorum. Mesela Barış İçin Kadın Girişimi.

TK: Siz bu girişimde yer alıyor musunuz?

EK: Toplantılarına zaman zaman katıldığım oldu ama tam içinde değilim. Önemli bir çalışma ama kendi içinde onların da sıkıntıları olduğunu biliyorum, duyuyorum. Ama en azından önemli bir çalışma olduğunu düşünüyorum.

TK: Türkiyeli feministlerin Kürt hareketine ve Kürt kadın hareketine bakışında sınıfsal ya da başka biçimde ayrımcı bir perspektif söz konusu mu?

EK: Abilik ablalık yaklaşımı vardır ya. Bu sömürge insanının bakış açısı. Ben onun da etkili olduğunu düşünüyorum. Maalesef yani. Hissediyorum. Herhalde başkaları da hissediyor. O nedenle Kürt kadın akademisyenlerinin sayısının çoğalmasını çok önemsiyorum, çünkü Türk akademisyenlerin biz biliriz en iyisini gibi bir tavrı var. Fakat doksanlı yıllardaki insan hakları hareketine biraz atıfta bulunmak lazım. Şunu niye yapıyorlar demiyorum ama biraz vefalı davransınlar. Yani geçmişte yapılan çalışmalara atıfta bulunarak. Kendileri yeni bulmuş gibi değil de eski çalışmalardan bahsederek yapsınlar. Bazıları bunlara hiç değinmiyor bile. Kolay dönemde herkes artık çalışıyor. Bir şeyler yapıyor. Bu nedenle çok kalabalık çalışmalara katılmak istemiyorum artık. Çünkü mesela kendim yaşamıyorum böyle bir şey, kimse bana öyle davranmadı ama genel olarak bunu görüyorum. Beni rahatsız ediyor. Mesela Barış

İçin Kadın Girişimi'nde orada bile bunu hissediyorum. Bir şey var sanki. Birilerinin sözü sanki daha çok geçermiş gibi. Aslında hepimiz egemenimize benziyoruz sözü kadınlar için de geçerli. Kadın örgütleri de erkeklerin kurdukları örgütlere benziyor bir şekilde. Yani aynı iktidar ilişkilerini sanki sürdürüyor. O nedenle kendi içimize dönmemiz gerektiğini, kendi içimizde tartışmamız gerektiğini düşünüyorum. Biz yapı olarak ne kadar militer ve erkek egemeniz? Herkesin bunu tartışması gerekiyor. Türk kadınının egemenlik kurmaya çalıştığını hissediyorum bu tür çalışmalarda. Mesela yıllar önce Pınar Selek'lerin oluşturduğu bir kadın heyeti vardı. Buradan bir dolu akademisyen kadın sanatçı Kürdistan'a gidiyor ve orada bir şey soruyorlar bir teyzeye: "Kaç çocuğun var? Doğum kontrolü ister misin?" diyorlar. Kadın "Ya sen doğum kontrolünü bırak, Avrupa Birliği sürecini tartışalım" diyor. Cevabı şaşırtıyor tabii. Beklemiyor çünkü bir köylü kadından.

TK: Buradan başka bir konuya geçmek istiyoruz. Doksanlardan günümüze devletin yapısı sizce nasıl değişti? Önceden JİTEM gibi gruplar vardı. Bu grupların artık olmadığı, artık Türkiye'nin daha demokratik olduğu söyleniyor. Doksanlardan günümüze birçok konu daha rahat konuşulabiliyor; fakat bu, sanki iktidarın gerçekleştirdiği bir dönüşüm olarak algılanıyor. Dünyadaki dönüşüm, Türkiye ve Kürdistan'daki toplumsal gelişmeler gözden kaçırılıyor. Bunun dışında belki JİTEM gibi örgütler ön planda değil doksanlardaki gibi fakat Türk polisinin militerleştiğini söyleyebilir miyiz? Birçok insan hâlâ cezaevlerinde. Bunları nasıl değerlendiriyorsunuz? Geçmişten bugüne devletin yapısında değişen ve değişmeyenleri nasıl görüyorsunuz?

EK: Şimdi bir kere bugün JİTEM bitti mi bitmedi mi bilmiyoruz. Çünkü Ergenekon davasıyla bütün JİTEM mensupları serbest bırakıldı. Ergenekon davası başladığında ilk başta hepimiz umutlandık. Çünkü orada yargılananların çok büyük bir bölümü Kürdistan'da katliam yapanlardı. Örneğin Levent Ersöz. Levent Ersöz Şırnak'ta burası Şırnak Cumhuriyeti diyen bir adamdı. Beni şahsen defalarca tehdit etti ve birçok arkadaşımızı da. Silopi'de iki tane insanımızı gözaltında açıkça kaybetti, katletti. Levent Ersöz bu nedenle yargılanmadı. Veli Küçük ve diğerleri, bunların hepsi katil. Ama hiçbir zaman bu suçlardan dolayı yargılanmadılar. Yargılanmadılarsa o zaman aynı devlet iradesi devam ediyor. En son olarak da neredeyse kahraman ilan edilerek ve özür dilenerek serbest bırakıldılar. Ne değişti o zaman? Yani herhangi bir JİTEM'ci şunların katilidir, bunları göz altında kaybetmiştir diye yargılandı mı? Hayır. Hiç kimse yargılanmadı. O zaman bence aynı irade devam ediyor. Ben Türk devletine hiçbir zaman güvenmiyorum. Yarın yine JİTEM'i çıkarabilirler. Yani hiç bilemiyoruz neler olacağını. O nedenle ben bu süreç geçti mi geçmedi mi bilmiyorum açıkça. Ama bugün konjonktürel gelişmeler nedeniyle,

Kürt hareketinin ödediği bedeller, Kürt halkının ödediği bedeller nedeniyle farklı bir noktadayız. Ama yarın ne olur bilmiyoruz hiçbirimiz. Yani bunun bir garantisi olduğuna ben şahsen inanmıyorum.

TK: Peki Gezi sürecini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu sürece aktif olarak katılanların önemli bir kısmının bugün hâlâ CHP'yi desteklediğini veya oy verdiğini biliyoruz. Bir yandan da bu süreci bir devrim olarak değerlendirenler de var.

EK: Gezi olayını büyütenlerden değilim açıkçası. Gezi'nin adeta bir devrim olarak görülmesi bana göre çok büyütüldü. Evet, orada ilk başta bir karşı çıkış vardı ve güzeldi. Ama ondan sonra ulusalcıların devreye girmesiyle her şey tamamen değişti. Aslında oy verme konusunda da ben böyle gerçekten demokratikleşmeyi içselleştiren bir toplumsal süreçten geçtiğimize inanmıyorum. Keşke öyle olsa. Yani biraz önce de vurguladığım gibi İslamcılar ile Kemalistler arasındaki kavgaya teslim olmuş durumda toplum. Yani farklı bile düşünseler, benim bir dolu arkadaşım mesela kadın hareketinden tanıdığımız insanlar şey dediler mesela belediye seçimlerinde: "Ya içim kanaya kanaya gittim CHP'ye verdim" dediler. Verme! Yani sen gücünü göstermek zorundasın yani gücü sadece sokakta eylem yaparak göstermiyorsun. Oy vererek de gösteriyorsun ve birçok insan dediğiniz gibi gitti CHP'ye oyunu verdi. O nedenle şimdi de cumhurbaşkanlığında da bir ikinci tur olduğu için bence ilk başta Selahattin Demirtaş'a bir kısmı oy verdi. İkinci tura kalsaydı, yine gidip oylarını CHP'ye vereceklerdi. Bu nedenle hâlâ ben kafalarının karışık olduğunu düşünüyorum. Hâlâ bu sıkıştırıldıkları kavgadan çok etkilendiklerini düşünüyorum.

TK: Yazılarınızda devlet ile iktidarı ayrı konumlandırıyorsunuz. Böyle bir devlet aklı var ve iktidarlar geliyorlar gidiyor ama o devlet aklı devam ediyor diyorsunuz. İttihatçı zihniyet hâlâ devam ediyor diyorsunuz. Peki bu İttihatçı aklı AKP açısından nasıl konumlandırıyorsunuz?

EK: Bence AK Parti esas olarak tam İttihatçı zihniyetten gelmiyor ve İslam gibi çok büyük bir referansı var. Çok dindar bir toplum var. AK Parti çok başarılı bir parti yani bunu beğenelim beğenmeyelim. Tabii ki hepimiz eleştiriyoruz, karşısındayız ama biz çok yüksek siyaset yaparak konuşuyoruz. Ama sıradan vatandaş onu yapmıyor. Sıradan vatandaş yapılan binaya bakıyor, yapılan yola bakıyor. Bunda başarılılar, bunu görmek lazım. Yani Hakkari'ye gidiyorsunuz, İstanbul'daki binalar gibi binalar görüyorsunuz. TOKİ yapmış ve ucuza satıyor. Yollar yapmışlar. Yardımlar dağıtıyorlar. İnsanlar bunlara bakıyor oy verirken. Ne yazık ki bu böyle. Ben AK Parti'nin güçlenmesini bir kadın hareketinin güçlü olmasına bağlıyorum bir de halkla çok birebir ilişki kuruyorlar. Mesela biz insan hakları savunucuları olarak yıllardır devlet yetkilileri ile görüşüyoruz. İlk kez

bu kadar eşit muamele gördüğümüz bir hükümet ile karşılaştım mesela. Eskiden bakanlara giderdik. Bakanın havasından geçilmezdi. Üstten davranırlardı. Bunlara gidiyorsunuz size bir arkadaşınız gibi davranıyorlar. Bize öyle davranıyorlar, belki halka da böyle davranıyorlar. Siyaseti çok iyi kavradıklarını ve halk tipi siyaset yaptıklarını düşünüyorum. Buradan bir kazanımları oldu ama sonuçta militarizm ile uzlaştı AKP. Uzun zamandır Genelkurmay Başkanı konuşmuyordu. Yeniden konuşmaya başladı. Ben bunların çok önemli olduğunu düşünüyorum. Mesela barış sürecinden bizim haberimiz yok, yol haritasından bizim haberimiz yok diye konuşmaya başladı Genelkurmay Başkanı. O nedenle yani devletin yapısında çok büyük bir değişiklik olduğunu düşünmüyorum açıkçası.

TK: Doksanlardan bu yana uzun bir süredir gözaltında taciz ve tecavüz davalarına baktınız. Bugün bu tarz davalar alıyor musunuz? Devlet hâlâ yoğun olarak bu tarz şiddete başvuruyor mu? Doksanlardan bugüne neler değişti?

EK: Biz 1997 yılında devlet güçleri tarafından cinsel şiddet uğrayan kadınların haklarını savunmaya başladık. O döneme kadar hep taciz ve tecavüz uygulandığını bilirdik ama açıkçası kimse açıklamıyordu. İşkence denildiğinde elektrik, askı gelirdi akla, herkes bunları anlatırdı ama tacizle tecavüzü bilmemize rağmen hiç kimse anlatmazdı. Ben cezaevine girdim. İşte altı ay PKK'li kadınlarla kaldım. Bir çoğunun da dışarıda avukatlığını yapıyordum zaten. Bir gün kızlardan biri volta atarken yanıma yaklaştı ve dedi ki "Biliyorsun değil mi sen her şeyi" dedi nefretle bakarak. "Neyi?" dedim. "İşkenceyi" dedi. "Biliyorum tabii ki" dedim. "Tecavüzü de biliyor musun?" dedi ve ağlamaya başladı. Çok kısa bir süre önce tecavüze uğramış gözaltında. Sonra cezaevinde konuşmaya başladık kendi aramızda. Bir kere istisnasız her kadın o dönem cinsel tacize uğruyordu gözaltında. Çünkü çırılçıplak sorgulanıyordu herkes. Çeşitli yöntemler ile tacize uğruyorlardı bir kısmı da tecavüze uğramıştı. Yine de herkes açıklamadı. Ama birçok kadın konuşmaya başladı. Ağlama seansları. Sonra ben orada düşünmeye başladım bu konuda bir şey yapmak lazım, bu suç karşılıksız cezasız kalıyor hiç kimse konuşmuyor diye. Ama büyük bir travma yaşıyorlar yani bütün hayatlarını etkileyecek bir travma.

Türkçe bilen Alman bir avukat arkadaşımız vardı. Kürdistan'da avukatlara yönelik baskılarla ilgili çalışma yapmak için gelmişti. Cezaevinden çıktıktan sonra benimle de görüşmeye geldi ve ben de bu konuyla ilgili düşüncelerimi söyledim. "Gel böyle bir çalışma yapalım, ben varım, bir süre Türkiye'de kalmayı düşünüyorum" dedi. Uluslararası Af Örgütünden feminist bir arkadaş bize biraz kaynak buldu. Biz hemen onunla çalışmaya başladık. İlk başta örgütleri dolaşmaya başladık. Taciz ve tecavüze maruz kalan kadınların başvurularını alabilmek için bize destek verin dedik. Türkiye'deki sol

örgütlerin hepsi bunun çok burjuva bir yaklaşım olduğunu söyledi. "Biz devrimciyiz", "Biz işkence görürüz", "Bunu kadına yönelik şiddet diye ayırmak burjuva bir yaklaşım" dediler. İlk başvuruları Kürt hareketinden aldık. Çünkü kadınlara yönelik taciz ve tecavüz o dönem Kürdistan'da bir savaş politikası olarak uygulanıyordu. Çok sayıda kadının tecavüze uğradığını öğrendik ve çalışmaya başladık. Gerek yazılı hukuktan gerekse uygulamadan kaynaklanan çok büyük sorunlarla karşılaştık. Mesela o dönem Türk Ceza Kanunu'nda kadına yönelik şiddeti düzenleyen bölümün başlığı "genel ahlak ve aileye karşı cürümler"di. Kadından söz edilmiyordu bile. Cinsel taciz diye bir suç tanımı yoktu. Tecavüzün tanımı çok yetersizdi. "Erkek cinsel organının kadın cinsel organına duhulü" olarak ifade edilmişti. Oysa oral ve anal yönden, copla, şişe ile bir dolu tecavüz olayı var. Ancak bunların hiçbirinin ceza kanunda karşılığı yoktu. Yine örneğin 2005 yılına kadar namus nedeni ile işlenen cinayet indirim sebebiydi. Yani namus cinayetlerinde devlet azmettiricidir aslında. İşkencenin ve cinsel işkencenin belgelenmesinde tek merkez Adli Tıptı ve hâlâ bu devam ediyor. Resmi bilirkişi kurumu Adli Tıp. Yani büyük sorunlarla karşılaştık. Bunları bir kitapta yayımladık da. Daha sonra sol örgütlerin kendi içlerinde de başladı bu tartışmalar. Ayrı seksiyonlar oluşturdular. Kadına yönelik şiddet konusunda çalışmalar yapılmaya başlandı. Zaman içinde tabii ki ilerleme kaydedildi. Bizim 400 civarında başvurucumuz var. Bunların çok büyük bir bölümü Kürt kadınlar. Ayrıca translara da yardımcı oluyoruz. Böyle bir çalışmamız var ve hâlâ da devam ediyoruz.

Şunu da ekleyeyim, 1997-98 hatta 2000-02'ye kadar tecavüz başvuruları yoğundu ama son 4-5 yıldır hiç tecavüz başvurusu almadık. Cinsel taciz başvuruları oluyor ama tecavüz başvurusu almadık. Bu en azından bu konunun tartışılır olduğunu ve devlet güçlerinin üzerinde etki yaptığını gösteriyor. Eskiden bu başvuruları yapabilmenin yolları bilinmiyordu. Yani bir kadın bakireyse ve tecavüze uğradıysa ilk 7 ile 10 gün içerisinde fiziksel raporunun alınması gerekiyor. Ondan sonra kızlık zarındaki yırtık raporlara eski yırtık olarak geçiyor ve tarihini tespit etmek mümkün değil. Kadın bakire değilse ilk 48 saat içinde raporun alınması gerekiyor. O da vücudunda kıl, tüy gibi tecavüzcünün DNA'sını tespit etmeye yarayacak bir şeyler kaldıysa işe yarıyor. Yoksa fiziksel rapor almanın ihtimali kalmıyor. Ama biz çalışmalarımızda bir kadının taciz ya da tecavüze uğradığını psikolojik raporla da ispatlanabileceğini gösterdik. Son dönemlerde artık bu da gündeme girdi. Ama hâlâ mesela siz bağımsız bir hekimden ya da bir hastaneden rapor alsanız da o rapor mutlaka Adli Tıp'a gidiyor. Adli Tıp'ın onaylamasını istiyorlar. Bu konuda hâlâ büyük bir zorluk çekiyoruz. Bu da işkence ve cinsel işkencenin bir devlet politikası olması ile ilgili bir şey.

TK: Doksanlarda yoğun tehdit aldığınız dönemler oldu. Bugün tehdit alıyor musunuz? Bu konuda bir değişim var mı?

EK: İki kez silahlı saldırı yaşadım. 1994 yılında cezaevinde devlet güçleri tarafından on bir insan kafaları parçalanarak öldürüldü. İHD'den Avukat Osman Ergin arkadaşımla birlikte bir rapor hazırlamak üzere gittik. Dönüşte arabamıza ateş açıldı. Aslında ölebilirdik fakat zannediyorum ki korkutmak amacı ile ateş açtılar. Hatta sonra çıkıp alay ettiler bizimle, işaretler yaptılar. Görürsünüz bir dahaki sefere gibi. Bundan öyle kurtulduk. 2001 yılında da yine biz İHD'deyken bir adam geldi. Arkadaşlar beni yere yatırdılar, herkes önlem aldı. Adam derneğin her tarafına ateş etti. Benim adımı sesleniyor "Çık dışarı seni geberteceğim" diye bağırıyordu. Tam camlı bir kapının önüne geldi o sırada silahı tutukluk yaptı ve arkadan bir arkadaşımız ona saldırıp silahı elinden aldı. Ondan da öyle kurtulduk. Bunların dışında da çok fazla tehdit alıyordum. Yani her gün mesela telefon gelirdi "Bugün öleceksin" diye. Ama biz o zaman kafamıza takmıyorduk bunları. Mesela Akın Birdal ile beni aynı şahıs arardı. Sonra Akın Bey vuruldu zaten. Hatta bir iki gün telefon gelmediği zaman "Aaa unuttular bizi niye aramadılar" diyerek gülüyorduk. Yani gülme nedeni yapmaya çalışıyorduk. Çünkü öbür türlü yaşamak mümkün değildi. Hatta hiç unutmuyorum 2001 yılında bizi vurmaya gelen adam yakalandı. Uluslararası Af Örgütü'nden bir arkadaş geldi bizim başvurularımızı almak için. Akşam yemeğe gittik. Biz o olayı bile gülerek konuşuyoruz çünkü komik olaylardı. Şimdi adam yakalandıktan sonra şişman bir arkadaşımız üstüne oturdu adamın. Adam bağırıyordu işte "Burası İnsan Hakları Derneği değil mi çekin şu şişkoyu üzerimden" diye. Mesela o olayı gülerek, kahkahalarla anlatıyorduk. Af Örgütünden gelen kadın -Türkçe biliyordu- birden ağlamaya başladı. "Siz hepiniz çok hastasınız, sizin mutlaka bir tedavi olmanız, yardım almanız lazım" diyerek ağlıyordu. Gülüyoruz çünkü. Ama işte onların ağladığı şey bizi ayakta tuttu o dönem. Sonra mesela bir adam yakalandı. Adamı tespit ettik hakikaten. Bu adam büroya gelmişti karşılıksız çekim var diye. Meğer beni öldürmeye gelmiş silahı ile yakalandı. İfadesi alındıktan sonra beni çağırdılar. "Evet, ben onu öldürmeye gittim ama bana o kadar iyi davrandı ki vazgeçtim sonra" dedi. Böyle çok fazla olayla karşılaştık. Şimdi zaman zaman e-mail ile tehditler alıyorum. Hiç önemsemiyorum.

TK: Türkiye ve Kürdistan'daki siyasi yapılanmalarda erkek egemen bir yapı var. Siz hem devletteki erkle mücadele ettiniz, hem de bulunduğunuz alanlardaki erkeklerle. Bunu nasıl yapabildiniz? Bir kadın olarak bu koşullarda var olabilmek çok zordu diye düşünüyoruz. Siz nasıl kendinizi bugüne getirdiniz?

EK: Ben hep kendim gibi oldum. Bizim devletten yaşadıklarımız tabii ki farklı. Sırf kadın olduğum için çok daha farklı baskılar gördüm. Mesela, Öcalan Türkiye'ye getirildiğinde avukatlığını alan ilk 12 kişiden biriyim. Ama en çok benim üzerime gelindi. İşte "Apo'nun dişi kuşu" gibi iğrenç haberler yaptılar o dönem. Mesela altı ay evimize hiç gidemedik. Çünkü

evimize pankart astılar "ne mutlu Türküm diyene" diye. Sokaklarda mesela "fahişe", bilmem ne diye saldırılara uğradığım oldu. Bunlar ayrı; ama ben şanslı bir hareketin içindeydim. İnsan hakları hareketi aslında kadınlar için en uygun ortamdı. Ast üst ilişkileri vardı ama bu ilişkilerin en az olduğu kurumdu İnsan Hakları Derneği. O açıdan kendi hareketimiz içinde çok fazla baskı görmedim. Ama şöyle bir şey oldu; ben mesela her zaman makyajımı falan yaparım. İlk başlarda bu kimilerine ters gelmiştir; fakat ondan da hiç ödün vermedim. Kendim gibi oldum. Devrimcilik kılıkla kıyafet ile olacak bir şey değil. Bir de halk içten yaklaşımı çok iyi anlıyor bence. Onun hep çok faydasını gördüm. Sevgiyi hep gördüm. O da sizi besliyor daha çok yapmak istiyorsunuz. Yani çok severek yaptım işimi. Dediğim gibi o kadar çok sevdiğimiz insanı kaybettik ki. Mesela Vedat abi hayatımdaki en değerli insanlardan biriydi. Onun cenazesini gördüğüm gün yani derilerini yüzerek öldürmüşlerdi. Korkunç bir işkenceydi ve kendi adıma o sözü verdim. Ben ölene kadar bu mücadelenin içinde olacağım sözünü verdim. "Bu nasıl bir şey? Nasıl kendimizi sana karşı affettireceğiz? Sana borcumuzu nasıl ödeyeceğiz?" diye düşündüm. Ya da diğer insanlar için zaten bu zorla yapılacak bir iş değil kesinlikle. Severek yapılabilecek bir iş. Hiçbir zaman paranız olmuyor, eviniz arabanız olmuyor. Para kazanan bir avukat da olabilirdim. Ama bunu seçince olmuyor. Bu ancak severek yapılacak bir şey.

TK: Bugünkü insan hakları mücadelesini ve insan hakları savunucularının çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? İnsan hakları mücadelesi nereden nereye geldi?

EK: İnsan hakları mücadelesi Türkiye'de ve Kürdistan'da daha doğrusu Türkiye'de daha çok solcuların kurdukları bir dernek üzerinden gelişti. Biz sol kimliğimizi hiç bırakamadık maalesef. Yani hâlâ birçok kesim insan hakları mücadelesinde de kendi örgütsel kimliğiyle var olmaya çalışıyor. Ama hayat öğretiyor insana. İnsan hakları mücadelesi başka bir mücadele. Mesela biz komisyonlar şeklinde çalışıyoruz. Kadın komisyonunun içinde yıllar önce şunu yaşadım ben. Kocasından dayak yemiş zengin bir kadın başvurmuştu ve bizden yardım istemişti. "Burjuva kadınının haklarından bize ne" diyenler olmuştu o dönem. Böyle bir şey olamaz insan hakları mücadelesinde. Şöyle tanımlarım: bize göre doğru olan bakış açısı insan hakları mücadelesinde ezilenlerden taraf ama objektif olmak. Yani bazen kendinizin tarafında hissettiklerinizin de hatalarını açıkça söyleyebilmelisiniz. Yani böyle bir insan hakları mücadelesi olmalı. Ama biz hâlâ insan hakları mücadelesine çok sol bakış açısıyla yaklaşıyoruz. Ben bunun yanlış olduğunu düşünüyorum. Zaten bir ayrışma yaşanıyor. Ortak listeler oluşuyor İnsan Hakları Derneği'nde mesela. Ben ayrı listeden yanayım. Gerçekten insan hakları bakış açısına sahip insanların ayrı bir listeyle artık mücadeleye devam etmeleri gerektiğini düşünüyorum. Bir başka örnek daha vereyim; mesela biz şimdi Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Mücadele Komisyonu'ndayız.

Hatta yarın 6-7 Eylül olayları ile ilgili bir basın toplantımız da var. Mesela "Misyonerliği tartışalım, neden misyonerler bu kadar baskı görüyor?" derken, bir arkadaşımız çıkıp "Ama arkasındaki emperyalist bağlantıyı da tartışalım" diyebiliyor. Yani bizi o ilgilendirmiyor ki. Bizi misyonerlerin gördüğü baskı ilgilendiriyor. Arkasında emperyalist bağlantı olabilir de olmayabilir de. Zaten her şeyi emperyalizme bağlamaktan nefret ediyorum. Her şey mi emperyalizme bağlanır? Bizim hiç mi suçumuz yok? Sömürgecilerin hiç mi suçu yok? Bu bir kaçış, bana göre tembellik, ama bu çok var, her yerde de var. İnsan hakları mücadelesi içinde de var.

TK: Son olarak, bugün Rojava'daki direnişi ve IŞİD saldırılarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Orada kadınlar bir yandan direnirken bir yandan saldırıya da maruz kalıyorlar. Rojava'daki kadınlarla nasıl dayanışabiliriz?

EK: Tabii Rojava'da olup bitenleri çok önemsiyorum. Çünkü Rojava Kürdistan'ın en unutulmuş kesimi. Kimlikleri bile olmayanların yaşadığı ve kimsenin hiç bir şey beklemediği bir Kürt coğrafyasından herkese umut veren bir şey çıktı. Rojava bu nedenle bence çok değerli. Yeni bir model deneniyor olması bile bence önemli bir şey. Oradan gelen kadınlarla bir toplantıda tanıştım. Herkes çok umutlu. Kadınların önde oldukları. En azından bunu deneyecekler. Bu bile önemli bir şey, umut veriyor insana. O nedenle çok önemsiyorum. Fakat Êzidî kadınların durumu gerçekten çok zor. Hem Suriyeli kadınlar hem Ezidî kadınlar. Bizim onlarla ilgili bir çalışma hazırlığımız var şimdi. Hani nasıl destek olabiliriz diye düşünüyoruz. Kamplara gidip görüşeceğiz. Aslında tabi IŞİD İslam'ın en korkunç yönünü gösteriyor. İslam böyle bir şey mi bilmiyorum. Ben hiç bir dine inanan biri değilim ama korkunç bir soykırım girişimi yaşanıyor ve ben dünyanın hâlâ yeterince bir duyarlılık gösterdiğine inanmıyorum ne yazık ki. Aslında 1915 Soykırımı'na çok benzetiyorum. O dönem de sessiz kalınmış soykırıma. Dilerim bu sefer öyle olmasın. Ve şu anda onlara karşı tek mücadele eden de birleşik Kürt hareketi ve bu durum bence Kürtlerin siyasi olarak elini güçlendiriyor. Bütün devletlerin birbirine benzediğini ve insanların onlar için bir önemi olmadığını düşünüyorum. Korkunç görüntüler var ve biz o kadınlarla şiddet boyutunu ele almak istiyoruz. Taciz ve tecavüz uzun yıllar yargılanmamış bir suç. Mesela birinci ve ikinci dünya savaşlarında belki milyonlarca kadın taciz ve tecavüze uğradı ama savaştan sonra kurulan Tokyo ve Nürnberg mahkemelerinde bu suçlar yargılanmadı. Böyle bir suçun varlığı bile konuşulmuyor. Ancak Bosna ve Ruanda çatışmalarından sonra bu mümkün oldu; o da kadınların kendi çabalarıyla... Büyük bir mücadele verdiler ve şimdi taciz ve tecavüz artık savaş suçu olarak değerlendiriliyor. Benim zaten bütün amacım ya da bizim kadın projesi olarak (Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Projesi) bütün amacımız Türkiye'yi yargılatmak. Kadınlara karşı suçlar nedeniyle Türkiye'yi uluslararası mahkemelerde yargılatmak.

Kürt Özgürlük Hareketi'nde Kadın Direnişi

Rûken Alp*

Özet

Kürt toplumunun ataerkil yapısından kaynaklanan düşünme ve eylem biçimleriyle birlikte Türk ulus devleti içinde eğitim, dil ve sınıfsal koşullara dayalı engellemelerle mücadele etmek zorunda kalan Kürt kadınları, bunlara rağmen dünyanın önde gelen kadın direnişlerinden birini sergilemiş, kadın özgürlüğü bağlamında da önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Ortadoğu odağında bakıldığında da hareketin kadın hakları açısından geldiği aşamanın "eşsiz" olduğu görülür. Bu makalede Kürt Kadın Hareketi'ni 90'lar odağında ve özellikle de Türk feministleri ve Türkiye akademisi tarafından bilinçli bir şekilde görmezden gelindiğini savunduğum gerilla pratiği özelinde inceleyeceğim. Devlet şiddetinin yanı sıra Kürt toplumsal yaşamındaki ve Kürt Özgürlük Hareketi'ndeki ataerkil anlayışın gerilla pratiğindeki etkilerine ve Kürt kadınlarının mücadelesine yansımalarını ele alacağım.

Kürt halkının uzun yıllardır kesintisiz biçimde süren özgürlük mücadelesinin başarısında, kadınların sergilediği direnişin önemli bir etkisi vardır. Türk ulus devleti içinde eğitim, dil ve sınıfsal koşullara dayalı engellemeler ve Kürt toplumunun ataerkil yapısından kaynaklanan düşünme ve eylem biçimleriyle mücadele etmek zorunda kalan Kürt Kadın Hareketi[1] bunlara rağmen dünyanın önde gelen kadın direnişlerinden

* Sabancı Üniversitesini Öğretim Görevlisi

1 Makale boyunca kullandığım Kürt Kadın Hareketi tanımlaması ile kadınların sosyal ve siyasal alanla birlikte gerilla pratiğinde sergilediği direnişe işaret ediyorum. Bu ifadeyle sadece Kürt kadınlarına değil etnisiteden bağımsız olarak Kürt özgürlük mücadelesine destek veren tüm kadınlara referans verdiğimi belirtmeliyim.

birini sergilemiş, kadın özgürlüğü bağlamında da önemli kazanımlar elde etmiştir. Ortadoğu merkezli bakıldığında da hareketin kadın hakları açısından geldiği aşamanın "eşsiz" olduğu görülür. Kürt kadınları toplumsal yaşamda, politik alanda ve gerilla direnişinde varlık göstermişlerdir; ancak hareketin kadın direnişi açısından eşsiz olmasını, tüm alanlarda özellikle de gerilla pratiğinde hem devlet şiddetine hem de ataerkil anlayışa karşı verilen mücadeleye bağlamak mümkündür.

Dünya ve Türkiye kadın hareketleri tarafından son dönemlerde ilgiyle izlense de Kürt kadınlarının direnişi her alanda fakat özellikle gerilla pratiği bağlamında uzun bir süre görmezden gelinmiş, görünür olduğu noktada da nesneleştirilmiştir[2]. Çalışma alanı Kürt direnişiyle ilişkilenen, içine Kürtlerin de dâhil olduğu Türkiye akademisi ve bağımsız araştırmacılar tarafından sürdürülen çalışmalarda, Kürt kadınları marjinalize veya romantize edilmiş, milliyetçi[3] olarak görülmüş ve pratik savaş süreçlerinde yer alan kadın gerillalar "militarist" olmakla eleştirilmiştir. Gerilla özelinde Kürt Kadın Hareketi'ne yöneltilen militarizm ya da milliyetçilik eleştirilerini, içselleştirilmiş ancak yüzeye çıkmamasına özen gösterilen Kemalist ya da liberal söylemlerin ardına gizlenen millî reflekslerle açıklamak mümkündür. Kürt kadınlarının verdiği özgürlük mücadelesine yönelik bu değerlendirmelerde akademide ya da kadın hareketlerinin içinde yer alan araştırmacıların kimi zaman bilinçli olarak kimi zaman farkında olmadan sergilediği kolonyal alımlama biçimlerinin de etkili olduğunu söylemek gerekir.[4] Bun-

2 Özellikle son dönemlerde Rojava, Şengal ve Kobanê'de süregiden savaşta kadınların direnişinin dünya gündeminde hiç olmadığı kadar görünür hâle gelmesiyle Kürt kadınlarının mücadelesine yönelik algının değiştiğini söylemek mümkün. Ancak Kürt kadın direnişi son dönemlerdeki pratiğiyle değil tarihsel sürekliliği içinde bir bütün hâlinde değerlendirilmelidir.

3 Örneğin Shahrzad Mojab *Devletsiz Ulusun Kadınları*'nda "Ataerkillik: Kürt Milliyetçiliğinin Süs Köpeği" başlığı altında "Kürt feministlerini" eleştirir. Kürt feminizminin Kürt milliyetçiliğini aşamadığı belirtir ve şu tespitlerde bulunur: "Kürt feministleri de kadın hareketini Kürt milliyetçilerinin çıkarlarına teslim etmişlerdir. Kürdistan'ın tüm bölgelerinde milli özgürlük kadınların özgürlüğünü gölgede bırakmıştır". Kürt örneğinin feminizmi milliyetçilik ve ataerkillikle ilişkilendiren bağların bütününü aydınlattığını öne süren Mojab, yerli feminizme giden yolun "genellikle iyi niyet taşlarıyla" döşendiğini; bunun da "kısmen Batılı bilgi ve siyasetin etnik odaklı yaklaşımına" karşı bir direnç olarak görülebileceğini söyler. Bu durumun farklı geçmişlerden gelen kadınlar arasındaki dayanışmayı kopardığına dikkat çeker (Mojab, 2005: 26-7).

4 Türkiye'de, sosyal bilimler alanında süregiden tartışmalarda Batılı kuramların hakimiyeti ve bu kuramların yaşadığımız coğrafyada olup bitenleri anlamaktaki/anlatmaktaki yetersizliği üzerinde çok duruluyor. Bu her ne kadar haklı bir tartışma olsa da söz konusu yaklaşımların alternatifini üretmeden eleştiri düzeyinde bırakmak pek da anlam ifade etmiyor. Oryantalist ya da self-oryantalist çözümlemelere sıkışsak da bu teorilerden yararlanmak durumunda olduğumuzu düşünüyorum.

lara gerilla hareketinin içerdiği mutlak pratik alanın teorinin şiddetine maruz bırakıldığını da eklemek gerek. Teorinin etkisi en başta kendisi olmak üzere diğer tüm eylemlilikleri, yaratımları, fikirleri eleştirebilme, sarsabilme ve sorgulayabilme gücünden kaynaklanır; ancak teorinin bu mutlak/kaçınılmaz pratiğini, teori ile tartmak elitist/üsttenci bir tutumdur.

Bu makalede bilinçli bir şekilde görmezden gelindiğini öne sürdüğüm Kürt Kadın Hareketi'ni 90'lar odağında ve gerilla pratiği özelinde inceleyeceğim. Bu konuyu ele alırken "Türk[5]" feministlerin Kürt kadınlarına yaklaşımı, onlarla kurdukları / kur[a]madıkları ilişki biçimlerinin de üzerinde durulması gerekir fakat bu konu yazının kapsamını fazlasıyla genişleteceği için ayrıntılı olarak inceleyemeyeceğim. Kürt toplumsal yaşamındaki ve Kürt Özgürlük Hareketi'ndeki ataerkil anlayışın gerilla pratiğindeki etkileri ile Kürt kadınlarının mücadelesine yansımaları üzerinde duracağım.

Kürt kadınlarının politizasyonunda sol-sosyalist bilinç, kimlik mücadelesi, devlet şiddeti, ataerkil kodlarla belirlenmiş Kürt toplumsal yapısının kadınların bireyselleşmesine, özgürlüğüne olanak tanımaması gibi birçok dinamikten söz edilebilir. Bununla birlikte Kürt kadınlarının özgürlük mücadelesi içindeki konumlarını bilinç düzleminde değil de zorunluluk kipinde açıklayan ve Kürt kadınlarını mağdur, madun olarak konumlandıran yaklaşımlarla karşılaşırız. Bu bakış açısı özellikle Kürt kadınlarını Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne dek "eğitilmesi

5 *Irkçılığa ve Cinsiyetçiliğe Karşı Kürt Kadın Dergisi Roza*'nın yazarlarından Ayşegül, derginin Mayıs-Haziran 1996 tarihli sayısında Türkiye'deki feminizmin Türk feminizmi olarak tanımlanabileceğini, Kürt kimliği söz konusu edildiğinde bu durumun net olarak açığa çıktığını belirtir: "Türkiye'de adı konulmadan yapılan feminizm, yani etnik kimlik belirtilmeden yapılan feminizm, kendiliğinden Türk feminizmi olarak anlaşılıyor. Diğer halkların kadınları yok sayılıyor, böylece ortak kadın söylemi egemen ulustaki kadınlara yarıyor, farklılıkların üstü örtülüyor. [...] Aslında açıkça Türkiye değil, Türk feminist hareketini anlatıyoruz dense, sorun ortadan kalkacak belki, sitem de etmeyeceğiz. [...] Ne zaman cins ve sınıf baskısının dışında ezilen ulus olarak yaşadığımız ayrımcılığı ve ırkçılığı hatırlattıksa; o zaman sosyalistleriniz, sınıf bilincimizden, feministleriniz de kadın bilincimizden şüphe eder oldu" (Ayşegül, 1996: 14). Yine 90'ların ikinci yarısında çıkan ve Kürt kadın direnişinin yükselmesinde nispeten geç bir döneme denk gelen *Jujin*'de de, Türk feministlerinin egemen söylem ve eylem biçiminin dışına çıkamadığına işaret edilir: "Ezen halkın kadınlarının, sistemin ırkçı ve imhacı yanını göz ardı ederek sadece cinsiyetçi ayağına dönük mücadelesi; hemcinsleri olan biz Kürt kadınlarının asker postalları altında uğradığı tecavüzlerin, cinsel tacizlerin görülmemesi, duyulmaması ve konuşulmaması gibi koyu bir dilsizliğin yaşanmasına yol açıyor. Kadın kurtuluş mücadelesini biraz da sağlam temellere oturtmak sanırım, egemen olan tüm erk ve söylem tarzlarından arınmaktan geçiyor. Ezen halkın kadın savaşçılarının, yüreklerini tüm ezilmişliklere kadınca açmalarını öneririm" (*Jujin,* 3-4, 1997: 27)

gereken" bir grup "bilinçsiz ve bilgisiz kadın" olarak kodlayan Kemalist-Türk "feministleri" tarafından benimsenmiştir[6].

Doksanlarla birlikte Kemalist-Türk feministlerinin, daha doğru bir ifadeyle Kemalist kadınların bu yaklaşımı, farklı bir isimle "proje feminizmi"[7] olarak varlığını devam ettirmiştir. 90'lı yıllardaki Türk feminizmi[8] de Kürt kadınlarının eğitimsiz olduklarını, Türkçe bilmediklerini [!] ve doğum kontrol yöntemlerinden haberdar olmadıklarını ileri sürerek Kürt kadınlarını eğitme misyonunu yüklenmişlerdir. Yani Cumhuriyetin ilk yıllarındaki misyonerlik "misyon"u devam etmiştir ve bu dönemde etkinliklerini sürdüren "feministler" Kürt halkının özgürlüğünü göz ardı ederek yeterince Türk olmayan kadınları Türkleştirme çabasına girişmişlerdir.[9] Bu da Kürt kadınlarının, Türk feministlerinin kendileriyle

6 Atatürk tarafından "misyoner" olarak tanımlanan Sıdıka Avar, Kürt [kız] çocuklarını ailelerinden alarak "Türkleştirme" çabalarına girişmiştir. Bu devlet aklı, sonraki süreçte de devam etmiş; Avar'ın dağ çiçekleri projesi Türkan Saylan'ın Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği tarafından ve çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından sürdürülmüştür. Yani "beyaz" ve "eğitimli" kadınlar dil öğretmek, Kemalist ideolojiyi benimsetmek, "medenileştirmek" ve temelde "Türkleştirmek" için Kürt kızlarına eğitim olanağı "sunmuş"lar ve 90'larda da proje feminizmi biçimini alarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

7 Aksu Bora (2011) *90'larda Türkiye'de Feminizm* isimli çalışmasında 90'larda feminizmin, büyük şehir feminizmi olmaktan önemli ölçüde çıktığını Diyarbakır ve Antalya dışında Adana, Mersin, Gaziantep, Samsun ve Eskişehir'de de örgütlenmelerin yapıldığını, kadınların medeni kanun değişikliğinde olduğu gibi birlikte hareket edip baskı grubu oluşturduklarını ifade eder ve bu yaygınlaşmanın bileşenlerinden birinin de, projeler olduğuna dikkati çeker. "Proje feminizmi" olarak adlandırılan bu tarzın, doksanlarda bütün dünyada büyük bir yaygınlık kazandığını, çeşitli açılardan eleştirilen bu tarzla politik hedeflerin teknik proje amaçlarına, militanlığın "aktivistliğe" dönüştüğünü belirtir. Orta sınıftan, eğitimli ve kentli kadınlardan oluşan feminist hareketin yaygınlaşmasının, "öteki" kadınlarla temas bulabilmesinin büyük ölçüde projeler aracılığıyla gerçekleştiğini ifade eder (s. 8-9). "Ötekilerle" karşılaşılan şehirlerin seçimi ve projelerin hazırlandığı merkezler olan İstanbul ve Ankara gibi "merkezi/medeni" şehirlerdeki "ötekiler"in varlığının hiç konu edilmeyişine de dikkat çekmek gerekir.

8 Feminizm kavramını bu yaklaşımlar için kullanırken pek de rahat etmediğimi, burada söz konusu olan hareketleri kadınların özgürlüğü ve eşitliği bağlamında feminizmle ilişkilendirmediğimi belirtmem gerekir. Feminizmin yeniden tanımlanması, teori ve pratik arasındaki çelişkilerin sorgulanması gerekir. Siyah feminizm ve beyaz feminizm tartışmaları da dikkate alınmalıdır.

9 90'lı yıllardaki bu proje feminizmi Türkiye kamuoyu tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de Kürt kadınlarına yönelik projelerin asimilasyon amacı taşıdığına dair yaygın bir kanı vardır. Necla Açık (2011) "1995'ten beri Türkiye'nin Kürt bölgesinde çok amaçlı toplum merkezleri ÇATOM adı altında 14 birim halinde etkinlik gösteren bir kadın kuruluşu" (Açık, 2011: 294) oluşturulduğunu, İstanbul'dan bazı Türk feministlerin bunları ziyaret ettiğini belirtir. Sözünü ettiğimiz ÇATOM ya da KA-DER gibi yapılanmaların Kürt kadınlarının asimile edilmesinde başat rol üstlendiğini, bazı Türk feministlerin de destek verdiği ÇATOM'larda kadınlara Türkçe okuma ve yazma ve ev ekonomisi kurslarının düzenlendiğini, ana-çocuk sağlığıyla, eğitim ve beslenmeyle ilgili seminerler verildiğini, kadınları doğum kontrolü hakkında bilgilendirmenin amaçlandığını belirtir.

kurdukları ilişkiler ekseninde ciddi sorunlarla karşılaşmasına, bu yapılar tarafından kadınların eliyle ve kadınların yararına olduğu savıyla sürdürülen asimilasyon politikalarına karşı da direnmek durumunda kalmalarına yol açmıştır.[10] Yani devlet şiddeti sözünü ettiğimiz "kadın hareketleri"yle de pekiştirilmiştir. Elbette ki bu belirlemeler genellemeler olarak okunmamalıdır, söz konusu edilen yaklaşım biçimleri bu makalede sözü edilen oluşumlarla sınırlıdır. Üzerinde durduğumuz bu olumsuz yönlerin yanında hangi sınıfsal konumdan gelirse gelsin, hangi yapının içinde olursa olsun Kürt halkının ve ayrımcılığa maruz bırakılan tüm kesimlerin özgürlük mücadelesine ve direnişine doksanlar gibi en zorlu dönemlerde ses veren kadınları içermediğini önemle vurgulamak gerekir ve onların emeğine de gereken değeri vermemek yanlış olur. Ancak yine de Kürt kadınlarının direnişinin 90'lı yıllarda Türk feministler tarafından görünür olmadığını söylemek mümkündür. Handan Çağlayan *Kürt Kadınların Penceresinden*'de (2013), Kürtlerin özellikle de Kürt kadınlarının görünmez kılındığını, Türkiye'de kadınlara ilişkin kayda değer çalışmaların derlendiği önemli eserlerde Kürt kadınlarının görülmediğini, sosyal bilimlerdeki çalışmalarda çoğunlukla "Güneydoğu ve Doğu Anadolu Kadını" ya da "kırsal kadın" (Çağlayan, 2013, s. 52) olarak tanımlandığını ifade eder: "Kürtlerin yakın zamana dek görünmez oluşuyla bağlantılı olarak, genellikle Kürt kadınları da görünmez kılınmışlardır ve Doğu'ya yüklenen bütün anlamlarla birlikte Doğu kadını ve/veya kırsal kadını kavramlaştırması içinde yer bulabilmişlerdir. Bu kavramlaştırma, benzer şekilde, modernleşmenin henüz ulaşamadığı, Cumhuriyetin kadına dair reformlarından henüz yararlanmayan bir ima eder" (Çağlayan, 2013: 51)

Kürt Kadınlarla Türk feministlerinin savaşa karşı bir araya geldiği ilk toplantı Barış İçin Kadın Çalışma Grubu olarak doksanların ikinci yarısında, 1996 yılında İstanbul'da yapılır. *Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi'*de toplantıya geniş yer ayrılır. "Savaşa Hayır" başlığı altında içeriği aktarılan toplantıda Kürt kadınlarının "anneliği" öne çıkarıldığı, bunun da milliyetçilik bağlamında son derece tehlikeli olduğu vurgulanır:

> Toplantıda Kürt ve Türk kadınların savaşa karşı ilk defa bir araya gelmeleri çok önemliydi. Kadınların barış talebi daha çok annelikle

10 *Irkçılığa ve Cinsiyetçiliğe Karşı Kürt Kadın Dergisi Roza* Dergisi'nden Ayşegül "Ne kadar çok TÜRKsünüz?" başlıklı yazısında şunları söyler: "Devrimciler, ilericiler, öldürmüyorlar ama onlar da boş durmuyorlar, baskı ilişkisinde üzerlerine düşeni yapıyorlar. Yaşadığımız ezilmeye duyarlık göstermek adına bize akıl hocalığı yapıyorlar. Bizim dilimizde bize öğrettikleri ilk söz "Réber were, ez nizanım" öncü gel, nasıl mücadele edeceğimi bilmiyorum. Sağcılarınız bizi katlederken solcularınız da buna karşı nerede, nasıl mücadele edeceğimizi öğretme "fedakarlığı" gösteriyorlar ve kendi kararlarımızı vermemizin koşullarını ortadan kaldırıyorlar" (Ayşegül, 1996: 14)

> bağlantılandırıldı. Biz kadınların savaş mağduru oluşumuzun sadece annelikle açıklanamayacağını, bütün kadınların [...] savaşın kurbanı olduklarını düşünüyoruz. Ayrıca, özellikle milliyetçiliğin azdığı dönemlerde annelik vurgusunun tehlikeli olduğunu çünkü milliyetçiliğin mantığı içinde annelere savaşta ölecek oğullar doğurmak görevinin de yüklendiğini biliyoruz. (*Pazartesi*, 1996: 3)

Elif İnce de bu konuya değindiği yazısında, toplantıda Kürtçe ve Türkçe simültane çeviri yapıldığını, bunun "o yıllar itibarıyla bir ilk" olduğunu ifade eder. İnce yazısında, Nimet Tanrıkulu'nun bu toplantıda Barış İçin Kadın Girişimi komisyonu ve İHD'yi aşan çok daha geniş bir grubu içerdiği ve toplantıyı gerçekleştiren kadınların "yine de birbirini bir şekilde bir yerlerden tanıyan kadınlar" olduğu yönündeki sözlerine de yer verir. Tanrıkulu toplantıya "Kürdistan'dan gelen kadınların anlatımlarının" damga vurduğunu ancak o zamanlar "Kürt, Kürdistan" kelimelerini kullanamadıklarına dikkat çeker.[11]

Necla Açık, *Irkçılığa ve Cinsiyetçiliğe Karşı Kürt Kadın Dergisi Roza*'nın Türk feminist ortamında kendilerini ifade edemeyen Kürt kadınları tarafından yayımlandığını dile getirerek derginin yayın yönetiminin, kadınların kurtuluşu ve kadın hareketi hakkındaki kavrayışlarının çok farklı olmasına karşılık, Kürt kimlikleriyle Türk feminist ortamında, feminist kimlikleriyle de Kürt politik ortamında dışlandığını hissetmekte birleşen bir grup kadın tarafından oluşturulduğunu vurgular. (Açık, 2011: 281) Bu vurgu Kürt kadınlarının Türk feministler içinde kendilerini ifade etme olanağı bulamadıklarına işaret eder.

Kürt kadınlarını "eğitilmesi gereken" bir grup olarak kodlayan bu yaklaşımlar temelde onların "madun" veya "mağdur" olarak görülmesiyle de ilişkilidir. Bu projelerin sürdürüldüğü 90'ların bir yandan da Kürt kadınlarının özgürlük mücadelesine en yüksek katılımı gösterdikleri süreç olduğunu hatırda tutmak gerekir. Kürt kadınlarının özgürlük hareketleri içindeki varlığını savaş koşullarının dayatmasıyla ilişkilendirmek, bu katılımı zorunluluk kipiyle açıklamak pek de isabetli bir değerlendirmeye işaret etmiyor. Bir grup Kürt kadınının özgürlük hareketine katılmasında elbette koşulların etkisi olmuştur fakat bu koşullar altında direnmeyi seçmenin de bir direnme biçimi olduğu göz önüne alınmalıdır. "Mağdur", "madun" gibi kavramlarla kadınların direnişini görünmez kılmaktansa bunun bir direniş alanı olduğunun farkına varmak gerekir. Emine Ayna *Toplum ve Kuram* dergisinde yer alan "İktidara Karşı, Muktedirlere Rağmen: 1990'lardan Bugüne Kürt kadın Hareketi" başlıklı söyleşisinde sek-

11 Elif İnce. (2004, 27 Aralık). İlk Barış İçin Kadın Girişimi, Erişim Tarihi: 22 Mart 2015. http://www.bianet.org/bianet/siyaset/161109-ilk-baris-icin-kadin-girisimi-yil-1996.

senli yılların sonuna doksanlı yılların başına denk gelen süreçte devlet şiddetinden kaynaklı koşulların Kürt kadınların politize olmasında etkili olduğuna değinir:

> Kadın özgürleşmesi başka bir şeydir: kadın özgürleşmeden toplumun özgürleşmesi ya da sınıfların ortadan kalkması mümkün değildir" gibi fikirler henüz ideolojik anlamda oturan taşlar değillerdi kafamızda. Ama bir kadın mücadelesinin, savaşı bitirme ve barışı geliştirme anlamında, çocuklarının, eşlerinin, kardeşlerinin ölümünü durdurma anlamında bir kadın örgütlenmesinin ihtiyacı açığa çıkıyordu artık (Ayna, 2010: 139-140).

Buna oğulları veya eşleri kaybedilmiş, katledilmiş kadınların oluşturdukları Cumartesi Anneleri örnek olarak verilebilir. Benzer deneyimler dünyadaki farklı halk hareketlerinde de görülmektedir. Jennifer G. Schirmer "Women and Human Rights Protest in Latin America" (1988) başlıklı makalesinde Latin Amerika ülkelerinde kayıp çocuklarını arayan annelerin, kayıp eşlerini arayan kadınların insan haklarını hiçe sayan baskıcı devletlere karşı çıkmak için bir araya gelerek yeni örgütlenme biçimleri oluşturduklarını belirtir (Schirmer, 1998: 42).[12] Kürt kadın hareketindeki konumu annelik ya da kayıp yakını olma misyonu üzerinden tanımlanan kadınların özgün tarafı, politik bilinç kazanarak mücadelelerini sürdürmeye devam etmeleridir.[13]

Kürt özgürlük mücadelesinde yer alan kadınlar görünür olmak, kendilerini gerçekleştirmek ve direnişlerini sürdürebilmek adına birçok farklı sorunla karşılaşmışlar; devlet şiddetinin, asimilasyon politikalarının yanı sıra ataerkil toplumsal yapının Kürt hareketi içinde de hüküm süren zorlayıcı ve ayrımcı yönüyle mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Yani sadece devlet "erk"i ile değil, sözünü ettiğimiz Türk feministlerinin sınıfsal konumları ve kaygılarıyla temellendirdikleri asimilasyon politikaları ve Kürt toplumsal

12 Schirmer, 13 Nisan 1977'de çocukları kaybedilmiş on dört annenin (Schirmer, 1998: 45) hükümet binasına çocuklarının akıbetini öğrenmek için yaptıkları yürüyüşle Plaza de Mayo Anneleri'nin oluştuğunu belirtir ve bu yapılanmanın sınıfsal farklılıkları da ortadan kaldırdığına değinir. Bu örgütlenme biçimleri Cumartesi Annelerinin bir araya gelmesinde de etkili olmuştur. Schirmer bu grupların çiçeklerle, mumlarla ve kaybedilen yakınlarının fotoğraflarıyla alternatif eylem biçimleri geliştirdiklerine dikkat çeker. Yaşamları boyunca devlete bu şekilde karşı çıkmayı akıllarından dahi geçirmemiş, ideolojik donanımları olmayan, yakınlarının başlarına gelenler dolayısıyla politik eylemlerde bulunmak durumunda kalan bu kadınlar açlık grevleri, sokak gösterileri gibi eylemlerle devlete karşı direnişe geçmişlerdir (Schirmer, 1998: 43-4). Annelik kültü üzerine kurulan bu örgütlenme biçiminin Katolik kilisesinin ve anneliğin sembollerinin apolitik, şiddet karşıtı ilkeleriyle hareket ettiklerini, devleti kabul ettiklerini belirtir.

13 Barış Anneleri örneği.

yaşamındaki erkek-egemen anlayışların dayattığı toplumsal roller de Kürt kadınlarının mücadelesinde engeller olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar Kürt kadınlarının özgürlük mücadelesine katılımını engelleyememiş aksine direnişi yükseltmiş ve Kürt Özgürlük Hareketi'nin özellikle gerilla pratiğinde kadınların da özgürlüğünü hedeflemesine, erkek-egemen değerler sistemini sorgulamasına ve dönüştürmesine olanak tanımıştır. Şimdi Türkiye ve dünya feminist hareketleri ile akademi tarafından son yıllara kadar inatla görmezden gelinen gerilla hareketine, hareketin tarihsel arka planına ve bu yapılanmadaki ataerkil kodların etkisine geçelim.

Kürt Özgürlük Hareketi'nde Ataerki ve Kadın Direnişi

Kürt kadın hareketinin Türkiye ve dünyadaki kadın hareketleri içindeki dönüştürücü gücü en yüksek hareketlerden biri olmasında kuşkusuz Ortadoğu'da Kürt kadınlarının "dağa çıkması", dolayısıyla gerilla pratiği[14] ve buradaki erkek-egemen zihniyete karşı duruşu önemli bir etken olarak karşımıza çıkıyor. "Dağa çıkmak", her türlü söylemin ve eylemin ötesine geçen metaforik ve somut değerlere sahip bir kavram ve eylem biçimi olarak anlam kazanıyor ve özgürlük mücadelesine katılımı simgelediği kadar kadınların toplumsal yaşamda, aile içinde maruz kaldığı baskılardan kurtulabildiği bir "özgürlük mekânını" imliyor. Özellikle diğer Ortadoğu halklarının ve Kürtlerin toplumsal yaşamında belirleyici olan ataerkil kodlara rağmen bu olgunun yaşamsal pratiğe dökülmesi pek de kolay olmuyor. Çünkü kadın direnişi sadece Kürtlük, Kürt kimliği üzerinden yürütülmüyor, toplumsal olarak ataerkil kodlarla belirlenmiş cinsiyet rolleri sorgulanıyor ve aşılması hedefleniyor.

Kadınların sergilediği direnişin çok boyutlu olduğunu da vurgulamakta fayda var. Toplumsal yapı ve harekette hüküm süren erkek-egemen anlayışın direniş içindeki kadınların da düşünme ve eyleyiş biçimlerinde etkili olduğunu dikkate alırsak verilen mücadelenin ne denli zorlu olduğunu görürüz. Kürt özgürlük mücadelesinde yer alan kadınlar bir yandan sömürgeci devlet politikalarına, diğer yandan Kürt toplumunun [kendileri ve yaşam pratikleri üzerinde de] etkili olan ataerkil değer yargılarıyla biçimlenmiş yapısına karşı yürüttükleri mücadeleyi eşzamanlı olarak sürdürmüşlerdir. "Savaşmak" için dağa çıkan kadınlar tüm feodal önyargı ve kısıtlamalara maruz

14 Miranda Davies (1984), *Third World, Second Sex*'te Batılı araştırmacılara sadece İrlanda'daki kadın gerillalar üzerine odaklandıkları şeklinde bir eleştiri getirir. Dünyanın özellikle "üçüncü" dünyadaki kadın gerilla hareketlerinin incelenmesi gerektiğini öne sürerek Asya'dan, Afrika'dan kadın deneyimlerini aktarır. Farklı deneyimler için şu çalışmalara da bakılabilir: Eleni Fourtouni *Greek Women in Resistance: Journals, Oral Histories* (1986), Margaret Randall *Sandino's Daughters: Testimonies of Nicaraguan Women in Struggle*. (1981). Jenny Hammond, *Sweeter than honey: Ethiopian women and revolution : testimonies of Tigrayan women* (1990), vd.

bırakılmış, devlet şiddeti bir yana asıl mücadeleyi kendi içlerinde vermek durumunda kalmışlardır. Arzu Demir'in *Savaşta Barışta Özgürlükte Aşkta Dağın Kadın Hâli* (2014) isimli kitabında söyleşi yaptığı PKK gerillası Roza Pınar gerilladaki erkek-egemen yapıyı şöyle aktarır: "Gericilik ve korkunç bir feodalizm had safhada. Savaş gerçeğinin erkekte yarattığı vahşi özellikler. Bunun kadına yansıması, kadını hiçe sayan ve irade görmeyen yaklaşımlar" (Demir, 2014: 38). Roza Pınar ayrıca kadın ve erkek gerillaların birlikte gerçekleştirdikleri eylem ve operasyonlarda dahi "erkek" gerillaların kadınları gerilla olarak değil korunması gereken "kadınlar" olarak konumlandırdıklarını, onları korumaya çalıştıklarını belirtir: "Bazı eylemlerde ya da operasyonlarda, düşman kadının üzerine yürüdüğünde erkek arkadaşlar 'Vay nasıl siz kadınlarımıza yönelirsiniz?' deyip araya girmişlerdir. [...] feodal namus bakış açısı var" (Demir, 2014: 40).

Kürt halkının [ezilen tüm halkların demek de isabetsiz olmaz] özgürlük mücadelesi için savaşan ve yaşamsal tüm konfor alanlarını reddeden kadın gerillalar, kendilerindeki ve hareketteki erkek-egemen zihniyetin çelişkilerini de yaşamışlardır. Bu çelişkilerin çözümlenmesi PKK ile Kürt toplumundaki erkek-egemen zihniyete karşı verilen mücadele, hem kadınların hem de erkeklerin dönüşüm sürecine girmesini zorunlu kılmıştır. PKK gerillası Menal Bagok gerilla ortamında "kadınının da erkeğinin de müthiş feodal yaklaşımı" olduğunu, katılımlarının "ikinci günü[nde] kefiye tak[malarının]" istendiğini dile getirir. Buna "Biz buraya asker olmaya geldik. Eşitlik, özgürlük için savaşmaya geldik, kadın olmaya gelmedik" (Demir, 2014: 19) diye itiraz ettiklerini de sözlerine ekler.

Kariane Westerheim da benzer bir biçimde "PKK'de Kadınlar ve Kürt Ulusal Hareketi"[15] başlıklı yazısında kadınların gerilla mücadelesi için örgütlenmesinin karmaşık bir mesele olduğunun, ilk etapta geleneksel ailelerden kadınların PKK'ye katılmak için çoğu kez evden kaçmak zorunda kaldıklarının altını çizer.[16] Daha sonra ise [yani mücadele güçlenerek süreklilik kazandığında] birçok ailenin, kızlarının dağda silahlı güçlere katıldığı için gurur duymaya başladığını ve hatta bazı ailelerin, kızlarını dağa gitmek için cesaretlendirdiğini belirtir. Wolf'a[17] göre ise kadınlar açısından gerilla yaşamını seçmedeki temel ortak neden, bütün Kürtlerin -hem kadınların hem de erkeklerin- karşı karşıya bırakıldığı baskıdır. Kadınların Kürt ata-

15 http://www.yeniozgurpolitika.org/index.php?rupel=nuce&id=12024

16 PKK gerillası Menal Bagok gerillaya katılımı için şunları söyler: "Çok bilinçliyim desem yalan olur. Çok kozmopolitik bir şekillenme vardı. Bir taraftan din, diğer yandan ağabeylerimin sosyalizmi benimseme arayışları. Evlilik tehlikesi bir yanda". (Demir, 2014: 13)

17 Alıntılayan Kariane Westerheim. http://www.yeniozgurpolitika.org/index.php?rupel=nuce&id=12024

erkil aile yapısında yaşadığı baskıların ikincil ama güçlü bir temel faktör gibi göründüğünü öne süren Wolf, PKK mücadelesinin daha etkili örgütlendiği 1990'lı yıllarda siyasi açıdan bilinçli ve eğitimli çok sayıda kadının -Avrupa'dan da- gerillaya katıldığını belirtir. Yine Öcalan'ın 1999'daki kaçırılışından sonra binlerce kadının örgüte katıldığına, çoğunluğunun PKK'nin yeni siyasi çizgisini desteklemeyi arzuladığına dikkat çeker ve PKK'nin bir halk hareketi olarak her türlü sosyal arka plandan kadının desteğini aldığını vurgular: "PKK'ye, her türlü sosyal arka plandan kadınlar katıldı. Bu, uzun vadede PKK lehine geniş bir halk desteğinin açığa çıkmasına sebep oldu". Bu değerlendirmeler PKK'nin anlaşılmasında da toplumsal cinsiyet rollerinin açımlanmasının önemli olduğunu ortaya koyar.

Kadınların gerilla yaşamındaki varlığı ataerkil anlayışın hüküm sürdüğü coğrafyalarda oldukça sancılı süreçlerin yaşanmasına neden olmuştur. "Dağa çıkmak", erkeklerle birlikte her anlamda eşit yaşam olanaklarına sahip olmak, savaşın ve doğa koşullarının tüm zorluğuyla baş etmek geleneksel kadın algısının ve rollerinin tamamen altüst olması anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında gerilla hareketlerinde kadınların varlığı ataerkil sistemin tüm değer ve dayatmalarını kıracak niteliktedir. Karen Kampwirth *Kadınlar ve Gerilla Hareketleri Nikaragua, El Salvador, Chiapas, Küba* (2014) isimli kitabında devrimci hareketleri toplumsal cinsiyet içermeyen terimlerle anlamaya çalıştığımızda, bu hareketlere ilişkin anlayışımızın kaçınılmaz olarak daha zayıf kalacağını göstermeyi hedeflediğini açıklar; Kampwirth'a göre gerçek dünyada devrim hiçbir zaman toplumsal cinsiyetten bağımsız olmamıştır (Kampwirth, 2014, ss.16-17). Meksika'nın güney eyaleti olan Chiapas'ta kadınlar, halen varlığını sürdüren EZLN (Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu) hareketine El Salvador'da da FLMN'ye (Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi) önemli oranda katılım göstermişlerdir. Örneğin Nikaragua'daki kadınlar sosyoekonomik faktörlerin etkisiyle ve bunun yanı sıra aile hayatının sekteye uğraması gibi etkenler nedeniyle gerilla hareketine ciddi katılımlar göstermişlerdir. (Kampwirth, 2014: 53).

Dinin ve feodalitenin Kürt toplumsal yaşamı üzerindeki belirleyiciliği göz önüne alındığında Kürt Kadın Hareketi'nin başardığı değişim, verilen mücadeleyle kazanılan dönüştürücü güç açığa çıkar. Kadınlar, siyasette ve gerillada aktif mücadele ederek köklü değişimlerin oluşmasına yol açar. Kültürün taşıyıcılığından tutun da devlet ordusunun, eril tahakkümün karşısında kadın olarak erkelerle eşit düzlemde ve sadece erkeklerden oluşan bir orduya karşı savaşmak birçok algının kırılmasına neden olur. Buna karşılık devlet tarafından kadınlara yöneltilen şiddet çok ağır olur, çünkü "erk ve erkeklik" her yönüyle tehdit edilmektedir.[18]

18 İçinde bulunduğumuz sürece baktığımızda bağlam değişse de anlayışın hâlâ aynı olduğunu söylemek DAİŞ örneğinden yola çıkarak söylemek mümkün.

Cyntia Enloe (1990) "Bananas, Bases, and Patriarchy" başlıklı makalesinde Guantemala ve Nikaragua'daki cinsel şiddetin hangi "erkekliği" hedef aldığını araştırır. "The Militarization of Gender"da Guatemala'daki erkek askerlerin ve Nikaragua'daki kontrgerillaların neden ısrarla kadınlara cinsel şiddet uygulamaya devam ettiklerini sorar. Bu durum militarize edilmiş erkeklik algısının yeniden üretimi midir yoksa subayların yıldırma politikası mıdır? Enloe'nin sorduğu asıl önemli soru bu yıldırma, caydırma politikasının kime yönelik olduğudur. Yani hedef kitle kadınlar mıdır, yoksa onları korumayı başaramadığı için onursuzlaşan erkekler mi? (Enloe, 1990, s. 202) Enloe'nin Guatemalalı komutanların Kızılderili çocuk ve kadınların öldürülmesini ayaklanmaların bastırılması için zorunlu gördüklerini ifade eder ve bir aile tüm bireyleriyle yok edildiğinde dahi öldürülmeden önce neden kadınlara tecavüz edildiğini, cinsel şiddet uygulandığını sorar. Eylemi gerçekleştiren kimdir diye sorusunu genişletir, asker mi, erkek mi? (Enloe, 1990: 202). Bu değerlendirmeden de anlaşıldığı üzere erk, erkeklik buna muhalif olan kadın ve erkeklerin toplumsal olarak belirlenmiş cinsiyet rollerine saldırarak bunları zayıflatmayı, aciz bırakmayı dener. Bu uygulamalarla Kürt direnişi süresince de karşılaşılmıştır. Ancak devlet şiddetinin yanı sıra hareket içinde de kadınlara yönelik ayrımcı yaklaşımların olduğu gerçeğiyle karşılaşılır.

Shahrzad Mojab, PKK gerilla kamplarının cinsiyetlere göre ayrılması, kadın ve erkeklerin yakın ilişkiye girmesine ve geleneksel normlarla bile olsa evlenmelere izin verilmemesi, örgütün cinsiyet siyasetine dair eleştirilerin hemen engellenmesi gibi problemlerle karşılaşıldığını belirtir[19]. (Mojab, 2005: 26) Sakine Cansız yaşam hikâyesini mücadelesi bağlamında anlattığı *Hep Kavgaydı Yaşamım* (2014) isimli kitabında kadın olarak özgürlük mücadelesi içinde yer almanın zorluklarından söz eder. Örneğin bir kadın arkadaşı gerilla olarak katıldığı mücadelede erkek-egemen anlayışın onları ne kadar zorladığını anlatır. Cansız, arkadaşının, bir kadın ve savaşçı olarak mücadele içinde var olmanın ne denli meşakkatli olduğu yönündeki anlatılarına yer verir. (Cansız, 2014: 214-15) Kürt kadınlarının hareket içinde de ataerkil anlayışla baş etmek zorunda kaldığı açıktır. Bununla birlikte kadınlara yönelen her türlü şiddet, savaş pratiğinde ise özellikle cinsel şiddet erkek-egemen zihniyetin bir yansımasıdır. Şimdi bu zihniyetin birbiriyle çatışan ideolojilerde, politik hareketlerde nasıl yansıdığına bakalım.

Cinsel işkenceye, şiddete maruz kalmış kişilerin haklarını aramak için Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu, Eren Keskin ve

19 Mojab'ın değerlendirmelerinde savaş koşullarının ne kadar dikkate alındığının tartışılması gerekir. Eleştirisini yaptığı bu ilişkilenme ve davranış biçimlerinin gerilla pratiğinde yaşanması reel yani savaş koşulları itibariyle mümkün görünmüyor.

arkadaşları tarafından 1977 yılında kurulmuştur. Eren Keskin *Yaşamda Özgür Kadın* dergisinde işkence, tecavüz ve tacizin bir devlet politikası olduğunu; baskının ve şiddetin yoğun olduğu dönemlerde cinsel şiddetin arttığını şu sözlerle ifade eder:

> Tecavüz olayları en çok Şırnak-Yüksekova tarafında yaşanmış. Hatta '93 yılında Şırnak Katliamı sırasında bir heyet olarak gitmiştik. O zaman kadınlar kendi aralarında örgütlenip bizimle gelip konuştular. Ağlayarak anlatmaya başladılar: 'Bize tecavüz edildi hem de özel timler tarafından' Hemen erkekler araya girdi. Aslında savaşan taraflar kadını kullanıyor (15).

Eren Keskin'in Leman Yurtsever'le birlikte hazırladığı *Hepsi Gerçek Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet* (2006) isimli kitapta gözaltında cinsel şiddet yaşamış kadınların hikâyelerine ve mücadele süreçlerine belgelerle birlikte yer verilmiştir. Cinsel tacize ve şiddete uğramış kadınların bu durumu dile getirmekte çok zorlandıkları, çoğu zaman da yaşadıkları bu olaylardan hiç söz etmedikleri ortaya konulur. Cinsel şiddete maruz kalan kadınların utanıp korktuğunu söyleyen Keskin, korkunun devlet kaynaklı olmadığını da önemle belirtir: "Korkuyorlardı. Korktukları ise kesinlikle devlet değildi. Kendilerini de saran 'feodal değer yargıları' ve 'erkek egemen ahlak anlayışıydı' öncelikle örgütsel yapılardaki erkeklerin olaya nasıl yaklaşacakları konusunda emin olamıyorlardı" (Keskin, 2006: 12). Keskin "devlete alternatif olmak amacıyla kurulan ve bu nedenle de devletin yoğun baskı ve saldırılarına maruz kalan örgütsel yapılar[ın]" da "erkek-egemen ve militarist" bir anlayışa sahip olduklarının altını çizer. Onlarda da hiyerarşik ve toplumsal cinsiyetçi örgütlenme biçiminin hâkim olduğunu, kadın ve erkeğe biçilen toplumsal rollerin çok benimsendiğini vurgular. Kendisinin ve cinsel işkenceye maruz kalan kadın arkadaşların bu özel işkence yöntemine karşı mücadele etmeye başladıklarında neyle karşılaşacakları konusunda endişeli olduğunu dile getirir: "O nedenle, şahsen ben de başlangıçta, cinsel işkenceye maruz kalan kadın arkadaşların, yaşadıkları bu özel işkence yöntemine karşı bir mücadeleye başlamaları hâlinde, bu örgütlerdeki erkeklerin nasıl davranacakları konusunda endişeliydim" (Keskin, 2006: 12). Bu durum kadınların hem devlet erkiyle hem de mücadele içindeki erkeklerin "erk"iyle baş etmek, kendilerini ve direnişlerini buna rağmen sürdürmek zorunda olduklarını gösterir. Peki tamamen ataerkil kodlarla belirlenen bir alanda kadınların direnişinin tarihsel olarak nasıl seyrettiğine bakacak olursak nasıl bir tabloyla karşılaşırız? [Gerilla hareketinin niyetinden bağımsız olarak ordulaşmayı temsil ettiğini ve ordulaşmanın da tamamen erkek-egemen kodlarla kurulduğunu hatırda tutarak.]

"Dağ"ın Doğası ve Kadınlar için Çoğalan Direniş Alanları

Kuruluş sürecinden itibaren PKK'de kadınlar yer almış, hareketin ilk yıllarında daha çok öğrenci ve eğitimli kişilerin katılımı gözlemlenmiştir. Zamanla direnişin yükselmesi ve baskının artmasıyla harekete katılımlar yoğunlaşarak daha geniş bir sınıfsal ve sosyal tabana yayılmıştır. 27 Kasım 1978'de gerçekleştirilen PKK kuruluş kongresine Sakine Cansız ve Fatma Yıldırım katılır (Çağlayan, 2014: 23). 12 Eylül darbesiyle birlikte PKK'liler özellikle cezaevlerinde büyük bir direniş gösterirmişler, Sakine Cansız, Fatma Çelik ve Aysel Çürükkaya gibi kadın devrimciler de cezaevlerindeki ağır işkence koşullarına direnmişlerdir.[20] Silahlı mücadeleye hazırlanmak için yurtdışına çıkan PKK'nin ilk grupları arasında yer alan 17 kadın 1982 yılında Lübnan-Filistin sahasında açmış olduğu ilk akademi devresinde askeri eğitimlere katılmışlardır. Kadın gerillaların şehit düşmeye başladığı bu dönemde[21], kadınların erkeklerle eşit düzeyde savaşması toplumsal bağlamda da dönüşümlere yol açar ve kadınlara yüklenen toplumsal roller kırılmaya başlar. Kadınlar, "İlk Kurşun" olarak anılan 15 Ağustos 1984 Silahlı Atılımı'nda yer almamıştır; ancak o dönem gerçekleşen birçok silahlı propaganda faaliyetine katılırlar ve komutanlık düzeyine yükselirler. Örneğin Hanım Yaverkaya, Eruh'ta bir erkek biriminin sorumluluğunu üstlenir. PKK'nin III. Kongresinde PKK'nin cephe örgütlenmesi olan ERNK'ye bağlı olarak 1987 yılında Kasım ayında Kürdistan Yurtsever Kadınlar Birliği YJWK (Yekitiya Jinên Welatparezên Kürdistan) kurulur. Murat Karayılan da PKK'nin kuruluş yıllarında kadınların mücadele içindeki konumunun Kürt Özgürlük Hareketi'nin gelişiminde önemli bir etkisi olduğunu şu değerlendirmelerinde dile getirir:

> Yaratılan özgür kişilik ile mücadele içerisinde kadın direnişçilerin azimli direnişleri Kürdistan toplumunda sosyal bir devrimin gelişmesine olanak sağlamıştır. 15 Ağustos Atılımından sonra gerilla saflarına başta Çiçek Selcan, Hanım Yaverkaya, Sultan Yavuz, Nafiye Öz ve Rahime Kahraman arkadaşlar olmak üzere birçok kadın arkadaş şahsında temsilini bulan büyük direnişler gerçekleşmiştir. Bese Anuşlardan başlayan, Azime Demirtaşlar ve ardılları Afrinli Ruken, Kubanili Dicle gibi direnişçiler yine Adife Sadık gibi salt yurtseverliğe dayalı katılımlar ve yaşanan şehadetler Özgür Kadın Hareketi'nin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. (Karayılan, 2014: 197)

20 PKK ile ilgili YJA Star (http://www.yja-star.com/tr/bolumler/savasan-kadn/285-tarihteki-ilk-kadn-ordusu-) sitesinde yer alan bilgilerden faydalanılmıştır

21 1980 yılında Türkan, 1981'de Bese Anuş 1985 de Hanım Yaver Kaya şehit düşer.

Burada tarihsel sürece ara verip PKK'nin kuruluşundan itibaren erkek-egemen sistemin sorgulandığı, kadınların özgürleşme mücadelesinin her zaman gündemin temel konularından biri olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle Abdullah Öcalan'ın bu konudaki çözümlemeleri meselenin hem teorik düzlemde hem de pratikte tartışılmasının zeminini oluşturmuştur. Bu dönemde Abdullah Öcalan'ın kadın-erkek çözümlemeleri üzerinde odaklanması, hareketin bu konuya her dönemde öncelik vermesine yol açar. Hatta bu öncelik PKK'nin bir kadın partisi olarak tanımlaması yönündeki tartışmalara kadar uzanır.

Abdullah Öcalan "Kadın ve Aile Sorunu Kadın Hakları ve Özgürlüğü Sorunu ve Çözümüne Devrimci Bir Yaklaşım"da[22] Kürt toplumunda aile ve kadın-erkek ilişkilerinin yapısını çözümler. Bu çözümlemelerde geleneksel kadın-erkek algısını kırmaya yönelik bir değerlendirme biçimi söz konusudur. Kürt toplumunun ataerkil kodlarla belirlenmiş toplumsal yapısını hedef alan bu eleştiriler, geleneksel toplum yapısını ve değer yargılarını tartışmaya açması bir özgürlük mücadelesi içinde dile getiriliyor olsa da son derece sarsıcıdır. Geleneksel aile kurumunu eleştiren Öcalan, "Kürdistan'daki hemen hemen her şey aile sorunudur" (Öcalan, 1987: 53) der ve aileyi bir "şeytan üçgenine" benzetir: "Aileden çok bir dramdır Kürdistan'da yaşanan. Bizde bir kargaşa olan aile, düşüncenin gömüldüğü, iradenin yaz-boz tahtasına çevrildiği, insanımızı paramparça eden, dağıtan bir şeytan üçgenidir" (Öcalan, 1987: 52). Bu sorunlu aile yaşantısını eleştirirken ailenin faşizmin geleneksel bir kurumu olduğu belirtir; bu geleneksel aile kurumu yerine "parti ailesi"ni önerir. Parti ailesinin toplumsal ve ulusal yeniden kuruluşa götüren en seçkin aile olduğunu vurgular: "Objektif olarak parti, sorunlu aileyi yenme, ailenin yeniden kuruluşunu kendinde cisimleştirecek, yani devrimci özgür aileye bizi götürecek kurumların başında gelen en büyük silahımız, sığınma, bilenme karargâhımız ve saldırı üssümüzdür" (Öcalan, 1987: 55).

Öcalan'ın bu erken dönem söylemlerinde geleneksel aileyi eleştirirken alternatif olarak farklı bir "aile" önermesi bir bakıma bu söylemin yeniden üretilmesi olarak değerlendirilebilir. Bu noktada "aile" ile nasıl bir birlikteliğin kast edildiğine bakmak gerekir. Bununla birlikte kadınların ataerkil yaşamın dayattığı ve belirlediği sınırlar içinde kalmak zorunda olmasının onları köleleştirdiğine değinir. Sorunu gerçek "bir devrim sorunu" olarak ortaya koyan Öcalan "parti saflarında kadın-erkek ilişkilerinin söz konusu edilmesi[nin] gösteri için değil, çok ciddi bir devrim ihtiyacını

22 Abdullah Öcalan (1987). "Kadın ve Aile Sorunu Kadın Hakları ve Özgürlüğü Sorunu ve Çözümüne Devrimci Bir Yaklaşım", Erişim Tarihi: 21 Mart 2015, https://docs.google.com/file/d/0B4HO5r4WOpdzNm12YmVMQ1dWX0k/edit?pli=1

gidermek için" olduğunu ve kadınlara "yüksek bir özgürleştirme görevi ve saygı ile" yaklaşılması gerektiğini vurgular çünkü kadınlar "zayıf"tır, "özgürleştirilme[leri] şart"tır (Öcalan, 1987: 104). "Kadın köle gelir, zayıftır, haddinden fazla donanımsızdır ve bir de tehlikelidir. Kendisine göre bir savunma mekanizması geliştirmiştir. Yani, toplumu düşürmede kendi düşürülmüşlüğünü ustaca kullanır. Bunlar ulusal kurtuluş sürecine girdiğimizde dikkat etmemiz gereken hususlardır" (Öcalan, 1987: 106).

Kürt Hareketi'nin erken dönemine işaret ettiği için bu söylem ilerici görülebilir ancak temel argümanın kadınların güçsüzlüğü olması ataerkil söylemin yeniden üretilmesi olarak değerlendirilebilir. "Hiçbir kadın arkadaşımız –evli veya bekar-en ufacık bir eşitsiz baskılı yaklaşımlarla karşılaşmayacağını bilmelidir" diyen Öcalan "özgürlüğün en büyük anlamı"nın bu eşitlik olduğuna da dikkati çeker. Öcalan'ın kadın özgürlüğü konusundaki değerlendirmeleri zaman içinde değişir; kadınların özgürlüğü her zaman parti gündeminin ilk sıralarında yer alır. PKK'nin kuruluşundan bugüne dek cinsiyetçi yaklaşımları teoride ve pratikte sorgulayan bir yapısı olduğuna değinmiştik. Her ne kadar kadın gerillaların ataerkiye karşı direnişinde Abdullah Öcalan'ın bir "erkek" olarak öne çıkması tartışma yaratacak bir niteliğe işaret etse de Kürt halkının ataerkil anlayışının PKK açısından sorgulanması ve kırılması Öcalan'ın yaklaşımıyla mümkün olabilmiştir. Ayrıca kadın gerillaların Abdullah Öcalan'ı erk sahibi bir erkek olarak değil "önderlik kurumu" olarak konumlandırdıklarını da vurgulamak gerekir. Tüm söylemler "önderliğe" işaret etmektedir. Nitekim PKK'li kadın gerillalar, kadınların harekette yer alabilmesinin, erkek-egemen zihniyetin sorgulanmasının kadınların verdiği mücadeleyle birlikte "önderlik"in yaklaşımıyla mümkün olabildiğini ortaya koyarlar. Roza Pınar, "Önderlik bizi hiçbir zaman yalnız bırakmadı. Gelişimimiz için de ağır bedeller ödedi" (Demir, 2014: 59) şeklindeki sözleriyle bu durumu açıklar, Koçerîn Amed de kadınların mücadelesinin sürmesini "önderliğin mücadelesi, önderliğin kadına verdiği değer" ile temellendirir (Demir, 2014: 73). Bu noktada Abdullah Öcalan'ın Kürt Hareketinde kadınların ataerkiyle mücadelesinde, kadınları desteklediği, onların yanında yer aldığı söylenebilir.

Abdullah Öcalan çözümlemelerinde sistemin sadece kadınları değil erkekleri de köleleştirdiğinin altını çizer. "Sosyal Devrim ve Yeni Yaşam"da, "erkek"in de her ne kadar özgür görünse de aslında "köle olduğu" vurgular. Sadece kadının değil erkeğin de özgürleştirilmesi gerekmektedir yani "köleliğin diğer kutbu da, egemen gibi görünse de, erkektir. Kölelikten kadın kadar erkek de sorumludur" (Öcalan, 1993: 42). "Kadını Kazanmak Yaşamı Kazanmaktır" başlıklı makalesinde Ortadoğu tarihinde neredeyse ilk defa bu kadar kadının korkusuzca dağların doruklarında silaha sarılışına yol açtık (Öcalan, 1993: 23) diyen

Öcalan, cinsler arasındaki özgür ve eşit ilişki biçiminin sosyalizm ile mümkün olabileceğini belirtir:

> Sosyalizm, insanlığın yabancılaşmasının ortadan kalkmasıdır; cinsler arası en özgür ortamın, ifade ve ilişki tarzının ortaya çıkarılmasıdır; bin yıllardır süren cinsler arası uçurumun, eşitsizliğin ve duvarların yıkılmasıdır; yeni, özgür ve eşit ilişkiler temelinde birbirine yaklaşım gösterilmesidir. (Öcalan, 1993: 26).

"Sosyalist bir önder"liğin erkek egemenliğinin sakıncalarını ve kabul edilmezliğini gördüğü ve buna karşı koyduğu ifadesiyle PKK'nin sosyalist ideolojisinin kadın-erkek eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar üzerindeki etkisini ortaya koyar. Abdullah Öcalan'ın özelde Kürt kadınlarının Kürt Özgürlük Hareketi'ndeki ve toplumsal yaşamdaki konumunu, ataerkil değer yargılarıyla verdiği mücadeleyi sorgularken bir bütün olarak ataerkil sistemin kadınların yaşamında yarattığı baskıyı irdeler. Daha önce de belirttiğim gibi kadın gerillalar da bu konuda "önderliğin" kendilerine verdiği desteğin önemine işaret ederler.

Tekrar tarihsel sürece dönecek olursak 90'lı yıllarda kadınların gerilla hareketine katılımlarında ciddi oranda artış görürüz. Bu süreçte baskı ve şiddeti olabilecek en ileri düzeylere ulaşır ve bu durum da bir bütün olarak Kürt direnişinin ivme kazanmasına yol açar. Karayılan "kadın faaliyetlerinin" özellikle 1989-1990 süreçlerinde yoğunlaştığını ifade ederek bu faaliyetlerin halka ve kamuoyuna yansımasıyla beraber gerçekleşen direnişlerin kadınların Kürt Özgürlük Hareketi'ne katılımında büyük bir patlama yarattığını vurgular. "Bu eksende 1990'dan başlamak üzere 1991-1992 yıllarında kadınlar gerillaya yoğun katılım yapmaya başlamışlardır" sözleriyle kadın gerillaların katılımının yoğunluğuna işaret eder (Karayılan, 2014: 254).

Bunlara ek olarak yine bu süreçte kadınların sergilediği bireysel direnişler öne çıkar. 1990 yılında Diyarbakır'da Zekiye Alkan, 1992 yılında İzmir'de Rahşan Demirel bedenlerini ateşe vererek, bireysel direniş sergilemişlerdir. Yine 1992 yılındaki Güney savaşı sırasında Beritan (Gülnaz Karataş) KDP'ye teslim olmamak için kendisini uçurumdan atarak yaşamına son vermiştir. Bu süreçte diasporada yaşayan kadınlar da yaşadıkları Avrupa ülkelerinde, bu ülkelerin Kürtlere yönelik politikalarına bedenlerini ateşe vererek dikkat çekmişlerdir. Bu eylemler Kürtlere yönelik baskı, asimilasyon ve şiddete vurgu yaptığı kadar, kadınların içinde bulundukları yapılanmalardaki erkek-egemen yaşam biçimine yönelik karşı çıkışlarının bir ifadesi olarak da okunabilir.[23] Var olan erkek-egemen anlayışa karşı

23 Özellikle Beritan'ın sergilediği direniş bunun iyi bir örneğidir.

ilk kadın kongresi 1993'te yapılır. Roza Pınar, Şemdin Sakık'ın kongredeki olumsuz etkilerinden, kadın kongresi olmasına rağmen erkeklerin gölgesinde yapıldığından şöyle söz eder: "Erkeklerin, Zeki'nin (Şemdin Sakık) gölgesinde olan bir kongreydi. Yazdığı raporda "Kadın çiçektir, narindir" şeklinde, kadınları gerilla ortamından kopartmayı amaçlayan yaklaşımları olduğunu ve birçok kadın gerillayı örgütten uzaklaştırdığını vurgular. "Amed'de Şemdin Sakık birçok kadın arkadaşı örgütten attı. O arkadaşların birçoğu hâlâ cezaevindedir" (Demir, 2014: 47). Murat Karayılan da Roza Pınar'la benzer olarak bu zihniyetin kadınları hareketten uzaklaştırmayı hedeflediğini söyler. 1992-93 yıllarında Zeki'nin kadınların askeri sahada çalışma yapamayacağı düşüncesiyle kuzeyden katılım yapan kadınların önemli bir kısmını "örgütsel çalışma yürütme" adına İzmir vb. gibi yerlere göndererek ordudan uzaklaştırdığını ve gönderdiği kadınların çoğu kısa zamanda yakalandığını vurgular. "Kadın katılımında yoğunluk yaşanmasına rağmen erkeğin geri, egemenlikle yaklaşımı bu potansiyelin doğru değerlendirilmemesine yol" açtığını "geri erkek anlayışının yarattığı egemenlikli bakış açısı"nın "kadının enerji ve potansiyelini örgüte akıtmayı" engellediğini belirtir. (Demir, 2014: 255) Sakık'ın bu yaklaşımları kadınları güçsüz ve değersiz gören bakış açısının ifadesidir. Ancak Öcalan bu yaklaşımı kabul etmez ve kongre feshedilir. "Önderlik bu değerlendirmeleri kabul etmedi. Kadınlar olarak biz de ikna olmadık, kongre feshedildi." (Demir, 2014, s. 28). Görüldüğü üzere kadınlara yönelik sınıftan ve ideolojiden bağımsız olarak her türlü toplumsal kesimde benimsenen ayrımcı yaklaşım burada da sergilenir. PKK'li gerilla Roza Pınar gerillada kadınların güçsüz olmakla, erkeklerin mücadelesini düşürmekle suçlandığını aktarır, erkeklerin verilen kayıpları, başarısızlıkları kadınların varlığıyla açıklayan "Kadın savaşamadı, kadın yürüyemedi, kadın gecikmeli geldi" (Demir, 2014: 40) şeklinde bahaneler üretmesine karşılık Abdullah Öcalan'ın kadın ordusu fikrini geliştirdiğini ifade eder:

> Önderlik neden kadın ordulaşmasını geliştirdi. Birincisi erkeğin başarısızlığını hep kadınla izah etmesi. Önderlik madem başarısızlığına gerekçe olarak kadını gösterdin, o zaman kadını senden kopartıyorum. Bakalım bu kez başarısızlığını nasıl izah edeceksin? diyordu. Önderlik kadın ordulaşmasıyla erkekte de bir sorgulatma başlatmak ve gerçeği ile yüzleştirmek istiyordu (Demir, 2014: 40).

1993 yılının Aralık ayında kadın ordulaşması için gerekli adımlar atılmaya başlar. Kadınların ayrı bir ordusunun olması fikrine hareket içindeki erkekler pek de sıcak bakmamıştır. Roza Pınar "toplantıda önderliğin perspektifi okunduğunda," erkek arkadaşların "Nasıl iki ordu olur? Olmaz. Kadınlar tek başına yapamaz, kadın arkadaşlar erzak taşıyamaz, tek başına eylem yapamaz" (Demir, 2014: 41) şeklinde itirazlar yönelttiğini aktarır.

Gerilla örgütlenmelerindeki ataerkil etkiler ve statükocu yaklaşımlar diğer gerilla örgütlenmelerinde de görülür. Güney Meksika'daki 1 Ocak 1994'te Meksika'nın en fazla baskıya maruz kalan en yoksul Chiapas eyaletinde yedi şehrin kontrolünü ele geçirdiğini belirten Kampwirth, Zapatista isyanının aynı zamanda bir kadın isyanı olduğunu söyler (Kampwirth, 2014: 132). Anadillerini kullanabilme koşulları, eğitim olanakları açısından Kürt kadınlarıyla taşıdıkları benzerlikler Orta Amerikalı kadınların gerilla hareketine katılmasında etkili olmuştur. Bu kadınlar için dahi gerilla hareketine katılmak toplumsal cinsiyet kaynaklı kısıtlamalarla mücadele etmek anlamına gelmiştir: "Ancak ulusal dillerini akıcı bir şekilde konuşan ve sistemli bir biçimde okula gitme olanağından yoksun bırakılmamış olan Orta Amerikalı kadınlar için bile gerilla koalisyonlarına katılmak toplumsal cinsiyet kaynaklı kısıtlamalarla mücadele etmek anlamına gelmişti" (Kampwirth, 2014: 142). Bu noktada Kampwrith'in cinsiyete dayalı işbölümünün gerilla yaşamındaki baskınlığı, gerilla örgütlenmelerinin hiyerarşik ve bu yapıların demokratik değil aksine statükocu olduğu yönündeki değerlendirmelerinin bütünüyle olmasa da kısmen Kürt gerilla hareketi için de tartışılabilir olduğunu söylemek gerekir (Kampwirth, 2014: 128).

1993 yılında Zele'de yapılan kongrede, TAJK'ın (Tevgerê Azadiya Jinên Kurdistan) kuruluşuna gidilir; ancak reddedilen bu kongreye alternatif olarak (Avrupa'da) kongre yapılır ve bu kongrede TAJK kurulur. PKK'nin V. Kongresinin ardından I. Ulusal Kadın Kongresi YAJK'ın (Yekîtîya Azadiya Jinên Kurdistan) kuruluş kongresi yapılır. Bu kongreden sonra dünyadaki ilk kadın ordulaşması Kürt kadın gerillalar tarafından ilan edilir. 1995 yılına dek bağımsız bir ordu olarak Kürt kadın gerillaları, YAJK ile kadın ordulaşmasını oluştururlar. Murat Karayılan da 1993 yılında kadın ordulaşmasının temelinin oluştuğunu ifade eder. Kadın ordulaşmasında "1993'te yaşanan bu gelişmeyle 1994 yılında Botan'dan tüm kuzey eyaletlerine takımlar halinde kadın gücü" kaydırıldığını, kadın ordulaşmasının "pratik içerisinde bütün sahalarda 1994 yılından sonra gelişim" kaydettiğinin ve "1995 baharında yapılan I. YAJK Kongresi ardından ise tüm eyaletlerde yeni düzenlemeler" yapıldığının altını çizer (Karayılan, 2014: 259).

Kadın ordulaşması gerilla hareketinde de farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kadın komutanlara değer veren gerillalar olduğu gibi kadınların "güçsüzlüğünü işleyen, savaş kadın işi değil erkek işidir, komutanlık kadın işi değil erkek işidir diyen yaklaşım ve eğilimler"le[24] de karşılaşılmıştır. Bu oluşumun temel amacını Roza Pınar şöyle açıklar: "Erkeğe benzeme-

24 Berken Jêhat, Kadın Özgürlük Tarihi 6. (2013, 31 Aralık), Erişim Tarihi: 21 Mart 2015, http://www.xeyri.com/kadin-ozgurluk-tarihi-6/.

mek. Kadın ordulaşması bunun temel güvencesi oldu." (Demir, 2014, s. 44). PKK gerillası Roza Pınar da kadın ordulaşmasının kadına yönelik içselleştirilmiş "negatif bakış açısıyla" temellendirildiğini, kadın ordulaşmasının bunu kırarak kadınların bir arada, erkeklerden bağımsız olarak yaşayabileceklerini ortaya koyduğunu ve bu yapılanmanın açtığı özgürlük alanı sayesinde kadınların kendi yaşamlarını örgütlemeye başladıklarını ifade eder:

> "İki kadın biraya gelirse kavga çıkar" deniliyor değil mi toplumda. Orduda da erkeğin yaklaşımımı benzer; kadın gelirse ordu bozulur. İki kadın gelirse ordu bozulur. Kadına karşı olan bu negatif bakış açısını, kadın da büyük oranda içselleştirmişti. Kadınların öncelikle birlikte yaşamı nasıl örgütleyebiliriz? "Yaşamı nasıl paylaşabiliriz"i öğrenmesi gerekiyordu. bu kadın ordulaşması "erkek olmadan biz yaşarız"ı öğretti. Kendi yaşamımızı kendimiz örgütlemeye başladık. Herkese çok basit gelebilir ama kendi erzakımızı kendimiz taşıyorduk. Öncesinde bunu erkekler yapıyordu (Demir, 2014: 45).

1993 Aralığında ilan edilen kadın ordulaşmasının önemli bir gelişme olduğu açıktır. Elbette ki bu noktada ordunun militarist, şiddete dayalı karakteri içindeki bir kadın oluşumunun erkek-egemen zihniyetle mücadeledeki konumunun tartışmalı olduğu açıktır.[25] Bu zihniyeti yine onun araçlarıyla kırmaya yönelerek kadın ordulaşmasına doğru alınan yol, verilen bu mücadelenin kadınların özgürlük sürecinde ne kadar etkili olabileceği gibi birçok soruyu beraberinde getirir. Nitekim bu sorular hem Abdullah Öcalan'ı hem de eşitliğin sağlanması amacıyla mücadele eden gerillaları meşgul etmiştir.[26]. Bunu, PKK'de gerilla olarak mücadelesini sürdüren kadınların bağımsızlaşma isteği olarak mı yoksa hareketin er-

25 Bu militarizm eleştirilerinin Ortadoğu'nun reel koşullarının dikkate alınarak yapılması gerekir. DAİŞ çeteleri karşısında kadınların nasıl konumlanmalıdır?

26 "Kadın ordulaşması tarihi bir adımdır. Şimdiye kadar bütün ordu tarihlerine bakıldığında, klasik devletçi ordulardan tutalım ulusal kurtuluş ordularına kadar sosyalist temelde örgütlenen ordulara kadar hepsi de erkek damgalıdır. Erkeğin tekelinde olan ordulardır. Mesela Önderliğin çok çarpıcı çözümlemeleri vardır. Erkek hâkimiyetli ordularda özgürlük eşitlik olmaz, diyor. Ordunun olduğu yerde eşitlikten bahsedemezsin diyor. Ordunun şiddet karakteri vardır. Baskı karakteri vardır. Bütün ordularda bu vardır. Sosyalist ordularda da bu vardır. Sonuçta sen karşı güce karşı şiddet geliştiriyorsun, baskı geliştiriyorsun. Demokratik değildir, orduların karakterinde demokrasi olmaz diyor Önderlik. Hangi orduyu incelerseniz inceleyin özgürlüğe ve eşitliğe rastlayamazsınız. İşte diyor kadın ordulaşması erkek damgalı orduların bu gerçeğini yıkmak içindir. Kadın ordulaşmasıyla ordu örgütlemesine yeni bir anlayış getiriliyor. Erkek egemen zihniyetin en fazla yoğunlaşmış ve kurumsallaşmış ifadesi olan ordu gerçeği kadın ordulaşmasıyla içerik ve renk değiştiriyor". Berken Jêhat, Kadın Özgürlük Tarihi 6. (2013, 31 Aralık), Erişim Tarihi: 21 Mart 2015, http://www.xeyri.com/kadin-ozgurluk-tarihi-6/.

kek-egemen yapısına bir tepki olarak mı değerlendirmek gerekir? Şimdiye kadar yapılan incelemelerden hareketle kadınların sistemin ve hareketin erkek-egemen yapısına bir direniş olarak bu yapılanmaya gittiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca bu yapılanmaya gidilmesi, böyle bir yapılanmanın uygulanabilir olması da aslında bir bakıma kadınların kendi özgürlük alanlarını yaratmasıdır.[27]

1996 yılında Abdullah Öcalan'ın etkisiyle Zap'ta bir kadın konferansı yapılır. Bu konferansta çeşitli "kadın tipleri" çözümlemeye tabi tutulur, kadın merkezi yeniden gözden geçirilir ve yeni düzenlemelere gidilir. Karargâh başta olmak üzere bazı alanlara müdahaleler yapılır. Bu süreçte sadece kadının değil erkeklerinde özgürleştirilmesi gerekliliği yönündeki tartışmalar öne çıkar. PKK'nin kuruluşundan itibaren sürdürülse de bu alan daha çok kadınların kendilerini ve sistemi sorguladıkları bir süreç olmuştur. PKK tarihi boyunca kesintisiz olarak devam eden bu süreç, "erkek"lerin de "erkek"liği ve kendilerini sorguladıkları bir düzeye getirilmiştir.

Roza Pınar, Abdullah Öcalan'ın 1997 yılında erkeklerin kendi gerçeklikleri ile yüzleşmeleri için Kürdistan Özgür Erkekler Birliği gibi bir yapılanmaya gidilip gidilemeyeceğini bir sorunsal olarak ortaya koyduğunu aktarır:

> 1997'de kopuş teorisi gündemimize girdikten sonra Önderlik, "Kürdistan Kadınlar Birliğini kurduk ama acaba erkekler için de aynı şeyi düşünemez miyiz? Kadından çok erkeğin özgürlüğe ihtiyacı var. Kadın bu mücadelede bir yere kadar kendini sorguladı. Kendi gerçeği ile yüzleşme, kendini sorgulama, bunun üzerinden bilinçlenme kadında önemli bir düzey açığa çıkardı. Erkek, özgürlüğü hiçbir zaman kendi sorunu olarak görmedi. Ancak erkek de kendi gerçeği ile yüzleşmeli. Acaba erkekler için de bir birlik oluşturulamaz mı? Yekîtiya Zilamên Welatparêz a Kurdistan ê (Kürdistan Özgür Erkekler Birliği) oluşturulamaz mı?" şeklinde bir perspektifi önümüze koydu. Erkeği değiştirme projesini Önderlik, kadın hareketinin temel bir çalışması olarak gündeme getirdi (Demir, 2014: 51).

1998 yılında gerçekleştirilen 2. Ortadoğu Kadın Konferansında da Abdullah Öcalan'ın kadın çözümlemeleri öne çıkar, bu kongrede özgür kadın tipi "ideolojik, felsefi, siyasal ve örgütsel olarak güçlü bir bilince sahip, iradeli, cesur, mücadeleci, eylemci, düzenin verdiği tüm beşeri zaaflardan kendisini arındırmış, özgürlüğe kendisini adamış bir kadın gerçeği" vurgusu yapılır. 2. Ortadoğu Kadın Konferansının temel gündemlerinden

---

27 Tüm bu değerlendirmelerde erkeklik ve iktidar kavramlarının ordu ve savaş olgularında karşılığını bulduğunu hatırdan çıkarılmamalıdır.

biri de alan faaliyetlerinin değerlendirilmesidir ve erkeklerin "kadın"ları nasıl alımladığı kapsamlı olarak tartışılır. 8 Mart 1998'de Kadın Kurtuluş İdeolojisi üzerine bir panel konuşması yapılarak kadın partileşmesi gündeme getirilir. "PKK bir kadın partisi olabilir mi, olabilirse nasıl olabilir" sorunu tartışmaya açılır. PKK Başkanlık Konseyi Üyesi Elif Ronahi PKK'nin kadın partisi olduğunu, PKK ile geleneksel aile yapısının da tartışmaya açıldığını ifade eder. Her ne kadar çağrı "parti ailesi" için yapılsa da bu yine de muhafazakâr aile yapısına karşı ciddi bir karşı çıkış olarak görülebilir. PKK'nin bugünkü aşamaya gelmesinde kadının öncülük boyutunda rolünün çok önemli olduğunu, aynı zamanda hareketin kendi örgütlenmesinde ve sisteminde demokratik konfederal bir aşamaya gelindiğini vurgulayan Ronahi, PKK'nin ilk günden günümüze kadar kadın özgürlüğünü sosyalizmin temel ve esas bir ilkesi olarak ele aldığını ifade eder. Flach'ın da belirttiği gibi PKK, kadınların erkek yoldaşlarından bağımsız olarak örgütlenmesine olanak vermiştir, "PAJK, kademeli olarak ideolojinin ve üyelerin eğitiminin koordinasyonunu üstlen[miş] ve bunu yaparken bütün eğitim programının bir parçası olarak cins sorunları üzerine" odaklanmıştır (Kampwirth, 2014:53). Roza Pınar da erkeklere yönelik eğitimlerde iki temel mesele üzerinde odaklandıklarını belirtir: "Erkek arkadaşlardaki özgün dersleri iki belge üzerinden yürütüyoruz. Birincisi; devlet, güç ve iktidar ekseninde erkek gerçeği. İkincisi, doğrudan saflarımızdaki erkek gerçeği. Kürdistan'daki erkek gerçeği nedir" (Demir, 2014: 57). PKK'nin gerilla pratiğinde sürdürülen bu tartışmalar günümüze kadar süregelmiş, ivme kaybetmeyerek yaşamsal tüm alanlarda derin dönüşümlere yol açmıştır. Nitekim Kobanê direnişindeki kadınların konumu bunun göstergesidir.

Sonuç

Kürt Kadın Hareketi her yönüyle mekân üzerinden okunabilecek bir harekettir ve söz konusu kadınlar olduğunda mekânlar özel bir önem kazanır. Kadınlar kendileriyle birlikte hapsedildikleri mekânları da özgürleştirmiş evlerden sokaklara, alanlara ve dağlara açılmıştır. Kürt kadınları tarafından Cumartesi annelerinden PKK'li kadın gerillalara kadar ataerkil sistemin dayattığı toplumsal rol ve belirlenimlerin sadece mücadele içinde ve odağında değil, yaşamın her alanında sürdürülebilir kılınmaya çalışıldığı ve bunun dünyadaki diğer devrim ve gerilla hareketleriyle kıyaslandığında yaşama içkin bir hâle dönüştürüldüğü görülebilir.

Kürt Kadın Hareketi sistem karşıtlığının yanı sıra dâhil oldukları örgütlenme ve içinden geldikleri toplumsal yapı içindeki erkek-egemen anlayışa karşı sergiledikleri direniş ve gerçekleştirdikleri dönüşüm açıcından sadece Ortadoğu değil dünya kadın hareketleri içinde de eşsiz bir konuma sahiptir. Günümüzde Kürdistan'ın tüm parçalarında sürdürdükleri mü-

cadele ile dünya genelinde görünür olmuşlarsa da sadece Kürt halkının değil katliama uğrayan tüm halkların savaşımında yer almışlardır. Savaşının seyrinin değiştirebilecek mücadeleyi verebilmelerinde PKK'nin gerilla pratiğinin, ürettiği cinsiyet rejiminin ve yarattığı direniş kültürünün etkili olduğu açıktır.

Kürt Kadın Hareketi'nin en önemli özelliği eylemin teoriyi üretmiş olmasıdır. Akademilerde metinler üzerinden veya eğitimli, sınıfsal ayrıcalıklara sahip kadınlar veya teorisyenler tarafından ortaya konan bir kadın perspektifi söz konusu değildir. Yaşamsal pratiğin içinde, savaş sürecinde yani "erkeklik"in en yoğun yaşandığı ortamlarda üretilmiştir. Bu hem Türkiye'deki hem de dünyadaki "feminist teorilerin", kadın hareketi ve kadının özgürleşme mücadelesinden ne anlaşıldığını yeniden sorgulaması gerektiğini açığa çıkarmıştır. Son dönemlerde yürütülen "jineoloji"[28] tartışmaları bu konudaki eksikliklerin, eylem ve teori arasındaki çelişkiler ve kopuklukların ayrıca perspektif sorunlarının giderilebileceği disiplinler üstü bir alan olarak inşa ediliyor. PKK'nin sergilediği gerilla direnişinin can alıcı yönü kadınların hem kendilerindeki hem de toplumsal yapılanmalar içindeki erkek-egemen kabulleri, "erk"i ve iktidarı sorgulayarak mücadele etmeleri ve teoriyi pratiğin içinden üretmeleridir. Kürt kadın gerillalarının direnişini Ortadoğu hatta dünya ölçeğinde eşsiz kılan yönün ezilen, yok edilen/sayılan bir halkın direnişini sürdürmesi ve yükseltmesi olduğu kadar ataerkil anlayışı sarsarak kadınlara yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedeflemesidir ve bunu da PKK'nin kurucu ideolojisiyle ilişkilendirmeden anlamak mümkün değildir.

28 Jineoloji tartışmasının feminist yapılanmaların eylemsel ve düşünsel açılardan tıkandığı fikrinden hareketle ortaya konulması, dünya ölçeğinde önemli bir tartışma doğmasına neden olacaktır. "Jineolojî: Zanista Jinê" başlıklı söyleşide PJAK üyesi Dorşîn Akîf jineoloji ile ilgili açıklamalar yapar. Feminist çalışmalar varken neden jineolojiye ihtiyaç duyulduğunu anlatır. Kadın bilimi olarak tanımlanan jineolojinin sadece Kürt kadınlarını, belirli bölgelerdeki kadınları değil tüm dünya kadınlarını sınıfsal eşitsizlikleri de göz önünde bulundurarak çalışmalarını ve eylemlerini sürdürecek ve tıkanan feminizme nefes aldıracak bir alan olarak tanımlar.

Kaynaklar

Açık, N. (2011) "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi:
Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi". *90'larda Türkiye'de Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Ayna, E. (2010). "İktidara Karşı, Muktedirlere Rağmen: 1990'lardan Bugüne Kürt kadın Hareketi", *Toplum ve Kuram,* Sayı 4.
Ayşegül, (1996). "Ne kadar çok TÜRKsünüz?". *Irkçılığa ve Cinsiyetçiliğe Karşı Kürt Kadın Dergisi Roza*. Diyar Matbaacılık: İstanbul. Mayıs-Haziran,.
Berken Jêhat, Kadın Özgürlük Tarihi 6. (2013, 31 Aralık), Erişim Tarihi: 21 Mart 2015, http://www.xeyri.com/kadin-ozgurluk-tarihi-6/.
Bora, A. ve Günal, A. (2011) *90'larda Türkiye'de Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
Cansız, S. (2014). *Hep Kavgaydı Yaşamım*. İstanbul: Aram Yayınları.
Çağlayan, H. (2014). *Analar, Bacılar, Yoldaşlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
_____. (2013). *Kürt Kadınların Penceresinden*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Davies, M. (1987). *Third World, Second Sex*. Zed Books.
Demir, A. (2014). *Savaşta Barışta Özgürlükte Aşkta Dağın Kadın Hali*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
Dorşîn Akîf. http://ku.firatajans.com/news/jin-u-jiyan/jineoloji-zanista-jine.htm
Elif Ronahi. "PKK kadın partisidir". http://rojbas2.wordpress.com/pkk-tuzugu/
Enloe, C. (1990). Women, *Militarism, and War,* "Bananas, Bases, and Patriarchy" ed. Jean Bethke Elshtain and Shelia Tobias. Rowman§Littlefield Publishers: Maryland.
İnce, E. (2004, 27 Aralık). İlk Barış İçin Kadın Girişimi, Erişim Tarihi: 22 Mart 2015. http://www.bianet.org/bianet/siyaset/161109-ilk-baris-icin-kadin-girisimi-yil-1996
Kampwirth, K. (2014). *Kadınlar ve Gerilla Hareketleri Nikaragua, El Salvador, Chiapas, Küba*. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
Karayılan, M. (2014). *Bir Savaşın Anatomisi*. İstanbul: Aram Yayınları.
Keskin, E. ve Yurtsever, L. (2006). *Hepsi Gerçek Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet*. İstanbul: Punto Yayıncılık
Mojab, S. (2005). *Devletsiz Ulusun Kadınları*. İstanbul: Avesta Yayınları.
Schirmer, J. G. (1988). *Women and Human Rights Protest in Latin America*.
Timisi, N. ve Gevre, M. A. (2011). "1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi". *90'larda Türkiye'de Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Öcalan, A. (1987). "Kadın ve Aile Sorunu Kadın Hakları ve Özgürlüğü Sorunu ve Çözümüne Devrimci Bir Yaklaşım", Erişim Tarihi: 21 Mart 2015, https://docs.google.com/file/d/0B4HO5r4WOpdzNm12YmVMQ1dWX0k/edit?pli=1
Rotinda Amed. http://www.kurdistan24.org/2014/11/rotinda-amed-ji-jinen-rexistinkiri-ditirsin/#.VHdNOmSUcmU

"Savaşa Hayır". *Pazartesi*, http://www.pazartesidergisi.com/pdf/14.pdf

Westerheim, K. "PKK'de Kadınlar ve Kürt Ulusal Hareket". http://politikart1.blogspot.com.tr/2012/08/pkkde-kadnlar-ve-kurt-ulusal hareket.html.

Yalçın-Heckmann, L. ve Gelder, P. (2013). *Vatan Millet Kadınlar*. "90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler". Der. Ayşe Gül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları.

YJA Star. http://www.yja-star.com/tr/bolumler/savasan-kadn/285-tarihteki-ilk-kadn-ordusu-

Kamu Sendikalarında Etnisite ve Sınıf İlişkisinin Kuruluşu: Yurtsever Emekçiler[1]

Kiraz Özdoğan*

Özet

Bu çalışma, kadroları hem Kürt hem de sınıf kimliğini benimseyen ve ağırlıklı olarak sendikaların, özellikle de kamu sendikalarının içinde örgütlenen Yurtsever Emekçiler'in kuruluş süreci ve 1990'lardaki faaliyetleri hakkındadır. Burada Yurtsever Emekçiler'in 1980'lerin sonunda kamu emekçilerinin mücadelesine katılışları, KESK'in kuruluşunda bulunmaları, burada yaşadıkları gerilimler sonucunda Yurtsever Emekçiler'i kurmaları, devletin kendine yönelik baskıları, sendikal mücadeleye bakış açıları ve kamu sektörü dışında örgütlenme girişimleri tartışılacaktır. Yurtsever Emekçiler'in, etnik hareketin ve kamu emekçilerinin mücadelelerinin kesiştiği alanda doğduğu ve bu iki alanda gelişmiş bir örgütlenme olduğu; bu kesişme alanının ise yoksul Kürt emekçilerini değil, formel sektörde çalışan ve iş güvencesine sahip emekçileri barındırdığı iddia edilecektir.

* Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi.

1 Bu makale, Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Füsun Üstel danışmanlığında 2013 yılında tamamladığım *Sınıf ve Etnisite Kimlikleri* adlı yüksek lisans tezimin verilerinin 1990'lı yıllar hakkında olanlarına dayanmaktadır. Burada bir kez daha tezimin gerçekleştirmesinde bana destek olduğu için Prof. Dr. Füsun Üstel'e, Sarah Caunes'e, Erdal Güven'e, Veysi Ülgen'e, burada isimlerini değiştirdiğim görüşmecilerle ve bana destek olan herkese teşekkür etmek istiyorum. Tabii ki Yurtsever Emekçileri kuran ve yaşatan aktivistleri olmasaydı bu çalışma mümkün olmazdı; onlara da teşekkür etmek istiyorum.

Bu makale, hem Kürt hem de sınıf kimliğini sahiplenen ve ağırlıklı olarak kamu sendikaları içinde örgütlenen *Yurtsever Emekçiler* örgütünün kuruluş süreci ve 1990'lı yıllardaki çalışmaları hakkındadır. Yurtsever Emekçiler, Kürt Hareketini destekleyen ve kamu sendikalarının kuruluşunda aktif görev alan Kürt sendikacılar tarafından 1992 yılında kurulmuş kentsel bir emek örgütlenmesidir. Ağırlıklı olarak BES, Eğitim Sen, ESM, DİVES, Haber-Sen, SES, Tüm Bel Sen[2] gibi Kamu Emekçileri Sendikaları Koordinasyonu'na (KESK) bağlı sendikalar içinde örgütlenen Yurtsever Emekçiler, sağlık ve eğitim sektörlerindeki mücadelenin temel dinamiklerinden biridir. Günümüzde ise Cam Keramik İş, Dev Sağlık İş, Genel İş, Maliye Sen gibi DİSK'e bağlı sendikalarda ve Tek Gıda İş, Petrol İş gibi Türk İş'e bağlı çok az sayıda sendika içinde de örgütlenmişlerdir.[3]

Bu makale, 2011 yılının bahar ayında, dördü kadın olmak üzere toplam on dört kişiyle yapılan mülakatlara, Yurtsever Emekçilerin 1990'ların ortalarına kadar *Özgür Gündem, Özgür Ülke* ve *Demokrasi* gazetelerinde yazdıkları yazılara ve onlar tarafından 1996 yılında az sayıda çıkarılan *Üretimde Yurtsever Emekçiler*, *Özgürleşen Emekçiler*, *Emekçiler, Emekçiler Forumu, Emek ve İnsan* adlı dergilere dayanmaktadır.[4] Makalede, 1990'lı yıllarda Yurtsever Emekçiler için sendikaların etnik ve sınıf mücadelelerinin ilişkilendirildiği bir alana nasıl dönüştüğü, Yurtsever Emekçilerin bu alanda yaşadıkları çelişkiler ve Türkiye soluyla karşılaşmaları ele alınacaktır. Yurtsever Emekçiler sendikalar içinde örgütlendiği için, onun

---

2 BES:Büro Emekçileri Sendikası,
ESM:Enerji Sanayi ve Maden Kamu Emekçileri Sendikası
DİVES: Diyanet ve Vakıf İşçileri Sendikası
Haber Sen: Basın Yayın İletişim ve Posta Emekçileri Sendikası
SES:Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası
Tüm Bel Sen: Tüm Belediye ve Yerel Yönetim Hizmetleri Sendikası

3 Cam Keramik İş:Türkiye Porselen, Çimento, Cam, Tuğla ve Toprak Sanayi İşçileri Sendikası
Dev Sağlık İş: Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası
Genel İş: Türkiye Genel Hizmetler İşçileri Sendikası,
Maliye Sen: Maliye Çalışanları Sendikası
Tek Gıda İş: Türkiye Tütün Müskirat Gıda ve Yardımcı İşçi Sendikaları
Petrol İş: Türkiye Petrol Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası gibi az sayıda sendika içinde de örgütlenmiştir.

4 Üretimde Yurtsever Emekçiler, Sayı: 1, Mayıs 1996; Üretimde Yurtsever Emekçiler, Sayı: 2, Haziran 1996; Üretimde Yurtsever Emekçiler, Sayı: 4, Ekim 1996; Özgürleşen Emekçiler, Sayı: 1, 15 Mayıs 1996) ve Nisan 1999- Mayıs 2009 tarihleri arasında düzenli olarak çıkardıkları 75 sayı, (Emekçiler [Nisan 1999-Mayıs 2001]; Emekçiler Forumu [Temmuz 2001-Haziran 2004]; Emek ve İnsan [Eylül 2004-Kasım 2005]; Emek ve İnsan [Mayıs/Haziran 2007]; Emek İnsan [Ağustos/Eylül 2007-Nisan/Mayıs 2009].

tarihi bir anlamıyla KESK'in tarihinin bir parçasıdır. Bu nedenle yazıda KESK'in tarihinden de söz edilecektir.

1990'ların başında yaşanan savaşa paralel olarak, devlet kentlerde legal alanlarda siyaset yapan Kürt aktivistlere yönelik saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Bu dönemde[5] yaşanan zorla kaybetmelerden, faili meçhul cinayetlerden, tutuklamalar ve sürgünlerden Yurtsever Emekçilerin üyeleri ve sendikada beraber çalıştıkları arkadaşları da nasibini almıştır. Örneğin, Eğitim Sen Diyarbakır Şubesinin hazırladığı *Ölümlerle Yaşamak* adlı kitaba göre 1992–1999 yılları arasında bölgede Yurtsever Emekçilerin kurucularından Necati Aydın, Zübeyyir Akkoç ve Hamit Pamuk'un da aralarında bulunduğu 36 sendikacı öldürülmüştür (Kılıçoğlu vd., 2011).[6] Ayrıca aynı dönemde Tüm Sağlık-Sen'in Diyarbakır şubesinden 30, Dersim şubesinden de 8 kişi sürgün edilmiştir (Ülgen, 2009: s. 119).

Yurtsever Emekçilerin kurucularının bir kısmının hayatlarını kaybetmeleri, bir kısmının 1999 sonrasında aktif siyaseti bırakması, örgütün kuruluş tarihiyle ilgili sözlü verilerin toplanmasında önemli eksikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Yurtsever Emekçiler ile ilgili yazılı materyallere ulaşmak da zorlaşmıştır. Çünkü bu materyallerin önemli bir kısmına devletin düzenlediği operasyonlarda el konulmuş veya bu materyaller yok edilmiştir. Ayrıca, operasyon olabilir endişesiyle sınırlı sayıda üye tarafından bazı belgeler arşivlenmiştir. Bu çalışmanın saha kısmının gerçekleştirildiği 2011 baharında, KCK operasyonlarının gerçekleştirilmesi ve davaların yoğunlaşması, bu dönemde birçok siyasetçiyle birlikte sendikacıların da tutuklanması saha çalışmasının yürütülmesini güçleştirmiştir.

Yurtsever Emekçilerin Kuruluşu

Bugün PKK çizgisinde örgütlenen Kürt hareketinin sendikalar içindeki faaliyetlerine ilişkin yeterli düzeyde yazılı belge bulunmamaktadır. PKK'nin kurucu kadrolarından biri olan Selahattin Çelik, 1970'li yılların sonlarında PKK'nin 1 Mayıs gösterilerine kitlesel katıldığını, Batman'daki Türkiye Petrolleri'nde ve Ceylanpınar'daki Devlet Üretme Çiftliği'nde işçileri örgütlediğini, sendika seçimlerini kazandığını ve bağımsız Kürt sendikacılığını kurumsallaştırmayı denediğini aktarmaktadır. Çelik her

5 1990'lı yıllarda özellikle Kürdistan'da yaşananlara dair bkz. Toplum ve Kuram, Lêkolîn û Xebatên Kurdî, Hakikat ve Adaletin İzinde Doksanları Hatırlamak, Sayı 9, Bahar 2014.

6 Bu listeye sendikaya üye olmayan, ama bölgede görev yapan memurlar dâhil değildir. Tüm Sağlık Sen'in öldürülen sağlık çalışanlarıyla ilgili yayınladığı liste için bkz. Diyarbakır; Savaş ve Sağlıkçılar, Tüm Sağlık Sen Genel Eğitim Yayını 3: ss. 74–75.

ne kadar ayrı bir kurumsallaşma çabasının olduğunu dile getirse de o dönemde PKK şemsiyesinde hareket eden bir sendikanın varlığından söz etmemektedir (Çelik, 2000: s. 43). Benzer bir biçimde, *Özgür Gündem* yazarı Sedat Yılmaz da, PKK militanlarının Batman Türk Petrolleri'ndeki düzenlemeleri etkilemeye yönelik müdahaleleri olduğunu dile getirmektedir (Yılmaz, 2011: s. 28). Görüşmecilerden Namzet de, PKK'nin Batman'daki emek mücadelesini etkilemeye dair çalışmaları olduğunu, ancak hareketin ayrı bir örgütlenmesi olmadığını aktarmıştır (İstanbul, Temmuz 2011). Dolayısıyla, elimizdeki verilere dayanarak 1992 yılında kurulan ve birkaç deneme dışında[7] ağırlıklı olarak sendikalarda ve çoğunlukla KESK'e bağlı sendikalarda faaliyet yürüten Yurtsever Emekçilerin Kürt hareketinin emek alanındaki ayrı bir isimle kurulan ilk politik örgütlenmesi olduğu iddia edilebilir. Sonraki süreçte ise DTK'ya (Demokratik Toplum Kongresi) bağlı *Emek-Göç ve Yoksulluk Komisyonu*[8] kurulmuştur.

Türkiye'deki sendikaların Kürt sorunu ve ulusal kurtuluş mücadelesi hakkında tutumlarını dönüştürebilmek için 1992 yılında PKK çizgisindeki Kürt hareketinden sendikacılar, Rizgarîciler, "diğer Kürt gruplar" ve bir kısım "bağımsız"[9] sendikacı, sendikalar içinde Kürt sorunu etrafında beraber davranmaya, örgütlenmeye karar verirler. Böylece sendikalar içinde Türkiye solundan kopup ayrı bir örgütlenmenin adımı atılmış olur. Bu ayrı örgütlenme süreci, Türkiye solundan birçok hareketin yaptığı gibi Kürt hareketine yakın sendikacılar tarafından da dergicilik faaliyetiyle başlatılır ve dergi çıkartma kararı alınır. Ancak bu birliktelik uzun sürmez. Görüşmecilerimden Veli'nin aktardığına göre PKK çizgisindeki Kürt sendikacılarla, "diğer Kürt gruplar" arasında derginin yayın çizgisi konusunda anlaşmazlık çıkar. "Diğer Kürt gruplar" çıkartacakları dergide PKK'yi eleştiren yazıları da yayınlamak konusunda ısrar edince, PKK'ye yakın sendikacılar bu gruplardan da ayrılırlar. Dolayısıyla sendikalar içindeki Kürtlerin Türkiye solundan kopuşu, PKK çizgisi dışındaki Kürt hareketlerinden de kopuş şeklinde noktalanmış olur. PKK çizgisindeki Kürt sendikacılar Yurtsever Emekçiler adıyla örgütlenmeye başlarlar.

---

7 Örneğin 1998'deki İnşaat Çalışanları Derneği denemesi, 2004'te TEK-CAD.

8 Bu komisyon DTK'nın Sosyal Politikalar Komisyonuna bağlı olan 5 komisyondan biridir. (http://www.demokratiktoplumkongresi.com/tr/s/SOSYAL_POLiT%C4%B0KALAR_KOM%C4%B0SYONU, [13.09.2013].

9 "Diğer gruplar"ın kim olduğunu görüşmecilerime ısrarla sormama rağmen onlar tarafından çok net olarak tanımlanmamıştır. "Bağımsızlar"ın kim olduğunu sorduğumda herhangi bir siyasal oluşumla veya örgütle organik bağı olmayan Kürt sendikacılar kast edildiğini aktarmaktadırlar. Bu yüzden bu kelimeleri tırnak içinde kullandım. (Kişisel görüşme, Savcın ve Veli, 2011 Nisan)

Yaşanan kopuş sürecinin sonunda, yukarıda kısaca kuruluşundan bahsedilen Yurtsever Emekçiler bir yandan dergi çıkartırken bir yandan da *Özgür Gündem*'de hem Yurtsever Emekçiler ismiyle hem de çeşitli mahlaslarla veya doğrudan kendi isimleriyle yazılar yazmaya başlarlar. Yazılarının önemli konularından biri olan şovenizme karşı mücadele, enternasyonalist sol yaratmak ve bu solla dayanışmak aynı zamanda Yurtsever Emekçilerin kuruluşunda da kurucu bir söylem oluşturmaktadır. Bu kurucu söylem, sonraki süreçlerde de sürdürülmüş ve yeni gelen kadrolara aktarılmıştır. Böylece, Frederik Barth'ın (2001) da sözünü ettiği sendikalar içindeki diğer gruplarla sınırı oluşturan temel unsur "şovenist sol"un varlığı ve ona karşı enternasyonalist solun yaratılması için mücadele edilmesi gerekliliği, Türkiye emek hareketi içindeki Kürt sendikacılarının da ayrı bir örgütlenmeye gitmesinin nedeni olmuştur.

Yurtsever Emekçiler, birçok muhalif örgüt gibi yayın ve örgütlerinin isimlerini defalarca değiştirmek zorunda kalmıştır.[10] 1996 yılına kadar düzenli olmasa da Yurtsever Emekçiler adıyla bir dergi yayımlanmış ve aynı isimle *Özgür Gündem* gazetesinde yazılar yazılmıştır. 1996'da aktivistlerine yönelik "terör örgütü üyeliği" suçlamasıyla açılan davalardan[11] sonra örgüt, Yurtsever Emekçiler ismini kullanmaktan vazgeçmiş ve çalışmalarını *Demokratik Emek Hareketi* ismiyle sürdürmeye başlamıştır. 2008 yılında ise tekrar operasyonlara maruz kalmış, sonrasında da *Demokratik Emek Platformu* (DEMEP) adını almıştır.

KESK'in Kuruluşu ve Yurtsever Emekçilerin Bu Süreçteki Rolü

1982 Anayasası'nda, 1971'dekinden[12] farklı olarak memurların sendikaya üye olmalarını engelleyici bir madde yoktur. Bu yasal boşluğa dikkat çekilmesine rağmen (Ülgen, 2009: s.89), başlangıçta memurlar 1970'lerdeki gibi dernekler altında örgütlenmiştir. 1980'lerdeki bahar eylemliliklerinin

10 1990'larda özellikle Kürt aktivistlere uygulanan baskılarla ilgili bkz. Vedat Çetin, 2014. "Toplumu Sindirme Yöntemi Olarak Faili Meçhul Cinayetler ve Kent Baskınları", Toplum ve Kuram, Lêkolîn û Xebatên Kurdî, Hakikat ve Adaletin İzinde Doksanları Hatırlamak, Sayı 9, Bahar 2014: ss. 147–176.

11 Görüşmecilerden birinin aktardığına göre 2009 yılında sağlık nedenleriyle hayatını kaybeden ve Yurtsever Emekçiler için önemli isimlerden biri olan, aynı zamanda Eğitim-Sen ve KESK kurucu üyelerinden Kadri Gökdere bu operasyonda tutuklananlar arasındadır. 1996'da tutuklanan Gökdere on yılı aşkın cezaevinde kalmıştır.

12 1971 darbesinden sonra, 1961 Anayasası'ndaki 46 ve 119. Maddelerin değiştirilmesiyle memurlar sendika kurma veya sendikaya üye olma haklarını kaybettiler. (Yıldırım, 2007; Ülgen, 2009: s.76).

de coşkusuyla memur örgütleri sendika kurma girişimlerini başlattılar.[13] Önce 1989'da *Sendika Girişim Komitesi* kuruldu, sonra 1991 yılında, daha sonra *Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu*'na (KÇSP) dönüşecek olan *Kamu Çalışanları Platformu* kuruldu. Büyüyen eylemliliklerin sonucunda kamu emekçilerinin sendika kurma ve üye olma hakkı –toplu sözleşme ve grev hakkı hariç- tanındı.[14] 1992 yılında sağ görüşlü sendikalar tarafından *Türkiye Kamu Sen*'in kurulmasından sonra 1995'te 28 muhalif/devrimci sendikanın katılımıyla da KESK'in kuruluşu ilan edildi. Bilindiği gibi KESK, 1990'lı yıllarda işyeri temelli örgütlenmesi, fiili, meşru mücadele biçimlerini benimsemesiyle Türkiye'deki muhalefetin ana damarlarından biri haline geldi. Örneğin KÇSP/KESK 1991, 1993 ve 1994 yıllarında Ankara'ya büyük katılımlı yürüyüşler organize etmiştir. 1992, 1994, 1995 ve 1996 yıllarında da iş bırakma eylemleri düzenlemiştir. Aynı zamanda 1992 yılında açlık grevi de örgütlemiştir.[15]

1992 yılında kurulan Yurtsever Emekçiler de KESK'in önemli bileşenlerinden birine dönüşmüştür. Sonraki süreçte Yurtsever Emekçileri kuracak olan Kürt sendikacılar, KESK kurulmadan önce kamu emekçilerinin mücadelesinde önemli rollerde bulunmuşlardır (Ateş, 2010: ss. 86-89; Kılıç, 2010: ss. 102-104). Kamu emekçilerinin mücadelesinde önemli bir yeri olan sağlık sektöründen bir örnek vermek gerekirse: Bir kısmı Yurtsever Emekçilerin de kurucuları olan Necati Aydın, Hamit Pamuk –nitekim Aydın ve Pamuk, Yurtsever Emekçilerin kuruluşundan kısa bir süre sonra öldürüldüler- Vahap Kaya, Olcay Kanlıbaş, Salih[16] ve Ali Haydar Fırat gibi isimler Diyarbakır Dağkapı'daki Tüm Sağlık Sen'in kuruluşunda yer almıştır.

Türkiye solundan aktivistler çoğunlukla sendikalar içinde ayrı isimlerle gruplar kurmuş olsalar da, sendikalaşma sürecinin ilk yıllarında bu gruplaşma henüz çok belirgin değildir. Ancak kamu emekçileri hareketi kurumsallaşmaya başlayınca kuruluşunda rol alan farklı siyasal gruplar (Devrimci Sendikal Dayanışma, Sendikal Birlik, Yön vb.) sendikalar içinde kendi gruplarını örgütlemeye başlamışlardır. Böylece sendikal iş-

13 1989 yılında birçok miting düzenlendi. 600.000 memur 1989 yılındaki bahar eylemlerine katıldı (Ülgen, 2009: s.92).

14 Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO'nun) sendikal özgürlüklere ilişkin 87 ve 151 sayılı sözleşmesinin kabulünden sonra 1995 yılında anayasasının 53. Maddesinde değişiklik yapılmasıyla memurların sendika kurma ve buralara üye olma hakkı tanınmıştır. 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu kabul edildi.

15 www.kesk.org.tr/node/49 [26.06.2012]. 2001 yılında 4688 sayılı kanunun kabulünden sonra KESK'in bürokratik bir yapıya büründüğü savunulmaktadır (Çetinkaya, 2008; Ülgen, 2009).

16 Salih'in soyadı Remzi Ateş tarafından aktarılmamaktadır (2010: s.87).

leyiş resmiyette değil; ama pratikte siyasi grupların birbiriyle kurdukları ilişkiler üzerinden yürümeye başlamıştır. Bu, tam da Kürt hareketinin temsiliyet sorununun ortaya çıktığı süreçtir. Grup temsiliyetlerinin önem kazandığı bir yerde Kürt sendikacılar da Yurtsever Emekçiler ismiyle Kürt Hareketinin temsiliyetini üstlenmiştir.

Sendikalarda Ulusal Kurtuluş Mücadelesine Farklı Yaklaşımlar

Kürt emekçilerinin KESK içinde ayrı bir örgütlenmeye gitmelerinin diğer önemli bir nedeni ise sendikalar içinde giderek hâkim olmaya başlayan şovenizme karşı mücadele etmektir. Sendikaların, özellikle DİSK ve Türk-İş'in Kürt sorununa ve ulusal kurtuluş mücadelesine duyarsızlıkları, baskılara karşı tavırsızlıkları eleştirilmektedir (Özdoğan, 1992a: s.4; Özdoğan, 1992b). DİSK'in, Hak-İş'in ve Türk-İş'in benzer tutumunun, kamu emekçileri sendikaları içinde de -kurumsallaşmaya başladıktan sonra takriben 1992 yılından itibaren- hâkim olmaya başladığı iddia edilmektedir. Söz konusu dönemde Kürt sendikacılar gerek devletin kendilerine ve Kürt halkına yönelik uyguladığı zulümlere ve baskılara karşı, gerek ulusal kurtuluş mücadelesine ve Kürt sorununa duyarsızlıkları yüzünden bu grupları eleştiriyor ve sendikalar içindeki diğer sol grupların, kendilerini yalnız bıraktıklarını ve kendileriyle yeterince dayanışmadıklarını düşünüyor ve hissediyorlardı (Ülgen, 2009; Gernas, 1993). Bu duyarsızlığı 1990'lı yıllarda dile getirdiler. Günümüzde de aynı vurguyu yapmaktadırlar.

Sağlık sektöründeki sendikalaşma sürecinin önemli isimlerden biri olan Veysi Ülgen'e göre 1992 Diyarbakır Tüm Sağlık Sen üyelerinin açlık grevi ve sonrasındaki gelişmeler, sıcak savaşın yoğunlaştığı yıllarda, KESK Genel Merkezi ve Batı'daki şubeler tarafından nasıl yalnız bırakıldıklarının bir göstergesidir. 25–26 Temmuz 1992'de Diyarbakır Tüm Sağlık Sen'de[17] sürgünlere karşı 36 kişinin katıldığı bir açlık grevi yapılmıştır. Polis, sendikanın içine girerek grev yapanları tehdit etmiştir. Bunun üzerine aynı gece Ankara'daki sendika merkezinde, Sağlık Bakanlığı önünde eylem yapma kararı alınmış; ancak Dersim şubesi dışında kimse eyleme katılmamıştır.

1993 yılında *Özgür Gündem*'de Yurtsever Emekçiler adına yayımlanan yazıda Kamu Emekçileri Platformunun eylem programı da eleştirilmektedir. Bu yazı, Yurtsever Emekçilerin kuruluşundan sonra yayımlansa da Yurtsever Emekçilerin KESK içinde kurmaya çalıştığı çizgiyi ve Türkiye soluyla yaşadığı gerilimi göstermesi açısından önemlidir. Yazıda ifade edildiğine göre eylem programında:

17 Daha sonra bir faili meçhul cinayete kurban gidecek Necati Aydın, bu sırada Tüm Sağlık Sen Diyarbakır İl Başkanı'dır.

> Kürt ve Türk halkının ve emekçilerinin birliği, kardeşliği ve kurtuluşunu sağlamaya çalışan UKM ve emekçileri yakından ilgilendiren Kürt sorununa değinilmemiştir. Buna değinilmediği için de eylem programının uygulamasına devletten herhangi bir ciddi engelleme beklenemez. Nitekim Erdal İnönü'nün genelgesi bu yöndedir (Gernes, 1993).

Yurtsever Emekçiler, Kamu Çalışanları Platformunun ulusal kurtuluş mücadelesiyle, Kürt sorunuyla ve Kürt sendikacılarına yönelik baskılarla ilgili DİSK'ten, Hak-İş'ten ve Türk-İş'ten farklı bir tutum sergilemesi, bu yüzden de bu sendikanın içinde örgütlenen Türkiye solundan grupların kendileriyle dayanışması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ama sol grupların, beklenenin aksine kendilerini yalnız bıraktığını ifade etmektedirler. Hatta görüşmecilerimden Veli bu yaklaşımlar nedeniyle sendika toplantılarından birini terk ettiğini aktarmaktadır.[18]

Yurtsever Emekçilerin Sendikacılığa Yaklaşımı

Yurtsever Emekçiler, sendikaları sınıf mücadelesinin bir biçimi, ulusal ve toplumsal kurtuluş mücadelesinin de bir parçası olarak görmekte (Üretimde Yurtsever Emekçiler, 1996: s.30) ve dolayısıyla sendikaların etnik ve sınıfsal mücadele arasında bağlantı kuran bir alan olduğunu belirtmekteler. Sendikaların, sadece sınıf perspektifine sahip yasal, meşru, fiili mücadeleyi benimseyen kitle örgütlemeleri olamayacağı; aynı zamanda ulusal talepleri vurgulayan örgütlenmeler olması gerektiğini ifade etmekteler. Onlara göre sendikalar Olağanüstü Hâlin kaldırılması, köy koruculuğuna ve özel tim uygulamasına son verilmesi gibi talepler için de mücadele etmelidir. Ayrıca, sendikaların işleyişi "halkların kendi kaderini tayin hakkı" ve "ulusal hak eşitliği" temelinde olmalıdır (Gökdere, 1996). Yurtsever Emekçiler etnik temsiliyetin gerekli olmasını ulusalcılık mantığıyla değil, Kürt emekçilerinin temsiliyetine dayandırarak sınıf perspektifinin bir sonucu olarak ortaya koymuş, dolayısıyla sendikaların yönetim şeklinin konfederal bir sistem üzerinden yapılandırılması gerektiği talebini 1993 yılında Tüm Bel Sen'in kongresi öncesinde dillendirmişlerdir.

Tartışmalar sonucunda etnik temsiliyet sağlamak için KESK içinde "Olağanüstü Hâlin yaşandığı iller"[19] adında bir komisyonun kurulması konusunda diğer gruplarla uzlaşmaya varılmıştır. Bu komisyonun kurulma kararı KESK'in 18–19 Kasım 1995 tarihinde yaptığı Genel Yönetim Kurulu toplantısında alındı. 1996 yılında *Üretimde Yurtsever Emekçiler*

18 (Kişisel görüşme, Veli, Mayıs 2011).

19 Bu komisyonun ilk üyeleri şu kişilerden oluşmaktadır: Ali Ürküt (Diyarbakır), İbrahim Kürek (Şanlıurfa), Hacı Özmez (Mardin), Mehmet Işıktaş (Diyarbakır), Davut Balıkçı (Diyarbakır), Abuzer Sarıtaş (Malatya) (Ülgen, 2004: s. 163).

imzasıyla çıkan bir yazıda bu komisyonun "olumlu bir ilk adım olarak değerlendirilme"si gerektiği vurgulanmaktadır (Üretimde Yurtsever Emekçiler, 1996: s. 27). Yurtsever Emekçilerin bir kısmı komisyonun kabul edilmesinin halkların kendi kaderini tayin hakkı anlamına gelmediğini söyleyerek buna karşı çıkmıştır (Gökdere, 2006). Bölgedeki bütün sendikal faaliyetleri yönetme görevi de bu komisyona verilmiştir. Ancak komisyon uzun ömürlü olamamış ve 2001 yılında Kamu Görevlileri Sendikalar Kanunu çıkınca da sönümlenmiştir.[20] Bu girişimden sonra Yurtsever Emekçiler tarafından sendikalardaki temsiliyet işleyişinin etnik kimlik üzerinden de olması yönünde zorlayıcı bir adım atılmamıştır. Sendika içindeki görevler de resmi bir işleyişe dayanmaksızın daha çok grupların ittifaklarına göre paylaşılmıştır. 2001 yılında çıkan yasaya rağmen aslında fiili işleyiş kendi mecrasında akmaya devam etmiş ve mücadeleye şeklini vermiştir.

Kamu Sektörünün Dışına Çıkışın Olanakları

Yurtsever Emekçiler özel sektörde yeterince örgütlenmemiş[21], Kürt emekçilerinin yoğunlaştığı enformel koşullarda çalışanların örgütlendiği bir örgüte dönüşememiştir. Görüşmecilerimden Savcın, Yurtsever Emekçilerin enformel koşullarda çalışan Kürt işçileri örgütleme girişimlerinde bulunduğunu ve 1990'ların ikinci yarısından itibaren de Türk-İş içinde örgütlenmeye yönelik girişimlerde bulunduğunu ve bunların sonuçsuz kaldığını aktardı. Onun aktarımına göre buradaki girişim daha çok yöneticileri örgütlemek üzerinden oluşturulmaya çalışılmıştı. Neden başarısız olunduğu konusunda Savcın; memurlar gibi sosyal güvenliğe sahip olmadıklarından işçileri örgütlemenin daha zor olduğunu, memurların da bu güvenliği kaybetmemek için başka alanlara açılma konusunda ısrar etmediğini, ayrıca Türk-İş'teki ranta dayalı ilişkilerin yoğunluğunun ve buradaki işçilerin görece bilinçsizliğinin örgütlenmeyi zorlaştırdığını belirtmiştir. Savcın'ın bu analizi, memurlarla işçiler arasındaki farklılaşmayı vurgulamakla birlikte Yurtsever Emekçilerin bu farklılaşmadan kaynaklı sorunları aşamadıklarını da göstermektedir.

---

20 Ülgen bu komisyonun yaşamamasının nedenini Yurtsever Emekçiler'e bağlamaktadır. Ona göre aktivistler bu komisyona yeterince emek harcamamış ve onu yıllık rapor veren bürokratik bir organa dönüştürmüşlerdir.

21 1990'lı yıllarda zorunlu göçü düşündüğümüzde enformel çalışma koşullarında Kürtlerin istihdamının çok yoğun olduğu söylenebilir. Neden bu alanlarda yoğunlaşılmadığı sorusuna bu dönemde Yurtsever Emekçiler aktivisti olan görüşmeciler; göçün çok yeni olması, kendi kurumsallaşmalarını sağlayamamaları veya memurları garantili iş koşulları dolayısıyla bu alanları örgütlemekte başarı sağlayamadıkları gibi nedenlerle açıklamaktadır. Yurtsever Emekçiler özellikle KESK altında örgütlenmiştir ve örgütlenme süreci KESK'in tarihiyle derinden ilişkilidir.

KESK dışına çıkmak için başka bir girişim de, 1990'ların ikinci yarısında İnşaat Çalışanları Derneği'nin (İÇD: 1998) kurulmasıdır. İnşaat sektörü, bilindiği gibi kente göç eden Kürt emekçilerinin yoğunlaştığı ve güvencesiz çalışma koşullarının en çok yaşandığı ve sendikaların en az örgütlü olduğu sektörlerden biridir. Derneğin Genel Sekreteri Cebrail Aksoy'un, *Özgürleşen Emekçiler* dergisinde yayımlanan yazısında Kürt köylülerin zorla göçerttirilmesiyle "feodalizmin çemberinden" kurtulduğunu, onun etkilerini az da olsa kırdığını ve "hızla işçi konumuna dönüştü"ğünü belirtmektedir. "Diğer yandan kapitalist burjuva sistemi yoksul Kürt köylüsünü yoksul Türk emekçisiyle karşı karşıya getirerek bütünleşmeye giden ulusal-sınıfsal mücadeleyi boğmayı amaçlamaktadır." (1998: s.40). Aksoy, "ülkemizde mevcut inşaat sektöründe çalışan bütün işçi sınıfına öncülük esprisini yaşama aktarıp; ekonomik, sınıfsal ve ulusal sorunlarımıza çözüm gücü olmak için" bu derneğin kurulduğunu belirtmektedir (1998: s.41).

Yurtsever Emekçiler'in, Kürt emekçilerinin yoğunlaştığı ve güvencesiz çalışma koşullarının yaygın olarak uygulandığı sektörlerden biri olan inşaatta örgütlenmeyi önüne koyması açısından İnşaat Çalışanları Derneği önemlidir. Ancak yeni üyelerinin birçoğu bu derneğin deneyimlerinden habersizdir. Benzer bir kaderi, 2004 yılında kurulan Tekstil Çalışanları Derneği de (TEK-CAD) paylaşmaktadır. Bu dernek de Kürt emekçilerinin en yoğun olduğu ve enformel çalışma koşullarıyla bilinen bir alanda örgütlenmeyi hedeflemiştir (Emek ve İnsan, 2004: s.22). Yeni kuşaklar ise daha yakın bir tarihte kurulmuş olmasına rağmen, burada yaşanan deneyimden ayrıntılı bir şekilde haberdar değiller.

Yurtsever Emekçiler içinde dönem dönem ayrı bir sendikanın kurulması gündemleşmektedir. Ancak önderleri, mevcut sendikaların içinde kalma konusunda ısrarcı davranmaktadırlar. Ayrı bir örgütlenmeye gitmemelerinin nedenini "mevcut sendika bünyelerindeki egemen zihniyeti, daha demokratik ve kendi alanında olduğu kadar, başta süren kirli savaş olmak üzere toplum gündemindeki aciliyet olan siyasal-toplumsal sorunlar karşısında daha duyarlı ve eyleme geçirebilen bir düzeye çekebilmek imkânlarını zorlamak" (Zagros, 1996: ss.10-11) ve enternasyonalist solla beraber olmak olarak açıklamaktadırlar. Ancak yine de bağımsız sendikaların kurulmasının, 1990'larda sadece ertelenen bir gündem olduğu söylenebilir. Nitekim Yurtsever Emekçiler, söz konusu ayrı sendikalar kurmak olunca, "süreç içerisinde ihtiyaç haline geldiği oranda ulusal-demokratik güçlerin örgütlü yapısı, bunu en kısa bir süre içerisinde gerçekleştirebilmeye hazırlıklı" olmayı anlayış olarak kabul etmiştir (Zagros, 1996).

Sonuç olarak

Yurtsever Emekçiler, etnik hareketin ve kamu emekçilerinin mücadelelerinin kesiştiği alanda doğmuş ve bu iki alanda gelişmiş bir örgütlenmedir. Bu kesişme alanı ise yoksul Kürt emekçilerini değil, formel sektörde çalışan ve iş güvencesine sahip emekçileri barındırmaktadır. Örgütlenmenin merkezi ise –bir iki deneme dışında- sendikalar olmuştur. Sendikalar etnik ve sınıf mücadelelerin birleştiği bir alan olarak yorumlanmış, örgütlenme biçimlerinin de etnik kimlik aidiyetlerine göre şekillenmesi gerektiği talep edilmiştir. Yurtsever Emekçiler, dergi faaliyeti dışında sendika içindeki çalışmalarından bağımsız süreklilik arz eden bir kurumsallaşmaya ise gitmemişlerdir.

Kaynakça

Aksoy, C. (1998). İnşaat Çalışanları Derneği'ne Neden İhtiyaç Duyuldu?. *Özgürleşen Emekçiler Dergisi*, Sayı: 1.

Ateş, R. (2010). 30 Yıllık Mücadelemden Bir Kesit. Abdullah Çelik (ed.), *Bıçak Sırtında Sendikal Mücadele,* İstanbul: SES Diyarbakır Şubesi.

Barth, F. (2001). Giriş. Frederik Barth (ed), *Etnik Gruplar ve Sınırları*, İstanbul: Bağlam

Çelik, S. (2000). *Ağrı Dağını Taşımak*. Frankfurt: Zambon Verlag.

Çetin, V. (2014). Toplumu Sindirme Yöntemi Olarak Faili Meçhul Cinayetler ve Kent Baskınları, *Toplum ve Kuram Lêkolîn û Xebatên Kurdî*, Sayı 9, Bahar 2014.

Emek ve İnsan (2004), Çalışanlar Kendi Emeğinin Patronu Olacak. *Emek ve İnsan*, Sayı: 2.

Gernas, L. (1993). Kamu Çalışanları Sendikaları Kirli Savaşa Karşı Çıkmalıdır. *Özgür Gündem*, 3 Temmuz 1993.

Gökdere, K. (1996). Kesk Genel Kurulu Üzerine, *Demokrasi*, 28 Ağustos 1996.

Kılıç, V. K. (2010). Karanlıkta Işık Sesizlikte Çığlık Olmak. Abdullah Çelik (ed.), *Bıçak Sırtında Sendikal Mücadele*, İstanbul: SES Diyarbakır Şubesi.

Kılıçoğlu H, Yılmaz N.A. ve Yeşil Ş. (2011). *Ölümlerle Yaşamak*, Diyarbakır: Eğitim Sen Diyarbakır Şubesi.

Özdoğan, K. (1992). Sendikalar Kürt Sorununa Duyarsız, *Özgür Gündem*, 21 Eylül 1992.

Özdoğan, K., (1992). Sendikacılar Kürt Sorununda Ölüm Sessizliği -2-, *Özgür Gündem*, 22 Eylül 1992.

Ülgen, V. (2009). *Umudun Adımları; Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçilerinin Örgütlü Tarihi*, İstanbul: El.

Üretimde Yurtsever Emekçiler (1996). Nasıl Bir Sendika. *Üretimde Yurtsever Emekçiler*, Yıl: 1, Sayı: 4.

Yıldırım, İ. S. (2007). *Türkiye'de Sendikalılaşma Sürecinde Öğretmen Sendikaları ve Siyasetle İlişkisi: Adapazarı Örneği,* yayınlanmamış yüksek lisan tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, S. (2011). Êlîh'in Kanlı Dönemi ve Hizbullah, Petrol-İş Sendikası Genel Örgütlenme ve Eğitim Sekreteri Nimetullah Sözen ile röportaj, *Günlük,* 28, Şubat 2011.

Zagros, H. (1996). Ulusal ve Toplumsal Mücadelede Sendikaların Yeri ve Görevleri, *Üretimde Yurtsever Emekçiler*, Yıl: 1, Sayı: 4.

Bingöl'de Savaş, İstanbul'da Irkçılık: Kürt Alevi bir Kadının 80'lerden 2000'li Yıllara Gündelik Yaşam Deneyimleri[1]

Savaş Süreci ve Göç

1977'de Bingöl'ün Kiğı ilçesinin bir Alevi köyünde doğdum. Altı kardeşiz. Beşinci sınıfa kadar köyde kaldım. 12 yaşıma kadar köydeydim. Göç kararı alana kadar güzel bir çocukluk geçirdik. Göç kararı aldıktan sonra tabii sıkıntılar başladı. 80'ler çatışmaların ilk dönemiydi. Müthiş derecede iliklerime kadar işlemiş bir korku hatırlıyorum. Büyük bir travmaydı bizim için. Çünkü akşam olduğu zaman annemle babam çok korkuyordu. Özellikle köpek havladığı zaman. Sürekli "Şimdi geldiler", "Şimdi gelecekler" diyorlardı. Sen şey düşünüyorsun "Kim geliyor?", Sürekli soruyorsun "Kim gelecek?" diye. Annemle babam aralarında gizli gizli konuşuyorlardı. "Anarşistler gelecek" diyorlardı. "Kimin evine bilmem kim gelmiş, bize gelirlerse ne yapacağız?" Gece olduğu zaman bütün kapıları sıkı sıkı kapatıyorduk. Eskiden kapılar o kadar sıkı kapanmazdı. Ekstradan kapıların arkasına demir kilitler yapıldı. Annemle babamın yüzündeki korku ifadelerini çok net hatırlıyorum. Tedirginliklerini, köpek çok havladığı zaman tedirgin şekilde birbirlerine bakışları... Bir de gerillayla ilk tanışmamızı, ilk defa bizim eve gelişlerini...

Babam hayatında gerillayla o güne kadar hiç karşılaşmamış. Annem hiç karşılaşmamış. Biz çocuk olarak gelen kişilerin kim olduğunu bilmiyoruz. Geç bir vakitti. Kapı yumruklandı. Babam kapıyı açtı; ama annemin, yengemin, babamın rengi kireç gibiydi. İlk kez karşılaşıyorlar, zaten hiçbir

1 Bu röportaj 27 Ocak 2013 tarihinde yayın kurulu üyelerimizden Güllistan Yarkın tarafından gerçekleştirilmiş ve yayına hazırlanmıştır. Röportajdaki isimler değiştirilmiştir.

bilgileri yok. Geldiler, oturdular. Annem yemek pişirdi. Çay pişirdi. Onlar sabaha kadar sohbet ettiler. Ben sobanın arkasına sinmiş, onları dinliyorum. Sonra bir tanesi Kürtçe; "Güzel kız, sen yarın okula gittiğin zaman öğretmenine bize akşam silahlı amcalar geldi diye sakın söyleme tamam mı?" dedi. Ben de sinerek "Tamam." dedim. Ertesi gün evde matem havası vardı. Annem ve babam suskun. Anlam veremiyorlar. Korkuları çok fazla. Askerden korkuları çok fazla. Tabii ertesi gün karakoldan askerler köye geldi. Çocukken çok iyi anlamıyorsun. Ama babamın üzerindeki baskıyı çok iyi hatırlıyorum. Bizim korkularımızı...

Karakoldan ertesi gün asker geliyordu. Onlardan müthiş derecede korkuyorduk. Bize şeker veriyorlardı. Direkt soruyorlardı; "Size dün silahlı amcalar geldi mi?" diyorlardı. Onlardan çok korkuyorduk. Annemle babamın yüz ifadelerini unutmamam. Korkuyu hissediyorsun. Anlam veremiyorsun. Anneler babalar bu konularda çocukların yanında konuşmuyorlar. Ama sadece anarşist lafı. "Anarşist ne?" "Adamı öldürüyor." "Bak öğretmeni öldürmüşler, bizi de öldürecekler" Bunlar konuşuluyor. Bunları duyuyorsun. Tamam işte bizim evimize de gelecekler bizi de öldürecekler... Bir keresinde de bir arkadaşımda kalmıştım. O zaman altmışa yakın gerilla gelmişti evlerine. Kadın gerilla ilk kez görmüştüm. Evin fertlerinin yüz ifadesini asla unutamam. Korkularını, telaşlarını... Hiç kimseye kötü davranmamışlardı. Yiyecek istemişlerdi. Evin annesi yaşlı biri vardı. Onlara şeker ve çay vermişti. Evin gelininin ağlaması, insanların panik yapması... Çok korkmuştum. Babama söyledim. "Sakın kimseye söyleme, sakın okulda söyleme, asker duyarsa başları belaya girer, tutuklanırlar" demişti. Ne olduğunu anlamıyorduk. Ama hassas bir konu olduğunu anlıyorduk. Niye böyle şeyler olduğunu algılamıyorduk. Büyük şehre geldikten çok sonra kendini buluyorsun. Aile de korkuyor. Sivrilmeyesin diye anlatmıyor.

Okulda da öğretmen "Silahlı amcalar geldi mi?" diye soruyordu. Tembihlendiğimiz için söylemiyorduk. Bütün öğrencilere soruyordu. Öğretmenlerle ilgili en çok hatırladığım mesela Türkçe konuştuğumuz zaman dayak atma, cetvelle ele vurma olayı vardı. Onu çok iyi hatırlıyorum. Canımızı çok acıtacak şekilde sıra dayağından geçiyorduk. Öğretmen "Kürtçe konuşmayacaksınız" diyordu. İlkokul 1 miydi, 2 miydi onu çok iyi hatırlamıyorum ama cetvel sırasından geçtiğimizi çok iyi hatırlıyorum. Çok acımasızca vuruyordu öğretmenler. Şimdi düşündüğüm zaman elimizin ne kadar acıdığını daha iyi anlıyorum. Ne kadar rencide olduğunun sonradan daha iyi farkına varıyorsun. Bir de çocuklar arasında ispiyonlama da vardı. Sonuçta çocuk onlar. Bahçede de dayak olayı vardı. Sınıfta da Kürtçe konuştuğumuzu yakaladığı zaman çok kötü cezalandırıyordu öğretmenler. Bir de öğretmenlerimiz çok sık değişiyordu. Bunun sebebini de çok sonradan öğrendik. Sivil polisler geliyormuş öğretmen ola-

rak. Bunların çoğunun yanlarında ailesi yoktu, tek geliyorlardı. Onların davranışları daha kötüydü, daha sertti. Şimdiye kadar en uzun kaldığını hatırladığım bir öğretmen vardı, Kayserili bir öğretmen. O çok ılımlıydı. Onun dışındakiler çok milliyetçiydi. Çok sert davranıyorlardı. Ama onlar çok uzun kalmıyordu. Mesela bir şey var hatırladığım o dönemde. Tunceli'de iki öğretmen öldürülmüştü. Biz bahçede oynarken helikopterle öğretmen bahçeden alınıp götürüldü. Sonradan o öğretmenin sivil polis olduğu söylendi. Ardından gelen bütün öğretmenler sivil polismiş. Sivil polis olduğunu babam söylüyordu. Köylüler konuşuyordu. Belki öyleydi, belki de değildi bilmiyorum. Söylenti de olabilir. Yanlarında ailelerinin olmamaları, tek gelmeleri, ya da ne bileyim gizemli bir şekilde birden ortadan kaybolmaları... Mesela ilçeye gidiyorlardı sonra bir daha dönüş olmuyordu. Ya da hemen başkası geliyordu yerlerine. Belki bunlar da şüphelendiriyordu... Beşinci sınıfa kadar, yani 1987'de göç kararı alana kadar bu hep böyleydi.

Bizim yakınımızda bir okul vardı. Askerler her gelişinde bütün döşekleri oraya götürürlerdi. Orayı biraz kışla gibi yapıyorlardı. Orada birkaç gün kalıyorlardı. Karakol dışında kalıyorlardı yani. Köylüler bütün yiyeceğini onlara vermek zorunda kalıyordu. Ekmekmiş çaymış falan. Onlar istemese de korkularından götürüyorlardı. Askerler babamı alıp götürüyorlardı. Babam saatlerce gelmezdi mesela. Sonradan babamdan duyuyorum. Babamı sürekli gezdiriyorlarmış. "Bize yerlerini göster, sen yerlerini biliyorsun" diyorlarmış. Babamı dağ bayır dolaştırıyorlarmış. Babam bir keresinde vurulma tehlikesi geçirmiş. Az kalsın vuruyorlarmış. Babam geldiğinde perişan bir hâlde gelirdi. Morali bozuk, perişan bir hâlde sürekli Koruculuğa zorlanıyormuş. "Korucu olacaksın, yerlerini sen biliyorsun, mağaralarını sen biliyorsun göstereceksin" diyorlarmış.

Amcamlar Almanya'dan gelmişti. Amcamlar babamın baskı altında olduğunu biliyordu. İlk göç kararını şöyle aldılar: Karakola subay geliyor. Tavla oynamayı seviyormuş. Babam da köyde tavla bilen biri. Babamla tavla oynuyorlar. Babama şey diyor; "Sen çok iyi bir insansın bence buradan göç et. Ben sana şunu söyleyeyim seni ya askere vurdurtacaklar ya da gerillaya vurdurtacaklar". Bunu babam amcamlara anlatıyor. Amcamlar da Almanya'da oldukları için o süreci çok iyi takip ediyorlar. Sonrasında ne olacağını çok iyi biliyorlar. Göç kararını babam değil amcamlar aldı. Babam da kabul etti. Babam aslında çıkmak istemiyordu. Sonuna kadar direnmek istiyordu.

İlk göç kararı alındığı zaman çocuksun, hiç köy dışına çıkmamışsın. Bu sana oyun gibi geliyor. Göç ettiğimiz gün çok kötüydü. Eşyalar toplandı kamyona yüklendi. Annem kapıdan ayrılmak istemedi. Herkes kapıyı öpüyordu. Herkes ağlıyordu. Annem, yengem, amcamlar, hepsi kapıyı,

çeşmeyi öpüyorlardı. Odalar, ev bomboştu. Evin kapılarını kapatamıyorlardı. Bir kapıyı kapatıyorlar, diğerini kapatamıyorlar. Son kez bakıyorlar. İşte mesela şeyi çok iyi hatırlıyorum; hani bizde (Alevilerde) ziyaretler olur ya taşlar, ağaçlar öpülür. Herkes evin bir yerini öpüyordu...

90'larda İstanbul ve Irkçılık

Köyden çıktıktan sonra ilçeye Kiğı'ya gittik. Kiğı'da bir gece kaldık. Bir gece orada dinlendik. Amcamlar yardım için geldiler. Sonra İstanbul'a geldik. İstanbul'a geldiğimiz zaman apartmana geldik. Apartmanda sadece biz vardık. Yeni bir apartmandı. Sürekli bir uğultu vardı kulaklarımda. "Bu ses nerden geliyor hani hani?" diyordum. Köyde sessiz bir ortamdasın ya ondan oldu. Burada araç gürültülerini zamanla duymuyorsun, alışıyorsun. Sonrasında dil sorunumuz vardı. Bizim taşındığımız mahalledeki ailelerin çoğunluğu Karadenizliydi. Onlar çok düzgün Türkçe konuşuyordu. Bizim Türkçemiz çok bozuktu. Çok az Türkçe biliyorduk ve aramızda Kürtçe konuşuyorduk. Bizim yaşıtımız çocuklar dışlıyordu bizi. İşte "Pis kuyruklu Kürt", "Pis Kürt" bize böyle söylüyorlardı. Sen kendini çok kötü hissediyorsun. Ezik hissediyorsun. Onların oyununa katılmak istiyorsun. Diyelim bir sorun oldu tartıştın, kavga ettin, ondan sonra işte hemen onu kullanıyor çocuklar:"Kuyruklu Kürt", "Pis Kürt". Çünkü aileleri o şekilde söylüyor. Aslında çocuklar, onlar da bilmiyor ne olduğunu. Kendini çok kötü hissediyorsun. Orada şeye tanık oluyorsun. Çocuk aslında ailenin yansıması. Bizimkiler hep kaygılı bir aile. Annemle babamın akşamları sürekli ağladığını hatırlıyorum. Oturup ikisi birlikte ağlıyorlardı. Köyü özlüyorlardı; evlerini özlüyorlardı. "Ne olacak? Biz burada durmayalım dönelim gidelim". Hep böyle diyorlardı.

Okula gitmek istemiyordum. Okula gittiğim zaman okuldaki öğrenci sayısı fazla geldi. Şeyi hatırlıyorum mesela, amcamla ilk okula gittiğimizde duvarın kenarında sinip kalmışım mesela. Cesaret edip adım atamadım. Kaybolacağım diye ya da bir şey olacak diye. O günü hiç unutmuyorum. Müthiş derecede çekingenlik vardı. Her şeyden çekiniyordum. Her şeyden korkuyordum. Utanıyordum. Kendini doğru biçimde ifade edemiyorsun. Konuşulanı da anlamıyorsun zaten. Orta 1'e kayıt oldum. Benim ilkokul temelim hiç yok. Düşünsene doğru düzgün okumayı yazmayı öğrenmeden sana diploma veriliyor. Olağanüstü Hâl'di o zaman. O dönemde niye temelimiz yoktu? Çünkü gelen öğretmenler çok az kalıyorlardı. Mesela eğitim döneminin yarısında öğretmen gidiyordu. Türkçe eğitim verdiği için zaten sen öğretmenin dediğini anlamadığın için dersten bir şey anlamıyorsun zaten. O sorun da var. Buraya geldiğimiz zaman bir kere senin alt yapın hiç yok. Türkçeyi zar zor konuşuyorsun. Bir de burada öğretmenin dediğini hiçbir şekilde anlamıyordum ben. Öğretmen kaldırdığı zaman zaten işte mesela kalk tahtada şunu anlat dediği zaman ben tamamen bitiyordum. Kendini

ifade edemiyorsun ki. Dersi anlamıyorsun neyi anlatacaksın? Kelimenin ne anlama geldiğini anlamıyorsun.

Okul müdürü vardı. Okul müdürü bir gün bana şey dedi. "Sen Kürt müsün?" dedi. Ben de böyle kafamı salladım. "Senin kuyruğun var mı?" dedi. Düşünsene bir okul müdürü sana bunu söylüyor. İşte "Senin kuyruğun var mı? Bütün Kürtlerin kuyruğu var sen de kuyruklulardan mısın?" Ortaokulda oluyor bu. Hiçbir şey diyemedim. Hiçbir şey düşünemedim. Bunun ne anlama geldiğini de bilmiyorsun zaten. Ama sadece şey var, müthiş çok farklı bir duygu. Utanç mı? Aşağılanma duygusu mu? Çok farklı. Onu hissetmek çok farklı. Yani bunu benim ifade etmem o kadar zor ki. Hissettiğim çok şiddetli. Seni çok etkiliyor çok yaralıyor. Ama hani ifade et ne hissediyorsun dediğin zaman anlatamıyorsun. Bir okul müdürü sana sen Kürt müsün, senin kuyruğun da var mı diyor. Ne kadar acı bir şey. Bir eğitimci yani bunu söyleyen.

Bir de Bulgaristan göçmenleri vardı. Bizim geldiğimiz yıl Bulgaristan'dan göçler başlamıştı o zaman. Çok fazla göçmen gelmişti. Kız kardeşimle ben bahçeye girdik. Onlar da oynuyor. "Aa!" dedi Bulgar göçmeni kız, onlar da işte Türkçe'yi çok az biliyor. "Kuyruklu Kürtler geldi. Pis Kürtler geldi" deyip, bahçede bizi dövmeye çalıştı. Bizi kovdular. Düşünsene onlar bile böyle davranıyordu. Tabii onlar kendini burada Türk olarak kanıtlamaya çalıştıkları için. Onlar da seni dışlıyor mesela.

Kürt olduğumuzu komşulardan ve aksanımızdan dolayı anlıyorlar. Çünkü çok yeterli bir Türkçen yok. Konuşurken kendini Türkçe doğru ifade edemiyorsun. Çünkü Kürtçe biliyorsun. Şey de var; o ona söylüyor o ona söylüyor. Bak bu Kürt, bak bu Kürt. Bunlar Kürtler. Buna benzer şeyler konuşuluyor. Mesela Çarşambalı bir arkadaşım vardı. Ben onu çok seviyordum. O da beni çok seviyordu. Çok iyi anlaşıyorduk. Bir gün geldi şey dedi: "Ben artık senle oynamayacağım çünkü annem yasakladı" dedi. "Niye?" dedim. "Çünkü siz hem Kürtsünüz hem de Aleviymişsiniz" dedi. Ben ona da bir anlam veremedim. Acaba ne var ki diyorum kendimce. Kürt ve Alevi olduğum zaman niye benle oynamıyor ki? O zaman da çok üzülmüştüm. En iyi anlaştığım arkadaşım, düşünsene. Ailesi yasaklamış diye benle oynamıyor. Ondan sonra kopmadık gene oynuyorduk. Ama şey yapıyordu. Annesi duymasın diye ablası okula geldiği zaman benim yanımdaysa uzaklaşıyordu.

Ortaokulda bir grubum yoktu. Okula gidiyorsun eve geliyorsun. Sosyal hiçbir faaliyet yok. Zaten senin oyuna almadıkları zaman ya da hani diyelim ki kavga ediyorsun tartışıyorsun. Söylüyorlar işte: "Kıro", "Pis Kürt", işte "Allahın kırosu, amelesi" ve sen savunmasız kalıyorsun. Zaten söyleyecek bir şey bulamıyorsun ki. Kendini savunamıyorsun. Bu yaşımla o

yaşım aynı değil. Bu yaşta hiç kimse bana öyle bir şey telaffuz edemez. Ettiği zaman da cevabını alıyor zaten. Ama o dönemde savunacak kelime bulamıyorsun.

O insanlara karşı nefretten ziyade bir dönem onlar gibi olmak istedim. Çünkü büyük bir çoğunluk seni dışlıyor ya, hani köydeki gibi. Öğretmen sıra dayağından geçiriyor seni. O bir öğretmen. O seni sıra dayağından geçiriyorsa muhakkak doğrudur. O doğru yapıyordur; sen yanlış yapıyorsun gibi algılıyorsun. İstanbul'da yaşadığın ortamda da onu hissediyorsun. Büyük bir çoğunluk seni Kürt olduğun için dışladığı zaman senin Kürt olman gerçekten kötü bir şey. Senin Kürtçe konuşman kötü bir şey. Bu kez onlar gibi olmak istiyorsun, özeniyorsun onlar gibi olmaya çalışıyorsun. Daha düzgün Türkçe konuşmaya çalışıyorsun. Görsel olarak daha onlar gibi olmak istiyorsun. Onlar gibi giyinmek istiyorsun. Hani onu örtmek, o yönünü kapatmak istiyorsun. Hani düşmanını sevmek gibi. Aslında o kişiden nefret edeceğine tam tersine seviyorsun. Öyle bir psikoloji oluşuyor sende. Kendini o şekilde kabul ettirmeye çalışıyorsun. Onlardan seni kabul etmesini beklemiyorsun aslında, sen kendini zorla kabul ettirmek istiyorsun. Seni olduğun gibi kabul etmeleri değil de, onların istediği gibi kabul ettirmeye çalışıyorsun. Onlar gibi görünerek, onlar gibi giyinerek ya da onlar gibi davranarak. Bir de şey de var. Tam ergenlik dönemimdeyim. Yani ne kadar önemli bir dönem. Daha iyi giyinerek, daha modern giyinerek, kendini zaten onlara kabul ettirmeye çalışıyorsun. Mesela ben annemin köydeki kıyafetlerle okula gelmesini istemiyordum. Arkadaşlarımın onu görmesini istemiyordum ve hep hayalim annemin böyle daha modern olmasıydı. Mesela şeyi çok isterdim. Arkadaşlarımın anneleri gün yaparlardı. Benim annemin de onların ailesinin içinde olmasını çok isterdim. Müthiş bir özlemdi. Keşke benim annem de öyle olsa. İşte annenin giyimini beğenmiyorsun, annenin davranışlarını beğenmiyorsun.

Annemin dışarıda Kürtçe konuşmasını hiç istemiyordum. Komşularla konuşurken babam gelmişse Kürtçe bir şey söylediği zaman çok kızardım. Aslında onlar da korktukları için çok dikkat ediyorlardı. Çok fazla dışarıda konuşmuyorlardı. Dışarıdaki tepkilerden dolayı onlar da buna dikkat ediyorlardı. Ama birlikte bir yere gittiğimiz zaman yolda kendi aralarında konuştukları zaman ben çok rahatsız oluyordum. Utanıyordum. Yine dediğim gibi, o tepkilerden aşağılık kompleksine kapılıyorsun, aslında bunun adı belki o. Keşke Kürt olarak dünyaya gelmeseydim demeye başlıyorsun. Keşke ben Kürt olmasaydım; keşke ben Alevi olmasaydım diyorsun.

Lisede, o üç dört yıl içerisinde okula biraz daha alışıyorsun. Lise ve ortaokulu aynı okulda okudum. O da belki okula da alışma süreci anlamında biraz avantajdı. Çok fazla okul değiştirmiş olsaydım daha zorlanırdım. Li-

sede hem okula alıştım, hem okul ortamına alıştım. Ama ortaokul kâbus gibiydi. Okulu bırakmayı düşündüm ama annemler bıraktırmıyordu. Ama mesela kız kardeşim okulu bıraktı. Ortaokul zaten alışma dönemi oldu o üç yıl. Dile alışma, arkadaşlara alışma. Ben öyle diyorum. Derslerle hiç bir ilgim yoktu. Karnem çok kötüydü.

Lisede biraz daha iyiydi. Okula alışmış oluyorsun, çevreye alışmış oluyorsun. Lisede de şey oluyor zaten. Farklı bir özenti. Türk kızları gibi olmak istiyorsun. Türk kızları gibi davranmak istiyorsun. Daha düzgün Türkçe konuşmaya çalışıyorsun. Türkçen biraz daha düzelmiş oluyor, daha düzeltmeye çalışıyorsun. O dönemde o bastırılan duygulardan dolayı ayrı bir havan oluyor. Özentiyle geçiyor. Daha süsleneyim işte güzel görüneyim. Daha farklı görünmeye başlıyorsun... Lise döneminde kendilerine Alevi diyen insanlar vardı. Onlarla ilişkilerimiz daha iyiydi, daha sıcaktı. Böyle arkadaşlar olmaya başladı. Lisede Karadenizlilerle çok şey oluyordu. Mesela onlar pis Kürt, kuyruklu Kürt böyle şeyler söylüyorlardı. Laf atarlardı.

Bunun dışında Alevilikle de ilgili çok şey yaşadım. Tabii hepsi aklıma bir anda gelmiyor. Mesela lise döneminde bir erkek arkadaşım vardı. Sünni ve Türk biriydi. Erzurumluydu. Çok muhafazakâr bir ailenin çocuğuydu. Babası bana bir hediye vermişti. Hediye paketini onun yanında açamadım. Eve geldiğimde paketi açtığımda içinden küçük bir Kuran ve abdest kitapçığı çıktı. Bunu bulduğumda çok şaşırmıştım. Arkadaşıma sorduğumda "Siz Aleviler abdest almayı bilmiyorsunuz, bunu öğrenmen gerekiyor. Ondan dolayı babam sana bu hediyeyi verdi" demişti. Buna da çok şaşırmıştım. Bir de mesela gene lise dönemimde komşularımız vardı Sivaslı. Hatta o aile çarşaflıydı. Verdiğimiz aşureleri ve kurban döneminde verdiğimiz etleri çöpe atıyorlarmış. Bunu en yakın arkadaşımdan duydum. Onlarla çok samimiydi. Bizle de samimiydi. Sonradan benimle bunu paylaşmıştı. Bizim hakkımızda, işte gusül abdesti diye bir şey var. Diyorlarmış ki "Onlar kesinlikle gusül abdesti almıyorlar", "Onların bastığı yerde ot yeşermez", sonra "Pişirdikleri yenilmez", "Kestikleri yenilmez" gibi bizle ilgili bir sürü söylemleri varmış. Bana söyleyen arkadaş da Alevi değildi ama bizle çok samimiydi. Sonradan artık vicdanen rahatsız mı oldu bilmiyorum, benimle paylaştı bunları. Bir de mesela Samsunlu Çarşambalı arkadaşım şey sormuştu bana. Ben mum söndü olayını hiç bilmiyordum duymamıştım. "Siz mum söndü olayını yapıyor musunuz?" demişti. "Mum söndü ne?" demiştim. "Ya işte siz Aleviler bir odaya toplanıyormuşsunuz. Sonra ışıkları söndürüyormuşsunuz. O anda işte kim kime denk gelirse..." Yani bir anlamda aile içi ensesti kastediyor. Sonra kimle olduğunu şu şekilde anlıyormuşsun; o karanlıkta herkes birbirinden bir parça bez kopartıyormuş. Ertesi gün bezin kime ait olduğu yani kiminle yattığın belli oluyormuş. Bunu duyduktan sonra kriz gibi bir şey

geçirdim. "Kesinlikle böyle bir şey olmayacak. Böyle bir şey yok, yaşanmıyor. Kesinlikle yok. Bırak Aleviliği hiçbir inanca sığmaz" gibi şeyler söylemiştim. O da bana şey demişti "Ama benim arkadaşım bunu yapıyormuş. O da Alevi" demişti. Sonra zaten onunla arkadaşlığımız bitmişti.

Lisede daha rahat Kürt olduğumu söylemeye başladım. O da şöyle oldu. Bizim mahallemizde karşı binada Tuncelili bir aile vardı. Onların beş kızı vardı. Onlarla tanıştık ve sonradan öğrendik ki onların ablası gerilladaydı. Bunların evine sürekli polis baskın yapıyordu. Evin bütün fertleri gözaltına alınıyordu. Onların Sakine diye bir kızları vardı. Onunla çok iyi arkadaş olduk mahallede. Bizim kömürlüklerimiz vardı. Siyasi dergileri getirip orada saklıyorlardı o dönemde. Hatta anneme bile söylemiyordum. Onunla tanışmamın olumlu tarafları şöyle oldu. Kürtlüğün kötü bir şey olmadığını öğrenmeye başladım. Onun bununla ilgili sürekli söylemleri olurdu bahçede oturduğumuz zaman. O da benimle yaşıttı. O çok donanımlıydı. Ailesinden dolayı. Babasının siyasi bir geçmişi vardı. İçerde yatmış çıkmıştı. PKK'de bölge sorumluluğu olmuş; ablaları da aynı şekilde. Tabi ondan öğrendiklerim de beni biraz güçlendirdi o konuda. "Sen Kürt müsün?" dendiğinde. "Evet. Ben Kürdüm" diyebiliyordum. Yani bunu demeye başladım. Tamam, çekiniyordum ama orta okulla kıyasladığın zaman orada kendimi daha iyi ifade etmeye başlıyordum. Evet ben Kürdüm diyebiliyordum. Sakine'den dolayı. Sakine'yle de tehlikeli bir süreç başladı. O artık beni tamamen o çalışmanın içine sürüklemeye çalışıyordu. Bir gün geldi bilmem ne çalışması yapılacak dedi mesela. Ailemin hiç haberi yoktu. Oraya gideceğiz, gösteri olacak demeye başladı. Bizimkilerden çok korktuğum ve çekindiğim için okuldan kaçıp gidersem annemler duyarsa hani benim için çok kötü olur diye gitmemiştim. Onlar gitmişlerdi. Gözaltına alınmışlardı. Şimdi düşündüğüm zaman iyi ki gitmemişim diyorum. Bana da aynısı olurdu. Sakine'yle çok uzun sürmedi arkadaşlığımız ama o kısa dönem içinde Sakine'nin bana o anlamda katkısı da çok fazla oldu. Kürtlüğün kötü bir şey olmadığını anlamaya başladım.

Lisedeyken üniversite sana o kadar şey geliyor ki. Mümkün değil diyorsun. Bir kere çok güvensizsin o konuda. Bunun için hazırlanman için ortam gerekli. Maddi anlamda ailenin gücü olması gerekiyor. Senin dershaneye gidebilmen için teşvik olması gerekiyor. Aileden de hiçbir teşvik olmadı. Zaten sen kafadan siliyorsun üniversiteyi. Aman tamam işte liseyi bitirdim zar zor. Diplomam var. En kötüsü, hedefsiz yaşıyorsun. Hedef koymayı bilmiyorsun. Oluruna bırakıyorsun.

2000'lerde Çalışma Hayatı ve Irkçılık

Liseden sonra görücü usulüyle evlendim. İlk iş deneyimim bir şirkette muhasebe departmanında başladı. Yaklaşık üç yıla yakın çalıştım. Hami-

lelikten sonra doğum iznine ayrıldım. Çocuğuma bakacak kimse olmadığı için de ayrılmak zorunda kaldım. Bu iş yerinde çalışırken Kürtlüğümü de Aleviliğimi de söylüyordum. Ama bu konuda çok sivrilmemeye dikkat ediyordum. Sivrildiğim zaman insanların tepkisi çok farklı olabilir düşüncesi hep vardı.

2010'dan beri bir döviz bürosunda kasiyer olarak çalışıyorum. Burada insanlar benim Alevi olmamla ilgileniyorlar. Kürt oluşumla da ilgileniyorlar. İşyerinde bunu açık açık soruyorlar. Mesela benim patronum iş görüşmesinde direkt sordu. "Size bir soru soracağım ama sakın yanlış anlamayın" dedi. "Sorabilirsiniz" deyince, "Kürt müsünüz?" diye sordu. "Evet" dedim. "Peki bir soru daha soracağım, Alevi misiniz?" dedi. "Evet, sizin için mahsuru var mı?" dedim. Hayır, kesinlikle yok" dedi. Sonra işe almıştı zaten.

İşyerinde başlarda bana abdest alıp almadığımı çok soruyorlardı. Mesela bir Cumartesi günü sabah kahvaltısı yapacaktık. Herkes evden bir şey getirecekti. Ben de kızartma yaptım. Her şey masaya konuldu. Bir tane yatılı Kuran kursunda büyümüş bir müdürümüz vardı. Sofraya oturmadan önce: "Ya A. bir şey soracağım ama sakın yanlış anlama. Sen abdest alıyor musun?" dedi. "Bunu niye soruyorsunuz şimdi bana? Nereden çıktı şimdi?" dedim. "Ama yanlış anlama demiştim" dedi. Ben de yemekle bağlantıyı direkt kurduğum için, hani yemesi için "Evet alıyorum" dedim. Yani daha henüz kahvaltılıklara dokunulmamıştı. Daha yeni oturulmuştu. Kızartmayı da çok seviyormuş zaten. Bu soruyu sormasının kesinlikle onunla ilgili olduğunu anladığım için öyle söyledim. O kahvaltının bozulmasını istemedim. Herkes çok keyifliydi. Cumartesi hep birlikte kahvaltı yapacaktık. Benim keyfim tabii ki o sorudan sonra çok bozuldu. O kendini çok mutlu hissetti. Zaten kızartmaları yedi. Ama ben kendimi kötü hissettim. İnanılmaz kötü hissettim. O anda enteresan bir şey oldu, kendimi unutup da zencileri düşünmeye başladım. Onların dünyada yaşadıkları zorlukları düşündüm. Renklerinden dolayı...

Abdest olayı bana çok soruldu. Mesela "Gusül abdesti alıyor musunuz?", "Abdest alıyor musunuz?" Mum söndü de çok soruldu ama o genelde lise ve ortaokul dönemimde sorulan bir soruydu. Şimdi kimse "mum söndü"yü sormuyor. Şu an genelde "Aleviler abdest alıyor mu? Abdest alıyor musunuz?" diye soruyorlar. Ben de "Alan da var almayan da var. Bu kişisel bir tercih" diyorum. Bunu dedikten sonra arkasından çok fazla bir soru gelmiyor. Mesela şimdi abdest aldığımı düşündükleri için işyerine bir şey getirdiğimde bir şey sormadan getirdiğimi yiyorlar. Ama işyerinde oruç zamanları biraz zor geçiyor. Özellikle ilk oruç zamanı bir kâbustu. İlk üç gün akşama kadar susuz kaldım. Hiç bir şey yiyemedim. İkinci gün de aynı şeyi yaşadım. Üçüncü gün patronum beni çağırdı. Bizim işyeri-

miz parayla ilgili olduğu için kamerayla izleniyoruz sürekli. Patronumuz ofisten izliyor bizi. Orucun ilk üç günü beni izliyor. Üçüncü gün beni çağırdı. "Sen oruçlu musun A.?" dedi. "Oruçlu değilim" dedim. "Üç gündür senin yemeğe indiğini görmüyorum. Masanda su şişesi de görmüyorum" dedi. "Arkadaşlarımın hepsi oruçlu" dedim ben de. "Onların yanında yiyip içmek istemiyorum rahat edemiyorum" dedim. Bizim dışarıda yemek yememiz de yasak zaten. Sadece işyerinde yemek yiyoruz. O da bana "Bunları dışarıdan halledebilirsin" dedi. Ama üç gün bekledi bunu. Üç gün şunu bekledi aslında; üç gün boyunca arkadaşlarımın yanında yiyip içmiş olsaydım bence tepkisi çok daha farklı olurdu. Üç gün boyunca benim onların yanında su içmemem... Yemek için zaten kahvaltıyı evde yapıp geliyordum. Markete gidiyorum deyip bir şey atıştırıyordum. Herhalde onun gözünde bir şey kazandırdı. Kendince bir saygı mı duymaya başladı bilmiyorum. "Dışarıdan halledebilirsin" dedi. Ama benim için o bir ay tam bir kâbustu. Ramazan ayı tam bir kâbus. Hâlâ da öyle. Çok rahatsız oluyorum. Rahat hareket edemiyorum. Sürekli işte şey var. Dışarıyı izleyip "Baksana herkes oruçlu... Ama bak şu çay içiyor.. Şu su içiyor..." gibi söylemleri var. Bunlar beni rahatsız ediyor. İşyerimde benim dışımda herkes oruç tutuyor.

Alevilik dışında PKK olayı da gündeme çok sık geliyor. Bir gün patronumun babası, "Kızım sana bir şey soracağım. Ailenizden PKK'da olan var mı?" dedi. Böyle bunu pat diye soruyorlar. Zınk diye kalıyorsun. "Neden böyle bir soru sordunuz?" dedim. "Ne bileyim kızım" dedi. "Bingöl'de hep PKK var ya" dedi. "Sadece Bingöl'de yok. PKK, Doğu Anadolu'da ve Güneydoğu Anadolu'da her tarafta var" dedim. "Ama benim ailemde merak ediyorsanız yok" dedim. İçi rahat etsin yok yani. Sicilimiz temiz. Tabi onun duymak istediği o. "Ya kızım nerden bulaştılar işte. Türk Kürt kardeştir nerden çıktı bunlar?" Bir sürü şey söyledi filan. Çok şey söylemek istiyorsun. O kadar çok şey söylemek istiyorsun ki. Orada avazın çıktığı kadar bağırmak istiyorsun. Ama yapamıyorsun işte. Lanet olsun diyorsun. Ben doğduğumdan beri sürekli bunları duymaya başladım diyorsun. Sonuçta bu bir gerçek. Coğrafyalar herkesin kaderini belirliyor. Ben bunu kendi patronuma da söyledim. Yani dedim ki "Ben Bingöl'de doğmamış olsaydım Almanya'da doğmuş olsaydım, Amerika'da doğmuş olsaydım benim hayatım çok daha farklı olmuş olacaktı. Ben Bingöl'de doğmanın Kürt olmanın Alevi olmanın bedelini her yerde ödüyorum" dedim. "Nasıl ödüyorsun? Herkes yasa önünde eşit" dedi. "Yanlış anlamayın da en basiti ben Kürt olmamış olsaydım siz bana bu soruyu sormuş olmayacaktınız. Buna benzer sorular sormayacaktınız. Ben bunu hissetmeyecektim" dedim. Niye Egeli birine sen Uludere hakkında ne düşünüyorsun diye sormuyorsun da bana soruyorsun? "Ya haklısın ben seni incitmek istemedim" dedi. "İncinmedim" dedim. "Siz de Kürt veya Alevi olabilirdiniz" dedim. "İşte coğrafyalar insanın kaderini belirliyor. Siz Arap kökenlisiniz Türk-

sünüz" dedim. "Ama yarın öbür gün seninle yer değiştirebiliriz" dedi. "Nasıl yani?" dedim. "Sizin aileleriniz işte 10-20 çocuk dünyaya getiriyor siz çoğunlukta olacaksınız biz azınlıkta olacağız" "Ben kişisel olarak onu da istemem" dedim. "Kimse azınlık olmasın, kimse ezilmesin, siz de o konuma düşmeyin. Öyle bir şey yok, ben şahsen istemem. Çünkü ne kadar kötü bir şey olduğunu biliyorum" dedim. Onlarda öyle bir korku da var. Hızla çoğalıyorlar. Yarın öbür gün biz azınlık olacağız. Onlar çoğunluk olacak. Bir de böyle hesaplamaları var.

Başka bir gün mesela seçim konusunda patronum bana birden bir şey daha sordu. Seçimin olacağı bir gün öncesi genel bir toplantı var. Kasaları kapattık. Akşam mesaisi bitti aşağıda ofiste toplantı var. Sonradan toplantının amacını anladık. "Kime oy veriyorsunuz?" diye sordu. Herkese sordu. Kimi MHP, kimi AKP dedi. Çalışanlar hep MHP ve AKP'ye oy veriyor. Sıra bana geldi ve gülmeye başladı. "Aslında merak ettiğim kişi sensin" dedi. "Oyumu kullanmayacağım" dedim. "Niçin kullanmayacaksın?" dedi. "Oyumu hak edecek hiç kimse bulamıyorum da ondan" dedim. "Ciddi misin?" dedi. "Kullanmazsan vatandaşlık görevini yapmayacaksın" dedi. "Bu da benim tercihim, kullanmama hakkım da var, tercihimi kullanacağım" dedim. Kalkıp orada şey diyemezsin. Ben işte bağımsızlara kullanacağım diyemiyorsun. Söyleyecek çok şey var ama maalesef kendini gizlemek zorunda kalıyorsun. Düşüncelerini söyleyemiyorsun. Sonuçta çalışıyorsun orada. Bu onların bakış açısını değiştirir.

Bir gün farklı bir şey oldu onların yanında Kürtçe konuşuyor oldum. Bir gün genç bir çocuk geldi. Sağır dilsiz gibi. Defter gibi bir şey uzattı. Şey diyor "Kadıköy, Maltepe kayboldu". Biz onu yabancı uyruklu sandık. Aldık baktık. Askeriye cüzdanı. Diğer çocuk da dedi ki "Ya bu sağır dilsiz yolunu kaybetmiş ama asker" dedi. Çocuk hem çok üşümüş hem de titriyor. Çenesi titriyor çocuğun. Çocuğu izledim dedim ki hayır sağır dilsiz olsa askere almazlar dedim. Başka bir şey var dedim bunda. Böyle kalktım bu çocuk Kürt, Türkçe bilmiyor dedim. Onlar da bana böyle direkt baktılar. "Aa öyle mi?" dediler. "Öyle" dedim. Çıktım dışarıya işte. Müşteri de yoktu. "Sen kayıp mı oldun?" dedim. Tekrar "Kadıköy, Maltepe kayboldu" dedi. "Tu Kurmanci?" dedim. Çenesi daha titremeye başladı. "Ez jî Kurmancim" dedim ben de, korkmasın diye. Kürtçe konuşmaya başladı. Konya'nın bir köyünden İstanbul'da askerlik yapmaya gelmiş. Kadıköy'e gidiyor dönerken minibüse biniyor kayboluyor. Kürtçe konuşmaya başladım. "Korkma ben de Kürdüm. Nasıl kayboldun?" dedim. "Minibüsle Kadıköy'e gittim gelirken kayboldum" dedi. Beş gibi filan da bunların dönmeleri gerekiyor. Dönmedikleri zaman cezası var. Ben bunu içeri aldım. Üzerinde incecik bir gömlek vardı. Mont bile yoktu. Çok soğuktu o gün. Sonra iş yerinden telefon açtık askeriyeye. "Kaybolmuş bir asker var gelip alın" dedik. Onlar da işte "bu saatten sonra kimse yok. Gelip alama-

yız" gibi bir şey söylediler. Ondan sonra ilk defa onların yanında Kürtçe konuştum. Hani nerelisin, nerden geldin. Ama onların bana bakışını hiçbir zaman unutamam. İlk kez benim Kürtçe konuştuğumu görüyorlar ya. Şoktalar. Hepsi bana böyle bakıyorlar. Sonra bizim patron da kameradan dinliyor izliyor. Bizim patronlarımız akşama kadar hem kulaklıkla dinliyorlar bizi, hem de izliyorlar. Bizim işimiz böyle. Telefon açtı ne oluyor falan gibi. Sonra telefonu ben aldım. "Ya işte böyle böyle bir durum var. Asker kaybolmuş. İzin verir misiniz? İşyerinin aracıyla götürüp bıraksın" dedim. Bizim bir arkadaşımız için. "Tamam" dedi. Götüren de Trabzonlu bir arkadaşımız. Yolda telefon açtım "Acaba cebinde parası var mı sorsana çocuğa" dedim. Yokmuş. "Benden de 20 milyon cebine koy gelince ben sana veririm" dedim. Çocuk askeriyeye bırakıp döndükten sonra şey dedi. "Bak insan kazanmak böyle olur. Ben bunu Kürtçe konuşuyor diye dışlasaydım ben buna dağ yolunu göstermiş olurdum. Ama onu askeriyeye kadar götürdüm bıraktım" dedi. Yolda kazak almaya çalışmış. Kazağın yoksa sana kazak alayım filan. Onun için büyük bir zaferdi. Kendince ben onu askeriyeye bıraktım onu dağa gitmekten kurtardım diyor. Bakış açısına baksana. Kendini orada düşünsene kahraman ilan etti yani. İnsanlar böyle olmalı diyor. "Ben kötü davransaydım ona Kürtçe konuşuyor diye ona dağ yolunu gösterirdim" dedi. "Aferin sana" dedim.

Bu olaylardan sonra benim işyerime muhasebe bölümüne Afyon'lu bir kız aldılar. Böyle nasıl diyeyim sana, böyle hırslı bir kız, rahatsız bir tip diyeyim sana. Geldiğinden beri de bir şey var kızın bana böyle bir takıntısı var. Ne olduğunu bilmiyorum. Bana yakın davranmaya çalışıyor ama şeyi çok hissediyorsun, o kadar çok samimiyetsiz ki davranışları. Aaa canım diyerek gelip öpüyor, ama şey diyorsun; canım derken seni böyle boğası geliyor. Samimiyetsiz bir tip. Bir gün işyerinin açılmasını bekliyoruz. Deniz, İzmir›li bir kız, o da var. Üçümüz böyle masada oturuyoruz. Ondan sonra bir şey oldu. Konuştuğumuz konunun ne olduğunu da unuttum. Deniz de dedi ki "İşte Türkiye'de Arabı da var, Alevisi de var," bilmem neyi de var. Neden konu açıldı sabahın köründe hatırlamıyorum. "Bak bizim işyerimizde A. Kürt" dedi. Sonra Afyonlu kız bana "ya A. bence sen Kürt Alevi olamazsın" dedi. "Niye Esra? Ben şimdiye kadar kendimi öyle sanıyordum. Bu düşüncemi çürütmek için bir şey söyle" dedim hani böyle gülerek. Ya dedi "Kürtler Aleviler leş gibi kokuyor da sen tertemiz bir kızsın pırıl pırıl bir kızsın" dedi. Ben böyle kaldım. Bazen öyle şeyler oluyor ki böyle kalıyorsun. Ben böyle durdum. Şimdi dedim ben buna ne söyleyeyim. Dedim ki "Esra sabah sabah senin lafların kokuyor farkında mısın?" Hiç sesini çıkarmadı. Zaten bu konuşmanın ardından patron geldi. İşyerini açtı. Benim sinirim acayip derecede bozuldu. Deniz böyle şoka girdi. O şey düşündü. Herhalde A. kalkıp saldıracak buna. Ondan sonra o hemen zaten ofise gitti. Ona acayip derecede moralim bozuldu ama. O konuyu da ne Deniz'le o gün açtık ne de konuştuk. Zaten bizi

sürekli dinledikleri için. Bir de çok net dinliyorlar. Çünkü ben tesadüfen bir gün ofise gittim. Patron çağırmıştı. İçeri bir girdim baktım patron diğer şubeyi dinliyor. Böyle kızlar kendi aralarında bir şey anlatıyor. Sesin bu kadar net olmasına çok şaşırdım. Çok net, ama böyle fısır fısır konuşurken bile net. Oradan dinliyorlar. O yüzden bazen her şeyi konuşamıyorsun. Sonra bu kızın böyle patavatsızlıkları çoktu. Bir gün de bizim patronla böyle işte gırgır şamata yapıyor espri yapıyor falan. Konu Esra'ya geldi. Deniz de "Ya geçen patavatsızlık yaptı A.'ya" dedi. Ben bunu hiç paylaşmamıştım patronumla zaten gerek de duymam. Patron "Ne oldu?" dedi. "Ya biz işte oturuyorduk da A.'ya kalkıp böyle dedi" dedi. Bizim patron kalkıp böyle bir kahkaha attı. Hahahaha diye. Ama nasıl gülüyor. "İnanmıyorum ya şaka gibi. Eee sen ne yaptın A." dedi. Ben de "hiç bir şey demedim Murat bey. Siz olsanız ne yaparsınız? Sabahın köründe biri sizin gözlerinizin içine bakarak size hakaret ediyor" Patron sonra böyle biraz espriye falan vurdu. "Öyle bir yapısı var zaten. Ben seni tebrik ederim, sen çok olgun davranmışsın. Kavga etmemişsin" falan dedi. "Ama her zaman olgun olmayabilirim söyleyeyim. Bunun devamı gelirse söz veremem size" dedim. "Bu kişi kendisini üniversite mezunu olduğunu söylüyor. Her gün hava atıyor burada ben üniversite mezunuyum diyerek. İnsan olmak diplomayla ölçülü değil. Ben lise mezunuyum. Hani olgun olduğumdan bahsediyorsunuz o zaman burada kim insan? Kim olgun?" dedim. "Ama ben o sözü vermiyorum size" dedim. "Bir daha tekrarlarsa kusura bakmayın, hani hoş olmayan şeyler olacak burada" dedim. Alttan alta şeyi hissediyorsun. Biliyor musun hoşuna gidiyor. Anladın mı? Bir de böyle psikolojileri var. Bunu çok hissediyorsun. Mesela ilk duyduğunda kahkaha attı inanmıyorum şaka gibi dedi. Mesela ben bunları söylemesini değil de "yaa nasıl böyle bir şey söyleyebilir" demesini filan beklerdim. "İstersen onunla konuşabilirim, onu uyarabilirim" gibi şeyler demesi bile beni çok rahatlatırdı. Ben Esra'ya aynısını yapmış olsaydım, kim bilir neler olacaktı. Şeyi hissediyorsun içten içe; onun seni bu şekilde ezmesi patronun hoşuna gidiyor. Dolaylı yoldan işte hani biz böyle düşünüyoruz şöyle düşünüyoruz falan diyorlar ama ezildiğin zaman hoşlarına gittiğini de çok bariz hissediyorsun yani.

Özgürlüğe Sevdalı Köy: Mijîn

Zülküf Kışanak*

Mijîn (Akduman) köyü, Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı 372 haneli, 2 binin üzerinde nüfusuyla oldukça kalabalık bir köymüş boşaltılmadan önce. Mijîn, adını özellikle sonbahar aylarında köyü çevreleyen yüksek dağların zirvesinde oluşan sisten almaktadır. Kürtçede Mij "sis", în ise "li" anlamındadır. Mijîn'in adı, bölgenin binlerce köy ve kasabasında olduğu gibi değiştiriliyor. Köyün adı Türkçeleştirilirken aynı anlama gelen "Akduman" ismi veriliyor. Köy, vadinin sağ tarafında, birbirine yakın mesafede yer alan Cîdo ve Şêxo adlı iki büyük mahalle ile vadi boyunca yayılan evlerden meydana gelmektedir. Bir zamanlar bölgenin en kalabalık ve en zengin köyü olan Mijîn 24 Nisan 1994 tarihinden itibaren bir hafta içinde askerler tarafından boşaltılıyor. Şimdi tamamen boş olan bu köye, araba ile Uludere'nin Hilal kasabası üzerinden gidiliyor. Köyün sınırları aynı tarihlerde boşaltılan eski Hilal'den başlayıp Kêla Mêmê Şivan (Kel Mehmet) dağının batı yamaçlarına kadar uzanıyor. Mijîn köyü oldukça verimli ve geniş bir vadinin içinde yer alıyor. Köyün doğusunda, vadinin daraldığı bir yerde devasa bir kayanın içinden debisi yüksek Ava Mijînê adlı bir su kaynağı bulunuyor. Vadide her türlü tarım yapılıyor, meyve ağacı yetiştiriliyor. Vadinin yüksek yamaçlarını ise boydan boya verimli bağlar kaplıyor. Köyün kuzeyinde Sergê Mijînê adlı yüksek bir dağın sırtında yer alan ve on binlerce küçükbaş hayvanın beslenebildiği Kaniya Nexsê, Lata Bêderê gibi olabildiğince geniş yayla yerleri bulunuyor. Güney tarafta ise Çiyayê Mijînê adlı sarp dağlar, doğusunda Derê Gelî, Zeviyê Benan ve ötesindeki bölgenin en yüksek dağı Kêla Memê Şivan dağı, batısında da eski Hilal kasabası yer alıyor.

Cîdo ve Şêxo mahallesi

Mijîn köyü, farklı yerlerden gelen aile boyları ile Goyî klanına bağlı yerleşik köylülerden oluşan bir köydür. Kimi anlatımlara göre Cîdo (Cîdan)

* Araştırmacı-Yazar

mahallesinde bir zamanlar Asuriler de yaşamaktaydı. Asurilerin ne zaman ve nasıl köyden çıktıkları tam olarak bilinmemektedir. Asurilerin 18. yüzyılın ortalarında Botan Beyi Mir Bedirxan döneminde Kürtlerle yaşadıkları çatışmalar sonucunda bölgeden ayrıldıkları sanılmaktadır. Köylülerin anlatımlarına göre Asuriler, bilinmeyen bir dönemde kendileri için daha güvenli bir yer olan Hakkari'nin Geliyê Tiyar bölgesine gitmişler. Bu rivayetin dışında Asurilerin bölgeden ayrılışıyla ilgili hiçbir anlatıma rastlanmamaktadır. Bugün hâlâ ayakta olan köy ilkokulunun bulunduğu yerde bir kilise kalıntısının olduğu söylenmektedir. Şêxo mahallesinin ilk yerleşimcilerinin ise bölgenin en büyük klanlar konfederasyonu olan Goyiler olduğu dile getirilmektedir. Goyiler dışında 17. yüzyılda, Van'ın Hoşap bölgesinden kalabalık bir aile Mijîn'e gelip yerleşmiş. Yine bilinmeyen bir tarihte, köylülerin tahminine göre ise yaklaşık 4 yüzyıl önce Güney Kürdistan'ın Zaxo bölgesinde yaşayan ve Babilî olarak bilinen bir klan da Mijîn'in Şêxo mahallesine gelip yerleşmiştir.

Go, Guti, Gata, Gomata, Gawestiya ve Goyi

Mijîn köyünün de içinde bulunduğu bölgede klanlar konfederasyonu olan Goyiler yaşamaktadır. Kürt klanları arasında önemli bir yere sahip olan Goyiler, Botan'ın merkezi olarak kabul edilen bölgenin en eski sakinleri olarak biliniyor. Bir anlatıma göre Goyiler, tarihin bilinmeyen bir döneminde Zagros dağlarından bu bölgeye gelip yerleşmiş. Başka bir anlatıma göre ise Kürtlerin en geniş klanlar konfederasyonlarından biri olan Goyiler, Kürdistan'ın kalbi olan Botan'ın ilk yerleşimcileri olarak bilinen Gutilerden kalmadır. Guti, Gata, Gomata ve Goyi sözcüklerinin kök sözcüğü Kürtçede "dedi" anlamını yüklenen antik "Go" veya "Got" sözcüğüdür. Gomata ise ülkelerini işgal eden Perslere karşı ayaklanan son Medli rahip önderin adıdır. İşgalci Persler Farsların, Medler ise Kürtlerin atası olarak biliniyor. Perslerin Med işgali, Kürt tarihinin en büyük felaketi, Kürtlerin en büyük kopuş ve dağılma sürecinin, bir daha toparlanamamanın başlangıcı, binlerce yıl devam eden kıyımın baş nedeni olarak kabul ediliyor.

Bir rivayete göre Goyi ismi, tarihin bilinmeyen bir döneminde, görülmemiş bir felaket nedeniyle büyük bir kopuş ve dağılma sürecine giren Kürt klanlarının yeniden karşılaşmaları durumunda, "Şeva reş, şûva reş, miya qer, berx li ber" gibi birbirlerini tanıyabilmek için kullandıkları ortak şifre olarak bilinen ve "öküz yoruldu" anlamına gelen "Gawestiya" sözcüğünden türemiştir. Gawestiya kelimesinin kökü "Ga"dır. Ga ise bilinen ilk kutsal kitap Zend Avesta'nın bölümlerini ifade eden "Gatha"dan türemiştir. Ga sözcüğü, Kürtçede, "öküz" anlamına da gelmektedir. Kutsal Zend Avesta'nın orjinal Gathaları ise öküz derisine yazılmıştır. Goyi sözcüğünün de bu karmaşık süreçten günümüze ulaştığı sanılmaktadır.

Zengin ve Huzurlu Köy

Askerler tarafından zorla boşaltılan dünya güzeli Mijîn köyüne, tam yirmi yıl sonra 19 Nisan 2014 tarihinde gittim. Korucu olmamak için 1987 yılında, köyden ayrılan ilk 12 kişiden biri olan Melek Tok ile Silopi'de büyüyen oğlu Nizam ve son kez 24 Nisan 1994 tarihinde gizliden köyü terk eden Şevket Kaplan adlı köylü bana eşlik etti. Köy, oldukça derin ve geniş bir vadinin kuzey yamacında kurulmuş. Vadi tabanını her geçen gün biraz daha derinleştirerek, etraftaki sert kayalıkları biraz daha aşındırarak sütbeyaz akıyor asi Mijîn suyu. Gözesi, köyün sonundan itibaren doğuya doğru uzanan derin bir kanyonun kuzey yamacındaki devasa kayalıkta olan Mijîn suyu, muhteşem bir şelale olarak vadi tabanına doğru büyük bir gürültü yayarak dökülüyor. Gözeden çıkan suyu köye ait yüzlerce bahçenin tahrip edilmesiyle 2010 yılında yapılan yolun kenarına döşenen borularla Şırnak il merkezine taşınıyor olsa da Mijîn çayı ihtişamından hiçbir şey kaybetmemiş.

Köyün toprakları, batısındaki Parxa Mijînê denilen dar boğazdan başlıyor ve doğusundaki Kêla Memê Şivan dağının doğu yamaçlarına kadar devam ediyor. Bölgenin zirvesi olarak kabul edilen Kêla Memê Şivan dağı, haritalarda Kel Mehmet Dağı olarak geçiyor. Parxa Mijînê denilen boğaz, köyün tabanında yer aldığı vadiyi oluşturan ve doğu-batı yönünde paralel uzanan yüksek dağların birbirine değecek kadar yaklaştığı, suyun çağlayarak aktığı daracık bir geçittir. Mijîn suyunun binlerce yıl, belki de daha uzun bir zaman içinde milim milim aşındırarak oluşturduğu bu boğaz, asi Botan bölgesinin en dar ve en geçilmez boğazlarından biri olarak kabul ediliyor. Bu doğa harikası boğazın bulunduğu dik kayalık yer hariç, su yatağının her iki tarafı bağ ve bahçelerle doludur. Bahçelerin arasında yer alan verimli düzlükler ise sebze ve kuru tarım arazileri olarak kullanılmış.

"Suyu Bile Boğazlanmış"

Büyüdüğü köyü Mijîn'i yirmi yıl önce terk eden Şevket Kaplan, köyünün son hâlini şöyle anlatıyor:

> Köyümüz o zaman daha bakımlıydı. Arazi zengini bir yerdi. Ne eksen yetişirdi. Ne beslesen aç bırakmazdı. Hangi mahlûkun yolu buraya düşse Mijîn onu aç açıkta bırakmazdı. Bu cennet parçasını terk etmek zorunda kaldığımızda, atalarımızın doğup büyüdüğü bu güzelim evleri bırakıp gittiğimizde geride dünya güzeli bir köy kalmıştı. Bizim çaresizce, gözyaşı içinde arkada bıraktığımız Mijîn, şimdi gördüğün bu harabe, bu virane Mijîn değildi. Evler, bahçeler yakılmış, tarlalar yok edilmiş, yüzyıllık ağaçlar talan edilmiş, sanki yaşam hepten boğazlanmış, doğa tarumar edilmiş adeta. O cıvıl cıvıl, o kalabalık köy gitmiş, yıkık evler ve yok edilmiş bağ

ve bahçe kalıntıları geride kalmış. Suyu bile azalmış. Aslında dört mevsim gürül gürül akan o güzelim suyu bile boğazlanmış. Boşaltmak zorunda kaldığımız zaman köyümüzde 372 aile yaşamaktaydı. Bu vadide 2 binin üzerinde nüfus vardı. Mesela hiç unutmam en son seçimde, sanırım 1991 yılında yapılan seçimdi, köyde 900 oy kullanılmıştı. Yine köyümüzün 2 ilkokulu ve bir anaokulu vardı. Okulun lojmanları da vardı tabii ki. Köyümüzün temel geçim kaynağı hayvancılık ve sebzecilikti. Çok sayıda bağımız, bahçemiz de vardı. Yüksek dağlarımızın sarp yamaçlarındaki bağlarda yetişen üzüm bölgede çok meşhurdu. Bizim köyde yetiştirilen sebze ve meyve bölgeyi besliyordu. Uludere bölgesinin en zengin ve en huzurlu köyü bizim Mijîn'di. Mesela köyümüzde Aşê Abdulhemîd ile Aşê Mele Qasim adlı iki değirmenimiz vardı. Sıra kapmak için gece yarısı değirmenlere giderdik. Mijîn o kadar büyüktü ki şimdi harabe olan iki değirmen köye un yetiştiremiyordu.

Qesra Mala Mele Nûh

Taxa Cîdo mahallesinde bulunan Qesra Mala Mele Nûh konağının, köyün en eski yapı kompleksi olduğu sanılmaktadır. Yedi ailenin içinde yaşadığı bu yapı kompleksi, Mele Salihê Goyî adlı bir duvar ustası tarafından harç kullanılmadan yapılmış. Köylüler tarafından bölgenin en meşhur konaklarından biri olarak anılan bu yapının, bölgede yaşanan bunca savaş ve şiddet ortamına, köye atılan sayısız top ve havana rağmen hâlen ayakta kalması insanda hayranlık uyandırıyor. Duvarı birbirine geçmeli taşlarla örülen bu konak, mimarlar tarafından incelenmeye değer bir yapı özelliğine sahiptir.

1985 Baharıyla Gelen İlk Baskınlar

Mijîn köyüne yapılan ilk baskınlar 1985 yılının bahar aylarında gerçekleşiyor. Uludere Jandarma Karakolu'ndan gelen askerler her seferinde evleri tek tek arıyor, sonra köylüleri caminin olduğu yerde topluyor. Askerlerin başındaki komutan her seferinde, "Biliyoruz dağlarda dolaşan silahlı teröristler var. Sizin köye de geliyorlar. Bunlar cahil adamlardır. Sakın onları dinlemeyin. Söylediklerine kulak asmayın. Devletle baş etmek mümkün değildir. Devlet büyüktür. Devlet dağa çıkmış üç beş çapulcunun hakkından gelir. Aklınızı başınıza alın, devletin yanında yer alın" gibi yarı nasihat yarı tehdit şeklinde konuşmalar yapıp gidiyor.

Daha sonra tehditlerin dozajı artıyor, gözaltı ve karakollara çağrılmalar devreye giriyor. Köylüler bazen tek tek, bazen de toplu olarak gözaltına alınıyor, dayak yiyor, hakarete uğruyor. Kısa bir süre sonra da koruculuk gündeme geliyor. Şêxan (Yeni Hilal), Şî Bozyan (Doğanköy), Sêgirkê (Şenoba) gibi çevre köy ve beldelerde koruculuk devreye girmeye başlıyor. Eski Hilal ile Mijîn ise direniyor, koruculuğu hiçbir şart altında kabul

etmeyeceklerini söylüyorlar. Büyük devlet çareyi köylüye baskı ve şiddet uygulamakta arıyor. Baş edilmesi mümkün olmadığı söylenen devlet dişlerini gösterdikçe, köylü inatla karşı koyuyor. Tarih boyunca her türlü baskıcı otoriteden uzak ve özgür yaşamış, sorunlarını doğal toplum hukuku kapsamında çözmüş, sosyal yaşamlarını aile ve klanlar biçiminde örgütlemiş tüm Botan'da olduğu gibi Goyiler, Mijînliler ve Hilallılar da inadına devlet zoruna boyun eğmiyor, direnişte ısrar ediyor.

Koruculuk Girişimi Sonuç Vermiyor

Hilal beldesinde konumlanan Seyyar Jandarma Taburu Komutanı Binbaşı Muzaffer, 1986 yılından itibaren sistemli bir şekilde köye baskınlar düzenlemeye başlıyor. Ağır silahla donatılmış Binbaşı Muzaffer'in komutasındaki askeri birlikler her baskında evleri tek tek arıyor, köylüleri koruculuğu kabul etmeleri için ölümle tehdit ediyor, yakaladıkları erkekleri köy meydanında toplayarak sıra dayağından geçiriyor. Her türlü gayri insani şiddete rağmen köylüler teslim olmuyor, dayak zoruyla dayatılan koruculuğu kabul etmiyor. Aynı yıl Olağanüstü Hâl Bölgesi Jandarma Asayiş Kolordusunu kurup başına geçen özel harp ve istihbarat konusunda uzman olan Korgeneral Hulusi Sayın, Şenoba'yı ziyaret ediyor, köylülerin nasıl koruculaştırılacağı, köylerin hangi yöntemlerle boşaltılacağı, bölgenin hangi önlemlerle insansızlaştırılacağı konusunda yerel askeri birlik komutanlarına bizzat bilgi ve emir veriyor. Baskılar bu ziyaretten sonra daha da artıyor.

Binbaşı Muzaffer'in komutasındaki askeri birlikler, köylünün onuruyla oynamayı, köylüye işkence yapmayı rutin bir uygulama hâline getiriyor. 1987 yılında, bir Cuma namazı vaktinde köyü bir kez daha basıyor, camiden çıkan tüm erkekleri gözaltına alıyorlar. O gün köyde bulunan tüm erkekler Cuma namazında olduğu için bir teki bile köyün dışına kaçıp kurtulamıyor. Köylüler namazdan dolayı ilk defa toplu olarak yakayı ele veriyor. O gün çoluk çocuk, kadın erkek tüm köylüler askeri araçlara bindirilip tabura getiriliyor. Köylüler 3 gün boyunca taburda bulunan çadırlarda tutuluyor. Binbaşı Muzaffer, tüm baskılara rağmen köylüleri korucu olmaya ikna edemeyince, üçüncü günün sonunda rastgele 12 kadını seçip meydana çıkartıyor. Sonra da eşlerini meydana çağırıyor. Her türlü baskı ve hakarete rağmen köylülerin iradesini bir türlü kıramayan binbaşı, günün sonunda 12 erkeğin adını bir kağıda yazıp korucu ilan ediyor. Binbaşı Muzaffer, köylülerin bir an önce Hilal Jandarma Karakolu'na gidip silahlarını almalarını istiyor, aksi hâlde her türlü belanın başlarına geleceğini söylüyor. Adı okunan 12 köylü ertesi gün Binbaşı Muzaffer'in buyurduğu gibi karakola gidip Hüsnü Başçavuş'la görüşüyor. Ancak korucu olmaktansa ölmeyi tercih edeceklerini söyleyen köylüler, silah almadan karakoldan ayrılıyor. Bu 12 köylü, korucu olmak yerine çoluk çocuk toplanıp

gizlice köyü terk ediyor. Köye yapılan baskın ve uygulanan ağır şiddete rağmen diğer köylüler, tam 2 yıl daha direnerek köyde kalmayı başarıyor.

Belediye Başkanı Yakup Kara Katliamı

Mijîn'in köy yolu bölgenin çarşı merkezi konumunda olan Hilal beldesinin içinden geçiyor. Mijîn, asker ve korucu tehditlerine teslim olmayan bölgenin en kalabalık beldesi Hilal'le komşu olup aynı vadide yer alıyor. Mijînliler gibi Goyi olan Hilal köylüleri de tüm baskılara rağmen koruculuğu kabul etmiyor. Hilal'ın direnişine öncülük eden ANAP'lı Hilal Belde Belediye Başkanı Yakup Kara, Mijîn köylüleri için de moral ve dayanışma kaynağı oluyor. Beldede yapılmak istenen yeni Jandarma Karakol inşaatında köylülerin zorla çalıştırılmasına ve koruculuğun kabul ettirilmesine açıktan karşı çıkan Belde Belediye Başkanı Yakup Kara, bu tavrından dolayı jandarma tarafından gözaltına alınıyor, günlerce devam eden yoğun işkencelerden geçiriliyor. Sorguda ölümle tehdit edilen Belde Belediye Başkanı Yakup Kara, gözaltı olayından sonra tek gezmiyor, mümkün olduğunca dikkatli hareket etmeye çalışıyor. Ancak bu dikkat yetmiyor, 5 kişi ile birlikte seyahat etmesi bile onu pusu kuranlardan kurtaramıyor.

Şenoba Taktik Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Reşat Demir'in emri ile Belde Belediye Başkanı Yakup Kara'nın içinde bulunduğu taksi yarım saat kadar askeri kontrol noktasında bekletildikten sonra geçişine izin veriliyor. Askerin gereksiz bir şekilde aracı yarım saat bekletmesi, sonra da aracı yola devam etmeye zorlaması araçtakilerde kuşku yaratsa da Yakup Kara'nın talimatı ile Şırnak'a doğru yola çıkılıyor. Defalarca tehdit edilmesine ve gözaltında yoğun işkencelere maruz kalmasına rağmen koruculuğu kabul etmeyen Hilal Belde Belediye Başkanı Yakup Kara, Köy Hizmetleri İşçisi Ali Benek, Elektrik Teknisyeni Hamet Kara, taksi şoförü Mehmet Ürün ve Taşeron Hüseyin Babat, 28 Haziran 1991 tarihinde Şırnak'a giderken Şenoba beldesinde yarım saat kadar bekletildiği askeri kontrol noktasından yaklaşık 1 kilometre uzaklıkta, kar maskeli 3 kişi tarafından silah zoruyla araçtan indirilip götürülüyor. Beş kişi anayoldan 100 metre kadar uzaklıkta, ağaçlık bir tepelikte önce kurşuna diziliyor, sonra da yakılıyor. Olay yerinde sağ bırakılan işitme ve konuşma engelli 70 yaşındaki Mehmet Nuh Kara, korkunç katliama tanık oluyor. Bu vahşi infazdan sonra bilincini tamamen yitiren Mehmet Nuh Kara, bir süre sonra eceliyle yaşamını yitiriyor. Bölgede büyük bir korkuya neden bu katliam bile Hilal ve Mijîn köylülerini teslim olmaya, koruculuğu kabul etmeye yetmiyor. Kan donduran bu katliam, korku ve paniğin iki komşu köyde yayılmasına neden oluyor.

Köylü Taranarak Katlediliyor

Koruculuğu kabul etmeyen Mijîn köylüleri üzerindeki baskılar her geçen gün artıyor. Yakın bölgelerde konumlanan geçici tabur ve sabit karakol-

lardan köye havanlar atılmaya başlıyor. Olur olmaz zamanlarda atılan havanlardan ve sık sık operasyona çıkan asker baskınlarından kurtulmak isteyen köylüler, fırsat bulduklarında daha çok mağaraların bulunduğu sarp kayalıkların hâkim olduğu Nawrêna bölgesine kaçarak saklanıyor. Kaçma fırsatını bulamayan köylüler ise vadinin tabanında bulunan inlerde veya kayalıklarda saklanarak kurtulmaya çalışıyor.

Askerler, çoğu zaman olduğu gibi 22 Temmuz 1993 tarihinde yine köye kapsamlı bir operasyon düzenliyor. O gün operasyondan geç haberdar olan 45 yaşındaki köy bakkalı Mehmet Tok adlı vatandaş, köy dışına kaçma fırsatını bulamıyor, evinin hemen yanında bulunan tarihi dut ağacına çıkarak saklanmaya çalışıyor. Operasyonda evler basılıyor, kadınlar ve çocuklar köy meydanına çıkartılıyor. Toplu dayaklar, hakaretler yaşanıyor. Bu arada bir asker ağacın üzerinde saklanan Mehmet Tok'u fark ediyor. Asker, hiçbir uyarı yapmadan köylülerin gözleri önünde MG3 adlı ağır makineli tüfekle Mehmet Tok'u tarayarak katlediyor. Köylülerin gözü önünde katledilen Mehmet Tok olayı basit bir soruşturma konusu bile olmuyor.

Ölüm Anne Sırtında Yakalıyor

Hilal beldesi ile Şêxan ve Silhê adlı köylerde bulunan karakollardan sık sık köye havan atılıyor. Köye havan atıldığı zaman köylüler en yakınındaki bir sığınağa veya bir kayalığa sığınarak top ve havan mermilerinden korunmaya çalışıyor. Başladığında saatlerce devam eden gelişigüzel top ve havan atışları, bir süre sonra köy yaşamının sıradan bir parçası hâline geliyor. Kimi zaman 30, kimi zaman 40, kimi zaman daha fazla top ve havan mermisi peş peşe köye atılıyor. Bir keresinde tam 47 havan ardı ardına köye atlıyor. 1994 yılının Ağustos ayının sonlarında, Eylül ayının başlarında, gün ortasında yine köy havan bombardımanına tutuluyor. Sırtında taşıdığı 2 yaşındaki kız çocuğu ile evinin önünde duran Zeynep Tok adlı köylü kadın, her zamanki gibi yine top ve havanlardan kurtulmak için evine sığınmaya çalışıyor, ancak bu defa başarılı olamıyor. Hemen yakınında patlayan bir havanın şarapnel parçası sırtında taşıdığı kız çocuğuna isabet ediyor. Çocuk, annesinin sırtında can veriyor. Zor bela evine sığınan talihsiz anne, çocuğunu sırtından indirince vurulduğunu anlıyor. Bu olayla ilgili de herhangi bir soruşturma yapılmıyor, henüz 2 yaşında olan zavallı çocuğun ölümü tutanaklara dahi geçmiyor.

Kelleci Osman Yarbay

Bir Cuma günü, tam namaz vaktinde köy yine basılıyor. Asker ve korucuların başında köylülerin tabiri ile Kelleci Osman Yarbay var. Bu namaz köylülerin birlikte köyde kıldığı son toplu namaz oluyor. Askeri araçlar köye giriş yapmaya başlayınca bir köylü, köy meydanına doğru koşarak

"Operasyon, operasyon, operasyon" diye avazı çıktığınca bağırmaya başlıyor. "Operasyon" çığlığını duyan köylü, sarp kayalıkların olduğu Mijîn gözesinin bulunduğu kanyona doğru, mağaraları bol olan Nawrêna bölgesine doğru koşmaya başlıyor. Dışarıdaki bağrışmayı duyan Cami cemaati de namazı terk ediyor, büyük bir telaş içinde köyün dışına çıkmaya çalışan diğer köylülere katılıyor. Manzara karşısında şaşkına dönen Kelleci Osman Yarbay'ın başında bulunduğu asker ve korucular ise gerillanın köye indiğini sanarak köylülerle birlikte koşmaya başlıyor. Kadın, erkek, çoluk çocuk, asker, korucu iç içe giriyor, hep birlikte koşmaya başlıyor. Dar patika yolda korkunç bir hengâme içinde koşan kalabalık, Mijîn kanyonuna kadar gidiyor. Koşuşturma esnasında askerin de onlar gibi can derdine düştüğünü, onlarla birlikte saklanmaya çalıştığını anlayan uyanık birkaç köylü kalabalığı durduruyor, olaya açıklık getiriyor. Sonra hep birlikte köye, caminin olduğu yere geri geliyor, köylüler alanda toplanıyor, asker ve korucular etraflarını sarıyor. Az önce yaşadığı korkuyu belli etmemeye çalışan Kelleci Osman Yarbay yüksek bir yere çıkıp köylüleri, "Köy boşaltılacak, çaresi yok. Nereyi istiyorsanız köyü oraya taşıyalım" diyor. Köy imamı, köylünün gözü kulağı Mehmet Salih Kaplan (Mele Salih), öne çıkıp, "Madem köy boşalacak, o zaman Şırnak yolu üzerinde, Şenoba köprüsünden sonra bir yere taşınacağız. O bölgede, düz bir yerde her birimize bir ev yapın, taşınalım" diyerek Kelleci Yarbay Osman'a cevap veriyor. Kelleci Osman Yarbay daha cevap vermeden, Mehmet Tahirê Evdilmecid adlı Şenobalı korucu ortaya atılarak, "Vala dayım iyi düşünmüş. Ne güzel, bari size mevzi de kazalım her gece bize roket atın. Olmaz. Şêxan (Yeni Hilal) ile Şenoba arasındaki düzlük yere taşınacaksınız, dört tarafınız bizim kontrolümüzde olacak" diyor.

Köylünün toplu itirazı ile Şenoba korucularının kaş göz yapmaları arasında şaşkın kalan Kelleci Osman Yarbay, bu defa, "Ya korucu olacaksınız ya da Şêxan ile Şenoba arasındaki düzlüğe taşınacaksınız. Başka çaresi yok. Korucu olmak da sizi kurtarmayacak, bir de kelle getireceksiniz. Kellesi olmayan korucuya ben korucu demem, kelle getirmeyen korucuya ben güvenmem, sırtımı yaslamam, Yoksa sizin kellenizi alırım" dedikten sonra asker ve korucuları toplayıp köyü terk ediyor.

Büyük Göç Başlıyor

Askeri operasyonlar, baskınlar, gözaltılar ve havan atışlarıyla 1992 yılından 15 Nisan 1994 gününe kadar tüm şiddetiyle devam ediyor. Operasyonlarla birlikte köye yiyecek ambargosu da sıkı bir şekilde uygulanıyor. Ancak Mijînli köylüler 2 yıl boyunca asker ve korucuların tüm baskı ve uygulanan sıkı ambargosuna rağmen köylerinde kalmaya devam ediyor. Olağanüstü Hâl Bölge Valisi ile Şırnak Tugay Komutanı birlikte yakılan Hilal Beldesi'nin adını alacak olan korucu köyü Şêxan'a (Yeni Hilal) ge-

liyor, burada asker ve korucularla kapsamlı bir toplantı yapıyor. Valinin yönettiği bu toplantıda Hilal ve Mijîn gibi koruculuğu kesin olarak kabul etmeyen Nerweh, Bileh, Gundikê Remo ve Bilika gibi bölgedeki diğer köylerin 1 Mayıs 1994 gününden itibaren en uygun yöntemlerle boşaltılmasının talimatını veriyor.

Şêxan köyünde gerçekleşen üst düzey toplantıda OHAL Valisi ile Şırnak Tugay Komutanı'ndan direkt emir alan Uludere Jandarma Komutanı yüzbaşı, başında olduğu binlerce asker ve korucu, aynı gün ağır silahlarla Mijîn'e bir kez daha operasyon düzenliyor. Köylülerin adını hatırlamadığı yüzbaşı köylüleri son kez köy meydanına toplayarak toplu katliamla tehdit ediyor. Köylüler yüzbaşının tehdidini bu kez ciddiye alıp köyü terk etmeye başlıyor. Çünkü yüzbaşı, üstüne basa basa 26 Mart 1994 günü uçaklar tarafından Şîrîş (Sapaca) köyünün bombalanmasını, 2 köylünün katledilmesini örnek vererek köylüleri tehdit ediyor. Bu tehdidin savrulduğu 15 Nisan 1994 günü ilk kafile köyü terk etmeye başlıyor. Toplu göç, 24 Nisan 1994 gününe kadar devam ediyor. Köyü terk eden ilk kafileler gizlice önce Şırnak'a oradan da çevre il ve ilçelere, sonra da Türkiye'nin büyük metropol kentlerine göç ediyor.

Köylerini toplu olarak terk eden son Mijînliler ise sarp dağları aşarak Uludere'ye göç etmeye başlıyor. Askerler, yanlarında hiçbir şey almadan gizlice köyü terk etmeye çalışan köylüleri Uludere-Şırnak yol ayırımdaki köprüde durdurarak, "Şırnak'a, oradan da Türkiye'ye gitmenize izin vermeyiz. Canınızı kurtarmak istiyorsanız Irak'a gidin. Akrabalarınız size kucak açar. Kürdistan bu dağların ardındadır, oraya gidin, sizin vatanınız orası" diyor. Günlerce askerlerin kuşattığı ortalık yerde bekletilen çoluk çocuk, genç yaşlı yüzlerce köylü, son çare olarak kendilerini dağlara vurarak Saddam Hüseyin döneminde yakılarak boşaltılan Güney Kürdistan'ın Şeranîş köyünün bulunduğu Behêrê mıntıkasına doğru yola çıkıyor. Daha önce Şırnak, Hakkari, Van illerine bağlı köylerden kaçarak Güney Kürdistan'a sığınan köylüler tarafından 13 Nisan 1994 günü Şeranîş köyünde kurulan kampa birkaç gün içinde perişan bir hâlde ulaşıyor.

İçerde, Dışarıda Ölüm

Ağır dağ koşullarında gerçekleşen ilk yürüyüş 25 Nisan 1994 günü Şeranîş köyü ile Behêrê kampında son buluyor. Oldukça zor şartlar altında yaşayan köylülerin hiçbir talebi ne KDP ne de Birleşmiş Milletler tarafından karşılanmıyor. Katliam tehdidinden kaçan köylüler, bu defa ağır dağ koşulları altında aç ve açıkta yaşamaya başlıyor. KDP'nin kuşatması altındaki bu iki kampta yaşayan köylülere hiçbir yardım ulaştırılamıyor. Köylüler battaniye, çadır, soba, yakıt ve yiyecek gibi yardımların kampa verilmesi ve siyasi mülteci olarak tanınmaları için Zaho'da açlık grevine

başlıyor. 28 gün devam eden ve 10 Temmuz 1994 günü son bulan açlık grevinden sonra KDP ve Birleşmiş Milletler yetkilileri köylülerin taleplerini kabul ediyor. Bu iki kampta toplanan Mijînli, Hilalli, Nerwehli, Bilehli, Bilikali, Repinîli gibi diğer Botanlı köylüler, kendi ülkelerinde artık resmen kabul edilmiş siyasi mülteciler olarak yaşamlarına devam ediyorlar. Ancak köyleri zorla boşaltılan, katliam tehdidi altında Güney Kürdistan'a sürülen köylüler, sığındıkları kamplarda da rahat bırakılmıyorlar. Sığınma süreci henüz tamamlanmadan 9 Ağustos 1994 günü havanla vurulan kampta Fîraz adındaki mülteci kadın katlediliyor, 19 mülteci de yaralanıyor. 15 ağustos 1994 günü iki savaş uçağı, 8 Eylül 1994 günü ise yine 2 savaş uçağının eşlik ettiği 4 kobra helikopter tarafından saatlerce iki kampın çevresi bombalanıyor.[2] Saldırılar mülteciler arasında panik ve korkunun yayılmasına neden oluyor ve yapılan tartışmalar sonucu iki kampın da boşaltması kararı alınıyor. Kısa sürede sayıları 10 bini bulan mülteciler yaklaşık 4 ay burada kaldıktan sonra 10 Eylül 1994 günü toplu bir göçle Bersivê kampına geçiyor. Ancak Bersivê kampı da onları soğuklardan, açlıktan ve dolayısıyla ölümlerden koruyamıyor. Hiçbir otoriteye boyun eğmeyen köylüler, Aralık ayının sonlarına, kış koşullarının dayanılmaz bir hâle geldiği günlere kadar ancak bu kampta kalabiliyorlar. Her geçen gün yaşam koşulları ağırlaşan kamp sakinleri, KDP ve Birleşmiş Milletler tarafından sağlanan araçlarla kar ve yağmur altında 3 Kasım 1994 günü önce Etruş A kampına sonra da Geliyê Qiyametê (Etruş B) kampına nakledilmeye başlanıyor. Kış şartlarında yaşanması mümkün olmayan Bersivê kampı 9 Aralık 1994 günü tamamen boşaltılıyor. Bersivê kampını en son terk eden köylülerin bir kısmı kar fırtına altında yaya, bir kısmı katırlarla, hasta ve yaşlılar da araçlarla gittikleri Zorava kampına sığınıyor.

13 Eylül 1995 günü KDP pêşmergeleri tarafından kamp rastgele taranıyor, çadırında uyumakta olan 7 yaşındaki Ali Rubizgî yaralanıyor. 9-15 Eylül 1995 tarihleri arasında KDP pêşmergeleri tarafından kampa yönelik yapılan baskın ve taramalarda Sadiq Îsmaîl Mijînî, Piling Abdal Mijînî, Mehemed Elî Mijînî, Suleman Mehemed Hilallî, Mahmûd Xalit Ziravikî, Yakûp Kamîl Ziravikî, Mûsa Husên Osman Nerwehî, Yûnûs Îbrahîm Siwêdî, Osman Ahmed Kalikî, Cangir Îbrahîm Yûsûf, Abdullah Mehemed Tahir Şirnexî ve Lewend Huso adlı köylüler katlediliyor. 19 Eylül 1995 günü ise kampın yakınlarda KDP ile PKK arasında çıkan çatışmadan sonra köylülere ait 2500 küçükbaş hayvana el konuluyor. KDP tarafından gözaltına alınan 12 çoban ise daha sonra kurşuna diziliyor. KDP pêşmergeleri, 18 Eylül 1995 günü Geliyê Qiyamet'e kampını basıyor, çıkan olaylarda Medenî Mehemed Hilallî, Mehemed Tahir Hilallî,

2 Fırat Ali (2007), Behere Kampından Mahmur Kampına Mültecilik, S. 19.

Ahmed Hecî Silopî, Ahmed Ebdo Hilallî ve Abdulkerîm Kaya Siwêdî katlediliyor. Benzer ölümlü olaylar ve kamp üzerinde uygulanan ambargo Geliyê Qiyametê kampının boşaltıldığı 11 Aralık 1995 gününe kadar devam diyor. KDP ile PKK arasında 108 gün devam eden çatışma boyunca KDP'nin askeri kuşatması ve ambargosu altında inleyen kamplarda onlarca çocuk ve yaşlı açlıktan yaşamını yitiriyor.

PKK ile zaman zaman diyalog içinde olsa da Türkiye ile ortak hareket eden KDP, sivillerin bulunduğu kampların üzerindeki baskılarına aralıksız devam ediyor. 29 Temmuz 1996 günü çobanlık yapan Sabrî Mijîn, Ahmed Sulêman, Ahmed Hilallî ve Ahmed Fehîm adlı köylüler Etruş kampı yakınlarında hayvan otlatırken KDP pêşmergeleri tarafından katlediliyor, hayvanlarına da el konuyor.

Köylüler 28 Ocak 1997 günü gece yarısından sonra yanlarına hiçbir şey almadan KDP kuşatması altındaki Etruş kampını terk ederek 36. Paraleldeki Ninova bölgesine gidiyor. Etruş kampındaki göç 16 Nisan 1997 gününe kadar devam ediyor. Bu şekilde yaklaşık 7 bin kişi Ninova kampına sığınıyor. Bir kısım köylü ise Duhok yakınlarındaki Semel kampına geçiyor.

Toplu katliam amacıyla 9 Temmuz 1997 günü kampın su deposuna zehir atılıyor.[3] Birçok kişi zehirlenerek yaşamını yitiriyor, tedavi imkânı bulan binin üzerindeki kişi ise şans eseri ölümden dönüyor. Aynı günlerde Türk Ordusu yüzlerce tank eşliğinde Güney Kürdistan'a giriyor. Tüm bölgede yaşanan çatışmalar 9 Ekim 1997 gününe kadar devam ediyor. Bu tarihe kadar odun toplamak, hayvan otlatmak, ilaç ve yiyecek almak gibi temel ihtiyaçlar için dışarıya çıkan kamp sakini birçok kişi KDP güçleri tarafından ya suikast düzenlenerek veya sağ yakalanarak vahşice öldürülüyor.

Türkiye'nin Güney Kürdistan'a kapsamlı yeni bir operasyon düzenlemesi üzerine, köylüler, 14 Şubat 1998 günü sabaha doğru saat 04.00 sıralarında kampı terk etmeye başlıyor. Kar ve yoğun soğuklar altında kampı terk eden köylüler, Saddam Hüseyin askerleri tarafından Nehdara nizamiyesi önünde durduruluyor. Günlerce kar ve yağmur altında bekletilen köylülerden birçok yaşlı ve çocuk yaşamını yitiriyor. Hiçbir koruma olmaksızın günlerce açık yerde bekletilen mülteci köylüler, sonunda 26 Şubat 1997 günü Irak hükümeti tarafından kabul ediliyor. 25 Mayıs 1997 gününe kadar Nehdara denilen yerde bekletilen mülteci köylüler sığınacakları son kampları Mahmur'a yaklaşık 3 ay sonra ancak geçebiliyor.

Devletin sınır tanımayan şiddetinden, toplu kırım ve katliamlardan kurtulmak için Güney Kürdistan'a geçen binlerce köylü, üç yıl boyunca

3 Fırat Ali (2007), Behere Kampından Mahmur Kampına Mültecilik, S. 46.

eşi benzeri olmayan katliamlarla yüz yüze kalıyor. Türkiye'nin Güney Kürdistan'a düzenlediği operasyonlar veya PKK ile KDP arasında yaşanan sorunlar anında sığınmacılara yansıtılıyor. Türk askerleri tarafından köyün zorla boşaltıldığı tarihten itibaren, 3 yıl içinde yüzden fazla Mijînli sivil köylü, Türk devleti ve KDP pêşmergeleri tarafından katlediliyor. Ancak ne ölümler, ne ağır yaşam koşulları Goyi inadıyla baş edebiliyor. Her gün biraz daha güçleniyor, biraz daha çoğalıyor.

Barbar İŞİD Çetesinin Saldırısı

Defalarca toplu katliam ve kırım tehlikesini atlatan Mijînli, Repênili, Hilalli köylüler, bu defa dünyanın dört bir yanından toplanıp gelen İslamcı faşist İŞİD çetesinin saldırısına maruz kaldı. Irak ve Suriye toprakları üzerinde İslam Devleti'ni kurduğunu dünyaya ilan eden yüzyılın barbar örgütü İŞİD çetesi, Irak ve Suriye devletinden ele geçirdiği ağır silahlarla 6 Ağustos 2014 günü Mahmur kampına saldırdı. İŞİD çetesinin Musul ve Ninova bölgesini ele geçirmesinden sonra katliam tehlikesiyle yüz yüze kalan Mahmur kampının sakinlerinin imdadına yetişen HPG (Hêzên Parastina Gel) hızla bölgeye güç yığdı. Profesyonel savaş gücü olan HPG, ölümüne kamplarını savunmak isteyen genç kadın ve erkek sivillerle birlikte olası tehlikelere karşı Mahmur savunma hattını oluşturdu. Kamptaki kadınlar, çocuklar, hasta ve yaşlılar Güney Kürdistan'da yaşayan Kuzey Kürdistanlılar tarafından sağlanan yüzlerce kamyon, kamyonet, minibüs, otobüs ve taksilerle 3 saat içinde boşaltıldı. Kampa yetişen ilk araç olan büyük bir kamyona yüzlerce çocuk tıkıştırılıp gönderiliyor. Sonra diğer çocuklar, kadınlar ve en son yaşlılar hızla kamptan güvenli bölge olan Erbil'e gönderiliyor. Bu defa dünyayı tehdit eden İŞİD'in saldırısı Mijînlilerin de aralarında bulunduğu göç mağduru köylüleri yerinden etti, göç yoluna düşürdü.

Mijînliler, Hilallılar, Şîrîşliler, Repênîliler, Nerwehliler, Bilêhliler önce Güney Kürdistan'ın başkenti Erbil'de bulunan Sami Abdurahman parkına, oradan da Süleymaniye iline bağlı Ranya ilçesinin Hecî Awa kasabasında bulunan camilere yerleştirildiler. Kadın, çocuk, yaşlı ve hasta olanlar camilere yerleştirilirken, genç kadın erkekler ise silahlanarak Birleşmiş Milletlerin güvencesinde olan kamplarını İŞİD çetesinden korumak için savaş cephesine koştu. Mahmurlular, HPG ve peşmerge güçleri ile verdikleri amansız bir mücadele sonucu yoktan var ettikleri yeni vatanları Mahmur'u kısa sürede barbar çete örgütü İŞİD'den kurtardı. Hep başı dik yaşamış, Botan'ın yiğit çocukları olan köylüler sadece kamplarını kurtarmadılar, başkent Erbil'i de çetenin tehdidinden kurtardılar. Botan'ın kahraman genç kadın ve erkekleri dünyayı ürküten, ilerici insanlığı tehdit eden barbar İŞİD çetesine ilk yenilgiyi tattırdılar. O güne kadar Mahmur'a, Mahmur'un fedakar halkına hep mesafeli durmuş olan Fede-

ral Kürdistan Bölge Başkanı Mesud Barzani, gösterdikleri kahramanlık nedeniyle minnettarlığını ifade edebilmek için kampı ziyaret etmek zorunda kaldı. Ağustos ve Eylül ayını Hecî Awa camilerinde geçiren köylüler, İŞİD çetesinin kovulmasından sonra bölgenin en çorak toprakları üzerinde bin bir zahmetle kurdukları yuvalarına, Mahmur kampındaki evlerine geri döndüler.

Bölgedeki egemen güçlerin her türlü kırım ve katliamına, gelmiş geçmiş en barbar savaş makinesi İŞİD'e göğüs geren onurlu Mijînli, Hilallı, Şîrîşli, Repênîli, Nerwehli, Bilêhli ve daha birçok köyden göç etmek zorunda kalan savaş mağduru binlerce köylü, hâlen Birleşmiş Milletlere bağlı Mahmur (Şehîd Rustem Cudî) kampında siyasi mülteci statüsünde yaşamaya devam ediyor.

Türkiye Kürdistanında Köye Dönüş Ve Zorunlu Göç Üzerine Yeni Perspektifler

Joost Jongerden*

Çev. Rezzan Alagöz

Özet

Türk ordusu ve paramiliter güçler tarafından binlerce kırsal yerleşim bölgesinin yakılması ve yok edilmesi ve milyonlarca değilse de yüzbinlerce çoğunlukla Kürt köylüsünün zorunlu göçü geriye ağır bir siyasi, toplumsal ve ekonomik yük bırakmıştır. Zorunlu göç, köy yakmalar ve boşaltmalar hakkında birçok şey söylenmiş olsa da, birçok mesele açığa çıkarılamamış ve belirsizliğini korumuştur. Bu makalede, köye dönüş programları ve dönüşlerden bahsederken dikkate almamız gereken sosyoekonomik ve demografik konuları ele alacağım. Bununla ilgili olarak, "haklar" yaklaşımını dönüş hakkı söylemini sorunsallaştıracağım ve bunun yerinden yurdundan edilmiş insanlar için koruyucu ya da güçlendirici olmadığını;

---

* Köy sosyoloğu olan Joost Jongerden 2006 yılında sosyal bilimler alanında doktorasını tamamlamıştır. Hollanda'da Wageningen Üniversitesi'nde Kalkınma Sosyolojisi ve Antropolojisi bölümünde çalışmaktadır. Temel ilgi alanları kırın sosyo-mekânsal ve sosyo-politik dönüşümünün analizi olmakla birlikte odak noktası Türkiye ve Kürdistan olmuştur. Sosyolojik teori ve mekân sosyolojisi derslerini vermektedir. Başlıca yayınları: İdeolojik üretim ve dönüşüm: Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ve Sol, Türk Araştırmaları Avrupa Dergisi özel sayısı, Sayı 14, 2012, Marlies Casier ile birlikte, ve Osmanlı Diyarbekiri'nde Sosyal İlişkiler, 1870-1915, Leiden ve Boston, Brill Academic Yayıncılık, 2012, Jelle Verheij ile birlikte (editör). Yayınların tam listesi için http://wu.academia.edu/JoostJongerden sitesine bakınız. Bu makale, daha önceki çalışmalara ve mekânsal siyaset, modernlik ve savaş (Jongerden 2007, 2010), Kürt sorununun mekânsal analizleri (Gambetti ve Jongerden 2011), göç ve çok-yerli yaşam yapıları üzerine (Öztürk, Hilton ve Jongerden 2013), ve PKK ve radikal demokrasi üzerinde çalışma (Akkaya ve Jongerden 2013) bağlamında köy boşaltılması ve geri dönüş çalışmalarına dayanmaktadır.

> tam aksine onları devlete teslim ettiğini iddia ediyorum. Bu denli acil ve de geçtiğimiz on yıllar boyunca devlet ve haklar bağlamında düzgün bir şekilde yüzleşilmemiş bir sorun için yeni perspektifler, yeni düşünceler, yeni yaklaşımlar ve belki de yeni çözümler yaratmak gerekir.

Bugün Türkiye'nin en önemli sorunları arasında, binlerce kırsal yerleşim alanının Türk ordusu ve paramiliter kuvvetler tarafından yakılması, yok edilmesi ve milyonlarca değilse de yüzbinlerce Kürt köylüsünün zorunlu göçe maruz kalması yer alır. Kürt halkının yerinden edilmesi 25 yıl öncesine yani 1980'li yılların sonlarına kadar uzansa da, yerinden edilenlerin sayısı 1990'ların başında doruk noktasına ulaşmış ve bu yerinden edilmeler 2000'lerin başına kadar devam etmiştir. Bu mesele, ardında hem sosyal hem politik hem de ekonomik anlamda ağır bir miras bırakmıştır.

Uluslararası insan hakları kuruluşlarının köylerin yakılması, boşaltılması ve "bunlara paralel ilerleyen" köylülerin yerinden edilmesi ile ilgili raporlarına rağmen, uluslararası topluluk Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke ve NATO'nun müttefiki olmasından dolayı yerinden edilme meselesini çoğunlukla görmezden gelmiştir (KHRP 2002, HRW 1994, 2002, 2005, 2006). Türkiye'de ise köylerin boşaltılması, yıkımı ve insanların yerinden edilmesi İHD (İnsan Hakları Derneği), Göç Der (Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği) ve TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) gibi birçok kuruluş tarafından yıllarca gündeme getirilmesine rağmen, kamuoyu ve ana siyasi partiler bu meseleyi görmezden gelmiştir.

Zorunlu göç, köylerin boşaltılması ve yıkımı üzerine birçok şey söylenmesine rağmen birkaç mesele hâlâ belirsiz kalmış veya kapanmamıştır. Göç etmeye zorlanmış insanların sayısı hâlâ tartışmalıdır, tahminlere ve hesaplamalara göre göç edenlerin sayısı 400.000 ile 4.000.000 arasında değişmektedir. Kitlesel yerinden edilmenin üretimin ve piyasaların yerel ağları üzerindeki etkileri hâlâ araştırılmamıştır. Köylülerin üretim sisteminin bozulduğunu ve harap olduğunu biliyoruz, fakat kırsal yerleşim alanlarının tahliyesinin yerel ekonomi üzerindeki etkisinin kapsamı hakkında çok az şey biliyoruz. Boşaltılma yalnızca mülkiyetin (tarımcılık yapıları, bahçeler vb. ve bkz. Etten vd. 2008) yıkılmasına ve yakılmasına değil, fakat aynı zamanda köylü ekonomisinin aktivite alanının yok olmasına da sebep olmuştur. Köylülerin uzak ve yakın piyasalarla ilişkili olan üretim ve yeniden üretimini organize ettiği belli yollar değerlendirilmeye alınmadı ve belgelenmedi. Bu noktada karşımıza sorumluluk meselesi çıkmaktadır. Köylülerin yerleşim yerlerinin yok edilmesi ve onların yerinden edilmeleri kaynağı belirsiz güçler tarafından değil, komuta ve hareket subaylarından oluşan bir ordu tarafından gerçekleştirildi. Bugün hâlihazırda bağımsız soruşturma komisyonu ve olası adli kovuşturmalar vasıtasıyla adaletin te-

sisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu mesele, 2004 yılında yerinden edilmişlerin maddi zararlarını karşılamak için kabul edilen tazminat kanunuyla çözülemeyen tazminat meselesi ile de alakalıdır. Kanun yanlı ve sınırlı bir çaba olarak ortaya çıkmış ve yerinden edilmiş Kürtler arasındaki ilişkilerin düzelmesine çok da katkı sağlamamıştır (TESEV, 2005; Kurban, 2012). En az öncekiler kadar önemli olan bir başka mesele de zorla yerinden edilmenin başlamasıyla bireysel ve toplumsal yaşamın istikrarsızlaştırılmasına, sorgulanmasına ve yeniden organize edilmesine işaret eden "biyografik bozulma" olarak adlandırabileceğimiz mesele ile karşı karşıya kalmamızdır. İnsanlar yerinden edilmenin, şiddetin, güvensizliğin, yaşam alanlarının ve mal varlığının yok olmasının sosyal ve psikolojik sonuçları ile nasıl başa çıkarlar ve tüm bunlar, bireysel yaşam hikâyelerini ve daha geniş toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesini nasıl etkiler?

Tümü önemli olmasına rağmen, bu makalede üzerinde duracağım meseleler bunlar değildir. Bu makalede geri dönüş meselesine odaklanmak istiyorum. Tekrar belirtmek isterim ki burada odak noktam başka yerlerde tartışılmış olan güvenlik kaygıları ve göç etmiş kişilerin sayısı değil (KHRP, 2002; HRW 2002, 2005, 2006), dönüş ve köye dönüş programları hakkında konuşurken dikkate almamız gereken sosyo ekonomik ve demografik bazı sorunların üzerinde durmaktır. Buna ilişkin olarak, ileride de belirteceğim üzere yerinden edilmişleri korumak ve güçlendirmekten ziyade, onları devlete teslim etmek anlamına gelen "haklar" yaklaşımını -dönüş hakkı söylemi- sorunsallaştırmayı da istiyorum.

Bu yazının taslağı şu şekildedir: İlk olarak, köy boşaltmalarının kapsamına ilişkin izlenimleri kısaca aktararak 1990'larda yaşanan zorunlu göç sürecine ilişkin birkaç söz söyleyeceğim ve hemen ardından köye dönüşlere ilişkin devlet planlarının kısa bir tartışmasını sunacağım. Daha sonra, dönüş problemini, köylülerin geçim kaynaklarını ciddi anlamda zayıflatan ve sarsan değişen tarım politikaları bağlamında tartışacağım. Buna bağlı olarak, kırsal-kentsel yaşam yapılarının çoklu yerleşim analizi ile sonuçlanan hane halkı gelir stratejilerini tartışacağım. Son bölümde "haklar" söylemini tartışacağım ve sonuç bölümünde ise geri dönüş üzerine alternatif bir araştırma ve politika taslağı çıkaracağım.

Arka Plan

Türk Silahlı Kuvvetleri, kontra-gerilla operasyonlarının bir parçası olarak kırsal yerleşimleri büyük ölçüde tahrip etti ve boşalttı. Resmî rakamlara göre, Doğu ve Güneydoğu'da Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illerinde 833'ü köy 2.382'si kırsal yerleşim yeri olmak üzere toplamda 3.215 yerleşim yeri boşaltıldı (Oyan vd. 2001). Bu illerdeki toplam kırsal

yerleşim yerlerinin sayısı 12.737 idi (Doğanay, 1993, 6–7). Başka bir ifade ile Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ndeki kırsal yerleşim alanlarının yaklaşık dörtte biri boşaltıldı. İHD ve Kürt İnsan Hakları Projesi (KİHP) tarafından elde edilen sayıların çoğu, boşaltmaların 1991-95 yılları arasında meydana geldiğini ve 1993-94 yılları arasında zirve yaptığını göstermektedir (Jongerden, 2007; 2010).

Boşaltılan ve yıkılan köylerin ortalama sayısı tartışmalı değildir fakat bundan etkilenen insanların sayısı önemli bir tartışma konusudur. Hükümet kaynakları 1990'larda yerinden edilenlerin toplam sayısının 384.793'e ulaştığını belirtti. İnsan hakları örgütleri ise yerinden edilenlerin sayısının üç-dört milyon kadar olduğunu bildirmiştir. Bu rakam hükümetin duyurduğunun on katıdır (KHRP, 2002). Diğer hesaplamalara göre ise bu sayı 1,5 milyon veya 950.000 – 1.200.000 arasındadır (Aker vd. 2005, 8; Tezcan ve Koç, 2006). İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch), Türkiye'nin kasten düşük rakamlar vererek yerinden edilmenin ehemmiyetini gizlediğini iddia etmiştir (HRW, 2002, 25). Güvenilir istatistikler bulunmadığından yerinden edilmişlerin sayısı kaba bir tahmin olarak kalmıştır (Daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Jongerden, 2007).

Kırsal nüfusun yeniden yerleştirilmesi barınmanın sağlanmasını, geçim kaynağının yeniden yapılandırılması ve/veya tanzimat verilmesini sağlamamış; belirli kaynakların ve personelin tahsisini öngören ayrıntılı ve sistematik eylem planı çerçevesinde organize edilmemiştir (Jongerden 2007: 4). "Aksine kırdan-kente yerleştirme hattı olarak adlandırılabilecek köylerin boşaltılması organize edildi. Esas itibari ile otoritelerden herhangi bir destek ve yardım almadan insanlar birçok farklı hattan kırdan kente göçe zorlandılar. Bir planın aksine, yeniden yerleştirme hattı mezra ve köylerden kasaba ve şehirlere doğru yerel ve bölgesel rotaların toplamının biraz fazlasıdır" (Jongerden, 2010, 81).

Başka yerlerde de belirttiğim gibi "köylerin boşaltılması ve yıkımı gelişigüzel fakat planlıydı (...). Ordunun temel kaygısı köylerin yok edilmesiydi. Yerinden edildikten sonra köylülere ne olacağı ile ilgilenmiyorlardı ve yüzbinlerce veya milyonlarca kişi yerinden edilip kasabalarda ve şehirlerde kendi başlarına bırakıldılar" (Jongerden, 2010, 81-2). Yerinden edilmiş birçok insan, yaşamak için başlangıçta geçici yerler buldular (ilçelerde yaşayan akrabaları gibi) ve daha sonra çoğunlukla kendi başlarına ve zincirleme göç aracılığı ile uzun süreli kalacakları yerler buldular. Bu ya bölgedeki Van, Batman ve Diyarbakır gibi ana şehirler ya da Mersin, Antalya veya İstanbul gibi bölge dışındaki şehirler oldu. "Zincirleme göç mekanizması ile yerinden edilmişlerin daha önceden akrabaları ve hemşerileri tarafından yerleşim yeri olarak kurulmuş kent merkezlerini seçtikleri kastedilmektedir. Kendi kendine yardım yöntemiyle yerinden edilenlerin

enformel destek ağları aracılığıyla kendilerini kentsel oluşum içerisinde yeniden kurmaları kastedilmektedir" (Jongerden, 2010: 82).

Köylerin yıkımı ve boşaltılması, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin isyana karşı koymasının sonucunda değil, doğrudan gerillanın "çevresel mahrumiyetine" katkı sağlamayı amaçlayan temel birleşenlerinden biri olarak ele alınmalıdır (Jongerden, 2007; 2010). Gerillanın fiziki ve toplumsal çevresi ya dağların yüksek kısımları ve sınırın karşı tarafındaki Irak ve Suriye gibi sığınaklara hapsedilerek ya da şehir içlerindeki planlı çatışmalar aracılığıyla yok edilmeye çalışıldı. Diğer bir ifadeyle mekân, savaşın başlangıç evresinde (1991'e kadar) olduğu gibi artık Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hareket alanı için bir zemin oluşturmuyordu. Mekân, olayların geliştiği soyut bir sistem değil, Eyal Weizman'ın da belirttiği gibi "eylemlerinin her birinin meydan okumayı, dönüştürmeyi, el koymayı amaçladığı bir araç[tı]" (2007: 7). Ordu, kırsal alanı yeniden organize ederek araziyi kontrol etmeyi ve direnişi bastırmayı hedefliyordu.

Köylerin yıkılıp boşaltılması yoluyla kırsal alanın pürüzsüzleştirilmesi, ordunun arzu ettiği mekânsal daralma için kaçınılmazdı fakat yeterli değildi. Daha önce de tartıştığım gibi (Jongerden, 2010: 87), kontrol yapısı yaratmak ve alanı bölmek için kalıcı kısmi-güçlendirilmiş kontrol noktaları ve hatta geçici, taşınabilir kontrol noktaları kuruldu. Başlangıçta subayların tepkisel taktikleri olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen bu kontrol noktaları kapsamlı stratejik bir plan olarak algılanabilir (Weizman, 2007: 146). Kontrolün ana yapısı insanların ve eşyaların hareketliliğinin denetlenmesine ve düzenlenmesine olanak sağladı. PKK'ye giden destekleri durdurmak adına kimliklerinde başka bir şehirden geldiği anlaşılan genç kadın ve erkekler sorgulandı, herhangi bir bölgeye giren ve çıkan tüm mallar kontrol edildi ve miktarları sınırlandırıldı (Marcus, 2007: 222). Köylerin boşaltılıp yakılması, çevrenin ve eşyaların yakılması, malların ve insanların hareketliliğinin kısıtlanması gibi önlemlerin sadece olağanüstü hâl durumunda ortaya çıktığına önemle dikkat etmek gerekir.[2]

Planlar ve Pratikler

1995'te "Doğru Yol Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden oluşan koalisyon hükümetinin Güneydoğu Onarım Projesi bağlamında sunduğu köye dönüş programı ile köye dönüş meselesi gündeme geldi. Güvenliği sağlanacak boşaltılmış köylere aşamalı geri dönüş organizasyonu için de-

2 Türkiye'de 1927 ve 2002 yılları arasında sıkıyönetim ve olağanüstü hal neredeyse her zaman Kürdistan'da hüküm sürüyordu, bu durumda vatandaşlık hakları terkedildi ve siviller ağır insan hakları ihlalleri ile baş başa bırakıldı.

taylı bir resmî proje olmasına rağmen, bu proje hakkında yeterli bir bilgi mevcut değildir" (Jongerden, 2007: 94). Geri dönüş kamusal anlamda ilk olarak, savaş devam ederken ve köylerin yıkımı ve boşaltılması sürerken tartışmaya açıldı. Eldeki veriler, diğer programlar arasında bu ve bundan sonraki geri dönüş programlarının savaştan etkilenmiş bölgelerde yeniden yapılanma ve kalkınma yolu ile askeri kontrol stratejilerini yerleştirme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır (Jongerden, 2007). 2001'de milliyetçi Demokratik Sol Parti'nin lideri Bülent Ecevit tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt Bölge Geliştirme Planı olarak adlandırılan, sözde geri dönüş master planı tasarlandı.

Bu master planda, köylerin boşaltılmasının ve insanların yerinden edilmesinin birçok acıya neden olduğu kabul edildi fakat bu plan ıstırap ve acı ile yüzleşmek için bir fırsat ya da uzlaşma süreci için bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmedi (Geniş bir tartışma için bkz. Jongerden, 2007, 2009). Bunun yerine acımasız yıkım ve boşaltma politikası yeni yerleşim yapılarının düzenlenmesi için bir olanak olarak görüldü. Bundan dolayı, bölgenin yeniden yapılandırılmasına dair planın yalnızca köylülerin topraklarına geri dönüşleri ile değil, aynı zamanda "zorunlu göçe maruz bırakılanların", hem kendileri hem de "ülkeleri" için daha üretken olabilecekleri koşulların yaratılması ile de ilgili olması gerektiği düşünülmüştür. Kırsal bölgedeki yerleşim yerleri meselesine geleneksel analizi uyguladığımız zaman bu köylerin boşaltılmasının aslında daha canlı ve rasyonel yeni yapıların geliştirilmesi için olanak sağladığı öne sürülecektir. *Ulus inşacıları* açısından bakıldığı zaman, ortada birçok küçük dağınık yerleşke bulunmaktadır ve bunun düzenlenmesi gerekmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da boşalmış köyler olgusu, yarattığı toplumsal/ekonomik sorunlar yanında, yeni bir kırsal yerleşim dokusunun ortaya çıkarılması için yeni standartların oluşturulması, dağınık ve elverişsiz yerleşim birimlerinden yaşanabilir büyüklük ve potansiyelde kırsal yerleşim birimlerine geçişin mümkün kılınması bakımlarından yeni fırsatlar ve dinamikler de yaratmıştır (Oyan vd. 2001: 1).

Bu hikâyede, tahliye ve kırsal yerleşimlerin yıkılması, yerinden edilme *eylem*inden yeni bir şeyin yaratılmasına olanak sağlayan bir *bağlam*a dönüşmüştür. Bu planın amacı, geçmişi alakasız göstererek -önemsiz bir geçmiş olarak- yerinden edilme meselesi ile -arzulanan gelecek olarak- rehabilitasyon meselesinin birbirinden ayırarak bölgenin kalkınmasını sağlamaktır.

Başka araştırmacılar da zorunlu göç ve geri dönüş üzerine olan tartışmanın, bölgesel kalkınma ve kalkınmanın teknik gündemini merkeze alan politik bir söylem çerçevesinde ilerlediğini ve böylece içeride yerinden

edilme ve geri dönüş meselelerinin Kürt meselesinden ayrıştırıldığını öne sürdü (Ayata ve Yükseker, 2005). Dolayısıyla apolitik dilde sunulmasına rağmen, master plan amaçlanan sonuçları bakımından kesinlikle politik idi. Aslında merkezi kontrole olanak sağlamasından ve söylemlerinde de örtük bir şekilde yer aldığı gibi ulusun işlenmesine katkısından dolayı kırsal mekânın yeniden yapılanmasıyla ilgilenildi (Jongerden, 2007: 2010). İyileştirme -rehabilitasyon- yerinden edilmişlerin –ve geçim kaynaklarının- iyileştirilmesi anlamında değil de etkili idari kontrolü engelleyen bölgenin yerleşim yapısında ortaya çıkan yapısal sorunların onarılması olarak kullanılmıştı. Yani birçok küçük yerleşim yerinin dağınık bir şekilde konumlanması ve yerel düzeyde birbirleri arasında umulan eklemlenmenin yoksunluğu sorunu. Bu bağlamda, küçük kırsal yerleşim yerlerinin boşaltılması, gelişmiş, yani entegre olmuş ve daha üretken yerleşim yapılarının dizaynına olanak sağlaması olarak ele alındı. Gerçekte, planın devletin inşa sürecine katkıda bulunması gerekiyordu.

Planlayıcılar, sadece devletin inşası üzerine değil, aynı zamanda ulus inşası üzerine de odaklandılar. Türk devletinin kırsal alan ile bağlantısı, kontrol etme yeteneği dışında nüfusun kimliği ile ilgili tarihsel bir kaygıyı ortaya çıkardı. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren, yerel köylülerin ulusal öznelere dönüşümü, kırsal mekânın yeniden düzenlenmesinin şartı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla, köy ahalisinin Türk gibi konuşacağı ve davranacağı yerleşimlerin inşası vasıtasıyla köylülerin Türkleştirilmesine yönelik mekânsal araçlara ilişkin fikirlere atıfta bulunuyorum. Bu, yeniden yapılanma planlarında kullanılan temel kavramların arkeolojisi yoluyla açıklanabilir (Jongerden, 2007: 2010). Özetle, geleneksel, sözde dışa kapalı -Kürt- mekânının giderek çözülerek modern ve entegre -Türk- mekân tarafından yerinin doldurulacağı farz ediliyordu. Sonuç olarak, devletin Türkiye'deki Kürdistan bölgesindeki savaştan etkilenmiş kırsal bölgeyi yeniden yapılandırma düşüncesi, etkili kontrol kurma ve Türk ulusunun yaratılması gibi muntazam bir strateji ile yakından bağlantılı idi. Planlar kötü uygulanmış, revize edilmiş ve hükümetlerin artarda değişimi ile terkedilmişti. Fakat politik olmama ve teknik yeniden yapılandırma söylemi, belirli siyasi hedeflerin güdülmesi ile yakından bağlantılı olunduğu hakkında yeterli veri sunmaktadır ve kırsal bölgelerde devlet kontrolü altında ve onun aracılığıyla kültürel bir Türk kimliği oluşturma niyeti açıktır (Jongerden, 2007).

Geçim Kaynakları: Dönüş ve İstihdam Olanakları

Bu araştırma yerinden edilmişlerin şehirlere vardıktan sonraki yaşam koşullarına odaklanmaktadır. Zorunlu göç diğer pek çok şeyin yanı sıra geçim kaynağının kaybı, sosyal dışlanma, ötekileştirme ve yoksullukla ilişkilendirildi (Doğan ve Yılmaz, 2011: Darıcı 2011). Çelik'e göre, zorun-

lu göçten doğan ekonomik problemler tartışılırken iki meseleye dikkatle bakılmalıdır. Zorunlu göçe maruz kalanlar "önceleri geçinmek için tarım ve hayvancılık ile uğraşıyorlardı ve bu aktivitelerin hiç biri şehirlerde geçim kaynağı olarak uygulanamıyordu" (Çelik, 2007, 208). Tarım ve hayvancılık ile uğraşırken kullanılan becerilerin hiç biri şehirlerde iş bulmak için yeterli olmuyordu, bunun sonucu olarak birçok zorunlu göç mağduru işsiz kaldı veya garsonluk, çöp toplayıcılığı, inşaat işçiliği gibi kendi isteği dışında, beceri gerektirmeyen ve düşük ücret ödenen işlerde çalıştı. Zorunlu göç ayrıca çoğunlukla sokaklarda çalışan, araba yıkamacılığı, sakız ve mendil satıcılığı gibi işler yapan çocuk işçi sayısında artışa neden oldu (Gün, 2010).

Şehirdeki kısıtlı istihdam olanaklarının tek nedeni potansiyel işveren tarafından istenen beceriler ile sadece emeklerini sunan zorunlu göç madurları tarafından edilenin uyuşmaması değil, aynı zamanda uygulanan neoliberal politikaların da sonucudur. Daha önce, 1950'lerden 1980'lere kadar, kente göç edenlerin zaman içinde hayat standartlarını yükseltme olasılığı fazla idi. Geniş aile bağları (memleket/köy) ve yerel dayanışma (barınak, iş) yeni gelenlere destek sağlıyordu, böylece başlangıçtaki zor koşullarını iyileştirmeyi ve daha yüksek bir yaşam standardına ulaşmayı amaçlıyorlardı. Erken gelenler kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını sürdürmeyi başardı ve sonra gelenler de kendi yaşamlarını kurup devam ettirdi, bu süreç "nöbetleşe yoksulluk" olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2011). Toplumsal basamağı -toplumsal mobilizasyon ile- çıkanların arkada bıraktığı "boşluk" sürekli devam eden döngü içindeki yeni göç edenler tarafından dolduruluyordu. Fakat 1990'larda şehirlere gelen yerinden edilmişler "daha önce gelenlerle toplumsal mobilizasyon açısından aynı olanaklara sahip değillerdi, birçoğu yoksulluk içinde sıkıştılar" (Gambetti ve Jongerden, 2011: 384). Sadece zorunlu göçe maruz bırakılanların kendi yaşam standartlarını yükseltme olasılığının zamanla azalması değil, zorunlu göçün yaşam koşullarının kötüleşmesi ile ilişkilenmesi umutları daha da zayıflattı. Bu kırsal göçmenlerin toplumsal mobilizasyon olanaklarının azalmasını ve kendilerini yoksulluk içinde sıkışmış bulmalarını açıklayacak dört önemli neden bulunmaktadır (Gambetti ve Jongerden, 2011).

Birincisi neoliberal politikalar sonucunda arazinin metalaşması ve bunun kırsal göçmenlerin şehirlere girişini ciddi anlamda etkilemesidir. Geçmişte göçmenler görece kolay bir şekilde arazi talep edebiliyor (izinsiz yerleşme) ve aşırı yüksek fiyatlar ödemeden kendi evlerini yapabiliyorlardı. Fakat bugün araziler devletin, belediyelerin, özel inşaat ve yatırım şirketlerinin toplu konut, iş ve alışveriş merkezleri kurarak kâr için "geliştirmek" istedikleri kıt bir emtia haline geldi. Zar zor yerleşmiş, sayıları giderek artan zorla gelmiş aileler için yer bulup ev inşa etmek sadece zor değil, neredeyse

imkânsız bir hâl aldı. Onlar bugünlerde oldukça pahalı olan özel konut piyasasına bağımlı hale geldiler (Gambetti ve Jongerden, 384).

Yeni gelenlerin karşı karşıya kaldığı ikinci büyük problem ise istihdamdır. İstanbul gibi büyük şehirlerde birçok fabrika kapatıldı veya başka yerlere taşındı. AKP yönetiminde devlette neoliberal kısıtlamalara tanık olduk ve bunun sonucunda kamu sektöründeki iş olanakları da yok olmaya başladı (Öztürk, 2011). Bu olaylar enformel sektörün genişlemesi ile paralel ilerledi. Öztürk'ün vurguladığı gibi "sosyal güvenlik kurumlarına kayıt olmamış veya kurumlar tarafından kapsanmayan çalışanların sayısı şehirlerde %30'u genelde de %45'i bulmaktadır" ki bu, "kayıtsız çalışan nüfusunun büyük bir çoğunluğunun, eğitim düzeyi düşük, yeni göç etmiş yetişkin insanlardan oluştuğunu göstermektedir" (2011, 192).

Üçüncüsü, düşük ya da fazlasıyla güvensiz gelir, akrabalık ve hemşeriliğe dayanan destek ağlarına zarar verdi. Böylece bu ağlar, zorunlu göçle gelenler de dâhil olmak üzere tüm göçmenlerin şehirde tutunmalarına yeterli derecede yardımcı olamaz hâle geldi. "Dördüncüsü; Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından köylerinin boşaltılması ve yok edilmesi stratejisi sonucunda zorla göç ettirilmiş Kürt göçmenlerinin durumunda şu meseleyi göz önünde tutmalıyız; göç birçok durumda kırsal yaşamların tamamen yıkımını beraberinde getirmiştir. Bu ise sadece bu göçmenleri geldikleri şehirlerde çaresiz bırakmadı, aynı zamanda geride kalanlardan uzun süreli destek alma imkânını da ortadan kaldırdı (Gambetti ve Jongerden, 2011: 385). Genelde kırsal göçmenlerin aile tarlalarından gıda desteği alabilme ve ekonomik kriz dönemlerinde kısa süreliğine geriye göç etme olanakları varken zorla yerinden ettirilmişler için bu olanaklar kalmamıştır.

Bu zorlukların tamamı, çoğunluğunu Güneydoğudaki yıkılmış köylerden gelenlerin oluşturduğu şehre yeni gelenlerin arasında genelleşen "kalıcı yoksulluğun" doğmasına neden oldu. Sadece -coğrafi anlamda- yatay yer değiştirme değil, fakat aynı zamanda -sosyo ekonomik anlamda- aşağı doğru dikey yer değiştirme olduğunu da gözlemledik (TESEV, 2007: 258, Gün, 2010). Ayrıca bu mesele Yüksel tarafından Diyarbakır örneğinde de ele alınmıştır.

Öte yandan geri dönmeye çalışanlar ise boşaltılmadan önce karşılaşmadıkları yeni sorunlarla geçim sıkıntılarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Açıkçası, birçok yerinden edilmiş kimse için her şeye sıfırdan başlamaları gerektiği için köyde yeniden düzen kurmak zordur çünkü geri döndüklerinde arazilerini ve evlerini harap olmuş bir şekilde buldular. Dahası sosyal tesisler, sağlık ve eğitim hizmetleri, su ve elektrik de tahrip edilmiş veya bakıma muhtaç hâle getirilmiştir. Neoliberal politikalar da dönenlerin tarımla yaşamlarını sürdürebilme becerilerini ortadan kaldırarak onları olumsuz etkiledi. Özetle, tarım politikaları

son on yılda şu şekilde gelişti: Tarımsal ürün fiyatlarının desteklenmesinin yerini büyük ölçüde doğrudan toprak mülkiyeti temelli mali destekler aldı ve bu da azalmış çiftçi gelirleri ve güçlü dalgalanmaların neden olduğu güvensizlik ile tarımsal ürünlerin getirilerinin azalmasına neden oldu. Gelir azalırken, tarımsal girdilerin fiyatları yükselmeye başladı, bu da "daralma" ile sonuçlandı. (Van der Ploeg, 2008: 130).[3] Beklendiği üzere pek çok çiftçi kırsal alanda kendilerini tarımsal gelirle idame ettirme konusunda giderek zorlanıyorlardı. Sonuç, zaten nispeten yüksek düzeyde olan kırsal yoksulluğun artışı oldu ve bu da çiftçilerin ve aile üyelerinin gelir için alternatif yollar bulmak üzere şehirlere gitmesine neden oldu (Öztürk, 2012: 186). Güneydoğu'da Karacadağ bölgesinde, "İstanbul'da çöp toplayıcılığının bölgedeki tarımsal çalışmaya tercih edildiğini gözlemledik, bu da çiftçinin karşılaşabileceği düşük ve/veya güvenilmez geliri açıkça gösterir" (Öztürk vd. 2013). Bu bağlamda askeri ve paramiliter güçler tarafından ortaya konan engeller dışında, çoğu daha önce küçük çaplı çiftçi olan zorunlu göç mağdurlarının köye ve tarımsal üretime dönmeleri bilhassa zordur ve bütün bunların yanında hayatlarını yeniden kurmaya çalışırken yeni koşullara zaman içinde uyum sağlama imkânları olmamış, başından beri -psikolojik ve sosyal problemler dâhil- tüm sorunlar ile bir anda karşı karşıya kalmışlardı.

Yerleşme biçimleri: Dönüşün mekânsal bağlamı

Geri dönüş meselesi üzerine çok az araştırma bulunmaktadır. Veriler de nüfusun bütün kesimlerinin eşit oranda dönmediğini ve dönenler arasından da genç erkekler ve genç ailelerin yetersiz temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Dahası insanların şehirdeki düzenlerini köydeki bir düzenle takas etmediği, bunun yerine ikili veya genişletilmiş olarak tanımlanabilecek yerleşim şekillerinin ortaya çıktığı görülmüştür (Jongerden, 2007). Yukarıdaki geçim kaynağı üzerine olan tartışmada belirtildiği gibi burada sadece ne eski yaşam koşullarına ne de eski yere dönmek söz konusudur. Daha ziyade, yukarıda anlatıldığı gibi yukarıdan aşağıya otoriteler tarafından değil, alttan-üste sıradan insanlar tarafından belirlenmiş bir gelişme, yani yaşama ve çalışma mekânlarının örgütlenmesinde yeni yolların geliştirilmesi söz konusudur. Türkiye'de geri dönüşü son otuz yılda ortaya çıkan kent/kır yerleşim biçimleri bağlamında şu üç meseleye odaklanarak düşünebiliriz.

İlk mesele nüfus ile ilgilidir. Kırsal bölgelerde köylerde ve mezralarda yaşayanların nüfus içindeki oranı Cumhuriyet döneminde düşüş yaşamıştır.

---

3 Ayrıca bakınız; http://www.jandouwevanderploeg.com/EN/publications/articles/the-peasant-mode-of-production-revisited/

Kırsal nüfus, 1950'lerdeki kentsel sanayileşme ve kırsal bölgelerdeki tarımsal modernleşme ile görece düşüş yaşamıştır. Öte yandan genel nüfus artışı ile birlikte kırsal nüfus artışı 1980'lere kadar sürmüştür. Bu dönemde 25 milyon insanın kırsal kesimde yaşadığı kaydedilmiştir. Bundan sonra mutlak rakam düşmeye başlamış ve tarımsal neoliberalizmin son on yılında oldukça hızlı bir biçimde düşmeye devam etmiştir. Doğrusu, kırsal alanlarda yaşayanların sayısı 18 milyonun altına düşerek elli yıl önceki seviyelerine geri dönmüştür.

Tablo 1- Türkiye Nüfusu

	Toplam (milyon)	**Kırsal** (milyon)	**Kırsal** (%)
1927	14	10	76
1940	18	13	76
1960	28	19	68
1980	45	25	56
2000	67	23	35
2010	73	18	24

Kaynak : Öztürk (2012: 140)

"Bundan dolayı, Türkiye'nin 1950'lerden beri 3'e 1 oranında olan kır-kent nüfus oranı bugün 1'e 4 oranına dönmüştür. Bu her şeyden önce kent merkezli ekonomik büyümeyi (hizmet ve sanayi) amaçlayan devlet siyasetinin 'başarısını' göstermektedir" (Öztürk vd. 2013). Açıkçası bu köye dönüşler için olumlu, elverişli bir bağlam değildir.

Bakılması gereken ikinci mesele değişen demografik yapıdır. Genç ve sağlıklı olanlar için genel eğilim iş bulmak ve çocuklarına daha iyi eğitim şartları sunmak için şehirlere taşınmaktır. Şehirlerin gelir ve konut sorunları ile yüzleşecek isteği ve kapasitesi olmayan, kalan veya emeklilikten sonra geri dönenlerle birlikte köy nüfusu yaşlılardan oluşmaya başladı. "Şu anda kırsalda yaşayan yaşlıların sayısı mutlak ve bağıl anlamda hızla büyüyor, bu da yaş piramidinin şeklini hızla değiştiriyor, üst bölümü genişletiyor. Örneğin, sadece 2007-2010 yılları arasında, kırsalda yaşayan yaşlıların oranı (60 yaş üstü) %12,7'den %15'e yükseldi. Sadece üç yıl içinde % 15 oranında göreceli bir artış yaşandı" (Öztürk vd. 2013).

Üçüncüsü, göç süreci ile birlikte insanlar "ikili bir yaşam" modeli geliştirdiler: Köy ile kent arasında geçiş yaparken, hane halkının geçiminin ve gelirinin farklı kaynaklardan gelebildiği iki merkezli bir yerleşim modelini benimsediler. Ekonomik açıdan bakıldığında, ortaya çıkan bu ikili hayat pratiği hem tarımdaki dönüşüm, hem de tarım ve diğer ekonomik aktiviteler arasındaki görece gelir farklılıkları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Aile ve geniş toplumsal ağlar bağlamında "yaşam alanları, insanların yaşadıkları ve çalıştıkları yer arasında sürekli hareket halinde oldukları coğrafi olarak birbirinden uzak yerlerde ortaya çıktı ve çok değişik şekillere evrildi. Yerelleştirilmiş mezra/köy-kasaba/şehir ilişkisi ve kırsal tarım odaklı hareketlilikler yanında, şehirli emekli/yazlıkçı köylerinin gelişmesiyle ilgili pratikler *ikili yerleşim ya da çokyerli melez yaşam* olarak adlandırılabilecek genel bir kır-kent bağlantısı oluşturdular" (Öztürk vd. 2013).

Mevcut konunun analizinin temel dayanağı, yerinden edilmişler için ortaya çıkartılan geri dönüş politikaları ve planları tartışılırken, yaşam evrelerine bağlı hareketlilik ve çok mekânlı yaşam pratiklerinin göz önünde bulundurulması şeklinde ifade edilebilir. Geri dönüş şehirden köye dönüş ile ilgili değil, ikisi arasındaki ilişkiyi sürdürmekle ilgilidir.

Geri Dönme Hakkı

Son olarak, geri dönüş hakkı meselesine dönmek istiyorum. Birçok çalışmada yerinden edilmişlerin geri dönmek istedikleri gösterilmiştir. Daha önce tartışılan master plan bağlamında yapılan araştırmaya göre, katılımcıların yüzde 90'ından fazlası zorla boşalttıkları yere, yani evlerine dönmek istediklerini belirtmiştir. Hatta yüzde 98'inden fazlası zorla boşalttıkları yerler dışındaki yerlere yeniden yerleşme teklifini reddetmiştir (Oyan vd. 2001). Bu, yerinden edilenlerin dönüp dönmemeye karar verme haklarının olduğu düşüncesi çerçevesinde yorumlandı. "Köye dönüşler politik zorunluluk olarak ifade edildi ve bundan dolayı geri dönme isteği aslında geri dönme hakkına sahip olma isteğidir" (Yükseker, 2008, 177). Bu geri dönme hakkı, *Birleşmiş Milletler Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler*'de kapsamlı bir şekil de tartışıldı. Bu ilkelere yerinden edilmiş kişilerle ilgili olarak "insan haklarının ve insan hukukunun düzenlenmesi bağlamında bakılmalıdır."[4]

Yol Gösterici İlkeler'in ikinci maddesinde yerinden edilmiş kişiler "zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlâllerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucun-

4 http://www.ohchr.org/EN/Issues/IDPersons/Pages/Standards.aspx

da veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır."[5] Bu ilkeler "zorla yerinden edilmeye karşı korunma hakkı, yerinden edilme, geri dönüş, yeniden yerleşme ve entegrasyon süreçlerinde sağlanacak koruma ve desteğe dair hak ve güvenceleri" tanımlar (Kurban: 64). Her insan, keyfi olarak evinden veya düzenli olarak yaşamakta olduğu yerden çıkarılmaya karşı korunma hakkına sahiptir (6. ilke). Yerinden etme, bu durumdan etkilenenlerin yaşam, onur, özgürlük ve güvenlik haklarını ihlal edecek biçimde uygulanamaz (8. ilke). Devletler, yerli halklar, azınlıklar, köylüler, göçerler gibi toprakların özel bağımlılıkları ve bağlılıkları olan grupların yerlerinden olmaktan korunmaları konusunda özel bir sorumluluk altındadırlar (9. ilke).

Yol Gösterici İlkeler, korumanın sağlanması için temel sorumluluğu devlete verir ve dört yükümlülüğü dayatır. 1. Yerinden edilmeden koruma (5-9 arası ilkeler); 2. Yerinden edilme sırasında koruma (10-26 arası ilkeler); 3. Yerinden edilmeden sonraki dönemde insani yardımın ve desteğin sağlanması (24-28 arası ilkeler) ve 4. Geri dönüşü, yeniden yerleşimi ve yeniden entegrasyonu kolaylaştırmak (28-30 arası ilkeler).[6] Geri dönüş ile ilgili olarak, "öncelikli görev ve sorumluluk ülke içinde yerinden olmuş kimselerin kendi istekleri ile güvenlik ve saygınlık içerisinde evlerine veya sürekli yaşadıkları yerlere geri dönmeleri veya kendi istekleri ile ülkenin bir başka yerine yerleşmeleri koşullarını oluşturma ve bunun gerektirdiği yolları sağlamak"tır (28. ilke). Bir yerde düzen kurmak veya gönüllü olarak geri dönmenin kararını verecek olan kişi yerinden edilmiş kişidir. Diğer taraftan dönenler veya yeniden yerleşenler için (içeriden yerinden edilmiş kişiler) ve hem dönenlerin hem de yeniden yerleşenler için gerekli olanakların sağlanmasını devlet gerçekleştirir. Bu ilkeler AİHM tarafından da vurgulanmıştır. Doğan ve diğerlerinin yargılarıyla kalıcı çözüm için öne sürülenlerden yalnızca bir tanesidir ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönme ve bunun yanında bulundukları yerde devam etme hakları vardır (Kurban, 2007: 64).

Kısacası yerinden edilmeden korunmanın sağlanması, yerinden edilme sırasında yardım ve yerinden edilmişlerin geriye dönmeleri sırasında yardım ve kolaylaştırmanın asıl sorumlusu devlettir. Hannah Arendt'in 1951'de dile getirdiği gibi bir insan hakkı olarak "geri dönme hakkı"nı paradoksal bir proje olarak tanımlayabiliriz. Arendt, bu insan haklarına duyulan ihtiyacın, temel olarak, İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında ortaya çıkan büyük yerinden edilme ve nüfus hareketliliğinden kaynaklandığı-

5 http://www.idpguidingprinciples.org/

6 Ibid.

nı öne sürer. Birçok insan devletsiz kalmıştır: İçinden kaçtıkları devletin otoritesi altında değillerdir fakat aynı zamanda gittikleri devletlerin de otoriteleri altında değillerdir. Kısacası, bu insanlar vatandaşlıkları olmadan bir devletin sınırları içinde yaşıyorlardı. Bu nedenle, insan hakları yaklaşımı, insan hakları yoksunluğu bağlamında olağanüstü hâl durumlarında ortaya çıktı.

Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olarak kurulduktan sonra kendilerini vatandaşlık haklarından mahrum edilmiş bir durumda buldular: yeni kurulmuş olan devletin kontrolü altına girdiler fakat bu milletin bir parçası olarak kabul edilmediler (dâhil edilen fakat ait olmayan. bkz. Hemel, 2008). Kürtler vatandaşlıktan dışlanmışlardı ve olağanüstü bir halde yaşayan sömürgeleştirilecek sözde-vatandaşlardı (Yeğen, 2011).

1990'larda zorla evlerinden edilmelerinden dolayı yersiz kalan insanlar, evleri yananlar ve geçim kaynakları yok edilen insanların günümüzde devam eden sorunu, kendilerine devlet tarafından vatandaşlık hakkı tanınmamış olanların yaşadığı sorundur. Kürtler gibi onların da siyasi bir statüsü yoktu ve evlerinin kaybı ait olmadıkları bir ulus devletin içinde var olmaktan ayrı düşünülemez. Bu tabi ki Kürt kimliği etrafındaki politik meselelerin çözümündeki başarısızlıktan dolayı devam eden bir sorundur. .

Aslında, insan hakları projesindeki ve dolayısıyla da Yol Gösterici İlkeler'deki sorun, olağanüstü hâl altında insan haklarından mahrum bırakılan kişilerin haklarını tanınması ve insan hakları düzenlemelerinin uygulanmasından, olağanüstü hal düzenlemeleri ile bu hakların ortadan kaldırılmasının müsebbibi olan sosyal aktörü yani devleti sorumlu kılmasıdır. Bu bir paradokstur. "Ya vatandaşlık hakları insan haklarıdır -fakat insan hakları siyasallaşmamış kişinin haklarıdır; onlar hiçbir hakları olmayanların haklarıdır, hiçbir şey olanların haklarıdır- ya da "İnsanın hakları vatandaşlık haklardır, haklar vatandaş olma gerçeğine bağlıdır" -ki bu "onlar haklara sahip olanların haklarıdır" anlamına gelir (Rancière, akt. Hemel, 2008: 20). Yani Arendt'in de (1951, 384) ortaya koyduğu gibi: "Eğer bir kişi ya da bir grup insan bir devletin otoritesi altındaysa fakat devletin tam üyesi değilse, devletin onlara istediğini yapmasını bu dünyada durduracak veya durdurabilecek hiçbir şey yoktur." Bu nedenle dönüş ve tazminat gibi sorunlar Kürt meselesi ile ilişkili olarak, vatandaşlık meselesi bağlamında ele alınmalıdır. Devletin vatandaş dışı olarak tanımladığı ve olağanüstü hâl ile yönettiği bir grubun, Kürtlerin, insan haklarını koruması beklenemez. Ulusal otorite, görünüşte uluslararası komisyonlara, sözleşmelere, bireysel ulus ötesi mahkeme kararlarına bağlı gözükmesine rağmen, bu mutlak bir şekilde asli konulardaki genel davranışına engel olmaz. Aslında Türkiye'nin BM'deki üyeliği ve İnsan Hakları Evrensel

Bildirgesi'ndeki imzacı statüsü, önemli ölçüde savaş stratejisi olarak herhangi bir uyarı veya tazminat ve herhangi bir bildirimde bulunmadan, kendi vatandaşlarının tahliye etmesi, yerinden ettirmesi ve mallarının yok edilmesi hakkındaki kararlarını etkilemedi.

Sonuç Yerine: Alternatif araştırma gündemi

Bu bulgulardan çıkarılabilecek bir sonuç, eğer geri dönüş tasarlanmış ve birbirine geçmiş bir şeyi kapsıyorsa, ortada kaçınılmaz bir sonuç olmaz ve bu neye dönüldüğüne de bağlıdır: Geri dönüşe şehirden köye basit bir hareketlilik olarak değil, değişen politikalar ve yaş farklılıkları olan çok mekânlı canlı yapılar bağlamında yaklaşılmalıdır. Geri dönüş meselesi yalnızca yetkililer tarafından ortaya konan (izinlerin reddi, hizmetlerin yeniden kurulmasının kabul edilmemesi vs. gibi) engeller veya ordu tarafından konan engeller, köy korucularından veya onların saldırısından korkma ve kara mayınlarının yarattığı, halen devam eden tehlikeler olarak ele alınmamalıdır. Dönüş politikalarının uygulanması, aynı zamanda, göç edenlerin şehirlerde marjinalleşmesi ve yoksulluk tuzağı ile birlikte tarımsal politikaların değişmesi ve kırsal hane halkları için tarımın gelir getiriciler arasındaki öneminin azalması, köylerin ve şehirlerin değişen demografik yapısı, yer değiştirme ile birlikte ortaya çıkan çoklu yerleşim bağlamında ele alınmalıdır. Hâlâ araştırılmamış olan bu meseleler, geri dönüş araştırmaları gündeminde ele alınmalıdır.

Ancak bu final bölümünde, Hannah Arendt tarafından ulus devlet ve insan hakları meselesi hakkında yapılan eleştirel değerlendirmelere dönmek istiyorum. Bu ilk bakışta bizi hayal kırıklığına uğratabilir veya tersi bir şekilde üretken bir biçimde bize meydan okuyabilir. Bu beni Murray Bookchin'in "toplumsal yeniden yapılanma hareketlerinin en büyük başarısızlığı" olarak ele aldığı, yani, "insanları statüko tarafından kurulan sınırların ötesine taşıyacak siyasetin eksikliğine götürmektedir" (Bookchin, 1991, 3). Bookchin için böyle bir toplumsal yeniden yapılanmanın ulus devlete odaklanmanın ötesine geçmesi ve vatandaşlık temelinde olması gerekir (Bookchin, 1990, 13; 1991, 7).

Bookchin siyasal hayalini konfederalizm fikri üzerinden aktif vatandaşlar olarak insanların iyileşmesi için projelendirir ve konfederalizmi "yerel vatandaşların meclisleri tarafından görevlendirilmiş geri çağrılabilir milletvekilleri aracılığıyla toplulukları birbirleriyle bağlamak" olarak tanımlar ki bu Bookchin tarafından "ulus devlete alternatif olarak" görülür (Bookchin, 1991: 7). Başka bir yerde, Bookchin konfederalizmi "Üyelerinin çeşitli köy, kasaba ve hatta büyükşehirlerin mahallelerinden, popüler yüzyüze demokratik ittifaklar ile seçildiği idari meclisler ağı" olarak tanımlar." Bookchin'e göre, konfederalizm tam gelişimine özerklik projesiyle olan ilişkisi ile ulaşır. "Yerel çiftlikler, fabrikalar ve diğer işletmeler yerel

belediyenin ellerine verildiğinde" veya "bir topluluk[...] kendi ekonomik kaynaklarını diğer topluluklarla birleştirerek yönettiği zaman." Bu modelde ekonomi konfederal meclislerin denetimindedir. Ve dahası "ne özelleştirilmiş ne de kolektifleştirilmiştir; müşterektir". Kolektivizm ve özerklik, Bookchin'in "radikal bir biçimde yeniden biçimlenen toplum"unda anahtar terimlerdir (Bookchin, 1990, 4). Bu konfederalizm ve özerklik projelerinde -lokalize olmuş, küçük ölçekli öz-örgütlenmiş ve öz-yönetimli bir ağ modeli olarak tanımlanan- araçlar ve -topluluk kontrollü ekonomiler olarak tanımlanan- erekler birleşmiştir. Beraber ele alındığında, bunlar ulus devlet politikalarının ötesinde alternatif politika olarak görülebilirler (Jongerden & Akkaya 2013: 190-1). Bu, tutuklu PKK lideri Abdullah Öcalan'ın ana hatlarını çizdiği, insanların kendi kendilerini yönetme kabiliyetleri üzerinde temellenen, "radikal demokrasi' olarak adlandırdığı projeyle benzerlik gösterir (geniş bir tartışma için bkz: Akkaya ve Jongerden, 2013; Jongerden ve Akkaya, 2013).

Amaç, bir gelecek vaadi olarak değil ama bir *kendi başına yapma* olarak insanların özerk yeteneklerinin ve varlıklarının gelişimini ve insanların güçlendirilmesini kapsayarak, devletçi bir zihniyeti aşmak ve demokrasiyi yeniden kurmaktır. Buna varmak zaman almaktadır ve zorlayıcı soru şudur: Böyle demokratik bir konfederasyon ve demokratik özerklik bağlamı içerisinde geri dönüşü nasıl düşünmeliyiz? Bu sadece entelektüel bir egzersiz olarak ilginç değildir, aynı zamanda belki de son on yıllarda devlet ve haklar bağlamında düzgünce yüzleşilmeyen çok önemli bir sorun için yeni perspektifler, yeni fikirler, yeni yaklaşımlar ve belki yeni çözümler yaratmak açısından çok önemlidir.

Referanslar

Aker, T., Betül Ç., Dilek K., Turgay Ü. ve Deniz Y. (2005), *Türkiye'de ülke içinde yerinden edilme sorunu. tespitler ve çözüm önerileri*. İstanbul: TESEV.

Akkaya, A. H. ve Jongerdan, J. (2013). Confederalism and autonomy in Turkey: The Kurdistan Workers' Party and the Reinvention of Democracy. In Cengiz Gunes and Welat Zeydanlioğlu, *The Kurdish Question in Turkey: New Perspectives on Violence, Representation and Reconciliation*. London: Routledge.

Jongerden, J., Ahmet H. A. (2013). Democratic Confederalism as a Kurdish Spring: the PKK and the quest for radical democracy. In: Mohammed Ahmet and Michael Gunter (ed.), *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds*. Costa Mesa: Mazda Publishers

Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. At: http://openlibrary.org/books/OL23323895M/The_origins_of_totalitarianism.

Ayata, B. ve Deniz Y. (2005). A belated awakening: national and international responses to the internal displacement of Kurds in Turkey. *New Perspectives on Turkey* 32, pp. 5-42.

Bookchin, M. (1990). The meaning of confederalism. *Green Perspectives*, Issue 20.

Bookchin, M. (1991). Libertarian municipalism: An Overview, *Green Perspectives*, Issue 24.

Casier, M., Joost J. ve Nick W. (2011). Fruitless attempts? The kurdish initiative and containment of the kurdish movement in turkey. *New Perspectives on Turkey,* 2011(44) pp. 103-111

Çelik, A. B. (2005). "I miss my village": forced Kurdish migrants in Istanbul and their representation in associations. *New Perspectives on Turkey* 32: 137–163.

Darıcı, H. (2011). Politics of privacy: forced migration and the spatial struggle of the Kurdish youth. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13:4, pp. 457–474.

Doğan, A. E. ve Bediz, Y. (2011). Ethnicity, social tensions and production of space in forced migration neighbourhoods of Mersin: comparing the case of the Demirtaş neighbourhood with newly established ones. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13:4, pp. 475–494.

Doğanay, F. (1993). *Merkez Köyler*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Etten, J., Joost J., Hugo de V., Annemarie K. ve Esther C.E. H. (2008). Environmental destruction as a counterinsurgency strategy in the Kurdistan region of Turkey. *Geoforum*. Volume 39 Iusse 5 pp. 1786-1797 doi:10.1016/j.geoforum.2008.05.001

Gambetti, Z. ve Joost J. (2011). The spatial (re)production of the Kurdish issue: multiple and contradicting trajectories—an introduction. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13:4, pp. 375-388.

Gün, S. (2010). *Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikayesi, Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği*. İstanbul: Özgür Üniversite.

Jongerden, J. 2012. Rethinking politics ande democracy in the Middle East,

talk delivered at 9th International Conference on the EU, Turkey and the Kurds, Organized by the Turkey-EU Civic Commission, European Parliament, Brussels, 5-6 December 2012

Kurban, D. (2012). Reparations and displacement in Turkey, lessons learned from the compensation law, Brookings-LSE Project on Internal Displacement. At: http://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Brookings-Displacement-Reparations-Turkey-CaseStudy-2012-English.pdf

Human Rights Watch. 1994. Forced Displacement of Ethnic Kurds from Southeastern Turkey, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/TURKEY94O.PDF

—. 2002. *Displaced and disregarded, Turkey's failing village return program*. Washington D.C.: Human Rights Watch. At http://hrw.org/reports/2002/turkey/Turkey1002.pdf.

—. 2005. *"Still critical." Prospects in 2005 for internally displaced Kurds in Turkey.* Washington D.C.: Human Rights Watch. At www.hrw.org/reports/2005/turkey0305/turkey0305text.pdf.

—. 2006. *Unjust, restrictive, and inconsistent: the impact of Turkey's compensation law with respect to internally displaced people*. Washington D.C.: Human Rights Watch. At: http://hrw.org/backgrounder/eca/turkey1206/turkey1206web.pdf

Jongerden, J. (2007). *The settlement issue in Turkey and the Kurds*. Leiden-Boston, Brill

KHRP. 2002. *Internally displaced persons: the Kurds in Turkey*. London: Kurdish Human Rights Project. (*Ülke içinde göç ettirilen insanlar: Türkiye'deki kürtler. Bir KİHP raporu – Haziran 2002*.) At: www.khrp.org/documents/turkish/ulkeincinde.pdf.)

Marcus, A. (2007). *Blood and belief. The PKK, Turkey and the Kurdish war*. New York: New York University Press.

Oyan, O. vd. (2001). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi köye dönüş ve rehabilitasyon projesi alt bölge gelişme planı* (12 Volumes). Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi (BKI) ve Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Öztürk, M. (2011). Neo-liberal policies and poverty: effects of policies on poverty and poverty reduction in Turkey. *International Journal of Technology and Development Studies*, Volume 1, Issue 1, pp. 88–121.

Öztürk, M. (2012). *Agriculture, peasantry and poverty in Turkey in the neo-liberal age*. Wageningen, NL: Wageningen Academic Publishers.

Öztürk, M., Andy H. ve Joost J. (2013). Migration as movement and multiplace life: some recent developments in rural living structures in Turkey. *Place, Space and Population* (special issue).

Öztürk, M., Joost J. ve Andy H. forthcoming. Commodification and the social commons: smallholder autonomy and kinship communalism in the context of rural Turkey and the neoliberalization of agriculture

Tezcan, S., İsmet K. (2006). *Turkey migration and internally displaced population survey (TMIDPS)*. Ankara: Hacettepe University Institute of Population Studies.

Van den Hemel, E. (2008). Included but not belonging, Badiou and Ranciere on human rights. *Krisis*, Issue 3, pp. 16–31.

Van der Ploeg, J. (2008). *The peasant mode of production revisited*. http://www.jandouwevanderploeg.com/EN/publications/articles/the-peasant-mode-of-production-revisited/

Weizman, E.. (2007). *Hollow land, Israel's architecture of occupation*. London, Verso.

Yeğen, M. (2011). The Kurdish question in Turkey: denial to recognition. In: Marlies Casier and Joost Jongerden (ed.), *Nationalisms and politics in Turkey, political Islam, Kemalism and the Kuyrdish issu*e, Routlede, London, pp. 67–94.

Yüksel, A. S. (2011). Rescaled localities and redefined class relations: neoliberal experience in south-east Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13:4, pp. 433–455.

Hakikat Komisyonları ve Dünya Deneyimleri[1]

A. Giriş

Türkiye'de Hakikat Komisyonu İhtiyaç mıdır?

Her ne kadar hakikat komisyonları hakkında silahlı çatışmaların yaşandığı etnik-ulusal, dini, sınıfsal sorunların çözümü için "olmazsa olmaz" algısı oluşturulmuşsa da, aksi doğrultuyu gösteren dünya deneyimleri de mevcut. Örneğin Kuzey İrlanda'da yaşanan çatışma süreci sonrasında hakikat komisyonu kurulmadı lakin egemenlik paylaşımı temelinde gerçekleştirilen çözüm sonrasında bir mücadele aracı olarak *politik şiddet* devre dışı bırakıldı. Hakikat komisyonları, öncelikle, yaşanan hak ihlallerinin hakikati ya da ölçeği eski rejim tarafından toplumun kayda değer bir kesiminden gizlemişse yani taraflar arasında farklı *hakikat rejimleri* ortaya çıkmışsa siyasi rejim değişikliği yaşanırken gerekli olan bir mekanizmadır.

Hakikat komisyonlarına aşırı misyon yüklemenin temel birkaç sakıncasından bahsedilebilir. Birincisi, dünya örneklerinde de göreceğimiz üzere, yetki ve etki bakımından hakikat komisyonlarına dair tek bir model söz konusu değil. Şimdiye kadar kurulmuş ama esas amaçlarını yerine getirmemiş olan bir dizi komisyon var. Barışın toplumsallaşmasını sağlayan komisyonların ortak özelliği ise güçlü toplumsal mücadeleler ile desteklenmesi ve hükümetler üzerinde baskı kurabilmesidir. Yani komisyonların

---

1 Bu çalışma Hakikat, Adalet, Hafıza Merkezi bünyesinde kolektif bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Giriş kısmı yeniden yazılarak yayına hazırlanan bu çalışmanın *Toplum ve Kuram Dergisi*'nde yayınlanmasına izin verildiği için Hafıza Merkezi'ne teşekkür ederiz. Çalışmanın editörlüğü Harun Ercan tarafından yapılmıştır.

kurdurulmasını sağlamak yeterli değildir, kurulmasından sonraki aşamada siyasi mücadeleyi sürdürmek zorunludur. İkincisi, hakikat komisyonları *Geçiş Dönemi Adaleti* olarak kavramsallaştırılan, çatışmalar sonrasında siyasi dönüşüm yaratma mekanizmalarından sadece biridir ancak işlevi gereği diğer mekanizmalar için de *esas* teşkil ettiğinden en önemlileri arasında yer alıyor. Bu yüzden, hakikat komisyonları talebini yargılamalar, tazminatlar, görevden almalar, anıtlar/anmalar ile birlikte dillendirmekte fayda var. Aksi halde, kâğıt üstünde kurulan, etkili olmayan ve geçmiş ile hakkaniyetli bir biçimde hesaplaşılmadan geçmişin sineye çektirilmesine yarayan bir komisyon olarak kalabilir.

Türkiye'de Kürt meselesinin çözümü için hakikat komisyonlarına duyulan ihtiyaç, Kürt meselesinin ortaya çıkma ve silahlı çatışmalara dönme sebepleri düşünüldüğünde tam anlamıyla bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmamıştır. On yıllar boyunca Türk devletinin, Kürtlerin etnik-ulusal bir topluluk olarak varlığını reddetmesi, silahlı çatışmalar başladıktan sonra baskı ve şiddet politikalarıyla birlikte etkili bir psikolojik savaş yürütmesi sonucunda hâlâ Türklerin büyük bir bölümü yaşanan süreçlerin tarihsel ve güncel hakikatini kavrayabilmiş değil. Dolayısıyla geçmişe ve savaşa dair Kürtlerin ve Türklerin hakikati alımlayışı arasındaki uçurumun ortadan kaldırılması için hakikat komisyonlarına ihtiyaç var. Bununla birlikte, Türk toplumuna sirayet etmiş ırkçılık olgusu ise, gerçekten barış toplumsallaşacaksa, birlikte yaşanabilmesi için tırpanlanması zaruri olan ve ancak be ancak etkili bir hakikat komisyonu kurulması ve diğer Geçiş Dönemi Adaleti pratiklerinin hayata geçirilmesi ile ortadan kaldırılabilecek bir sorun.

B. Hakikat Komisyonlarının Amacı, İşlevleri ve Tartışmalar

I. Hakikat Komisyonlarına Neden İhtiyaç Duyulur?

Yoğun insan hakları ihlallerinin yaşandığı siyasi süreçler sonrasında kurulan hakikat komisyonlarının en temel gayesi geçmişte yaşanan ihlallerin *bir daha asla* yaşanmamasını sağlayacak siyasi ve toplumsal koşulları yaratmaktır. Bu koşulların yaratılması için hem ihlaller yüzünden mağdur olmuş kişilerin hem de faillerin üzerinde uzlaşabilecekleri yeni bir hakikat rejimine ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda, hakikat komisyonları çatışmanın ve ihlallerin yeniden gerçekleşmesini engellemek adına bir yandan önleyici bir misyona sahipken diğer yandan da toplumsal barışı sürekli kılmak adına *yeniden kurucu* bir işleve de sahiptir.

Toplum nezdinde yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal mağduriyetlerin mümkün olduğu ölçüde giderilebilmesi ve maruz kalınan ihlallerin yarattığı duygusal etkilerin aşılabilmesi için gerekli olan temel şey, geçmişte yaşananlara dair hakikatlerin ortaya çıkarılmasıdır. Baskıcı rejimlerin hüküm

sürdüğü veya silahlı çatışmaların yaşandığı süreçlerde *hakikat*, tarafların kendi çıkarları için söylemsel meşruiyet üretme gayretlerine sık sık kurban edilmektedir. Hak ihlalini kimin yaptığı, failin neden ve nasıl bu eylemi gerçekleştirdiği, hangi kurumların veya kişilerin emirleri doğrultusunda ihlallerin işlediğine dair hakikatler ortaya konmadığı sürece toplumsal barışın yeniden tesis edilebilmesi oldukça zordur. Hakikatler, tarafların kabul ettiği bir yapı tarafından ortaya çıkarılmadığı takdirde, toplumsal adaletin yerini bulması için gerekli adımların atılması mümkün olmayacaktır.

Farklı ülkelerdeki pratikler değişkenlik gösterse de, komisyonlar yoğun hak ihlallerinin işlendiği süreçlerde yaşanan kayıp, işkence, ölüm, yerinden edilme ve cinsel şiddet vakalarına odaklanmaktadır. Komisyonların hakikatleri ortaya çıkarmak amacıyla kullandıkları yöntemler ise çeşitlidir: Olaylara tanık olmuş kişilerin ifadelerinin alınması, devlet kurumlarında bulunan resmî belgelerin incelenmesi, hak örgütlerinde bulunan bilgi ve raporların analiz edilmesi, mezarların açılması ve ihlallerin yaşandığı mekânların incelenmesi gibi. Komisyonlar geçmişte yaşananlara dair hakikatleri ortaya koyarken ihlallerin neden ve nasıl gerçekleştiğini tespit etmekle sınırlı kalmayıp ihlallerin *bir daha asla* yaşanmaması için hangi yapısal reformların gerekli olduğuna dair önerilerde de bulunur. Bir yandan siyasi rejim içerisinde ihlallerin ortaya çıkmasını sağlayan dinamikleri gün yüzüne çıkarırken diğer yandan mağduriyetlerin maddi ve manevi olarak nasıl tazmin edilmesi gerektiğini ve yaşanan ihlallerin toplumsal hafızaya kazınması için uygulanması gerekenleri de ortaya koyar.

II. Komisyonlara Ne Zaman İhtiyaç Duyulur?

Resmi olarak tanınan hakikat komisyonlarının kurulması genellikle otoriter rejimlerin demokratikleşme sürecine girmesi sonuncunda gerçekleşir (Rotberg, 2000). Örneğin, yıllarca askeri diktatörlük rejimleri ile idare edilmiş birçok Latin Amerika ülkesinde bu rejimlerin siyaset sahnesinden çekilmesine paralel olarak, diktatörlük sürecinde işlenmiş olan hak ihlallerinin ortaya çıkarılması ve gerekli reformların neler olacağını belirlemek için Arjantin, Şili ve Brezilya gibi ülkelerde hakikat komisyonları kurulmuştur.

Hakikat komisyonları silahlı çatışma veya sivil savaş yaşamış olan ülkelerde çatışmanın doygunluğa ulaşması sonrasında veya çatışmaya neden olan sorunun çözülmesi sürecinde kurulur. Devletler ile politik şiddet kullanan devlet-dışı aktörlerin silahlı çatışmaya girdikleri süreçlerde genellikle insan hakları ihlalleri yoğun olarak yaşanır. Sistem-karşıtı siyasi yapıların veya aynı ulus-devlet sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik/ulusal halkların gerilla stratejisine yöneldikleri çatışma durumları, son 50 yıl içerisinde dünyanın birçok yerinde vuku bulmuştur. Guatemala, Güney Afrika, El Salvador ve Peru gibi ülkelerde çatışmaların doygunluğa

ulaşması veya muhalif hareketlerin siyasi etkinliğinin azalması sonrasında hakikat komisyonları kurulmuştur.

Baskıcı rejimlerin demokratikleşme sürecine girmesi ve silahlı çatışmaların doygunluğa ulaşması sonrasında kurulanlara ek olarak, soykırımın, toplu katliamların, savaş suçları ile insanlığa karşı işlenmiş suçların vuku bulduğu durumlarda uluslararası yönetsel kurumların sürece müdahale etmesi sonrasında da hakikat komisyonları kurulmuştur. Birleşmiş Milletler'in siyasi bir aktör olarak müdahil olduğu Doğu Timor ve Sierra Leone örneklerinin gösterdiği üzere, işlenen ihlallere ilişkin adli-hukuki süreç bir yandan devam ederken diğer yandan da hakikat komisyonları kurularak çatışma-sonrası süreçte barışın tesis edilebilmesinin yolları aranmıştır.

III. Hakikat Komisyonları Nasıl Bir Adalet Anlayışı Ortaya Koyar?

Hedefleri, yetki alanları, kapsamı ve işleyişleri bakımından ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesine rağmen hakikat komisyonlarının geliştirdiği adalet anlayışına ilişkin bazı genellemeler yapmak mümkündür. Adaletin yerini bulmasına ilişkin klasik anlayışa göre hukuka aykırı davranmış kişiler toplumdan izole edilerek, yaşam koşulları kötüleştirilerek veya daha ağır yöntemler kullanılarak cezalandırılmalıdırlar. Bu doğrultuda suçun işlenmiş olduğu vaka adli bir durum olarak görülür ve adaletin ancak be ancak cezalandırma yoluyla yerini bulacağına inanılır.

Hakikat komisyonlarının ortaya koymuş olduğu adalet perspektifi *cezalandırıcı adalet* yerine *iyileştirici* veya *yeniden kurucu* bir misyona sahiptir. İşlenmiş olan suçların niteliği insan hakları ihlali kapsamında olduğu ve hakikat komisyonları siyasi süreçlerle ilişkili olan sistematik hak ihlallerini incelediği için klasik adalet tesis etme perspektifinden daha kapsamlı bir çerçeveye sahiptir. Yaşanmış olan ihlallerin toplumun her kesimini ilgilendirdiği ve toplum içerisindeki her bireyin yaşamını etkilediği düşüncesinden yola çıkılarak, faili ifşa etmenin ve toplum vicdanında hak ihlallerini mahkûm etmenin en az adli yargılama süreci kadar önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu anlayışın pratikte karşılık bulabilmesi için de komisyonların ortaya çıkardığı hakikatlerin gündemleştirilmesi, toplumda kabul görmesi için etkin mekanizmaların kullanılması ve sivil toplumun bu süreçte bir aktör olarak insan hakları temelli yeni bir birlikte yaşama rejimi oluşturabilmesi gerekmektedir.

C. Hakikat Komisyonları Deneyimleri

I. Hakikat Komisyonlar Tarihçesine Kısa Bir Değini

İlk dalga komisyon deneyimleri arasında belli başlı olanlar şunlardır: Uganda, Bolivya, Arjantin, Zimbabwe, Uruguay, Filipinler ve Şili. Bu komisyon pratiklerinin ortak özelliği tanıklıkların kamuya açık bir şekilde

alınmaması konusunda gösterdikleri hassasiyettir. Mağdurların kamuya açık bir şekilde sivil/asker devlet görevlilerini ifşa etmelerinin hakikatler sürecini baltalayacağı ve misillemelere neden olabileceği düşüncesiyle hakikatin gündemleştirilmesi konusunda çekingen davranıldı (Rotberg, 2000: 5). Bu doğrultuda, hakikatlerin hangi mekanizmalar kullanılarak topluma mal edilmesi gerektiğine ilişkin temel kırılma 1994 yılında Güney Afrika'da kurulan komisyon aracılığıyla oldu.

Güney Afrika'da sadece kamuya açık duruşmalar yapmakla sınırlı kalınmadı aynı zamanda hem faillerin hem de mağdurların tanıklıkları televizyon yayınları aracılığı ile geniş kitlelere ulaştırıldı. Güney Afrika deneyiminin hakikatlerin ortaya çıkarılması sürecine yapmış olduğu diğer bir katkı ise ilk kez hakikat komisyonlarına yargılama sürecini doğrudan etkileme yetkisi verilmiş olmasıydı. İşledikleri hak ihlallerini komisyonlara bildiren ve bu doğrultuda tanıklık yapan faillerin suçlarının affedilmesi yetkisinin komisyona verilmiş olması, 1994 yılı sonrasında kurulan hakikat komisyonlarını da önemli ölçüde etkiledi. Buna ek olarak, komisyonun yaptığı önerilerin hükümet tarafından gerçekleştirilme zorunluluğunun en başından itibaren belirlenmiş olması ise hakikat komisyonunun yetki alanı konusunda diğer bir önemli açılımdı. Komisyonun tanıklık için istediği kişiyi hukuki güç kullanarak ifade vermeye getirtebilmesi, geniş bir tazminat programı tasarlaması sonradan kurulan komisyonlar için yol gösterici oldu.

1990'lı yılların sonundan itibaren kurulan komisyonlara baktığımızda Güney Afrika deneyiminin sonradan gelen komisyon pratiklerini ciddi anlamda etkilediğini söylemek mümkündür. Her ne kadar çok az komisyonun yetki alanı Güney Afrika'daki kadar geniş olabilse de Doğu Timor, Sierra Leone, Fas gibi örneklerde görülebileceği üzere; hukuki yaptırımlar kullanılarak tanıklıkların alınması, komisyona kısmi af yetkisi verilmesi, faillerin isimlerinin kamuya açıklanması, kapsamlı tazminat programlarının yürürlüğe sokulması ve hakikatlerin gündemleştirilmesi gibi kriterler son dalga hakikat komisyonları 2000'ler öncesi kurulan komisyonlara göre daha geniş yetkilerle donatılmıştır.

II. Hakikat Komisyonu Deneyimleri

I. ARJANTİN [LATİN AMERİKA]

Komisyonun Adı: CONADEP (Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon)

Faaliyet Süresi: Aralık 1983 – Eylül 1984 (9 ay)

a. Siyasi Arka Plan

Arjantin'de 1976 yılında gerçekleştirilen darbe; sol hareketin politik şiddete başvurması, Peron hükümetinin yolsuzluğa bulaşması ve ülkeyi idare

edememesi gibi gerekçeler gösterilerek Arjantin ordusu tarafından iktidarı ele geçirmek adına yapıldı.[2] 1976 yılından 1984'e kadar tahakkümünü sürdüren militarist rejimin meşruiyeti, Britanya'nın elindeki Malvinas (Falklands) adalarını işgal etmesi sonrasında girmiş olduğu savaşı kaybetmesiyle sarsıldı. Sonrasında, askeri cunta baskı ve şiddet politikaları üzerinden varlığını devam ettiremedi. 1976 – 1983 döneminde özellikle sol siyasi kimliğe sahip insanlar ordu güçleri ile istihbarat birimleri tarafından kaçırıldı, çok ağır işkencelerden geçirildi ve kaybedildi. Farklı kategorilerde işlenen hak ihlallerinin yanı sıra, 'kirli savaş' adı verilen bu dönemde kaybedilen insan sayısının 10 bin ila 30 bin arasında olduğu tahmin ediliyor.[3]

1983 yılında yapılan seçimler sonucunda başa gelen hükümet, 6 yıllık cunta iktidarında gerçekleşen insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması için adım atarken arkasında ciddi bir toplumsal destek de buldu (Girandin, 2005: 48). İktidarı kaybetmiş olsa da etkinliği hâlâ tam manasıyla kırılmamış olan ordunun gücünü de dikkate alan yeni hükümet, toplumsal muhalefetin legal yolları kullanarak ortaya koyduğu destekten de beslenerek ordunun yeni bir müdahale yapmasının koşullarını ortadan kaldırmak istiyordu. Yapılacak olan demokratik seçimden iki hafta önce ordu mensupları için bir af yasası çıkmasıyla ordu, Raúl Alfonsín hükümetinin seçilmesiyle siyasi alanı sivil hükümete bıraktı. Sivil irade, bu af yasasını iptal edecek gücü kısa vadede bulamasa da, Alfonsín hükümeti iktidara geldikten hemen sonra 'kirli savaş' dönemine dair hakikatlerin ortaya çıkarılması için CONADEP (Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon) Aralık 1983'te kuruldu.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun ilk kurulma süreci Devlet Başkanı Alfonsín tarafından çıkarılan bir kararname ile gerçekleşti. 1976 ile 1983 yılları arasında yaşanan insani kayıpların nedenlerini araştırmak ve kayıpların kimliklerini tespit etmek komisyonun birincil göreviydi. Bu insani kayıpların gerçekleşmesinden sorumlu olan failleri ortaya çıkarıp olası bir yargılama süreci için gerekli kanıtların ve bilgilerin toplanmasını sağlamak ise komisyonun diğer görevi olarak belirlendi.

Komisyon hak ihlalleri işleyenleri yargılama, suç muafiyeti sağlama, affetme gibi yetkilere sahip olmasa da, ordu da dâhil olmak üzere bütün

2 Cuntanın iddialarının aksine en büyükleri ERP ve Montenerolar olan gerilla hareketleri göze çarpan bir büyüklüğe ulaşsalar da hiçbir zaman seçilmiş hükümeti yıkacak güçte olmadıkları belirtiliyor (America Watch, Verdad y Justicia En La Argentina: Actualizacion, Rapor, CELS tarafından İngilizce'den çeviri, 1991: 19.)

3 ICTJ, "Accountability in Argentina", Rapor, Ağustos 2005, www.ictj.org'dan ulaşılabilir.

devlet kurumlarından gerekli dokümanları temin etme yetkisine sahipti. Bununla birlikte, ilgili dokümanların birçoğunun ordu tarafından imha edilmiş olması ve ordunun istenen düzeyde işbirliğine yanaşmaması komisyonun çalışma koşullarını zorlaştırdı. Komisyonun tespit ettiği ihlallerden sorumlu olanları kamuoyuna açıklama gibi bir yetkisi yoktu ve hazırlanan nihai rapor doğrudan devlet başkanı Alfonsín'e ulaştırılacaktı. Lakin komisyonun bulgularının basına sızmasıyla ağır suçlara bulaşmış olan failler ulusal basın aracılığıyla toplum nezdinde ifşa oldu.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Komisyonun yürütücüsü konumundaki üyeler biri kadın olmak üzere toplam 13 kişiden oluşuyordu. Komisyon üyeleri ağırlıklı olarak otoriter rejim karşıtı entelektüellerden ve akademisyenlerden oluşmaktaydı. Komisyonun yürüttüğü tanıklık ve delil toplama işi yaklaşık 60 kişilik bir kadro tarafından yürütüldü. Buna ek olarak, ilgili sivil toplum kuruluşları da kendi ellerinde bulunan belgeleri komisyona ulaştırarak önemli katkılarda bulundular. Komisyonun yapmış olduğu harcamalar kamuoyuna açıklanmamış olsa da devlet bütçesinden karşılandı.

Aralık 1983 ile Eylül 1984 arasında komisyon binlerce tanıklık dinledi, işkencelerin yapıldığı, kişilerin gözaltında tutulduğu yerleri ve toplu olarak gömüldüğü mezarları ziyaret etti (*ICTJ*, 2005: 51). Komisyon Bounes Aires merkezli kurulmuş olsa da faaliyetlerde bulunmak için ülkenin dört bir yanına ulaştı. Komisyonun faklı illere yapmış olduğu ziyaretler basın toplantıları, röportajlar vb. etkinliklerle sürekli gündemleştirildi.

Tanıkların ifadeleri kamuoyu önünde gerçekleştirilmedi. Elde edilen tanıklıkların 1500'ü doğrudan hak ihlallerine maruz kalmış olan mağdurlardan alındı, toplamda kayda geçen tanıklık sayısı ise 7000'di. Tanıklıkların alınma sürecinde yaşanan zorluklardan birisi derinlemesine görüşmeleri yapan kişilerin bu konuda yeterince eğitimli olmamaları ve esasen gönüllük üzerinden sürece dâhil olmaları yüzünden sürekliliği sağlamak konusunda yaşanan güçlüklerdi.

Kayıp vakası sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte (kayda geçen sayı: 8960) işkence ve uzun süreli gözaltı vakaları da komisyon tarafından tespit edildi. Komisyon her vakaya teker teker odaklanmaktan ziyade bu ihlallerin yaşanmasına neden olan iktidar mekanizmalarını ifşa etmeye yöneldi. Diğer bir deyişle, elde edilen tanıklar ve dokümanlar esas olarak cuntanın sistematik bir biçimde nasıl hak ihlalleri işlediğini ortaya koymak adına kullanıldı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Raporun yaptığı öneriler arasında yakınlarını kaybedenler için bir tazminat programının uygulanması vardı. Buna ek olarak, sürmekte olan davaların devam ettirilmesi gerektiği ve hâlâ akıbeti bilinmeyen kayıplara ilişkin araştırılmalara ihtiyaç duyulduğu belirtildi. Yargılama süreçlerine ilişkin mağduriyetleri gidermeye yönelik reformlar yapılması ve insan haklarına dair farkındalığın artırılması adına yaygın eğitimler verilmesi önerildi.

Siyasi mercilerin nihai rapora ilişkin tepkileri ise şu yöndeydi: hükümet yetkilileri, ortaya konan bulguları resmen kabul etmekle birlikte bulgulara ilişkin hazırlanan bir belgeselin ulusal televizyon kanalında gösterilmesini onayladı. Lakin Arjantin ordusu raporu reddetti. Nihai rapor kamuoyu ile paylaşıldıktan sonra bulgulara ilişkin kapsamlı bir medya kampanyası yürütüldü, yüzlerce röportaj ve 30'dan fazla basın toplantısı yapıldı.

Komisyonun faaliyetlerini tamamlaması sonrasında yaşanan önemli hukuki gelişmelerden birisi 'kirli savaş' sürecinden sorumlu olduğu düşünülen üst düzey cunta liderlerinden dokuzunun yargılanması, beşinin hüküm giymesiydi. 'İki şeytan teorisi' olarak anılan stratejiyi uygulayan Alfonsín hükümeti generallerin yanı sıra solcu gerilla liderlerini de yargılayarak 'denge politikası' yürüttü. Liberal demokrasinin kesintiye uğramadan sürebilmesi adına Alfonsín hükümeti 1986 ve 1987 yıllarında çıkardığı af yasalarıyla albay ve daha alt rütbedeki askerleri yargılamadan muaf kıldı.

Alfonsín hükümeti sürecinde askerler için çıkarılan af yasaları sonradan gelen iktidarlar sürecinde iptal girişimlerine konu olsa da, 2001 yılına kadar mevcut durum değişmeden kaldı. Yargıç Cavallo'nun çıkarılan af yasasını Arjantin'in imzalanmış olduğu uluslararası anlaşmalara aykırı olduğu kararını vermesiyle birlikte 'kirli savaş' döneminde işlenen ihlal davalarının yeniden soruşturmaya açılması mümkün oldu.

Bugün Arjantin'deki adalet arayışı hâlâ devam etmekte, geldiğimiz noktada 342 dava hâlâ sürmektedir. Toplam 1711 sanığın 798'i tutuksuz ve 599'u tutuklu yargılanmakta; 276'sı hayatını kaybetmiş ve 38'i kaçak konumdadır. Sivil toplum örgütleri bu davaların hâlâ takipçiliğini yapmakta ve adaletin tesis edileceğine ilişkin inançlarını korumaktadırlar.

e. CONADEP'i Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Komisyonun siyasi ve toplumsal etkiler yaratabilmesinin ardında uzun erimli bir mücadele veren toplumsal aktörler olması.

- Her ne kadar kirli savaş dönemi günümüzden yaklaşık 30 yıl önce sona ermiş olsa da Arjantin'de adaletin tesis edilmesi için verilen mücadelenin kararlılığı ve uzun soluklu oluşu.

- Arjantin'deki hak savunucularının, hakikatler ortaya çıktıktan sonra sadece yargılama süreçleri boyunca etkin bir mücadele vermekle kalmayıp önemli hafızalaştırma çalışmaları da yapmış olmaları.

II. ŞİLİ [LATİN AMERİKA]

Komisyonun Adı: Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu

Faaliyet Süresi: Mayıs 1990 – Şubat 1991 (9 ay)

a. Siyasi Arka Plan

Augusto Pinochet'nin 1973 yılında gerçekleştirdiği darbeden önce Şili demokrasisi Güney Amerika'nın en istikrarlı rejimleri arasındaydı. Demokratik yollarla yapılan seçimlerle başa gelen sosyalist hükümeti devirmek adına gerçekleştirilen askerî darbeyle kontrolü ele geçiren cunta, tahakkümünü 17 yıl sürdürerek 1990 yılına kadar ülkeyi yönetti. Darbenin gerçekleştirildiği tarihten militarist rejimin sona ermesine kadar geçen sürede, insan hakları ihlallerine maruz bırakılanlar, esas olarak Şilili sosyalist politikacılar ve devrimcilerdi. Failler ise devletin kolluk kuvvetleri ve gizli servis mensuplarıydı.

1990 yılında Pinochet'nin devlet başkanlığı görevinin sona ermesi, uluslararası ve yerel baskılara rağmen temelde kendi inisiyatifinde gerçekleşti. Diğer bir deyişle, yaşanan rejim değişikliği ciddi bir muhalefet sonucunda değil, Pinochet'nin yıllar yılı kurmuş olduğu rejimin iç dinamikleriyle, yani ciddi bir kırılmaya uğramadan liberal demokrasiye geçişiyle oldu. Pinochet, diktatörlüğü terk etmeden önce siyasi baskı sürecinin failleri için af yasaları çıkararak ve yakın çevresinde bulunan kişilere fahri senatörlük unvanı vererek darbeyi gerçekleştirenleri koruma altına aldı (Grandin, 2005: 54-55).

Pinochet'nin Cumhurbaşkanlığından ayrılması sonrasında yapılan seçimlerde başa gelen Patricio Aylwin, cuntacıları yargılayacak güce sahip olmasa da militarist rejim sürecinde işlenen insan hakları ihlallerinin soruşturulması için Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunu kurdu. Komisyon faaliyetlerine paralel olarak bir yargılama sürecinin doğrudan başlatılmaması ve çıkarılmış olan af yasalarını iptal edebilecek siyasi irade yoksunluğu nedeniyle Pinochet'nin yargılanması konusu oldukça çetrefilli bir hâl aldı. 2004 yılında yargının davaya ilişkin aldığı karar, Pinochet'nin

sağlık durumunun yargılanması için herhangi bir engel teşkil etmediği yönündeydi. Pinochet, Aralık 2006'da geçirdiği bir kalp krizi nedeniyle öldüğünde diktatörlük döneminde işlediği suçlara istinaden hakkında açılmış 300 iddianamenin soruşturması halen devam etmekteydi.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Kurulan hakikat komisyonunun temel amacı yaşanmakta olan rejim değişikliğiyle siyasal çoğulcu yapının ve liberal ahlakın yeniden kurulmasına yardımcı olmaktı. Bu minvalde, 25 Nisan 1990'da yayınlanan *Supreme Decree No.355* ile, komisyon İçişleri Bakanlığına bağlı, geçici bir devlet organı olarak kuruldu.

Komisyonun temel olarak araştırma alanı askeri diktatörlük döneminde gerçekleştirilen kaybettirme vakalarını ve kanun dışı ölümleri araştırmaktı. Diğer bir deyişle, sadece ölümle sonuçlandığı düşünülen vakalara odaklanıldığı için işkence gibi diğer insan hakları ihlalleri soruşturma kapsamına alınmadı. Bu doğrultuda; kurbanları belirlemek, mağdur yakınları için tazminat programları önermek, benzer ihlallerin gerçekleşmesini engellemek için yapılması gereken hukuki ve idari reform önerilerinde bulunmak komisyonun temel amaçları olarak belirlendi. Tespit edilen ihlâl vakaları için doğrudan bir yargı süreci başlatması şartı koşulmadı, yalnızca elde edilecek kanıtların yargı makamlarına iletilmesi kâfi görüldü.

Çıkarılan yasa gereği komisyon kendi iç tüzüğünü belirleme hakkına sahipti. Komisyonun yetkileri kapsamında devlet kurumlarından bilge/belge isteme hakkı mevcuttu. Buna ek olarak komisyon ilgili sivil toplum örgütlerinde bulunan belgelerden faydalanabilir, gerek gördüğünde ise kanıt talebinde bulunabilirdi. Komisyonun sorumlulukları arasında nihai bir rapor hazırlayıp hükümet yetkililerine sunması önem taşıyordu. Ortaya konan taleplerin ve tavsiyelerin uygulanıp uygulanmayacağı ise hükümetin inisiyatifine bırakıldı.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Komisyon üyelerinin belirlenme süreci başkan Aylwin tarafından yürütüldü. Toplam sekiz kişiden oluşan komisyon üyeleri arasında iki kadın yetkili bulunmaktaydı. Komisyon başkanlığına ise Raúl Rettig getirildi. Komisyon üyeleri ücretsiz bir şekilde çalışırken ekip içerisinde yer alanlar sözleşmeli personel olarak komisyon faaliyetlerini sürdürdüler. Adalet Bakanlığı ilgili tüm mali, teknik ve idari destek konusunda sorumlu merci olarak belirlendi.

Komisyon, çalışmalarına başladığı sırada öncelikle mağdurlara ve faillere yönelik geniş bir çağrı yaptı. İlgili kişilerin ifade vermeleri hem

Santiago'da bulunan komisyon merkezine hem de ülkedeki idari birimlere yapılabilmekteydi. Yaşanmış olan ihlallerle alakalı olarak mağdur yakınlarına evvelden hangi kurumların tutanak tuttuğunu soran komisyon, böylece ilgili kurumlardan belge talebinde bulunabildi. Bu talep ile temel olarak kaybedilmiş veya öldürülmüş olan kurbanlara dair doğum, ölüm ve otopsi belgeleri istendi. Sonrasında ise vakaları aydınlatabilmek adına hastanelerden, kolluk kuvvetlerinden ve mahkemelerden ek bilgi/belge isteğinde bulunuldu. İzleyen süreçte belgelerde adı geçen kişiler, failler ve görgü tanıkları ifade vermek üzere komisyon tarafından çağrılarak vakaların aydınlatılmasına çalışıldı ve alakalı tüm belgeler yargı makamlarına ulaştırıldı. Tanıklık yapanlar arasında isminin gizli tutulmasını isteyen kişilerin bu talebine riayet edildi.

Vakaların incelenmesi için tutulan 35 kişilik avukat grubu kişi başına yaklaşık 200 ihlal inceledi. Avukatların yanı sıra komisyon bünyesine dâhil edilen sosyal bilimciler mağduriyetin giderilmesi adına ne gibi tazminat yöntemleri kullanılabileceğine ilişkin önerilerde bulundu. Komisyon grubu bünyesinde bulunan bilişimciler elde edilen belgelerin ve tutanakların elektronik ortama aktarılmasını sağladılar. Komisyonun çalışanlarından sadece yüzde on kadarının insan hakları ile ilgili kurumlarda çalışma tecrübesine sahip olması komisyonun zayıf noktalarından biriydi.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Nihai rapor 9 Şubat 1991'de tamamlandı. Elde edilen bulgular doğrultusunda fail olduğu tespit edilen kişilerin değil ancak bağlı oldukları kurumların isimleri raporda yer aldı. Ayrıca, 2016 yılında isimlerin açıklanmasına ilişkin karar alındı. Soruşturma süresince elde edilen tüm bulgular ve kanıtlar savcılık birimlerine iletilmiş olmasına rağmen sadece bazı kayıp davaları ve siyasi suikast vakaları mahkemelere taşındı. Ayrıca, devlet başkanı Aylwin raporu onaylamakla birlikte, rapora ilişkin kamuoyuna açıklamalarda bulunurken devlet adına mağdurlardan ve mağdur yakınlarından özür diledi. Ordu ise raporun elde ettiği bulguları reddetti.

Komisyon nihai raporunda 3.428 kayıp, infaz, işkence ve kaçırma vakası belgeledi ve toplanan tanıklıkların neredeyse tamamı rapor içinde kısa kısa bölümler halinde yer aldı. 3.428 dosyanın ancak 641'i hakkında kesin sonuçlara ulaşılabildi. Kayıpların büyük çoğunluğunun akıbetine ilişkin yeterli bilgiye ulaşılamamasının nedeni, ordunun bilgi paylaşımı konusunda işbirliği yapmamasıydı. Rejim değişimi sonrasında izlenen "iki şeytan teorisi" uygulaması nihai raporda da kendisine yer buldu, bu doğrultuda rapor içeriğine sol gruplar tarafından yapılan 90 politik şiddet eylemi (infaz, bombalama vb.) de girdi. Raporun yapmış olduğu en önemli tespitlerden birisi belgelenen kayıp ve ölüm olaylarının büyük ço-

ğunluğunun 1974-77 yılları arasında sistemli bir şekilde cunta tarafından gerçekleştirildiğine ilişkindi. Ulusal İstihbarat Teşkilatı (DINA) kayıp ve ölüm vakalarından en fazla sorumlu olan birim olarak belirlendi.

Komisyonun nihai raporda yapmış olduğu en önemli tavsiyelerden birisi, tanıklık eden mağdurlar ve mağdur yakınları için Ulusal Tazmin ve Uzlaşma Kurumu'nun kurulması gerektiğiydi. 31 Ocak 1992'de bu tazminat kurumu kuruldu. Mağdurlardan özür dilenmesi ve mağdurlara yasal, finansal, medikal ve idari destekler sağlanması gerektiğine ilişkin tespit yapılırken birçok devlet kurumuna ve sivil toplum örgütüne danışıldı. Komisyon raporunda adı geçen kayıpların ailelerine her yıl yaklaşık 16 milyon dolarlık (yaklaşık 5.000 kişiye yıllık 5.000 dolar civarında) mali destek sağlandı. Kurum, ayrıca, komisyonun tamamlayamadığı araştırmaları da devam ettirdi. Yapılan tavsiyeler arasında yargı sistemi çerçevesinde sivil otoritenin güçlendirilmesi, hukuki normların ve önceliklerin uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde yeniden şekillendirilmesi ve bir kamu denetçisi ofisi kurulması da vardı.

Şili'de nihai raporun açıklanmasından sonraki süreçte, cunta ile hesaplaşma mücadelesi Pinochet yanlısı ordu ve devlet kurumları tarafından engellenmeye çalışıldı. 2000 yılında Pinochet'nin dokunulmazlığı kaldırıldı ve darbenin gerçekleştirilmesinden sorumlu olan diğer kişilerle birlikte yargılanması kararlaştırıldı. Pinochet, 2004 yılında; vergi sahtekârlığı, kara para aklama ve silah kaçakçılığı suçlarından dolayı ev hapsine mahkûm edildi ve 2006 Aralığında öldü. Ek olarak, sivil siyaset 1998 yılında darbenin yapıldığı günün ulusal bayram olarak kutlanılmasına neden olan düzenlemeyi kaldırdı. 2005 yılında çıkarılan bir yasa ile Cumhurbaşkanına, darbeye teşebbüs eden komutanları görevden alma yetkisi tanındı, ordunun siyasete müdahil olmasına meşruiyet kazandıran idari yapılar yeniden düzenlendi.

Nihai raporun açıklanmasıyla birlikte tanıklık yapan herkese Cumhurbaşkanı tarafından bir mektup ve komisyon raporunun kopyası gönderildi. ABD, 1999 yılında, Şili'de yaşanmış olan insan hakları ihlalleri ve politik şiddet eylemlerine ilişkin elinde bulunan istihbarat belgelerini yayınladı.

e. Şili'deki Hakikatlerin Ortaya Çıkarılması Sürecini Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

Komisyonun nihai raporunun açıklanmasından kısa bir süre sonra sürecin adilane yürümediğine inanan silahlı sol gruplar sağ siyasetçilere yönelik saldırılar gerçekleştirdi. Sağ kanat lideri Jamie Guzman'ın öldürülmesi sürecin uzlaşma yaratma potansiyeline ket vurdu.

Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu kapsamında ele alınan ihlaller sadece ölüm ve kayıp vakaları ile alakalı hakikatleri ortaya çıkardığı için cunta döneminde işlenen bir dizi ihlâl kapsam dışında kaldı. Hak ihlalleri yüzünden mağdur olmuş kişi ve kurumlar tarafından yeni bir komisyon çalışması yapılması talep edildi. Bu doğrultuda, "Valech Komisyonu" olarak bilinen "Siyasi Tutuklamalar ve İşkence Ulusal Komisyonu" kuruldu. Komisyonun görevi 11 Eylül 1973 ile 10 Mart 1990 arasında gerçekleşen sivil hak ihlalleri ve/veya politik temelli işkence vakalarını araştırmak, mağdurları belirlemek, tazmin için önerilerde bulunmak ve sonuç raporu hazırlamak olarak belirlendi. Bu komisyon iki rapor yayınladı ve ilk rapor 35.868 kişiden toplanan tanıklıklar arasından ilgili bulunan 27.255 tanıklığa dayanıyordu. Ek raporda ise 1.204 ek vaka yer aldı. Cumhurbaşkanı mağdurlardan devlet adına özür dilemiş olsa da bu davalar yargılama sürecine intikal ettirilmedi. Toplanan tanıklıkların önümüzdeki 50 yıl boyunca gizli tutulmasında karar kılındı. Şili hükümeti 2005 yılında kayıt altına alınan 28.459 mağdur/mağdur yakınına ömürleri boyunca aylık 200 $ yardım yapmaya, ücretsiz eğitim, barınma ve sağlık hizmeti sunmaya karar verdi.

III. BREZİLYA [LATİN AMERİKA]

Komisyonun Adı: Brazil: No More (Brasil: Nunca Mais) - Gayri Resmî Hakikat Komisyonu

Faaliyet Süresi: Ocak 1979 – 1982 (yaklaşık 3 yıl)

a. Siyasi Arka Plan

Brezilya'da, 1960'lı yılların başında siyasi ve ekonomik gidişata yön vermek isteyen ordu, 1964 yılında darbe yaptı. Darbe sonrasında ordu, doğrudan seçime gitmek yerine seçim sürecini etkileyebileceği bir siyasi sistem kurarak ordunun rızasını almış iki siyasi partinin rejim içerisinde olmasını sağladı (Collier, 1999: 134-38). Bu şekilde yeni rejimin toplumsal meşruiyeti örülmeye çalışıldı. Özellikle 1968-74 yılları arasında sol hareketin giriştiği politik şiddet eylemleri sürecinde ülkede yaşanan insan hakları ihlallerinde kayda değer bir artış oldu. 1970'li yıllarda, milyonlarca işçinin katılımıyla ülke çapında gerçekleştirilen grevler ve toplumsal hareketlerin demokrasi talepleri zamanla daha etkili olmaya başladı (Collier, 1999: 135).

1985 yılında yapılan seçimlerden itibaren doğrudan seçimlere tedricen geçilmeye başlandı. 1989 yılında ise uzun süren cunta dönemi sonrasında ilk kez doğrudan seçim yöntemiyle ülke yönetimi sivillere geçti. Brezilya'da sivil

hükümete geçiş cunta dönemi ile hesaplaşmayı sağlayacak bir sivil iradeden yoksun bir şekilde gerçekleştiğinden ve sivil iradenin geçen yıllar içerisinde ordunun gücünü sorgulayacak (y)etkiye erişememesinden resmî bir hakikat komisyonu kurulamadı. Sao Paulo Başpsikoposu Kardinal Paulo Evaristo Arns'ın sponsorluğu ve Dünya Kiliseler Konseyi'nin desteğiyle insan hakları ihlallerini araştırmak adına 1985 yılında bir komisyon kuruldu. Resmiyeti kabul edilen bir hakikat komisyonu olmamasından kaynaklı devlet belgelerine erişim komisyonun önündeki en önemli engellerden biriydi.

1979 yılında çıkarılan af kanunu gereği sanık avukatlarına ilgili dosyalar 24 saatliğine erişilebilir hale geldi. Avukatlara tanınan bu kısıtlı erişim, araştırmacılara belgelere erişim için bir imkân sağladı. Avukatlar, 24 saatliğine aldıkları belgelerin birer kopyasını çıkartarak Yüksek Askerî Mahkeme'nin elindeki bütün belgelere ulaştı. Bu şekilde, 1964-1979 yılları arasında gerçekleşen olaylar için askerî mahkeme tutanakları kullanılarak birtakım bulgulara ulaşıldı. 1964 - 1985 arası süren askerî cunta rejimleri boyunca işkence yöntemi sistematik olarak rejime muhalif olan insanlara uygulandığı ortaya çıktı. 400'den fazla kişinin infaz edildiği ya da kayıp olduğu, binlercesinin de işkence gördüğü tahmin edilmekte. Diğer yandan, 1979 yılında çıkarılan af kanunu her ne kadar belgelere erişimi mümkün kılmış ve siyasi mahkûmların salıverilmesiyle sonuçlanmış olsa da, hak ihlalleri yapan failleri de aklamış oldu (Bickford 2007: 1006).

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Resmî olarak kurulan bir yapı olmaması hasebiyle, komisyon çalışmasının amacı ve edindiği görevler hakkında net bir çerçeve ortaya koymak zordur. Komisyon içerisinde bulunan araştırmacılardan birisinin belirttiği üzere; askerî kayıtların yok edilmesini engellemek ve yaşanan hak ihlalleri ile alakalı toplumu bilgilendirmek güdülen temel amaçlardı. Komisyon kişilerin kaybedildiği ve işkence gördükleri vakalara odaklanmaktaydı.

İhlalleri araştıran ekip 35 kişiden oluşmaktaydı. Komisyon çalışanlarının çoğu kimliklerinin açıklanmasını istemedi, sadece iki kişi adının açıklanmasında bir beis görmedi: Kardinal Arns ve Presbiteryan Vekil Jaime Wright. Profesyonel bir yol izlemekten ziyade komisyon yürütücüleri çalışanları belirlerken güven ilişkisini esas aldılar. Çalışmanın arkasında kurumsal olarak Dünya Kiliseler Konseyi olduğu için komisyonun yapmış olduğu harcamalar da bu kurum tarafından sağlandı. Toplamda sağlanan tutar yaklaşık olarak 350.000 dolardı.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Komisyonun faaliyetlerine başlamasını sağlayan süreç, yaşanmış olan ihlallerin üstünü örtmek amacıyla çıkarılan af kanunu sayesinde başladı.

1964 ile 1979 yılları arasında askerî mahkemelerde görülen bütün dava kayıtlarına avukatların erişiminin geçici olarak mümkün olması, komisyon avukatlarına ilk aşamada kısıtlı sayıda dava dosyasına ulaşma imkânı verdi. Bu arşivlerin yetkililer tarafından çok sıkı bir şekilde korunmadığı anlaşıldığında birkaç yıl sürecek olan tüm arşivin kopyalanması süreci başlatıldı. Bu projeye katılanlar yaklaşık 1 milyon sayfa dava dosyası kopyaladı. Bu dosyaların fotokopilerinin alınması işini yapan avukatların sayısı mümkün olduğu ölçüde kısıtlı tutularak kişilere ait bilgilerin korunması sağlandı. Fotokopiler gizli bir yerde tutulmakla birlikte her dosyadaki bilgiler mikrofilmlere aktarıldı ve Brezilya dışına çıkarıldı.

Komisyonun çabaları sonucunda toplanan 6.946 sayfalık arşiv, öncelikle 12 bölüme ayrıldı. İki profesyonel gazeteci tarafından eldeki veriler daha kolay okunabilir ve incelenebilir hale getirildi. Sonraki süreçte ise projenin lideri olan Jamie Wright tarafından elden geçirilen metin, bu şekilde daha objektif bir dil kazandı (Bickford, 2007: 1006). Komisyon, devlet tarafından resmen tanınan bir kurum olmamasının da etkisiyle, geniş kitleler tarafından ciddiye alınmak adına biçimsel konularda objektif olmaya özen gösterdi. Rapor çalışmalarına hız verilmesi için özellikle sürmekte olan baskı döneminin nihayete erdiği 15 Mart 1979 tarihi beklendi.

Komisyonun makro siyasi dengeler konusunda gösterdiği hassasiyet raporun kitaplaştırılıp yaygınlaştırılma tarihini de belirledi. 1964 yılından bu yana Brezilya'nın ilk sivil başbakanının göreve geldiği Mart 1985 tarihi beklendi ve rapor bu şekilde yaygınlaştırıldı. Bu tarih geldiğinde raporun ABD'de yayınlanacak olan İngilizce çevirisi de hazırlanmıştı. Cenevre'de muhafaza edilen mikrofilmler de düşünüldüğünde, rapor yayınlanıp kitap olarak dağıtıldığı zaman hükümetin raporun ortaya koyduğu bulguların duyurulmasını engellemesinin hiçbir yolu yoktu.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Nunca Mais'in elde ettiği bulgulara göre işkence yöntemi ordunun cezalandırma sistemi içerisinde esaslı bir yer tutmaktaydı. İşkence yapılmasının temel amacı, siyasi faaliyetlerin baskı yoluyla engellenmesini sağlayacak bilgileri mağdurlardan almak yani işkenceyle konuşturmaktı. İmzalatılan sanık ifadelerinin de işkence altında kayda geçtiği belirlendi. Bununla birlikte, yargı sürecine müdahil olan tüm yetkililerin bu durumdan haberdar olduğu öğrenildi.

Raporda yer alan yaklaşık 2700 sayfalık tanıklık içerisinde 300 farklı işkence yöntemi tespit edildi. Aynı zamanda, nihai rapor kapsamında 17.000 mağdur isimleriyle belirtildi. Bu hakikat projesi kapsamında, dava dosyalarında adı geçen 444 işkencecinin yani failin isimleri kamuoyuna açıklandı. Hepsi olmasa da, bu kişilerden bazılarının memuriyetleri sona

erdirildi, terfi etmeleri engellendi. Rapora göre askerî baskı döneminde kaybettirilen insan sayısı 479 olarak belirlendi.

Nihai raporda yapılan en önemli tavsiyelerden biri de geçmişte yaşanmış olan adaletsizliklerin ve insan hakları ihlallerinin yeniden yaşanmasını engellemek adına toplumun siyasi süreçlere müdahil olması ve yaşanan ihlallerde devletin sorumluluğunu tespit etmek için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması çağrısıydı.

Raporun yayınlanmasından on yıl kadar sonra Brezilya ordusu sistematik işkence iddialarının doğru olduğunu kabul etti. Bu doğrultuda, 1995 yılında çıkarılan bir yasa ile cunta döneminde 136 kişinin öldürüldüğü kabul edildi ve Ölümler ve Kayıplar Özel Komisyonu'nun kurulmasının ardından bir tazminat programı başlatıldı. Bu yasal çerçeve dışında kalan mağdurlar için de 2010 yılında kurulan Af Komisyonu ile yaklaşık 12 bin mağdur tazminat kapsamına alındı. Ayrıca, 2010 yılı itibariyle, Brezilya ordusu tarafından yapılan darbenin yıl dönümü kutlamalarına son verildi.

e. Brezilya'da Hakikatlerin Ortaya Çıkarılması Sürecini Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Brezilya'da gerçekleştirilen hakikat projesinin en önemli yanı, diğer birçok komisyon gibi devlet tarafından resmi olarak kurdurulmamış olmasıdır.

- Başlangıcından faaliyetlerin yürütülmesine kadar sivil inisiyatifle geliştirilmiş olan bu hakikat projesi, Brezilya'da rejimin demokratikleşmesine paralel bir şekilde siyasi etkiler ve sonuçlar üretmeye başladı.

- Her ne kadar komisyon bulguları resmen bağlayıcı sonuçlar üretmemiş olsa da, sivil iradenin siyasi çatışma sürecinde yaşanan ihlallere dair ciddi bir ulusal ve uluslararası farkındalık yaratabileceği ortaya kondu. Örneğin, nihai bulguların yer aldığı *Brasil: Nunca Mais* adlı kitap 25 hafta boyunca en fazla satan kitaplar arasında yer aldı.

- Resmî olarak dönemi tam manasıyla açığa çıkaracak bir hesaplaşma süreci henüz Brezilya hükümeti tarafından başlatılmamış olsa da, güncel siyasi tartışmalar içerisinde en önemli konulardan birisi resmî bir hakikat komisyonun kurulmasıdır. Diğer bir deyişle, sivil irade tarafından zor koşullar altında ortaya konan bir hakikat projesinin resmî ve hukuki-siyasi bağlayıcılığı olan bir hakikat komisyonu kurulması sürecini ciddi bir şekilde tetiklediği örneklerden birisi Brezilya'dır.

IV. EL SALVADOR [LATİN AMERİKA]

Komisyonun Adı: El Salvador Hakikat Komisyonu

Faaliyet Süresi: Temmuz 1992 – 15 Mart 1993 (8 ay)

a. Siyasi Arka Plan

1970'ler itibariyle, El Salvador, gelir dağılımı adaletsizliğinin en yoğun yaşandığı Latin Amerika ülkeleri arasındaydı. 1970'lerde, halkın en yoksul yüzde 50'si toplam gelirin yaklaşık yüzde 15'ine sahipken, en zengin yüzde 20'lik kesim toplam gelirin yüzde 60 kadarını elinde bulunduruyordu (Goodwin, 2001: 151). El Salvador'da rejim 1948-1979 yılları arasında ardı ardına gelen askerî yönetimlerin ABD desteğiyle siyasi süreçlere yön vermesine şahitlik etti. 1972 yılında yapılan seçimlere hile karıştıran ordu, Hıristiyan Demokratların seçilmesini engelleyip halkın seçimi yönünde değil kendi isteği doğrultusunda yarı-demokratik bir yapıyı sürdürmeye çalıştı.

Sosyalist hareket tarafından ortaya konulan sınıfsal taleplerin demokratik işlemeyen rejim içerisinde kendisine yer bulması mümkün değildi. 1970'ler sürecinde silahlı mücadeleye yönelerek kitle desteğini artırmak isteyen sol hareket gerilla grupları kurmaya başladı. 1977 yılında gerçekleşen seçimlerde kendisine muhalif unsurlara yönelik kanlı bir tasfiye kampanyası başlatan ordu, baskı ve şiddet kullanarak General Carlos Romero'yu başa getirdi. Sonraki yıllarda ortaya çıkan muhalefeti bastırmak adına 1979 yılında sıkıyönetim ilan eden Romero, aynı yılın Kasım ayında reformist bir darbe ile alaşağı edildi.

Ertesi yıl gerçekleşen barışçıl muhalif eylemleri kanlı şekilde bastıran ordu, sonraki on yıl boyunca vuku bulacak olan sivil savaşın temellerini atmış oldu. 1980-1991 yılları arasında yaşanan sivil savaş boyunca El Salvador ordusu özellikle FMLN (Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional) üyesi olan sol militanları, sempatizanlarını ve FMLN'nin kontrolünde olan kırsal alanlarda yaşayan köylüleri hedef aldı. Sivil savaş sürecinde işlenen insan hakları ihlallerinin büyük bir çoğunluğu devlet görevlileri tarafından işlendi, ihlallerin az bir kısmı da FMLN tarafından gerçekleştirildi.

Yaşanan silahlı çatışma sürecinin çatışmanın sonucunu artık değiştirmemesi, El Solvador hükümetinin FMLN gerilla hareketini tasfiye edemeyeceği ve FMLN'nin sosyalist bir devrim gerçekleştiremeyeceğini göstermekteydi. Çatışmanın doygunluğa ulaşması sonrasında, 1991 yılında başlayan barış görüşmelerine üçüncü taraf olarak Birleşmiş Milletler katıldı. Birkaç yıl süren barış görüşmeleri sırasında, geçiş dönemi adaletini

tesis etmek adına El Salvador Hakikat Komisyonu'nun 1992 yılında kurulması kararlaştırıldı.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun temel görevi 1980 yılından sonra gerçekleşmiş olan ve toplum nezdinde yarattığı etkiler dolayısıyla hakiki boyutlarının ortaya çıkarılması aciliyet teşkil eden "ağır şiddet eylemlerini" araştırmaktı. Komisyonun görevleri arasında sadece araştırma yapmak değil ayrıca hazırlanacak olan nihai raporda uzlaşma süreci için birtakım tavsiyelerde bulunmak da vardı.

Komisyonun faaliyetlerini yürüteceği yasal çerçeve, 27 Nisan 1991'de BM'nin aracılık ettiği ve El Salvador Hükümeti ile FMLN arasında imzalanan barış anlaşmasıyla belirlendi. Bu çerçeveye göre, komisyon istediği her bireyle ve kurumla görüşme yapma yetkisine sahipti. Bu yetki kapsamında herhangi bir kurumun veya mekânın önceden haber verilmeden ziyaret edilmesi de vardı. Komisyona aynı zamanda çatışmanın her iki tarafından ve devlet kurumlarından arzu edilen her belgeye erişim hakkı da verildi. Taraflar komisyonun tespit edeceği bulguların çatışmanın her iki tarafı için bağlayıcı bir niteliğe sahip olduğunu ve bu bulguların gerektireceği adımları atmak konusunda somut değişiklikler yapılacağını taahhüt ettiler.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Çatışma sürecinde hem coğrafi olarak hem de siyasi olarak bölünmüş olan El Salvador'da, kurulan hakikat komisyonu çalışmasını yürütmek adına, üzerinde tarafların uzlaşabileceği yerli insanlar bulmak oldukça zordu. Bu yüzden, komisyona başkanlık eden kişiler Birleşmiş Milletler tarafından çatışmanın her iki tarafının da onayıyla belirlendi. Bu kişiler; Kolombiya Eski Devlet Başkanı Belsario Betancur, George Washington Üniversitesi'nde hukuk profesörü olan Thomas Buergenthal ve Venezuela'nın eski Dışişleri Bakanı Reinaldo F. Planchart'dı. Bu üç komisyon üyesine ek olarak komisyon içerisinde; 4 danışman, 17 araştırmacı, 8 uzman -adli tıp uzmanları, balistik uzmanları, travma radyologları vs.-, 4 avukat, 2 gazeteci, 10 dokümantasyon uzmanı, 3 idari personel, 6 güvenlik elemanı ve 7 stajyer bulunmaktaydı.

Komisyonun yapacağı harcamalar Birleşmiş Milletler'e üye ülkeler tarafından ve ABD ile Avrupa Devletleri tarafından karşılandı. Yapılan harcamaların toplamı yaklaşık olarak 2.5 milyon dolardı. Ülkenin başkentinde merkezi ofis kurulmuş olsa da hak ihlallerinin en yoğun yaşandığı El Salvador'un kırsal bölgelerine ulaşıp tanıklıklar toplanması konusunda komisyon faaliyetleri oldukça zayıf kaldı.

Tanıklık yapanların kimliklerinin açığa çıkması durumunda iki taraftan da ölüm tehdidiyle karşı karşıya kalabilecekleri düşünüldüğü için komisyon tam bir gizlilik içinde çalıştı. Hatta ifadeler bazen komisyon tarafından belirlenen gizli yerlerde alındı ve tanıklık yapanların isimleri kamuoyuna açıklanmadı. Dolayısıyla normal bir kriminal incelemede olması gereken "suç atfedilen kişilere kendilerini savunma hakkı" verilemedi. Bu durum komisyonun elde ettiği verileri başka kaynaklarla doğrulamak zorunda kalmasına yol açtı. Bu nedenle, birinci elden sağlanan ve ikincil kaynaklarca doğrulanmayan bilgiler komisyonun yazdığı nihai raporda yer almadı. Uluslararası örgütlerin ya da hükümetlerin sağladığı bilgiler ikincil kaynak sayıldığı için birincil kaynaklarca ve başka delillerle somutlaştırılmadığı takdirde güvenilir sayılmadı. Buna rağmen, komisyon raporunda doğrulandığına inanılan suçlara ilişkin fail adlarına yer verildi. Bunun nedeni, komisyonun işlenmiş olan hak ihlallerine ilişkin hakikatin ortaya çıkartılmasının faillerin adlarının ortaya konmasını gerektirdiğine inanması ve aksi bir durumun zaten El Salvador'da geçerli olan cezasız bırakma mefhumunu güçlendireceğinin düşünülmesiydi.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

"From Madness to Hope: The 12-Year War in El Salvador" adlı rapor 15 Mart 1993'de tamamlandı. Rapora göre, komisyonun belgelediği 22.000 vakanın yüzde 60'ı yargısız infaz, yüzde 25'i kayıp, yüzde 20'si işkence ve kalanlar da birden fazla hak ihlali içermekteydi. Komisyon raporu aynı zamanda ihlallerin büyük kısmında sorumluluğu olan yetkililerden 40 tanesinin isimlerini açıkladı. Daha önemlisi, nihai rapora göre, hak ihlallerinin yüzde 85'i devlet güçleri tarafından yüzde 5'i ise FMLN tarafından gerçekleştirilmişti. Rapora yöneltilen eleştirilerden birisi vakaların şiddet boyutunun yeterince derinlikli incelenmediği yönündeydi (Hayner, 1994: 628). Örneğin etkileri oldukça bilinen ölüm mangalarına raporda yeterince yer verilmediği düşünüldü.

Yapılan tavsiyeler ise şunlardı: [1] Suç işleyen/suça karışan askerler, memurlar ve diğer devlet çalışanları görevlerinden alınmalı ve memuriyet için ehliyetsiz kılınmalı, [2] Yargı sisteminde ve güvenlik birimlerinde kapsamlı kurumsal reformlar yapılmalı (örneğin doğrudan orduya bağlı olan eski polis birimi (CUSEP) dağıtılmalı ve yerine Ulusal Sivil Polis teşkilatı kurulmalı), [3] Mağdurlara maddi tazminat ödenmeli. Ülkenin ekonomik koşulları göz önüne alındığında bunun gerçekleşme ihtimalinin düşük olduğu sonucuna varıldı. Lakin El Salvador'daki iç savaşla yakından ilgilenen zengin ülkelerden bir fon oluşturmaları yönünde talepte bulunulabileceği ve El Salvador'a yapılacak tüm maddi yardımlarda en az %1'lik bir payın bu fona ayrılabileceği önerisi yapıldı, [4] Çatışma sürecinde hayatını kaybeden herkesin adının yer alacağı bir anıt yapılmalı, [5] İç savaşta hayatını kaybedenlerin anısına ve toplumsal uzlaşmayı

anmak için bir ulusal tatil günü ilan edilmeli, [6] Tavsiyelerin uygulanıp uygulanmadığını denetlemek üzere toplumu temsil eden kesimlerden bir forum oluşturulmalı.

Suça karıştığı belirlenmiş olan kişilerin yargı sürecine dâhil edilerek cezalandırılmaları yönünde bir tavsiye ise raporda yer almadı. Bu tavsiyenin yer almaması bir yandan ülkenin siyasi dinamikleri ile alakalıyken diğer yandan da mevcut yargı sisteminde faillerin yargılanmasının bir sonuç getirmeyeceğine duyulan inançtı. Nihai rapor açıklandıktan sonra hükümet ve ordu komisyon raporunu reddetti ve atılması gereken adımları denetlemesi planlanan bir forum oluşturulmasını engelledi. Bununla birlikte, her ne kadar BM'nin baskısıyla 1996 yılında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu yenilense de, kapsamlı bir yargı reformu yapılması önerisi de askıya alındı. Bu önemli adımlar atılmamış olsa da yaklaşık 200 ordu mensubu görevlerinden uzaklaştırıldı ve hak ihlallerinin işlenmesine sebep olan yüksek rütbeli askerler unvanları korunarak emekliye ayrıldı. Raporun yayınlanmasından beş gün sonra bir yasa yapıldı ve bu yasayla failler için af çıkarıldı. Bu yasama yüzünden faillerin komisyonun ortaya koyduğu hakikatler ışığında yargı sürecine dâhil edilmeleri engellendi (Hayner, 1994: 629).

e. El Salvador'da Hakikatlerin Ortaya Çıkarılması Sürecini Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Barış anlaşmasının imzalandığı çatışma sonrası süreçlere kıyasla geçiş dönemi adaleti tesis edilmeye çalışılırken yargılama boyutu oldukça zayıf kaldı. Sadece birkaç önemli davada El Salvador hukukunun uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiği sonucuna varıldı.

- Çatışmanın ciddi seviyede yarattığı yıkım, nihai raporda yer almasına rağmen anlaşma sonrasında hiçbir tazminat programı uygulanmadı.

- Geçiş dönemi adaletinin tesis edilmesi için süreç başlangıcından itibaren Birleşmiş Milletler tarafından yürütülmüş olsa da ortaya çıkarılan hakikatlerin yarattığı siyasi ve legal etkiler çok kısıtlı kaldı.

- Çatışmanın tarafları hakikat komisyonun ulaşacağı bulguları kabul edeceklerini en başında taahhüt etmiş olmalarına rağmen El Salvador ordusu raporun yayınlanması sonrasında uzun bir cevap metnini ulusal televizyondan yayınlayarak komisyonun faaliyetlerinin illegal olduğunu ve devlet ile resmî bir bağının olmadığını ilan etti.

- Diğer hakikat komisyonları deneyimlerine kıyasla sivil toplumun sürece dâhil olma seviyesi oldukça düşüktü. Bu nedenle, ortaya çıkarılan hakikatlerin yeterince gündemleştirilememesi, komisyonun

yarattığı siyasi ve toplumsal etkilerin arzu edilen seviyede olamamasına yol açtı. Ayrıca, El Salvador Hakikat Komisyonu raporunun dağıtım seviyesi ve ülke içerisinde ilgili kişi ve kurumlara ulaştırılma derecesi oldukça düşük kaldı. Medya üzerinde devam etmekte olan sansür mekanizmaları ile siyasi partilerin çatışmaya dair suskun kalmayı çıkarlarına uygun görmeleri hakikatlerin toplumsal hafızada yer etmesinin önüne geçti.

- Nihai raporun yeterince gündemleştirilememesi ve dağıtılmaması yüzünden hakikatlerin ortaya çıkması için tanıklık yapanların çoğu kendi ifadelerinin raporda nasıl yer aldığı konusunda bile fikir sahibi olamadı.

V. GUATEMALA [LATİN AMERİKA]

Komisyonun adı: Tarihi Aydınlatma Komisyonu (Comisión para el Esclarecimiento Histórico)

Uygulandığı Süreç: Şubat 1997- Şubat 1999

a. Siyasi Arka Plan

Guatemala'da 1960-1996 yılları arasında sürmüş olan uzun çatışma döneminin ardında yatan temel neden, Guatemala'nın millî gelir açısından çok geri olmamasına rağmen gelir dağılımı adaletsizliği bakımından dünyadaki sayılı ülkelerden biri olmasıydı (Grandin, 2005: 58). İç savaş sürecini başlatan temel siyasi gelişme ise -soğuk savaş atmosferinde- 1954 yılında, Guatemala'da seçilmiş hükümetin CIA'in desteklediği güçler tarafından devrilmesiydi. ABD, Guatemala'nın komünist bir sistemi benimsemesini engellemek adına Guatemala ordu güçlerine ciddi siyasi ve ekonomik destek sağladı.

1954 sonrasında kurulmaya çalışılan otoriter ve ırkçı rejime karşı muhaliflerin kullandığı yöntem ise silahlı mücadele oldu. Ordunun baskıcı kontrol politikalarına, Maya halkına yönelik ırkçı pratiklerine ve büyük toprak sahiplerinin iktidarına karşı gelme iddiasıyla yola çıkan farklı silahlı gruplar 1970'lerde hâlihazırda mevcuttu. Bu yapılanmalar yıllarca ayrı ayrı mücadele verdikten sonra, 1982 yılında Devrimci Guatemala Ulusal Birliği (URNG) adı altında birleşme kararı aldı. Bu kararın alınmasının hemen ertesinde, 1982 yılında, hükümet güçleri kapsamlı bir kontrgerilla harekâtına girişerek hem sivillere hem de silahlı gruplara yönelik kıyımlara ve insan hakları ihlallerine başladı. Bu süreçte, silahlı direnişçiler ise güvenlik güçlerini ve yer yer yabancı diplomatları ve işadamlarını da hedef alan silahlı saldırılar, suikastlar ve bombalama eylemleri yaptı.

İç savaşın kurbanları arasında; hemen her toplumsal gruptan kadınlar, erkekler ve çocuklar yer alırken; işçiler, köylüler, kilise üyeleri, siyasetçiler,

öğrenciler ve akademisyenler de sivil savaşta en mağdur edilen kesimler oldu. Şiddet olaylarının yüzde 83'ü Maya etnik grubuna mensup kişilere yöneldi. Ayrıca, çatışmanın en yakıcı olduğu süreçte yerli Maya halkından yaklaşık 1 milyon kişi devletin kontrgerilla stratejisi kapsamında zorla göç ettirildi (Dictaan-Bang ve Medrana, 1996: 109). Yani Guatemala'da kurulan rejim ile rejim karşıtları arasında yaşanan uzatmalı sorunun önemli bir boyutunu etnik çatışma oluşturmaktadır. Diğer yandan, kontrgerilla harekâtını yürütenler ise Guatemala devletine bağlı çeşitli güçlerdi. Ordu yetkilileri, polis güçleri, paramiliter gruplar ve ölüm mangalarından oluşan bu güçler işlenmiş olan insan hakları ihlallerinin yüzde 93'ünden sorumlu bulundu.

En şiddetli hali 1980'lerin ilk yarısında yaşanan bu sivil savaşın sonra ermesi dünyada değişmekte olan makro siyasi dinamiklerle yakından ilişkiliydi. Soğuk Savaş rejiminden kaynaklanan siyasi çekişmeler Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle çözülme aşamasına geldiğinde Guatemala'da başa gelen sivil hükümet ile barışçıl bir anlaşma yapmanın mümkün olacağına dair inanç doğdu ve 1990 yılında URNG ile Guatemala hükümeti arasında barış görüşmeleri başladı. Yaklaşık beş yıl süren bu görüşmeler sonucunda 29 Aralık 1996 tarihinde taraflar arasında kapsamlı bir barış anlaşması imzalandı ve bir hakikat komisyonunun kurulması kararlaştırıldı.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun iki temel hedefi olduğu söylenebilir: birincisi Guatemala'nın geçmişinde vuku bulan insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmak, ikincisi de toplumsal barışın ve uzlaşının nasıl tesis edilebileceğine dair önerilerde bulunmak. Bu doğrultuda, komisyondan kanlı bir iç savaş sürecinin yaşanmasına neden olan yapısal etkenleri belirlemesi ve yaşanan vakalar ile bu vakaların neden ve nasıl gerçekleştiği gibi konuları kapsayan bir rapor hazırlaması istendi.

Tarihi Aydınlatma Komisyonu'nun 36 yıl boyunca (1960-1996) gerçekleşen hak ihlallerini tespit etme ve soruşturma amacı vardı. İhlallerin en yoğun olduğu 1980'lerin ilk yarısına ilişkin bir odak süreç belirlenmedi. 36 yıllık süreçte otoriter rejimin idaresinde yaşanan sayısız ihlalin hepsini soruşturmak mümkün olmadığı için en ağır vakalar üzerine yoğunlaşıldı. Guatemala'nın her bölgesinde yaşanan ihlalleri ortaya çıkarma amacıyla yola çıkan komisyon, Maya halkının yaşadığı dağlık bölgelere ulaşmak konusunda sıkıntılar yaşadı. 1960-1996 yılları arasında işkence gören ve yakınlarını siyasi nedenlerle kaybeden herkese komisyonda tanıklık etmeleri için çağrı yapıldı. Diğer bir yandan, hakikatler ortaya çıkarılırken bireysel olarak kimlerin suçlu olduğuna veya işlenen suçların bireysel sorumluluğunun kimde olduğuna dair komisyondan tespitlerde bulunması istenmedi.

Komisyonun yaptığı önerilerin kesinkes yerine getirilmesi gibi yasal bir bağlayıcı mekanizma kurulmadı. Yani komisyonun hukuki bir yaptırım gücü bulunmamaktaydı. Diğer bir deyişle, komisyonun, yargı gücü kullanılarak kişilerin rızası alınmadan tanıklık yaptırma, işlenen suçlar için af sözü verme veya affetme, iddianamelerde geçen failleri suçlu bulma gibi yetkileri yoktu. Ancak komisyon herhangi bir yargı gücü olmamasına rağmen resmi belge ve dokümanlara erişme hususunda sıkıntı yaşamıyordu. Bu minvalde, Guatemala ordusu, hükümet yetkilileri ve gerillalar ile görüşmeler yapmak noktasında da komisyon herhangi bir sınırlama ile karşılaşmadı.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Biri kadın ikisi erkek olmak üzere komisyonun işleyişine liderlik eden 3 yetkili vardı. Bu yetkililerden birisi Maya orijinli, diğer ikisi Guatemalalıydı. Komisyonun başkanlığını Alman hukuk profesörü Christian Tomuschat yürüttü. Komisyon üyelerinin seçimi konusunda taraflar belirli bir aday listesi üzerinden uzlaşıya vararak bu üyeleri atadı. Faaliyetleri yürüten üyeler ağırlıklı olarak BM tarafından belirlendiği için yürütücüler genellikle uluslararası sivil toplum örgütlerinde çalışan ve çatışma sonrası barış-inşası süreçleri konusunda deneyimli kişilerden oluşmaktaydı.

Komisyonun toplam bütçesi 9,5 milyon dolar olmakla birlikte bu kaynağın çoğunluğu hükümet ve bağış yapma konusunda "cömert" davranan ülkeler tarafından sağlandı. Bu ülkeler arasında: ABD (1.5 milyon dolar), İsveç (0.99 milyon dolar), Norveç (1.34 milyon dolar), Japonya (0.75 milyon dolar), Hollanda (1.1 milyon dolar), Danimarka (0.85 milyon dolar) ve Guatemala (0.75 milyon dolar) vardı. İlkin 60 kişinin komisyonla ilgili faaliyetleri yürütmesi planlanıyordu. Sonrasında gerçekleşen fon akışı sayesinde bu sayı 100'e çıktı. Hem yerli hem de yabancı insan hakları savunucularından oluşan komisyon çalışanlarının 40 tanesi soruşturmaları yürütmek için görevlendirildi. 4 farklı ofiste çalışmaların sürdürülmesiyle birlikte merkezi bir çalışma yöntemi benimsenmediğinden tanıkların komisyona erişimi konusunda çok fazla sıkıntı yaşanmadı.

Komisyonun yapmış olduğu faaliyetler arasında kamuya açık bir şekilde duruşmalar yoktu. Uzun süren çatışmalı süreçten ve faillerin çoğunun hâlâ aktif görevde olmalarından kaynaklı genel hassasiyet düşünülerek duruşmalar kapalı salonlarda gerçekleşti. Her ne kadar komisyon yargılama gücüne sahip olmasa da, sivil toplum örgütleriyle birlikte çalışmalar yürüterek, medikal ve psikolojik hizmet sağlayarak, kamusal ritüellere katılım göstererek yaptığı faaliyetlerin alanını genişletmeyi bildi. Tarihi Aydınlatma Komisyonu mağdurlardan toplamda 8.000 tanıklık kayda geçirdi. 80 önemli vakaya odaklanıldı ve bu vakalar sonuç raporuna da eklendi. Kayda geçirilen tanıklıklar ya doğrudan gerçekleştirildi ya da

aynı konu üzerine yoğunlaşan sivil toplum örgütlerinden alındı. Bu tanıklıklar arasında hükümet yetkilileri, ordu mensupları ve gerillalar da bulunmaktaydı. Tanıkların güvenliği göz önünde bulundurularak ele alınan vakalar kamusal alana açılmadı. Lakin bunun aksine sonuç raporu birçok mecrada yer buldu ve medya aracılığı ile kayda değer bir bilinirliğe ulaştı. Komisyonun ortaya çıkardığı hakikatler doğrultusunda bir yargı sürecine girilmesinin önündeki temel engel 1997 yılında çatışmanın tarafları arasında imzalanan "Ulusal Uzlaşma Yasası"ydı. Bu yasama doğrultusunda faillerin bireysel başvuru yapmaları durumunda herhangi bir hukuki sürece dâhil edilmeyecekleri üzerinde görüş birliğine varıldı. Bu yasa yüzünden, yargılanan yüksek rütbeli askerlerin sayısı oldukça azdı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Sonuç raporunda yapılan tespitlerde ve tavsiyelerde, faillerin isimlerine yer verilmedi. Diğer yandan, mağdurlara tazminat verilmesinin faydalı olacağı yönünde bir öneride bulunuldu. Ek olarak, sivil savaş sürecine dair anıtlar yapılması, kamusal parkların veya binaların belirli isimlere adanması, Maya halkına ait bölgelerin bu insanlara verilmesi ve yakınları faili meçhule kurban gidenlere mali destek olunması gibi öneriler yer aldı. Bunun yanı sıra, ordu yapısının ve eğitiminin reforma tabi tutulması, hukuk sisteminde yeninden yapılanmaya gidilmesi ve karşılıklı saygıyı geliştirecek olan demokratik süreçlerin başlatılması önerildi.

Her ne kadar Başbakanlık düzeyinde hükümetin geçmiş dönemlerde yaptığı hatalar ve ihlaller için özür dilenmiş olsa da, yapılan tavsiyelerin yerine getirilmesi gerekli görülmedi. Diğer bir deyişle, raporun yarattığı siyasi etkiler çok kısıtlı kaldı. Buna rağmen, raporda şu belirlemelerde bulunuldu: [1] Yaşanan süreçte öldürülen insan sayısı 200.000'dir. Bu kişilerden yüzde 83'ü Maya halkından, yüzde 17'si ise Ladino kökenli kişilerdir. [2] Kayda geçirilen ihlallerden yüzde 93'ü devlet güçleri veya ilgili paramiliter güçler tarafından yapılmıştır. [3] İsyancıların eylemleri ihlallerin yüzde 3'üne sebep olmuştur. [4] Devlet baskısına karşı gerçekleşen mobilizasyon süreci 1978-82 aralığında en kayda değer yoğunluğu yaşamıştır ve yaşanan ihlallerin çoğu da bu zamana denk gelmektedir.

e. Guatemala'da Hakikatlerin Ortaya Çıkarılması Sürecini Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- İç savaş sürecinde devletle silahlı çatışmaya giren sol gruplar her ne kadar çatışmanın sona ermesi konusunda uzlaşmaya razı gelse de Guatemala'daki yerli Maya halkının talepleri karşılanmadığı için barış sürecine muhalefet bu kanattan geldi (Dictaan-Bang ve Medrana, 1996: 106-127). Maya halkının temsilcileri yer yer barış sürecinden

dışlanmış olsa da barış süreci yerli halklar için de kısmi anlamda siyasi bir fırsat teşkil etti.

VI. GÜNEY AFRİKA

Komisyonun Adı: Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (HUK)

Faaliyet Süresi: 1995 - 2002 (Faaliyet süresi 1998'te sona erdikten sonra uzatıldı.)

a. Siyasi Arka Plan

Irk ayrımcılığına dayalı Apartheid rejimi 1948 ile1990 yılları arasında hüküm sürdü. Afrika'nın en gelişmiş ülkelerinden birisi olan Güney Afrika'da ırkçılık sorunu geniş oranda sınıfsal eşitsizlik ve sömürü mekanizmalarıyla iç içe geçmişti. Ulusal Parti (*The Nationalist Party*) sömürge yönetimi sırasında gayri resmi bir biçimde var olan ayrımcı politikalarını, bağımsızlık kazanıldıktan sonra 1948 yılında kurumsallaştırarak yaygınlaştırdı. Bu siyaset doğrultusunda, rejime itiraz eden herkes polis baskısına, işkenceye ve ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına maruz kaldı.

Özellikle 1980'li yıllarda yoğunlaşan Apartheid karşıtı mücadele, hem siyahların hem de beyazların Marksist bir çerçevede bir araya geldikleri ANC (Afrika Ulusal Kongresi) tarafından yürütüldü. Ağırlıklı olarak barışçıl mücadele yöntemlerini tercih eden ANC üyeleri rejimin baskı ve şiddete başvurduğu koşullarda politik şiddet eylemleri de gerçekleştirdi. Çatışmalar ve eylemler 1980'li yılların sonunda doygunluğa ulaştığında, ANC'nin, arzuladığı devrimi yaparak devlet aygıtını ele geçirme hedefi ve Ulusal Parti'nin ANC'yi yok ederek ırkçı ve sömürücü rejimi devam ettirme gayesinin artık mümkün olmayacağı berraklaştı (Wilson, 2001: 6-11). Sovyetlerin çöküşüyle birlikte Ulusal Parti'nin anti-komünizm söylemini kullanarak baskı ve şiddet politikalarına uluslararası kamuoyunun gözleri önünde devam etmesi mümkün değildi.

ANC ve hükümetin müzakereleri 1990'da başladı ve üç sene sürdü. 1991-93 yılları arasında yapılan barış görüşmeleri ANC ve Ulusal Parti'ye ek olarak sivil toplumun da aktif olarak müdahil olduğu katılımcı ve şeffaf bir şekilde ilerledi (Wilson, 2001: 8). Yeni Güney Afrika'nın nasıl bir siyasi ve ekonomik rejime sahip olması gerektiği konusunda yapılan uzun tartışmalar oldukça verimli geçti ve nihayetinde hükümetlerin siyasi hareket alanını son derece daraltan, sınırları net çizilmiş bir anayasal çerçeve ortaya çıktı. Lakin Apartheid döneminde işlenen hak ihlalleri ile nasıl hesaplaşılacağı ve af çıkarılıp çıkarılmayacağı gibi konuların nasıl çözülebileceği konusunda ciddi bir tıkanıklık yaşandı. Sonuç olarak, kurulacak bir hakikat komisyonu çerçevesinde, işlenen ihlallere dair kamuoyu önün-

de tanıklık yapacak olan faillere af imkânı verilmesi konusunda uzlaşıya varıldı. 1994'te ilk demokratik seçimler yapıldı ve geçici bir Anayasa yürürlüğe girdi. Seçimleri ANC'nin büyük çoğunlukla kazanmasının etkisi ve yeni başkan Nelson Mandela'nın güçlü desteğiyle Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (HUK) planlandığı şekilde faaliyete geçti. HUK çok hızlı bir şekilde kuruldu. Temmuz 1995'te Mandela'nın imzasıyla kurulan komisyon, üyeleri Aralık 1995'te atandıktan bir gün sonra ilk toplantısını yaptı. Bu hızlı sürecin komisyonun yetki ve sorumluluklarının komisyon çalışanları ve halk tarafından tam algılanmamasına neden olduğuna ilişkin bazı eleştiriler yapıldı.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun kurulmasını sağlayan yasal çerçeve Ulusal Bütünlüğün Sağlanması ve Uzlaşma Yasası ile (*Promotion of National Unity and Reconciliation Act*) 26 Temmuz 1995'te oluşturuldu. Komisyon temel olarak 1960-94 yılları arasında işlenen insan hakları ihlallerinin araştırmasını ve bu ihlallerin toplum nezdinde mahkûm edilmesini hedefledi. HUK kapsamında ele alınan ihlaller siyasi motivasyonla gerçekleştirilmiş olanlardı. Bu bağlamda, siyasi bir motivasyonla "öldürme, kaçırma, işkence veya suikast, tahrik, azmettirme gibi eylemlerin gerçekleştirildiği veya bu eylemlere teşebbüs edildiği" vakalar komisyonun faaliyet alanına girmekteydi (Chapman ve Ball, 2001: 13). İnsan hakları söylemiyle yeni bir toplumsal ahlak kurma kapsamında hem devletin hem de özgürlük hareketlerinin her türlü ihlallerini araştırma ve failleri ifşa etme hedefinde olan komisyon, meselenin ekonomik ayağına ilişkin yapısal ihlalleri ise kapsam dışında bıraktı.

Toplamda 17 kişinden oluşan komisyonun 9 üyesi erkek 8'i de kadındı. Komisyona Anglikan Kilisesi Kardinali Desmond Tutu başkanlık etti. Üyelerin tamamı Güney Afrikalı olmakla birlikte farklı etnik köken ve bölgelerden seçilmişlerdi. Üyelerin seçim süreci ise şu şekilde oldu: Başkan Mandela'ya komisyon için 25 üye önerilmişti. Mandela liste dışından iki kişiyle birlikte 17 kişiyi belirledi.

Güney Afrika'daki hakikatleri ortaya çıkarma sürecinin öncekilerden ayrıştığı temel konu komisyonun yetki alanının yargı sürecini doğrudan etkileyebilecek olmasıydı. Komisyon, faillerin yapmış oldukları ihlalleri (öldürme, işkence, kaybettirme vs.) eksiksiz bir şekilde kamuoyuna açık duruşmalarda dile getirmesi durumunda, bu kişilerin işlemiş oldukları suçlardan ötürü yargılanmamasına karar verme yetkisine sahipti. Çoğunluğu imha edilmiş olsa da komisyonun devletin ve güvenlik güçlerinin ellerinde bulunan tüm belgelere erişim hakkı vardı. Buna ek olarak, komisyon insan hakları örgütlerinin ellerinde bulunan raporlara ve belgelere de erişim yetkisine sahipti. Daha önemlisi, komisyon arzuladığı her kişi-

den (mağdur yakını veya fail) bilgi almak adına tanıklık yapmaları için duruşmalara getirme yetkisiyle de donatıldı.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Komisyon esasen üç komiteden oluşmaktaydı: İnsan Hakları İhlalleri ile ilgili komite, Rehabilitasyon ve Tazminat Komitesi ve Af Komitesi. Yaklaşık 300 kişi komisyon faaliyetleri kapsamında çalıştı. Bu kişiler faillere ve mağdurlara yapılan çağrılar doğrultusunda tanıklıkları kayda geçirdiler veya bazı vakalar için de tanıkları ifade vermeye çağrıldılar.

Komisyon merkezi bir ofis (Cape Town) ve üç bölgesel ofisten (Johannesburg, East London ve Durban) oluşuyordu. Komisyon içerisinde çalışan personeller ve komisyon üyeleri, tanıklıklar ve duruşmalar için sık sık seyahatler yaptılar. Diğer bir deyişle, komisyon faaliyetleri coğrafi olarak oldukça kapsayıcıydı. Komisyon çalışmaları sadece İnkata Özgürlük Partisi'nin egemen olduğu KwaZulu Nathal bölgesinde aksadı. Bu bölgede mağdurlar tanıklık yapmak konusunda çekingen davrandılar. Ayrıca, tanıkların ifadelerinin sağlıklı bir şekilde alınabilmesi için tercüman gerekli olduğunda tahsis edildi. Komisyonun icra ettiği faaliyetler geçmişte yaşanmış olan ihlaller hakkında araştırma yapmak, duruşmalar ile görüşmeler gerçekleştirmenin ötesine geçti. Kayıpların tespit edilmesi, mezarların açılması ve defin işlemlerinin gerçekleştirilmesi, mağdur yakınları için medikal ve psikolojik destek sağlanması, duruşmaların kamuya açık olarak gerçekleştirilmesi ve televizyondan yayınlanması, mağdur yakınlarına tazminatlar verilmesi, hangi koşullarda siyasi suçlar işleyenlerin affedilebileceğine ilişkin rehberlik ve nihai raporun hazırlanması gibi faaliyetler de gerçekleştirildi.

Komisyon üyeleri arasında Apartheid mağdurları, ruhani liderler ve psikologların olması mağdurların ihtiyaç ve beklentilerinin iyi analiz edilmesini sağladı. Komisyonun zayıf olan tarafı ise komisyonun oluşturulması sürecinin hızlı olması nedeniyle ilk ifadelerin beyaz ve tecrübesiz bir ekip tarafından alınmış olmasıydı. Diğer bir yandan mağdurlar ve failler tarafından komisyonun işleyişinin karmaşık bulunması da eleştirilere konu oldu.

Komisyona toplamda 21.000 mağdur ifade verdi ve bu mağdurlardan 2.000 tanesi kamuya açık bir biçimde gerçekleştirilen oturumlara iştirak etti. Tanıklıklar başlangıç sürecinde mağdurların hikâyelerinin tamamını dinlenmesiyle gerçekleşirken sonraki aşamalarda sadece vakalara dair ihtiyaç duyulan bilgilerin alındığı bir sisteme geçilmiş olması tanıklarda ciddi bir memnuniyetsizlik yarattı (Chapman ve Ball, 2001: 15). İşlenmiş olan siyasi suçlar kapsamında tanıklık yapıp yargılanmadan muaf olabilmek için hâkimlerden oluşturulan Af Komitesi'ne başvuru yapmak

gerekmekteydi. Toplamda 7.112 af başvurusundan 849'u kabul edilirken 5.392'si reddedildi.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

1998 yılında 5 cilt halinde dağıtımına başlanan rapor İngilizce olarak yayınlandı. Raporun tamamı internet aracılığı ile herkese açık olmasına rağmen geniş kapsamlı bir dağıtım yapılmadığı için kırsal bölgelerde yaşayan insanların rapora erişmesi pek mümkün olmadı. Nihai raporun yaptığı tespitlere ve tavsiyelere Başkan Mandela tam destek verdi. Raporda insan hakları ihlalleri işlemiş olan faillerin isimleri açıklandı. Yıllarca süren ırkçı rejimin hangi yapısal ve tarihsel dinamiklerle sürebildiği, bu süreçte yaşanmış olan hak ihlali vakaları, belirli bir biçim oluşturan ihlallerin nasıl gerçekleştiği ele alındı. Toplam 21.000 kişinin tanıklığına başvuruldu ve 38.000 ihlalin bilgilerine ulaşıldı.

Komisyon belgeler üzerinde çalışırken Ulusal İstihbarat Teşkilatı tarafından 1990-94 dönemine ait kayıtların büyük bir bölümünün yok edildiği ve 1996 yılında bile teşkilatın benzer pratiklere devam ettiği belirlendi. Komisyon üç temel noktada tavsiyeler önerdi: [1] Çatışma sürecinde mağduriyet yaşamış olanlara maddi ve manevi tazminat verilmesi istendi. Her mağdura ya da ailesine altı yıl boyunca yılda 3.500 dolarlık tazminat ödemesi yapılması talep edildi. [2] Komisyon bir dizi reform önerisinde bulundu. Toplumsal ve kurumsal olarak yıllarca derin bir ayrışma halinde yaşamış olan toplumların birlikte yaşamasını mümkün kılmak için yargı, dinsel kurumlar, iş sektörü, hapishaneler, ordu, sağlık ve eğitim kurumları gibi alanlarda ayrımcılığa son verecek olan reformlar istendi. [3] Komisyondan af talebinde bulunan ama komisyonun cezadan muaf tutmadığı failler için yargılama sürecinin devam ettirilmesi istendi. Bunlara ek olarak, komisyonun elde ettiği belgelerin ve bulguların sıkı bir şekilde arşivlenmesi istendi.

Başkan Nelson Mandela, komisyonun yapmış olduğu tespitleri kabul ederek önerilerin hepsinin pratiğe geçirilmesi için gerekli talimatları verdi. Dönem itibariyle hem başkan yardımcısı hem de ANC'nin başkanı olan Mbeki raporda ANC ile Ulusal Parti'nin aynı kefeye konmuş olmasından ileri gelen çekincelerini ortaya koydu. HUK'un en fazla tartışılan hamlesi komisyona af yetkisi verilmesiydi. Verilen bu yetki sonrasında yargılama süreçlerinin nasıl devam edeceği en fazla merak edilen konulardan biriydi. Af Komitesi'ne yapılan başvuruların birçoğu komisyon tarafından reddedilmiş olmasına rağmen affedilmeyen başvuruların çoğu herhangi bir yargı sürecine sokulmadı. Yargı sürecine giren davalardan bazılarının seyri şu şekilde gerçekleşti: 1989'da devlet güçleri tarafından öldürülen Frank Chikane davasında üst düzey polis yetkilileri mahkûm edildi. Savunma Bakanı Magnus Malan ve 19 yetkilinin

yargılandığı dava beraatla sonuçlandı. Yargılama süreçleri verimli bir şekilde ilerlemediği için 2005 yılında yargılama politikası gözden geçirildi ve başsavcılığa verilen soruşturma açmama yetkisi genişletildi. 2007'de HUK komitesinin verdiği aflara ek olarak yeni afların tanınmasını sağlayacak adımlar Başkan Mbeki zamanında atıldı ve Motlanthe ve Zuma tarafından bu politika devam ettirildi. Sivil toplum örgütleri buna karşı pozisyon aldı. Diğer yandan 2008 yılında Pretoria Yüksek Mahkemesi faillerin "de fakto" affedilmesi manasına gelen bu hükmü anayasaya ve hukuka aykırı buldu.

Tazminatların mağdurlara iletilmesi hususunda da ciddi gecikmeler yaşandı. 21.000 mağdura ödenen tazminat komisyonun raporda önerdiği miktarın altında kaldı. Hükümet tazminatların kalan kısmını ödemek konusunda zorluklar çıkardı. Kamuya açık oturumlarda ifade veren mağdurlar büyük ilgiye mazhar olsalar da özel görüşmelerde ifade veren mağdurların tazminat taleplerine cevap alabilmeleri bir yılı buldu.

e. Güney Afrika'daki Hakikat Komisyonunu Diğerler Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Güney Afrika deneyimi, öncelikli olarak komisyona tanınmış olan geniş yetki alanı üzerinden önceki tüm komisyon deneyimlerinden ayrılır. Komisyona yargı sürecini doğrudan etkileyebilme ve failleri cezadan muaf tutabilme yetkisi verilmişti. Tanık ifadelerinin kamuya açık bir şekilde alınması, faillerle mağdurları aynı platformda buluşturma çabası hakikat komisyonları bağlamında ilk kez denenen bir yöntemdi. Kamuya açık bir şekilde alınan ifadelerle ırk bazında ayrışmış bir toplumda barış-inşası gerçekleştirmek adına yeni bir birlikte yaşama rejimi kurulmaya çalışıldı.

- HUK'u diğerlerinden ayıran en temel farklılık "hakikat" tanımını öncekilerden farklı yapmış olmasıydı (Chapman ve Ball, 2001: 9-12). Ortaya çıkarılan ilk hakikat türü kişisel olaylar üzerine, ikinci hakikat türü ağır hak ihlallerinin nedenleri üzerineydi. HUK bu tür hakikati "bilimsel" ya da "adli" hakikat kategorisi olarak ele alıp klasik hakikat tanımının ötesine geçti. HUK'un ortaya koyduğu yeni hakikat tanımı içerisinde mağdur hikâyelerinin anlatılmasına dayanan ve iyileştirici niteliğe sahip olduğuna inanılan anlatı hakikati (narrative truth) vardı. Ayrıca toplumsal ya da diyalog hakikati, açık duruşmalar ve medya iletişimi yoluyla toplumla etkileşim halinde ortaya çıkarılan hakikati tanımlamak için kullanıldı.

- İfadeler belirli bir süre mağdur hikâyelerini dinleme odağında alınmış olsa da sonrasında yalnızca mağdurlardan ihtiyaç duyulan bilgileri edinmeyi amaçlayan işlevselci bir yaklaşım dolayısıyla, tanıklık

yapan mağdurlar yeniden hatırladıkları acı verici olayların iyileştirici olabilecek etkilerini yayamadılar.

- Komisyonun yetki alanının geniş olması sayesinde ortaya çıkarılan ve gündemleştirilen hakikatler hem niceliksel hem de niteliksel olarak yüksek seviyede oldu.

- Diğer komisyonlarla kıyaslandığında Güney Afrika deneyiminde en fazla göze çarpan dinamiklerden birisi de Başkan Mandela'nın komisyon faaliyetlerine kayda değer şekilde destek olmasıdır. Siyasi aktörlerin komisyon faaliyetlerine yeterince destek vermediği ve ortaya çıkarılan hakikatlerin pratik etkilerinin pek olmadığı ülkelere kıyasla Güney Afrika deneyimi oldukça ayrı bir yerde durmaktadır.

VII. DOĞU TİMOR [ASYA]

Komisyonun Tam Adı: Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu (CAVR)

Uygulandığı Tarih Aralığı: 7 Şubat 2002- 31 Ekim 2005 (45 Ay)

a. Siyasi Arka Plan

Doğu Timor uzun yıllar boyunca Portekiz sömürgeciliği ile idare edildikten sonra 1970'li yıllarda yükselmekte olan bağımsızlık mücadelesiyle 1974 yılında Karanfil Devrimi'ni gerçekleştirdi. Sonrasında Portekiz, Doğu Timor için kendi kaderini tayin hakkı sürecini başlattı. 1975 yılında Bağımsız Doğu Timor İçin Devrimci Cephe (FRETLIN) bağımsızlık ilan etme sürecindeyken komşu Endonezya devleti –Doğu Timor'da yaşanan iç çatışmaların kendi güvenliği için tehdit oluşturduğu gerekçesi ile 7 Aralık 1975'te Doğu Timor'u işgal etti. Her ne kadar Endonezya, Doğu Timor'u işgal ettikten sonra bu bölgeyi yeni bir eyaleti olarak duyurmuş olsa da bu toprak ilhakı Birleşmiş Milletler tarafından hiçbir zaman resmen tanınmadı.

24 yıl boyunca Endonezya işgali altında kalan Doğu Timor'da bağımsızlık yanlısı direniş güçleri işgal sürecinde bastırılmış olsa da 1990'lı yıllarda Endonezya'da yaşanmakta olan rejim değişikliklerine paralel, FRETLIN ve silahlı kanadı FALINTIL faaliyetlerine yeniden başladı. Doğu Timor'u kendi hâkimiyeti altında tutmak uğruna Endonezya güvenlik güçleri 1975-99 yılları arasında yoğun insan hakları ihlallerine girişti. 1998 yılında Endonezya'da askeri dikta rejiminin sona ermesiyle birlikte Portekiz, Endonezya ve Birleşmiş Milletler arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Doğu Timor halkı yapılacak olan bir seçimle ya bağımsızlık ya da Endonezya ile birleşme yönünde bir karara varacaktı. Sandıktan bağımsızlık çıkması durumunda otorite geçici bir

süreliğine Birleşmiş Milletler'e devredilecek ve anlaşmayı imzalayan ülkeler de Doğu Timor halkının yaptığı seçime saygı duyacaklardı. Varılan anlaşma gereği Endonezya hükümeti seçim sürecine etki etmemek konusunda güvence vermiş olsa da, seçimlerden önce Doğu Timorlu milisler aracılığı ile bağımsızlık yanlılarına yönelik yoğun şiddet eylemlerine girişti. Buna rağmen 30 Ağustos 1999'da yapılan seçimler sonucunda Doğu Timor halkının yüzde 78'i bağımsızlık yönünde oy kullandı. Sonuçtan memnun olmayan Endonezya hükümeti sonuçlar açıklandıktan hemen sonra yerel milisleri harekete geçirdi ve topyekûn savaş stratejisi izleyerek binlerce insanı öldürdü, 200.000 kadar insanı zorunlu göçe tabi tuttu ve büyük şehirlerdeki önemli binaların çoğunu ateşe verdi. Bu şiddet dalgası ancak BM Uluslararası Gücü'nün (INTERFET) 20 Kasım 1999'da yaptığı müdahale ile son buldu.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Mart 2000 itibari ile Doğu Timor'da Birleşmiş Milletler Doğu Timor Geçiş İdaresi'nin (UNTAET) kurduğu temyiz mahkemesi ve bölge mahkemeleri aracılığı ile soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı işlenmiş suçlar ile 1 Ocak - 25 Kasım 1999 arasında işlenmiş cinayet, cinsi münasebet ve işkence suçlarının kovuşturulması için bu mahkemelere özel yetki verildi. Yukarıda adı geçen ağır suç türleri, Ağır Suçlar Birimi'nin (*Serious Crimes Unit*) ortaya koyduğu çerçevede özel panellerin kurulmasıyla açığa çıkarılacaklardı. Buna ek olarak, nispeten hafif suçlar için Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu'nun (CAVR) kurulmasına karar verildi. Bu şekilde bir yandan ağır suçlara karışmış Endonezyalı ve Doğu Timorlu milisler hem Endonezya'da hem de Doğu Timor'daki ulusal mahkemelerde yargılanacakken diğer taraftan hafif suçlar ile de CAVR'a ilgilenecekti.

1 Ocak - 25 Kasım 1999 arasında Doğu Timor'da işlenen insan hakları ihlallerine ilişkin kurulan Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu'nun (CAVR) amaçları şunlardı: [1] İlgili dönemde işlenen ihlallere dair hakikatlerin ortaya çıkarılması, [2] Kurbanların iade-i itibar elde etmelerini sağlamak, [3] Toplumsal uzlaşı yöntemleriyle topluma zarar verici eylemlerde bulunmuş bireylerin topluma entegrasyonunu desteklemek, [4] Gelecekte gerçekleşebilecek ihlalleri önlemek, [5] Ağır suçlar kapsamına giren hak ihlallerinin sorgulanması amacıyla Genel Savcılar Ofisi'ne tavsiyelerde bulunmak. Komisyona verilen yetki alanının yarattığı en büyük kısıtlama yalnızca 1999 yılı içerisinde gerçekleşen ihlallerin araştırılmasıyla sınırlı kalmasıydı. Böylece 23 yıllık Endonezya işgali sırasında gerçekleştiği tahmin edilen 100.000 ölümden 1.400 kadarı incelenmiş oldu. Komisyona verilen yetkiler arasında faillerin isimlerini kamuoyuna açıklamak yoktu. Ayrıca, failler komisyon ile işbirliğine girmediği için komisyon, tanıklık edenlere af sağlama yetkisini kullanmamayı seçti.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Komisyon esasen ikisi kadın beşi erkek toplamda yedi üyeden oluşmaktaydı. Buna ek olarak, bölgesel düzeyde 29 adet komisyon yetkilisi bulunmaktaydı. CAVR olarak bilinen bu komisyonların işleyiş çerçevesi, Toplum Uzlaştırma Prosedürleri (CRP) olarak bilinen yöntemler esas alınarak yapıldı ve bu doğrultuda hafif suçlara karışmakla itham edilenler "adat" olarak bilinen yerel hukuk içtihadı çerçevesinde duruşmalarda yer aldılar. Bu CRP duruşmaları sonrasında suçlu bulunanlar Toplum Uzlaştırma Anlaşması'na (CRA) uygun davranışlar ortaya koyacaklarını taahhüt ettikten sonra hukuki soruşturmadan muaf tutuldular. Böylece toplumsal uzlaşı sağlanmaya çalışıldı. Ağır suçlara bulaşmış olan kişilerin hakkaniyetli bir şekilde yargılanacağına ilişkin genel kanı sayesinde hafif suçlara karışmış kişiler; hakikatlerin ortaya çıkarılması ve cezası daha ağır olabilecek bir yargılama sürecinden kurtulmak adına CAVR komisyonuna katılmaya karar vermişlerdi. Lakin izleyen süreçte, ağır suçlar işlemiş bireylerin ve görevlilerin türlü nedenlerden ötürü hakkaniyetli bir şekilde yargılanamayacağı ortaya çıktı. Bu nedenle, Doğu Timor'da yaşanan insanlığa karşı işlenmiş suçlar ve insan hakları ihlallerinin faillerini yargılamak konusunda başarılı olamayan Ağır Suçlar Birimi, kapsamlı bir şekilde adaletin tesis edilmesi görevini yerine getiremedi. Ağır Suçlar Birimi'nin faaliyetleri ile kıyaslandığında Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu'nun (CAVR) oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

Komisyonun harcamalarının karşılanması adına Mart 2005'te ABD Kalkınma Ajansı, Norveç, Avrupa Komisyonu, İrlanda ve Kanada gibi ülkeler 1 milyon dolarlık fon sağladı. Ek olarak: Portekiz, Avustralya, Japonya, Finlandiya, Yeni Zelanda, İsveç, Birleşik Krallık, Almanya, Danimarka hükümetlerinin yanı sıra Birleşmiş Milletler ve bir dizi sivil toplum örgütü de adaletin tesis edilmesi için finansal destekte bulundu. Komisyon 8 adet ulusal duruşma gerçekleştirdi, 1.048 adet soruşturma maksatlı görüşme yapıldı ve 7.760 kurbanın ifadesi alındı. Ayrıca, Toplumsal Uzlaştırma Prosedürleri sürecini hafif suçlar işlemiş olan 1371 kişi tamamladı. 90 şüpheli için de yargılama yetkisinin kullanılmasına karar verildi, bu 90 kişiden 18'ine suç isnat edildi.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Komisyonun faaliyetleri bir rapor olarak Ekim 2005'te Cumhurbaşkanı Xanana Gusmao'ya, Kasım 2005'te de Başbakan'a ve parlamentoya sunuldu. Kamuoyunun bilgisine sunulması için insan hakları kurumları kapsamlı bir kampanya başlattı. Komisyon raporu, açlık ve hastalık gibi nedenler de dâhil olmak üzere, yaşanan 102.800 ölümün Endonezya işgali ile alakalı olduğunu tespit etti. Bununla birlikte, Endonezya Savunma Bakanı ve aynı zamanda silahlı kuvvetler komutasının başında olan Ge-

neral Wiranto gibi yüksek rütbeli askerler BM raporlarında yer aldı, lakin adil bir yargılama sürecine dâhil edilemedi.

2008 yılında, sonuç raporu (Chega!) parlamento tarafından anonim bir şekilde kullanılarak bu rapor üzerinden bir kararname çıkarıldı. 2009 yılı itibariyle bu rapora yaslanarak resmi bir siyasa oluşturulması henüz gerçekleşmemişti. Buna ek olarak, raporun yaygınlaştırılması için hükümet tarafından bir sekreterya oluşturuldu. Bu doğrultuda halka eğitim verilmeye başlanırken diğer yandan da reformların yapılması için destek toplanmaya çalışıldı.

Doğrudan sonuç raporu üzerinden olmasa da paralel bir hakikat komisyonu faaliyeti ile yaşananlara ilişkin tespitlerde bulunuldu: Endonezya ve Timor-Leste hükümetlerinin 2004 yılında kurdukları Hakikat ve Dostluk Komisyonu (CTF) insanlığa karşı işlenmiş suçların faillerinin belirtilmesi bakımından önemli bir yer tuttu. Herhangi bir yargı gücüne yaslanmamış olsa da, 2008 yılında bu komisyonun yayınladığı rapor 1999 yılında insanlığa karşı işlenen suçların esas sorumlusunun Endonezya ordusu ve polisi ile sivil hükümet ve milis grupları olduğunu kabul etti.

2005 yılında Ağır Suçlar Birimi'nin tasfiye edilmesi ise Endonezya hükümetinin siyasi gücü karşısında Timor-Leste hükümetinin çaresiz kalması dolayısıyla tesis edilemeyen adaletin yerini bulmasını çok daha imkânsız hale getirdi. Endonezya Devlet Başkanı Yudhoyono komisyon raporunun yapmış olduğu tespitleri kabul edip bu süreçte ülkesinin sorumluluğunda olan ihlallerden ötürü pişmanlık duyduğunu belirtti. Buna rağmen mağdurlardan özür dilenmedi ve faillerin adli yargılama sürecine sokulmaları konusunda pratik bir adım atılmadı. Bunun temelinde ise Endonezya'nın uluslararası alanda sahip olduğu itibarı korumak yatmaktaydı. Endonezya, Timor-Leste, ABD, İngiltere ve Avustralya gibi ülkelerde bulunan sivil toplum kuruluşları ihlallerden sorumlu olan kişilerin yargılanması için somut adımlar atılması ve mağdurlara tazminat ödenmesi için çağrılar yapmış olsalar da bu çağrılar pratik bir etki yaratamadı.

e. Doğu Timor Hakikat Komisyonunu Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Doğu Timor vakasından çıkarılması gereken en önemli derslerden birisi, çatışma sonrasında geçiş dönemi adaletinin tesis edilmesi için bütünsel bir planlamaya ihtiyaç duyulduğu gerçeğidir. Ağır Suçlar Birimi ile çeşitli yargı aygıtlarının iyi zaman planlaması ve koordinasyon yapamaması ağır suçlara karışmış birçok kişinin hiçbir ceza almadan/çekmeden topluma karışmasına yol açmıştı. Ağır suçlara karışmış olmalarına rağmen Hakikat Komisyonları'na başvuran ve

Ağır Suçlar Birimi'ne yönlendirilmesine rağmen birimin kapatılması yüzünden yargılanamayan birçok fail oldu.

- Endonezya'da yaşanmakta olan kırılgan demokratikleşme süreci yüzünden Birleşmiş Milletler kendi siyasi iradesini Doğu Timor'da adaletin tesisi için tam manasıyla kullanmadı. General Wiranto gibi yüksek rütbeli sorumluların yargılanması noktasına gelindiğinde aynı siyasi irade eksikliğinden dolayı bu yargılamalar gerçekleştirilemedi.

- Doğu Timor yargılama sistemindeki yerel kapasite eksikliği en başından bilinmekteydi. Buna rağmen, uluslararası kapsamlı bir suç mahkemesinin kurulması yönünde inisiyatif kullanmayan Birleşmiş Milletler'in, ulusal mahkemeler aracılığı ile suçluların yargılanabileceğine inanması, yani Endonezya mahkemelerinin bağımsız ve korkusuz bir şekilde adalet peşinde koşabileceğini ummak en başından itibaren fazla naif bir yaklaşımdı. Nitekim Endonezya'da bulunan faillerin yargılanması noktasında Endonezya yargı sistemi Doğu Timor'da kurulan Ağır Suçlar Birimi ile kayda değer bir işbirliğine hiç girmedi.

- İşlenen ağır suçların failleri gereken şekilde yargılanmadıkları için hakikatlerin ortaya çıkarılması ve toplumsal uzlaşının güçlendirilmesi faaliyetlerinin etki alanı daraldı. Genel kanıda oluşan esas faillerin yargılama sürecine dâhil olmadan ve herhangi bir ceza almadan kurtuldukları inancı, Kabul, Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu'nu (CAVR) çok önemli işlere imza atmış olsa da bu çabaların hak ettikleri toplumsal ve siyasal karşılığı bulmasını zorlaştırdı.

VIII. SİERRA LEONE [AFRİKA]

Komisyonun Adı: Sierre Leone Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu (SLRTC)

Faaliyet Süresi: Kasım 2002- Ekim 2004 (2 Yıl)

a. Siyasi Arka Plan

Sierra Leone'da 1991-2002 yılları arasında sivil savaşın patlak vermesinde belirleyici olan iki temel nedenden bahsedilebilir. Birincisi, elmas kaynakları bakımından oldukça zengin olan ve milli gelirinin kayda değer bir kısmı yeraltı kaynaklarına dayanan bu ülkede, siyasi elitlerin ülke kaynaklarını yolsuzluk yaparak kendi çıkarları için kullanmalarıydı. Bu durum, hükümetlerin sahip oldukları gücü sağlıklı bir devlet-toplum ilişkisi kurmak yerine salt iktidarlarını devam ettirmek amacıyla kötüye kullanmalarını da beraberinde getirdi. İkinci temel sebep ise Sierra Leone'un Liberya ile komşuluk ilişkisi üzerinden ortaya çıktı. 1991-2002 sürecinde Sierra Leone hükümetine karşı silahlı muhalefet geliştiren Devrimci Bir-

lik Cephesi (RUF) adlı örgüt ile siyasi çıkarları örtüşen Liberya Ulusal Yurtsever Cephesi isimli gerilla örgütünün Liberya'da ve Sierra Leone'da iktidarı ele geçirme istekleri çatışmaya yol açan ve çatışmanın ölçeğini genişleten bir işbirliğine imkân verdi.

1991-2002 yılları arasında yaşanan çatışmanın bir tarafı Sierra Leone hükümeti iken diğer tarafı da iktidar elde etmek için hemen her yöntemi mubah gören Devrimci Birlik Cephesi'dir. Örgüt, tam manası ile ideolojik bir çerçeveye yaslanmaktan ziyade -bu örgüt ulusalcı veya sosyalist söylem ve pratiklere sahip değildi- hâlihazırdaki hükümetin ülke kaynakları üzerindeki tahakkümüne karşı bir mücadele geliştirdi. Bu doğrultuda, çocuk askerlerin kullanılmasından tecavüze kadar geniş bir yelpazede hemen her taktiği deneyen RUF, oldukça Makyavelist bir yol izlemek suretiyle sayısız insan hakları ihlali işledi.

Sivil savaş, ağırlıklı olarak ülkenin doğusunda RUF ile hükümet güçleri arasında sürmüş olsa da ülkenin tüm siyasi ve toplumsal işleyişini derinden etkileyen bir şiddet dalgası geliştirdi. Her ne kadar 1996 yılı itibariyle Ahmad Tejan Kabbah liderliğinde sivil bir hükümet kurulmuş olsa da, Devrimci Silahlı Güçler Konseyi (AFRC) askeri bir müdahalede bulunarak idareyi ele geçirdi. 1998 yılında yeniden seçilen sivil hükümete askeri müdahale yapılmak üzereyken Birleşmiş Milletler duruma müdahale ederek Sierra Leone'nin yeni bir siyasi istikrarsızlık çemberine girmesine engel oldu. 7 Temmuz 1999'da hükümet ile Devrimci Birlik Cephesi arasında imzalanan anlaşma gereği, imza atılmasına müteakip, 90 gün içinde bir hakikat ve uzlaşı komisyonu kurulması kararlaştırıldı. 2000 yılında Sierra Leone Parlamentosu'nun onayı ile komisyonun faaliyetlerine başlamasının legal zemini oluşturuldu. Çatışmalı süreçte işlenen ihlaller temel olarak iki kanaldan yürütülecekti. Hakikat Komisyonu adalet tesis etmek için düşünülen ilk mekanizma iken, insanlığa karşı işlenmiş suçlar ile savaş suçları Özel Mahkemeler aracılığıyla yargılanacaktı.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Taraflar arasında yapılan anlaşma gereğince Hakikat ve Uzlaşı Komisyonu aşağıda sayılan amaçlar doğrultusunda kuruldu: [1] 1991 yılından itibaren gerçekleşen insan hakları ihlalleri hakkında bir rapor hazırlamak. [2] Hem kurbanların hem de faillerin bir araya getirileceği bir forum oluşturmak. [3] Hem uzlaşmanın sağlanması hem de gelecekte gerçekleşebilecek ihlallerin engellenmesi için tavsiyeler sunmak. SLTRC, 1991-2001 yılları arasında vuku bulmuş olan insan hakları ihlallerini soruşturmak amacıyla görevlendirildi. İnsanlığa karşı işlenmiş suçlar ve savaş suçları kapsamı dışında kalan tüm insan hakları ihlalleri Hakikat Komisyonu'nun alanına girmekteydi. Sivil savaş sürecinde çatışmaların çoğu Sierra Leone'un doğu bölgesinde gerçekleşmişti. O yüzden tanıklıkların çoğunun da bu

bölge üzerinden ortaya çıkacak olmasıyla birlikte ihlallerin bu bölge ile sınırlı olmaması ülke genelinde bir soruşturmayı gerektirdi. Komisyonun yetki alanına ilişkin en önemli noktalardan birisi, komisyonun yaptığı önerilerin hukuksal olarak bağlayıcılığının olduğu hususudur. Diğer bir deyişle, ortaya konan önerilerin hükümet tarafından yerine getirilmemesi demek tarafların imzalamış oldukları anlaşmalara uymadıkları anlamına gelecektir.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

SLTRC'nin kuruluş sürecinde ortaya çıkan sıkıntıların temelinde etkin bir şekilde işleyecek bir yapının kurulması sorunu vardı. UNDP'nin 2002 yılında hazırladığı rapora göre, komisyonda görevlendirilmek üzere alınan personelin 3'te 1'i gereksiz ve kalifiye olmayan kişilerdi. Bu minvalde, çalışanların alımının siyasi ölçütlere göre yapıldığına ilişkin kuvvetli göstergeler vardı. Sonrasında çeşitli BM birimlerinden yardım isteyen komisyon, faaliyetlerine yeni personeller alarak devam etti.

Hakikat komisyonu için aktarılan fonlara paralel bir şekilde personel sayısı da artırıldı. Komisyon bünyesinde idareci konumunda olan 7 komiser bulunmaktaydı. Bu komiserlerden 4'ü erkek 3'ü kadındı. Bu gruptaki 4 kişi Sierre Leone uyrukluydu, geri kalan üyeler ise uluslararası uzmanlardan oluşmaktaydı. Komisyonun başkanlığını ise Dr. Joseph Humper yürüttü.

Diğer komisyonların işleyişinin aksine, SLTRC, komisyon faaliyetlerini aşama aşama gerçekleştirme yoluna gitti. İlk dört ay boyunca tanıklıklar alındı, sonraki dört ay boyunca kamuya açık duruşmalar gerçekleştirildi ve son dört aylık süre de nihai raporun yazılması için kullanıldı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Komisyonun elde ettiği bulguları beş madde halinde özetlemek mümkündür: [1] Komisyon yapmış olduğu soruşturmalar sonucunda Sierre Leone'da gerçekleşen savaşın nedenini yolsuzluk ve yetkililerin aşırı kontrol peşinde olmaları olarak tespit etti. Buna ek olarak sömürgecilik döneminin negatif etkileri de konu edildi. [2] Kurbanların çoğu yetişkin erkeklerden oluşsa da, kadın ve çocukların da sivil savaş sürecinde ciddi kayıplar yaşadığı belirtildi. [3] Zorla göç ettirme, kaçırma, keyfi gözaltılar ve cinayetler ile yağmalama eylemlerinin sivil savaş döneminde en fazla vuku bulmuş ihlaller olduğu tespit edildi. [4] Sivillere karşı yapılan insan hakları ihlallerinden sorumlu olan siyasi yapılar şunlardı: Devrimci Birlik Cephesi (RUF), Devrimci Silahlı Güçler Konseyi (AFRC), Sierra Leone Ordusu (SLA) ve Sivil Savunma Gücü (CDF). RUF'un lideri olan Foday Sankoh'ın ve Liberya Ulusal Yurtsever Cephesi'nin (NPFL) lideri Charles

Taylor'ın çatışma sürecinde öncül rol oynadıkları belirtildi. İşlenen insan hakları ihlal sayısı bakımından RUF en üstte yer alırken sırayla AFRC, SLA ve CDF gelmektedir. [5] Süreç içinde gelen hükümetlerin muhaliflere karşı ölüm cezasını kötüye kullandığına ve hukuk-dışı yöntemleri uyguladığına hükmedildi.

Komisyonun yapmış olduğu en önemli önerilerden birisi yolsuzlukla mücadele konusunda oldu. Bununla ilişkili olarak, katılımcı bir süreç içerisinde hazırlanacak bir anayasa çerçevesinde bağımsız yargı mekanizmalarının kurulması, parlamentonun gücünün artırılması, güvenlik güçlerinin kendi inisiyatifleri doğrultusunda hareket etmesini engellemek adına daha sıkı bir şekilde kontrol edilmeleri, merkezi yönetimin hem idari hem de ekonomik yürütmeyi kısmen yerellere devretmesi, kadınların ve gençlerin siyasete daha etkin bir biçimde katılmaları için gerekli yapıların oluşturulması ve hükümetin temel kamu hizmetlerini sağlamaya yönelik kararlı adımlar atması gibi önerilerde bulunuldu.

Tüm bunlara ek olarak, komisyonun yapmış olduğu diğer bir öneri ise kapsamlı bir tazminat projesinin hayata geçirilmesi hakkında oldu. Bu projenin hayata geçmesi için gerekli kurumsal mevzuatın hâlihazırda Lome Anlaşması'nda belirlendiği üzere icrası talep edildi. 2008 yılı itibariyle Sierra Leone hükümeti ile Birleşmiş Milletler'in işbirliğinde bir yıllık bir proje çerçevesinde tazminatlar meselesi üzerine çalışmak için bir proje başlatıldı. BM Barış-İnşası Fonu'ndan aktarılan 3 milyon dolar sayesinde yapılan çalışmalar doğrultusunda 29.733 başvuru toplandı. 2010 yılı itibariyle de sivil savaş sürecinde yaralanmış, herhangi bir uzvunu yitirmiş veya cinsel şiddete maruz kalmış olan kişilere aylık 100 dolar miktarında geçici bir ödeme yapıldı. Buna ek olarak, eğitim ve sağlık alanında da hizmetlerin yoluna koyulmasına kısmen de olsa başlandı.

e. Sierra Leone Hakikat Komisyonunu Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Hakikat komisyonunun kurulması ve faaliyetlerine başlaması için yerel STK'lar tarafından taraflara baskı yapılmış olsa da komisyona yönelik halk desteği oldukça sınırlı kaldı. Bu yüzden, Sierra Leone örneğinden çıkarılabilecek en önemli ders, her ne kadar sivil toplum kuruluşlarının tam desteği alınmış olsa da toplumun geniş kesimlerinin komisyonun gerekliliğine inanmaları ile sürecin takipçisi ve katılımcısı olmalarının büyük önem taşıdığıdır.

- Kitlesel destekten yoksun bir biçimde gerçekleşen bir hakikatleri ortaya çıkarma sürecine tanıklık eden Sierra Leone örneğinde hem mağdurların hem de faillerin izlediği temel strateji "affet ve unut" yaklaşımı oldu.

- Güney Afrika örneğinde olduğu gibi Sierra Leone'da da çatışmalı süreci hafızalaştırma çabaları oldu. Kamuya açık bir şekilde hakikatlerin anlatılması ve şiddetle örülmüş hafızaların yeniden gözden geçirilmesi, hakikatlerin ortaya konmasının iyileştirici etkileri olduğuna inanmaktan ileri gelmekteydi. Lakin komisyon faaliyetlerine desteğin yeterli olmadığı koşullarda, kamuya açık duruşmalar aracılığıyla birlikte yaşama dair yeni bir etik oluşturmakta oldukça zorlanıldığı görüldü.

IX. PERU [GÜNEY AMERİKA]

Komisyonun Adı: Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (CVR)

Faaliyet Süresi: 13 Temmuz 2001 – 28 Ağustos 2003 (yaklaşık 2 sene). 25 Haziran 2003'te komisyonun süresi 31 Ağustos 2003'e kadar uzatıldı.

a. Siyasi Arka Plan

Neredeyse yüzyılı aşkın bir zaman zarfında istikrarlı bir siyasi rejime kavuşamayan Peru, zaman zaman reformist demokratik denemelere sahne olsa da 1970'lere kadar otoriter askeri rejimlerle yönetildi. 1980'de Maoist Aydınlık Yol Hareketi, Peru'da süregiden derin sosyal ve ekonomik eşitsizliklere tepki göstererek askeri diktatörlüğü ortadan kaldırmayı ve devrim yoluyla idareyi ele geçirmeyi amaçlayan bir siyasi hareket başlattı. Aydınlık Yol kurtarılmış bölgeler yaratarak halk savaşı stratejisi ile devrimi gerçekleştirme amacındayken diğer bir yandan Túpac Amaru Devrimci Hareketi, Küba devrimini örnek alarak doğrudan gerilla savaşı yoluyla 1982 yılında orduyu hedef alan eylemlerine başladı. Bu iki örgüt zaman zaman birbirleriyle çatışmış olsalar da esasen güvenlik güçlerine yönelik politik şiddet eylemleri gerçekleştirdiler.

1981 yılında Aydınlık Yol'un daha etkin olduğu Ayacucho bölgesinde sıkıyönetim ilan eden devlet güçleri, birçok anayasal hakkı askıya almanın ve hak ihlalleri işlemenin yanı sıra, devrimcilere karşı silahlanan yerel topluluklara da destek verdi. 1980'li yılların ortasında sivillerle devrimcilerin karşı karşıya geldiği birçok katliam yaşandı. 1990 yılında iktidara gelen Alberto Fujimori, Aydınlık Yol'un silahlı gücünü tasfiye etme amacıyla "antiterör" kampanyası altında geniş çaplı bir kontrgerilla stratejisini yürürlüğe koydu. Nisan 1992'de ise Fujimori parlamentoyu feshetti ve anayasayı dahi yürürlükten kaldırdı. Eylül 1992'de lideri Abimael Guzmán ve diğer önemli üyelerinin yakalanmasıyla Aydınlık Yol'un gücü büyük ölçüde azaldı ve 1999 yılında örgütün yeni liderinin de yakalanması sonrasında ayrışmaların yaşandığı örgüt siyasi etkinliğini büyük ölçüde yitirmeye başladı.

Savaş Ayacucho bölgesinde yoğun olmak üzere 70.000 kişinin ölümüyle ve ortadan kaybettirilmesiyle sonuçlandı. 2000'de Başkan Alberto

Fujimori'nin görevden alınmasıyla hükümet de hâlâ süregitmekte olan çatışmaları tırmandırmaktan vazgeçti. Aralık 2000'de Valentin Paniagua geçici hükümeti sivil toplum kuruluşlarının da baskısıyla bir hakikat komisyonu kurulmasına karar verdi. Komisyon, Başkan Alejandro Toledo'nun göreve başlamasından sonra faaliyete geçti.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Diğer birçok hakikat komisyonu gibi CVR de resmi bir hakikat komisyonu olarak kuruldu. Paniagua döneminde bakanlar kurulunun aldığı karar gereği, hakikat komisyonunu oluşturmak üzere başkan tarafından atanan bir çalışma grubu oluşturuldu. Bunu izleyen süreçte, 4 Haziran 2001'de bir kararname ile komisyon kuruldu. 4 Eylül'de ise yeni Başkan Toledo döneminde yayınlanan yeni bir kararnameyle komisyonun ismi değiştirildi ve yetkileri daha da genişletildi.

CVR'nin hedefi Mayıs 1980 ve Kasım 2000 arasında devlet, Aydınlık Yol ve Túpac Amaru'nun neden olduğu cinayet, işkence, kayıplar, yerinden edilme, terör eylemleri ve diğer ihlallere ilişkin hakikatlere ulaşmaktı. CVR ayrıca ihlallerin tarihsel ve yapısal arka planını da inceledi. Mağduriyetlerin tazmin edilmesine ve yapısal reformlara ilişkin öneriler yapmak da CVR'nin misyonu içindeydi.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Komisyon 10'u erkek 2'si kadın olmak üzere toplamda 12 Perulu üyeden oluşmaktaydı. Komisyon başkanlığını ise saygın bir akademisyen olan Salomon Lerner yürüttü. Buna ek olarak, komisyon üyelerinin atanması, Bakanlar Kurulu'nca yapılan önerileri de dikkate alan Devlet Başkanı tarafından gerçekleştirildi. Komisyon faaliyetlerini gerçekleştirmek adına beş tane bölgesel ofis kuruldu.

Komisyon iki temel yapı üzerinden faaliyetlerini yürüttü. Bu yapılardan ilki Sonuç Raporu Merkezi (NIF) diğeri ise Kamusal Aktörler Grubu (GAP) ismiyle kuruldu. NIF, CVR'nin teknik ve idari meclisi olarak belirlendi, nihai raporun derlenmesi işini yürüttü. NIF bünyesinde toplamda 3 komiser ve 6 idari personel çalıştı. Diğer yandan, GAP ise CVR'nin halkla ilişkiler faaliyetlerini yerine getirdi. GAP kapsamında bir dizi faaliyet gerçekleştirildi: nihai raporun kamuoyuna etkin bir şekilde anlatılması, raporun yaptığı tavsiyelerin yerine getirilmesini sağlamak adına ilgili toplumsal aktörler ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapılması, siyasi aktörler ve devlet kurumlarıyla görüşmeler gerçekleştirilmesi ve uluslararası kurumlarla ilişkilerin yürütülmesi gibi görevler yerine getirildi.

Yaşanmış olan hak ihlallerinin arka planlarının anlaşılması için devlet kurumları ve askeri yetkililerle de görüşüldü. Devlet yetkilileri zaman za-

man işbirliği yapmaktan kaçındı. Lakin komisyonun hakikatleri ortaya çıkarmak için temel olarak kullandığı yöntem tanıklarla yapılan görüşmelerdi. Tanıklıkların alınması için hem mobil hem de sabit bölgesel ofisler oluşturuldu. Bu ofisler tanıklıkların toplanması, kayıtlara ulaşılması, rapor hazırlanması, vakaların araştırılması, çalışmaların anlatılması ve eğitimler verilmesi gibi faaliyetler yürüttü. Sonuçta toplam 15.220 kişinin ifadesine başvuruldu. Bu tanıklıklar alınırken kamuya açık oturumlarda komiserler çoğunlukla soru sormadılar, detaylı görüşmeler ise idari personel tarafından ayrıca yapılmaktaydı. Farklı temalarda açık oturumlar yapılmasının amacı mağduriyetlerin sağaltılması ve hakikatlerin kamu nezdinde de açığa çıkarılmasıydı, nitekim ele alınan temalardan bazıları zorunlu göç süreci, kadınlara ve gençlere yönelik ihlallerdi.

İncelemeler kapsamında belirlenen bazı toplu mezarlar da açıldı. Bununla birlikte, çatışma sürecinde yaşanan kayıpların tam listesi oluşturuldu. Faaliyetlerinin kapsamını oldukça geniş tutan komisyon, tazminatlar konusuna ilişkin önerileri yapmak adına 1.161 kişinin katıldığı 9 atölye çalışması gerçekleştirdi. Gerçekleştirilen diğer etkinlikler arasında yurttaşlık eğitimi uygulamalarının yapılması, öğretim üyelerinin eğitilmesi ve yeni bir eğitsel müfredatın oluşturulması da vardı. Tüm bu faaliyetler gerçekleştirilirken komisyon birçok STK ve devlet kurumuyla kurumsal ortaklıklar kurdu ve birçok kuruluş elindeki verileri komisyonla paylaşarak önemli katkılarda bulundu.

Ayrıca, ihtiyaç duyulan toplam 11.740.000 dolarlık kaynağın 4.430.000'lık kısmı çeşitli hükümet ve uluslararası fonlardan sağlandı.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Komisyonun yapmış olduğu incelemeler, aldığı tanıklıklar ve yaptığı analizler ışığında 28 Ağustos 2003'te 10 ciltlik ve 8.000 sayfalık bir rapor yayınlandı. Rapor başkan ve hükümet üyelerine sunuldu. Komisyonun elde ettiği bulgular şunlardı: [1] Yüzbinlerce kaybın yanında, tahminen 61.007 ila 77.552 kişinin daha öldürüldüğü ortaya çıkarıldı. [2] Ölümlerin %54'ünden Aydınlık Yol, %44,5'undan devlet ve %1,5'undan Túpac Amaru sorumlu bulundu. [3] Yasama, yargı, sivil toplum, medya ve eğitim sistemi de ihlallerin gerçekleşmesinden kurumsal olarak sorumlu tutuldu.

Nihai raporda yapılan tavsiyeler arasında mağdurlara yönelik bir tazminat programının başlatılması önemli bir yer tuttu. Çatışma sürecinde mağdur olan kişiler ağırlıklı olarak toplumun en yoksul kesimlerinden gelmekteydi. Nihai rapor kapsamında ulusal uzlaşı çağrısı yapılarak, Peru'da yaşayan halkların farklı etnik unsurlara ve dillere sahip olduğunun altı çizildi. Rejimin, toplumun bu gerçeklerine göre yeniden düzenlenmesi gerekliliği vurgulandı. Tavsiyeler arasında yer alan bir diğer konu da hak ihlalleri

gerçekleştiren faillere ilişkin af sorunuydu. Tespit edilen hak ihlallerinin yargı sürecine götürülmesi yönünde öneriler yapıldı ve kurumsal reformların gerçekleştirilmesi gerektiği belirtildi.

Komisyon bulgularının gündemleştirilmesi amacıyla, tüm hakikat arayışı süreci ve geçmiş ihlaller adım adım fotoğraflanarak 1.700 fotoğraflık bir sergi projesi yapıldı. *Yuyanapaq: Para recordar* isimli sergi farklı şehirlerde gösterildi ve bu çalışma kitap olarak da yayınlandı. Bununla birlikte, kamuya açık bir şekilde gerçekleştirilen oturumlar televizyondan yayınlandı ve diğer basın-yayın araçları etkin bir şekilde kullanılarak ortaya çıkarılan hakikatlerin çok sayıda kişiye ulaşması sağlandı. Komisyonun ortaya çıkarmış olduğu hakikatlere ilişkin devletin yüksek mercilerinden olumlu tepkiler geldi. Kasım 2003'te Başkan Toledo, devlet adına çatışmalı süreçte tüm acı çekenlerden özür diledi. Lakin CVR'nin yapısal reform önerilerinin çoğu hayata geçirilmedi. Buna rağmen raporda ortaya konan reformlar sonraki süreçler için yol gösterici bir belge olma niteliğini kazandı.

Tanınan yetki alanı doğrultusunda, komisyon hiçbir zaman mahkemelerin görevini üstlenmedi. Zaten sivil toplum örgütleri tarafından da yargılamaların önünün açık kalması için komisyonun "adalet sağlama" işlevinin olmaması gerektiği belirtilmişti. Yargılama süreci diğer bir yandan devam etti. Ekim 2006'da, mahkeme Aydınlık Yol'un liderini ve yardımcısını ömür boyu, diğer on kişiyi ise farklı sürelerde hapis cezasına çarptırdı. Ayrıca, infazlardan ve kayıplardan sorumlu bazı askeri yetkililer hakkında tutuklama kararı çıkarıldı. Hâlihazırda bu davalar görülmeye devam etmektedir. Ocak 2003'te ise Anayasa Mahkemesi 1992'de (Fujimori döneminde) yürürlüğe giren terörle mücadele yasasının bazı maddelerini anayasaya aykırı bularak iptal etti. Bu çerçevede, sivillerin askeri mahkemelerde vatana ihanet suçu üzerinden yargılanması ve müebbet hapis cezasına çarptırılmaları durdurulmuş oldu. Diğer bir yandan, 2004 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından alınan karar doğrultusunda kayıpların akıbeti hakkındaki hakikatlere ulaşma hakkı onandı.

Tazminatlar konusunda da yıl be yıl önemli adımlar atıldı. İlk olarak, 2004 yılında temsiliyeti yüksek olan bir komisyon CVR'nin barış, kolektif tazminatlar ve toplumsal uzlaşma gibi başlıklarda yapmış olduğu tavsiyelerin takipçisi olma sıfatıyla kuruldu. Temmuz 2005'te kongre tarafından tazminat yasası çıkartılarak uygulamaya dönük pratik adım atılmış oldu. Ekim 2006'da ise –her ne kadar tazminat süreci kesintiye uğramış olsa da- ödemelerin gerçekleşmesi için bir konsey kuruldu. Nihayetinde, 2008 yılı itibariyle komisyonun ortaya koyduğu çerçeveyi dikkate alan bir tazminat mekanizması işler hale getirildi.

e. Peru'da Hakikatleri Ortaya Çıkarma Sürecini Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Peru, yaşanmış olan hakikatlerin ortaya çıkarılması sürecinde Latin Amerika örnekleri arasında kamuya açık oturumların gerçekleştirildiği yegâne ülke oldu. Bununla birlikte, CVR deneyimi diğer komisyon deneyimleri ile kıyaslandığında, iyi bir işleyişe sahip olması ve hedeflerine kısmen de olsa ulaşmış olması nedeniyle başarılı örnekler arasında sayılmaktadır.

X. FAS [ORTA DOĞU]

Komisyonun Adı: Hakkaniyet ve Uzlaşma Komisyonu

Faaliyet Süresi: Aralık 2004 – Kasım 2005 (12 ay)

a. Siyasi Arka Plan

On yıllarca Fransız sömürge idaresi altında yönetilen Fas, 1956'da bağımsızlığına kavuştuktan sonra, ülkede anayasal monarşiye dayalı bir siyasi rejim kuruldu. V. Muhammed reform politikalarını desteklemesine rağmen iktidarı muhalif güçlere kaptırmaktan korktuğu için her türlü muhalefeti bastıran bir politika izledi. 1961'de II. Hassan Kral olunca bir yandan Muhammed'in baskıcı uygulamalarına devam ederken diğer yandan da yeni bir anayasa yazılarak kontrollü demokratik adımlar atılmaya başlandı.

1963 yılında Fas'ta ilk kez genel seçimler yapıldı ve muhalefet partisi meclisteki küçük bir grup oluşturdu. Kral, 1965 yılında rejime yönelik muhalefetin gerçekleştirdiği eylemleri bastırmak adına olağanüstü hâl ilan etti ve bu durum 1970 yılına kadar sürdü. Parlamento faaliyetlerinin de askıya alındığı, "kurşun yılları" olarak bilinen dönemde; gizli gözaltılar, keyfi tutuklamalar ve siyasi muhaliflerin kaybedilmesi yaygın uygulamalar hâline geldi. Eski İspanya sömürgesi olan Batı Sahara'nın kendi kaderini tayin hakkına karşı çıkan Fas, 1975 yılından itibaren Polisario Hareketi ile silahlı çatışmaya girdi. Yıllarca süren çatışmalar bölgenin statüsüne dair siyasi bir sonuç üretmezken Fas'ta sürmekte olan baskı rejimi için milliyetçi bir dalgalanma yaratarak halk desteği sağladı ve muhalefeti zayıflattı.

1990'lı yıllarda Fas ağır işleyen kontrollü bir demokratikleşme sürecine girdi. II. Hassan 1990'da İnsan Hakları Ulusal Danışma Konseyi'ni kurdu ve halkın gerçekleştirdiği protestolar sonucunda taviz vererek siyasi tutukluları serbest bırakmaya başladı. 1997 yılında iki meclisli parlamento sistemine geçildi ve 1998 yılında ise Fas tarihinde ilk kez muhalif bir hükümet iktidar oldu. 1999 yılında Hassan'ın ölümünün ardından oğlu VI. Muhammed başa geçti. Halkın artan tepkilerinin farkında olan VI. Muhammed geçmiş ihlaller için Bağımsız Uzlaşma ve Tazminat Komis-

yonu ismiyle bir tazminat programı oluşturdu. Buna rağmen toplumsal muhalefet tatmin olmadı, yani birçok mağdur ve mağdur yakını geçmişteki suçlarla ilgili hakikatlerin yeterince açıklığa kavuşmadığını düşünüyordu. Bunun üzerine VI. Muhammed 7 Ocak 2004'te Hakkaniyet ve Uzlaşma Komisyonu'nu kurdu.

b. Komisyonun Amacı, Yetki Alanı ve Görevleri

Komisyonun ilk kurulma süreci kraliyet kararnamesi ile gerçekleşti. Komisyonun görev tanımı şuydu: Fas'ın bağımsızlığına kavuştuğu 1956'dan 1999'a kadar meydana gelmiş olan kaybedilme ve keyfi gözaltıları araştırmak; 1999'da kurulmuş olan Bağımsız Uzlaşma ve Tazminat Komisyonu'nun elinde bulunan yerine getirilmemiş tazminat ödemelerinin gerçekleşmesini sağlamak; sadece maddi değil, sosyal ve sağlık hakları ve psikolojik desteği de kapsayan tazminat programları önermek; devletin ve diğer suçluların sorumluluklarını ortaya çıkarmak (HRW, 2005).

Komisyon hâlâ monarşik bir rejim tarafından yönetilmekte olan Fas'ta, krala doğrudan rapor veren bir yapı olarak kuruldu. Yetki alanı diğer komisyonlarla kıyaslandığında daha dar olarak nitelendirilebilir. Çok az komisyon pratiğinde görülen yargı sürecine doğrudan müdahale etme yetkisi Fas'taki hakikat komisyonuna da tanınmadı. Buna ek olarak, komisyonun failleri veya mağdurları ifade vermeye zorunlu kılma ve işlenen hak ihlallerine ilişkin kişisel sorumlulukları beyan etme gibi bir yetkisi de bulunmamaktaydı. İşlenen ihlaller hakkında araştırma yapma ve bilgi toplama gibi işlevleri yerine getirmesi adına komisyona resmî arşivlere başvurma ve bilgi edinmek için talepte bulunma yetkileri verildi. Komisyon faillerin isimlerini kamuoyuna açıklama yetkisine sahip değildi ancak sadece krala bu isimler hakkında bildirim yapabiliyordu. Komisyon kapsam ve yetki bakımından öncesinde kurulan Bağımsız Uzlaşma ve Tazminat Komisyonu'nun oldukça ötesindeydi. Komisyon, Fas'ın bağımsızlık kazandığı tarihten 1999 yılına kadar geçen sürede uygulanan tüm baskı politikalarının daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde dökümünü ortaya koydu ve devlet ve toplum ilişkileri bakımından Fas'ın tarih yazımına önemli bir katkıda bulundu.

c. Komisyonun Yapısı, İşleyişi ve Faaliyetleri

Komisyon üyeleri Kral VI. Muhammed tarafından belirlendi. Kralın atadığı 17 kişilik komisyonda 1 kadın yetkili bulunmaktaydı. Eski bir siyasi tutuklu ve aktivist olan Driss Benzikri komisyonun başkanı olarak belirlendi. Komisyon üyelerinden beşi eski tutuklu, ikisi de öncesinde sürgüne gönderilmiş kişilerdi. Komisyon üyelerinin arasında eski tutukluların ve insan hakları hareketinden saygın kişilerin bulunması komisyonun güvenilirliğini artırmaktaydı.

Komisyon bünyesinde; tazminat, soruşturma ve araştırma grubu olmak üzere üç alt komite bulunmaktaydı. Faaliyetlerin yürütülmesi için 100 kişilik bir kadroyla çalışıldı. Ayrıca Rabat merkezinde acil tıbbi destek için psikiyatrist, hasta bakıcı ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan bir kadro da komisyon bünyesinde yer aldı. Tazminatlar alt komisyonu, ödenmesi gereken tazminatı belirleyip doğrudan başbakana gönderdi ve bu tazminat ödemeleri devlet bütçesinden karşılandı.

İki yıl boyunca binlerce mağduru dinleyen komisyon ülkenin çeşitli yerlerinde saha araştırmaları yürüttü. Bazıları televizyonda da gösterilen, mağdurların yaşadıkları zulmü anlattıkları halka açık yedi oturum düzenledi. Ayrıca acil yardıma ihtiyacı olan mağdurlara tıbbi destek de sağlandı. Kuruluşunun üçüncü ayında komisyona yaklaşık 20.000 başvuru gelmişti. Görev süresinin sonunda komisyon 40.000'e yakın başvuru almıştı. Bu başvurular arasında 10.000 kişi sırf Rabat'taki merkeze başvurdu.

d. Nihai Raporun Yaptığı Tespitler, Tavsiyeler ve Siyasi-Hukuki Etkileri

Rapor, Aralık 2005'te Kral'a sunuldu ve izleyen süreçte halka da açıklandı. 742 kişinin yaşadığı çeşitli ihlaller rapor sayesinde gün ışığına çıkarıldı. Ayrıca rapor, ilgili zaman zarfında uygulanan politik şiddet pratiklerinde devletin rolünün hangi ölçüde olduğunu da ortaya koydu. Lakin suçluların adı açıklanmadı, hatta komisyona katılanlar suçluları afişe etmeyeceklerine dair imza vermek zorunda bırakıldılar.

Komisyon tarafından yapılan tavsiyeler ise şu şekildeydi: [1] Yürütme organının gücünün azaltılması, yasamanın güçlendirilmesi ve yargı bağımsızlığının artırılması. [2] Güvenlik sektöründe reformlar yapılması, ceza hukukunda değişikliklere gidilmesi ve cinsel şiddete karşı yasaların yürürlüğe konulması. [3] Uluslararası Ceza Mahkemesi şartnamesinin imzalanıp onaylanması ve idam cezasının kaldırılması. [4] Yetkili mercilerin soruşturmaları devam ettirmesi. [5] İncelenen 16.000 tazminat başvurusundan 9779 mağdura maddi tazminat ödenmesi, sağlık giderlerinin karşılanması ve psikolojik destek verilmesi; bazı toplulukların toplu tazminat almaları.

Kral, komisyonun tavsiyelerini halkın önünde kabul etti ve İnsan Hakları Danışma Komisyonu'nu tavsiyelerin uygulanmasını izlemekle görevlendirdi. Ayrıca tavsiyelerin yeniden düzenlenmiş bir anayasaya dâhil edileceğini de açıkladı. Lakin 2011 itibariyle bakıldığında, Uluslararası Ceza Mahkemesi şartnamesi halen onaylanmamış durumda ve idam cezası da henüz kaldırılmış değil. Komisyonun ortaya koyduğu hakikatler ışığında hiçbir yargılama gerçekleşmedi. Bazı suçlular devlet görevlerini nihai rapor sonrasında da sürdürdüler.

Ağustos 2007'de İnsan Hakları Danışma Konseyi, II. Hasan zamanında yaşanan ihlallerden zarar gören 23.676 mağdurun tazminat aldığını açıkladı. 2007'nin sonunda bireysel tazminatların dağıtımı neredeyse tamamlanmıştı ve 16.000 kişiye toplam 85 milyon dolar tazminat ödendi. Topluluklar için belirlenen tazminat programlarının uygulamasını yürütmek üzere bir mekanizma da kuruldu.

e. Fas'taki Hakikatleri Ortaya Çıkarma Sürecini Diğer Ülkelerdeki Komisyon Deneyimlerinden Ayıran Özellikler

- Fas'ta yaşanan hakikatleri ortaya çıkarma süreci Ortadoğu coğrafyasındaki ilk ve tek deneyim olarak kayıtlara geçti.

- Belirli topluluklara toplu tazminatlar (bölgesel, sosyal, ekonomik kalkınma destekleri) ödenmiş olması diğer komisyon deneyimleri ile kıyaslandığında ilerici bir adım olarak görüldü.

- Tazminatlar açısından başarılı uygulamalar gerçekleşmesine karşılık yargılama, hesap verme, suçluları bulma ve adlarını açıklama gibi uygulamalar gerçekleşmedi. Suçluların adı ifşa edilmediğinden faillerden bazıları hâlâ devlet kademelerinde görevlerini sürdürmekteler. Komisyonun en çok eleştiri alan yönlerinden birisi de bu oldu.

- Komisyonun görev tanımının sadece kayıplar ve keyfi tutuklamaları kapsaması, işkenceleri dışarıda bırakması da eleştirilen bir başka yön olarak kayda geçti.

- En baskıcı uygulamaların olduğu Batı Sahara konusunda ise rapor sessiz kaldı.

- Eksikliklerine ve sınırlarına rağmen Fas'ın geçmiş insan hakları ihlallerini gündeme getirmesi açısından komisyonun çok önemli bir rolü oldu.

Kaynakça

Africa Briefing (2002). Sierra Leone's Truth and Reconciliation Commission: A Fresh Start?, *ICG Africa Briefing*, 20 December

Bickford, L. (2007). Unofficial Truth Projects, *Human Rights Quarterly*, Volume 29, Number 4.

Chapman, A. R., Ball, P. (2001). The Truth of Truth Commissions: Comperative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala, *Human Rights Quarterly*, Vol. 23, No. 1

Collier, R. B. (1999). *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America*, Cambridge University Press.

Dougherty, B. K. (2004). Searching for Answers: Sierra Leone's Truth & Reconciliation Commission, African Studies Quarterly, Volume 8, Issue 1.

Eleanor D., Medrana, J. G. L. (2004). The Guatemala Peace Agreements of 1996: A Case Study, Chandra K. Roy, Victoria Tauli-Corpuz & Amanda Romero-Medina (ed.), *Beyond the Silencing of the Guns,* Tebtebba Foundation.

Goodwin, J. (2001). *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945- 1991.* USA: Cambridge University Press.

Grandin, G. (2005). The Instruction of Great catastrophe: Truth Commissions, National History and State Formation in Argentina, Chile and Guatemala, *The American Historical Review*, Vol. 110, no.1

Hayner, P. B. (1994). Fifteen Truth Commissions - 1974 to 1994, *Human Rights Quarterly*, 16.

Human Rights Watch (2005). Morocco's Truth Commission, http://www.hrw.org/reports/2005/11/27/moroccos-truth-commission

International Center for Transitional Justice [ICTJ] (2005). Accountability in Argentina,
http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Argentina-Accountability-Case-2005-English.pdf

_____, Guatemala: Justice Delayed, http://ictj.org/our-work/regions-and-countries/guatemala

_____, Timor-Leste: Justice Denied, http://ictj.org/our-work/regions-and-countries/timor-leste

Hirst, M., Varney, H. (2005), Justice Abandoned? An Assessment of the Serious Crimes Process in East Timor, *International Center for Transitional Justice*, Occasional Paper Series

Rotberg, R. (2000). Truth Commissions and the Provision of Truth, Justice, and Reconciliation, Robert I. Rotberg, Dennis Thompson (ed.), *Truth V. Justice: The Morality of Truth Commissions*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

United States Institute for Peace [USIP], Truth Commission: Guatemala, Truth CommissionsDigitalCollection,http://www.usip.org/publications/truth-commission-guatemala

_____, Truth Commission: Timor-Leste (East Timor), Truth Commissions Digital Collection, http://www.usip.org/publications/truth-commission-timor-leste-east-timor

_____, Truth Commission: Sierra Leone, Truth Commissions Digital Collection, http://www.usip.org/publications/truth-commission-sierra-leone

Strategic Chocies in Design of Truth Commissions, Cases: Guatemala, http://www.truthcommission.org/

Wilson, R. A. (2001). *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*, Cambridge University Press.

Muhtaç Kaynakça

Evin Jiyan Kışanak* & Çağrı Kurt**

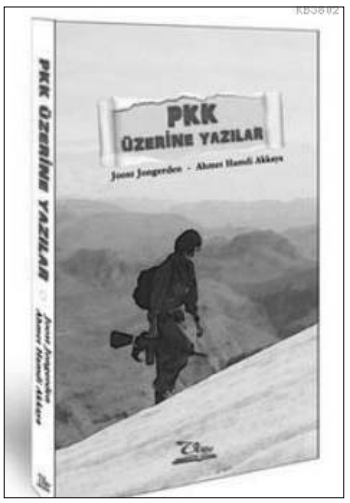

Ahmet Hamdi Akkaya ve Joost Jongerden.
PKK Üzerine Yazılar,
Çev. Metin Çulhaoğlu. Vate Yayınları: İstanbul, 2012

PKK Üzerine Yazılar üç başlık altında yedi makaleden oluşuyor. İlk bölümde PKK'nin oluşum süreci, ikincisinde Türk Devleti ile savaşının 1990'lardaki seyri ve son bölümde ise 2000'lerde geçirdiği dönüşüm ele alınıyor. PKK'nin kendisini konumlandırma biçimini, eylemlerini ve fikirlerini nasıl anlamlandırmaya çalıştığını bütünsellik içinde inceleyen çalışma, 1970'lerden bugüne uzanan mücadelenin ideolojik ve örgütsel dönüşümünün izlerini takip etmeye çalışıyor. Kitapta yer alan makaleler PKK'nin dönüşüm sürecini geçmişi reddeden bir şekilde değil, aksine "kopuş ve kırılmalarla birlikte süreklilik" içeren bir çizgi olarak değerlendiriyor. Kürt Hareketi'nin "demokratik özerklik", "demokratik konfederalizm" ve "radikal demokrasi" projeleri de birincil metinler üzerinden ele alınıp modern politik teori ekseninde açımlanıyor. Ayrıca kitabın, Türk akademiyasının Kürt ve Kürdistan meselesini ele alırken başta PKK olmak üzere Kürt hareketini "özne" olarak görmeyen devlet odaklı perspektifini de tersyüz ettiği söylenebilir.

* Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Lisans Öğrencisi
** Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi Lisans Öğrencisi

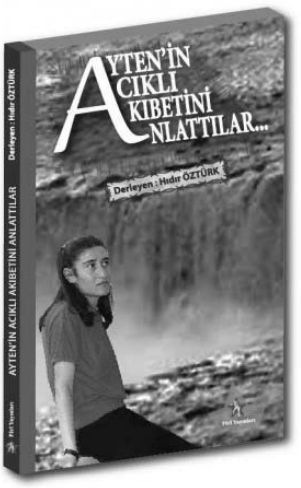

Hıdır Öztürk. ***Ayten'in Acıklı Akıbetini Anlattılar***, Peri Yayınları: İstanbul, 2013.

Ayten'in Acıklı Akıbetini Anlattılar, 1992 Temmuzunda JİTEM tarafından kaçırılan ve katledilen Ayten Öztürk'ün cinayeti üzerine babası Hıdır Öztürk'ün süreç içinde yaşananları kaleme aldığı metinlerden ve Ayten Öztürk'e ilişkin çeşitli tarihlerde yazılmış olan köşe yazısı, haber, mektup ve söyleşi gibi yazıların derlemesinden oluşuyor. Ayten Öztürk'ün ölümünün birinci sanığı olarak bilinen Yeşil kod adlı Mahmut Yıldırım'ın Tunceli Valiliği ve Alay Komutanlığı ile kurduğu organik bağı açığa çıkaran kitap, bu anlamda önemli bir belge olma vasfına sahip. İsmail Beşikçi, kitaba yazdığı girişte, bazen büyük toplumsal olayların Ayten Öztürk'ünkinde olduğu gibi tek bir kişinin hikâyesinden de anlaşılabileceğini vurguluyor. Devletin, aileleri fişlemek üzerinden nasıl kriminalize ettiğinin açık bir örneği olan kitap, Ayten Öztürk'ün ölümüne sebep olan ya da göz yuman insanların portrelerini de içermektedir.

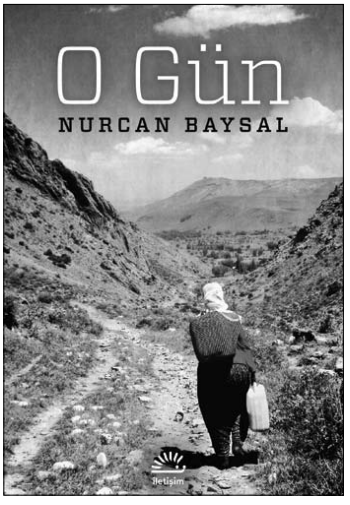

Nurcan Baysal. ***O Gün,***
İletişim Yayınları: İstanbul, 2014.

O Gün, 2008-2013 yılları arasında Kavar (Tatvan'a bağlı altı köy ve beş mezradan oluşan havza) bölgesinde sürdürülen ve temel amacı yaşam kalitesini arttırmak olan bir kırsal kalkınma programının yürütücüsü olan yazarın, bu süreç içinde Kürdistan sorunu özelinde deneyimlediklerinden oluşuyor. Dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde yazar Kavar ile karşılaşmasını anlatıyor. İkinci bölümde Kavar'ın 100 yıllık tarihini Kavarlılar'ın ağzından dinliyoruz. Ermeniler'in varlığı ile başlayan bu tarihsel anlatının 90'larla ilgili bölümü köyün terk ediliş sürecini ve devlet zoru karşında yaşananları işlerken, 2000'ler ise köye geri dönüşleri merkeze alıyor. Üçüncü bölümde, geri dönüş yapmış ve/veya yapmakta olan Kavarlılarla beraber virane hâle getirilmiş bölgenin yeniden yapılanma-

sı çabalarına odaklanılıyor. Kitabın son bölümü ise Abdullah Öcalan'ın barış mektubunun okunduğu 2013 Newrozu ve Kürdistan sorunun son durumu üzerine Kavarlılarla yapılan görüşmelere ayrılmış.

Cengiz Güneş. ***Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi***, Çev: Efla Barış Yıldırım. Dipnot Yayınları: İstanbul, 2013.

Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi alt başlığı ile yayınlanan kitap, yazarın Essex Üniversitesi'nde yaptığı doktora tezi çalışmasına dayanmaktadır. Kitap 1960'lı yıllardan 2011 yılına dek Türkiye siyasal alanında çeşitli Kürt hareketlerinin kendi aralarında ve diğer sol örgütlerle olan ilişkilerini ele almaktadır. *Serxwebûn* ve *Özgürlük Yolu* gibi birincil metinlerin söylem analizi metodu ile incelendiği kitapta, radikal demokrasi teorisinin kuramcıları Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'nin teorileri odağında Kürt hareketlerinin Türkiye demokrasisi açısından önemi tartışmaya açılmıştır. Süreç içerisinde PKK'nin Kürt siyasal hareketleri üzerindeki hegemonyasını, 80'li ve 90'lı yıllar boyunca Kürtleri nasıl harekete geçirdiğini ele alan kitap; Newroz, Serhildan ve PKK'nin öncü üyelerinin Amed Zindanları'ndaki direniş pratiklerini "çağdaş bir mit" olarak değerlendirmektedir. Bununla eş zamanlı olarak PKK'nin Kürt kültürü ile müziğini yeniden canlandırmasının direniş açısından önemi de vurgulanmaktadır.

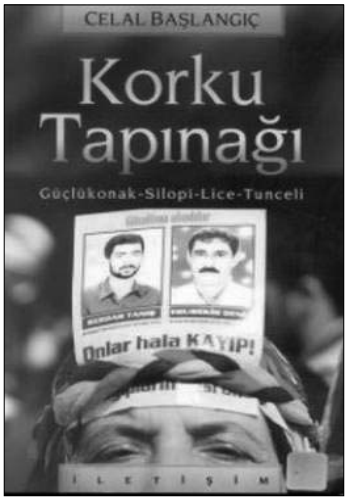

Celal Başlangıç. ***Korku Tapınağı***, İletişim Yayınları: İstanbul, 2001.

Korku Tapınağı'nda, OHAL döneminin askerî idaresi altındaki Lice, Silopi, Cizre, Güçlükonak ve Dersim'de yaşananlar; tanıklıklar ve kişisel deneyimler ile işlenmektedir. Dört bölümden oluşan kitap, yerelde yaşanan trajik olayların öncesi ve sonrasına odaklanarak olağanüstü hal (OHAL) hukukunun ölümcül pratiklerini göstermeye çalışıyor. Kitabın ilk bölümünde, 96 yılının Ocak ayında Güçlükonak'ta on bir kişi-

nin öldürülmesinin ardından gelişen süreç takip edilerek hakikat ortaya çıkarılmaya çalışılıyor. İkinci bölümde; Cizre, Silopi, Yeşilyurt, Derebaşı (Şırnak Cumhuriyeti) özelinde 90'lar boyunca yaşanan katliam, işkence, gözaltı ve şiddet ele alınıyor. Bu süreçte HADEP ilçe temsilcilerinin yaşadıkları da ön plana çıkarılmış. Üçüncü bölümde 96 yılının Aralık ayında Lice'nin tüm köylerine zorla korucu olmayı dayatan devletin akıl almaz şiddetinin 93'ten başlanarak izleri sürülüyor. Son bölümde ise 87 Temmuzunda Dersim'in nasıl OHAL kapsamına alındığı ve bunun akabinde 90'lar süresince yaşanan gerilimler anlatılıyor. Ayrıca kitap, yaşanan her olayın arkasından, kimliği belli olan faillerin nasıl meçhulleştirildiğini ve bir ideolojik aygıt olarak medyanın riyakârlığını da gözler önüne sermektedir.

Nihat Hikmet Şenol. ***Ape Musa'nın Küçük Generalleri***, Aram yayınları: İstanbul, 2008.

Ape Musa'nın Küçük Generalleri, 90'lı yıllarda Kürdistan'da yaşanan yoğun savaşın tanığı, aynı zamanda belgeleyicisi ve özgür basın geleneğinin sürdürülebilirliğinin en önemli ayaklarından biri olan gazete dağıtımcılarının 90'lar boyunca yaşadıklarının birinci ağızdan anlatıldığı bir tanıklıklar kitabıdır. Öldürülen dağıtımcı ve gazetecilerin bir listesinin de yer verildiği bu çalışmada, savaş koşullarında haber yapabilmenin zorlukları aktarılıyor. Kitapta, 90'larda yaşanan savaşın boyutları özgür bir basın tarihi anlatısı olarak ortaya seriliyor.

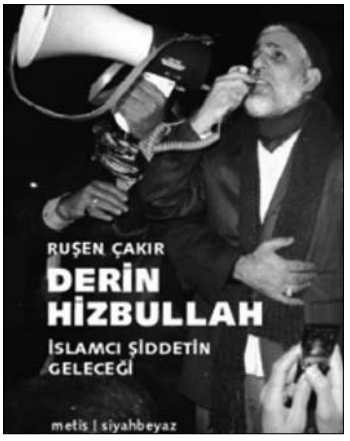

Ruşen Çakır. ***Derin Hizbullah***, Metis Yayınları: İstanbul, 2001.

Derin Hizbullah başlıklı çalışmada Tükiye Hizbullahı merkeze alınıyor ve bununla birlikte İslamcı şiddetin entelektüel ve tarihsel birikimi de irdeleniyor. Ruşen Çakır, 1979 İran İslam Devrimi'nin Türkiye kontekstinde, 90'lı yıllarda Kuzey Kürdistan'da yaşanan PKK ve Hizbullah mücadelesini açıklamaya çalışıyor. Doğuşundan sö-

nümlenişine, İlim-Menzil çatışmasından PKK-Hizbullah savaşına detaylı bir örgüt bilgisi içeren kitap, Hizbullah'ı, devletin ortaya çıkardığı bir örgüt olarak değil, devletin görmezden geldiği ve palazlandırdığı bir örgüt olarak ele alıyor. Bu açıdan bakıldığında 90'lar Kürdistanındaki üçlü bir alan kapma mücadelesini işleyen kitap Hizbullah'ın bugüne kalan bakiyesi hakkında önemli bilgiler veriyor. Çalışmanın Hüseyin Velioğlu eksenli Hizbullah analizleri ise örgütün sistematik konseptini ve örgüt içi gündelik hiyerarşi düzenini ortaya çıkarıyor. Kitabın son kısmında, ek olarak, Diyarbakır DGM Hizbullah Ana Davası İddianamesi'nin giriş kısmı ve örgütün en önemli itirafçısı Abdülaziz Tunç ile yapılmış olan bir röportaja da yer veriliyor.

Handan Çağlayan, Şemsa Özar ve Ayşe Tepe Doğan. ***Ne Değişti?***, Ayizi Yayınları: Ankara, 2011.

Kürt kadınının zorunlu göç deneyimi alt başlığı ile yayınlanan ve yazarların Başak Sanat Vakfı ile beraber hazırladığı bu çalışmada, Kuzey Kürdistan'dan zorunlu göç ile İstanbul'a gelen kadınlar ve kız çocuklar konu ediniliyor. Araştırma sahası olarak İstanbul'un Üsküdar, Kadıköy, Sultanbeyli ve Ataşehir ilçelerinden çeşitli mahallelerin seçildiği çalışmada yirmi beş görüşmeciyle yüz yüze mülakatlar yapılmış. Zorunlu göç literatürünün kısa bir değerlendirmesini de içeren kitabın ana vurgusu, zorunlu göçe toplumsal cinsiyet ekseninde yaklaşarak kadınların ve kız çocuklarının penceresinden bakabilmek ve bunun sadece bir yer değiştirme meselesi olmadığını gösterebilmektir. Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümü zorunlu göç sürecine dair anılara odaklanıyor. İkinci bölüm, zorunlu göçün ardından geçen on beş yılda kadınların ve kız çocuklarının İstanbul'daki yaşamlarına ışık tutarak geçmişe göre nelerin değiştiğini ve nelerin süreklilik kazandığını anlamaya çalışıyor. Son bölümde ise çevrede, iş yerinde ve okulda karşılaşılan ayrımcılık deneyimleri ve algıları ile kadınların ve kız çocuklarının geleceğe dair beklenti ve düşünceleri aktarılıyor.

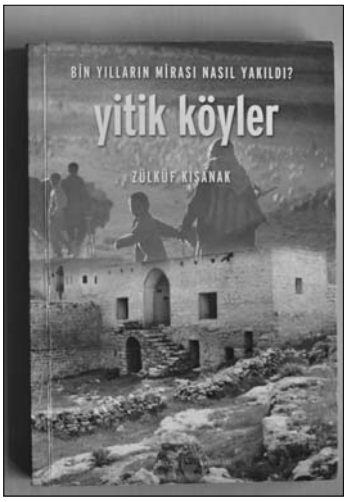

Zülküf Kışanak. ***Bin Yılların Mirası Nasıl Yakıldı? Yitik Köyler***, Belge Yayınları: İstanbul, 2004.

Zülküf Kışanak 90'lar boyunca Kürdistan'da yaşanan yoğun savaş sürecinde boşaltılan yaklaşık 4 bin köy ve bu köylerden göçe zorlanan yaklaşık 3 milyon insanın "yitik köyleri"nden 14 tanesini inceliyor. *Bin Yılların Mirası Nasıl Yakıldı? Yitik Köyler,* Kışanak'ın "devletin egemenlik alametlerine ve organlarının saygınlığına karşı suçlar"ı kapsayan 301. maddeden yargılanmasına da neden olmuştur. Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde gazetecilik yapan Kışanak'ın uzun yıllar boyunca yerel kaynaklarla yaptığı görüşmelerle de beslenen bu çalışması 90'lar Kürdistanı'nın en yakıcı sorunlarından olan köy boşaltmalara dair kıymetli bir belge olma niteliği taşıyor. Kürdistanın bin yıllardır ev sahipliği yaptığı çeşitli uygarlıkların, kültürlerin ve kimliklerin izlerini de suren bu kitap, adeta bin yıllardır süren "kesintisiz" yıkımın trajik tablosunu gözler önüne seriyor.

Orta Doğu Tarih Akademisi Kollektifi. ***Ben Öldüm Beni Sen Anlat***, Vate ve Belge Yayınları: İstanbul, 2006.

Ben Öldüm Beni Sen Anlat, Ağustos 2004 tarihinde Diyarbakır, Urfa ve İstanbul'da kurulan sözlü tarih çalışma grupları tarafından 90'larda devlet şiddetinin çeşitli veçhelerine maruz kalıp yaşamını yitirmiş insanların yakınları ile görüşmeler yapılarak oluşturulmuş kolektif bir emeğin ürünüdür. Elli dört insanın ölümüyle ilgili olarak, yüz yirmi beş kişi ile görüşme yapılmış ve görüşmecilerin diline sadık kalınarak yazılar Kürtçe ve Türkçe kaleme alınmıştır. Savaş sürecinde yaşamını yitiren gerilla, sivil ve asker hikâyelerinin bir arada verilmesi amacı ile yola çıkan çalışma grubu, asker ailelerine sözlü tarih çalışmalarına katılmaları için talepte bulunmuş fakat tek bir aile dışında herhangi bir karşılık alamamıştır. Ölümleri bir istatistik olmaktan çıkararak kayıpların hayat hikâyeleri üzerine yoğunlaşılan kitapta, savaş

olgusunun bir bakiye olarak ölüm sonrasında da insanları nasıl etkilediği gözler önüne serilmiştir.

Rojin Canan Akın ve Funda Danışman. ***Bildiğin Gibi Değil - 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak***, Metis Yayınları: İstanbul, 2011.

Kuzey Kürdistan'da son 30 yıldır yaşanan yoğun savaşın belki de en derin izlerini taşıyan 90'lar Kürdistanı'nda yaşamış çocukların anılarından oluşan bu kitap, kendileri de 90'larda çocuk olan iki kadın tarafından kaleme alınmış. Rojin Canan Akın ve Funda Danışman; çocuk olunmasına rağmen savaşın ortasında yaşanılan çelişkileri, barışma ve affetmenin mümkün olup olmadığını ve 90'ların aslında geride bırakılmış sayılamayacağını çeşitli tanıklıklar ve farklı hikâyelerle dile getiriyor.

Joost Jongerden. ***Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler***, Çev: Mustafa Topal. Vate Yayınları: İstanbul, 2006.

Modernite, Savaş, Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme alt başlığı ile yayınlanan ***Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler***, yazarın Wageningen Üniversitesi'nde yaptığı doktora tezi çalışmasına dayanmaktadır. İmparatorluktan ulus devlete ve tüm Cumhuriyet tarihi boyunca süre gelen göç ve iskân olgusunun karşılaştırmalı, tarihsel ve sosyolojik bir analizini yapan kitap, devlet politikalarının geçmişe dönük yapısal kökenlerini açığa çıkarırken, yaşanan süreci modernleşme zemininde tartışıyor. 1990'lı yıllarda devletin, Kürt Hareketi ve kırsal alan arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlama noktasında, köy yakma ve boşaltma pratiğinin entelektüel ve kriminal altyapısı inceleniyor. Kitapta, ulusun modernleşmesi yeni toplum tahayyülü bağlamında inceleniyor. Devletin köy ile kurduğu/kuramadığı zayıf bağın ve uygulanamayan köy-kent, merkez-köy projelerinin gölgesinde zorunlu

göçün yarattığı etki irdeleniyor. Ayrıca, yazar bir mekân olarak "yurdun yeniden üretimi" ve "mekânın ulusal kılınması" için "yeniden iskân" kavramlarını ortaya atarak literatürü teorik açıdan da zenginleştirmiştir.

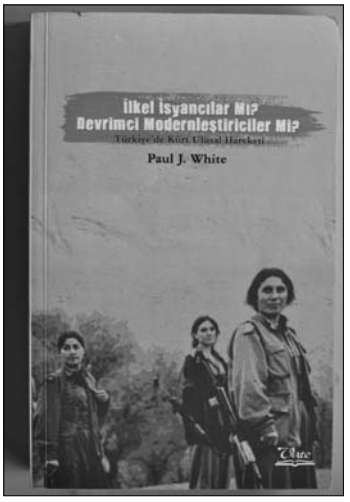

Paul J. White. ***İlkel isyancılar mı? Devrimci modernleştiriciler mi? Türkiye'nin Kürt Ulusal Hareketi,*** Vate Yayınları: İstanbul, 2012

Paul J. White, Türkiye'de gelişen Kürt hareketlerini *Kürtlerin kökeni, Kürt aşiretçiliği, PKK'nin toplumsal temeli* ve *Serhildan'dan ateşkese* gibi başlıklarla ele alıyor. PKK kronolojisi ve PKK "halk mahkemesi" gibi belgelerin de olduğu ve White'ın çerçevesini "Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi" olarak çizdiği bu çalışması, özellikle son 30 yılda Kuzey Kürdistan'da yaşanan savaşın temel dinamiklerini de kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Nicole F. Watts. ***Sandıkla Meydan Okumak***, Çev: Bilgesu Sümer. İletişim Yayınları: İstanbul, 2014.

Türkiye'de Kürtlerin Siyasi Yolculuğu alt başlığı ile yayınlanan kitap, resmî siyasal mekânların Kürt aktivizminin ve mücadelesinin açıkça vuku bulduğu alanlara dönüşmesi üzerine odaklanıyor. Kitapta bu durumun nasıl ve neden oluştuğu incelenirken bir yandan da radikal ve hatta devrimci talepleri gerçekleştirmek için devletin inşa ettiği meşru çerçeveleri kullanmaya çalışmanın getirdiği olanak ve kısıtlamalar ele alınıyor. Sistem dışı kimliğini sürdürmek ve sistemin olanaklarından faydalanmak için Kürt seçilmişlerinin ve parti yöneticilerinin, Türk devlet kurumlarının güvenlik, kimlik ve temsiliyet anlatılarına meydan okuyan, rakip bir "yönetimsellik" ve Kuzey Kürdistan'daki kent ve kasabalarda yeni bir kolektif Kürt öznesi inşa etmeye çalıştığı öne sürülüyor. Bu durumun, silahlı mücadelenin giremediği legal alanların siyasal partiler üzerinden yeni formlar üreterek harekete esneklik kazandırdığının altı çiziliyor.

Ferhat Parlak. ***Şehitler Şehri Silvan,*** Yayınevi Yok, 2014.

İlk baskısı 2004'te yayınlanan *Şehitler Şehri Silvan*'ın yazarı Yaşar Parlak, kitabı basıldıktan yaklaşık üç ay sonra tıpkı hikâyelerini yazdığı faili meçhul cinayetler gibi ensesinden bir kurşunla vurularak katledildi. Katledilişinden 10 yıl sonra oğlu Ferhat Parlak babasının yazmış olduğu Şehitler Şehri Silvan adlı kitabı genişleterek ikinci baskısını yayınladı. Kitabın ilk dört bölümünde 90'lı yıllar boyunca özellikle Kürdistan'da yaşanan savaşta devletin kullandığı bazı özel harp stratejileri inceleniyor. Sonraki bölümlerde ise Silvan'da 90'lı yıllar boyunca yüzlerce faili meçhul cinayet işlendiği belirtiliyor ve bazılarının hikâyeleri aktarılıyor. Kitap, Kürdistan'daki faili meçhul cinayetlere kurban gidenlerin yakınlarının tanıklıklarına da başvurularak yazılan metinleri de içeriyor ve bu bağlamda 90'lara dair önemli bilgiler veriyor.

Av. Metin Can, Dr. Hasan Kaya, Kemal Kılıç, Cemal Akar, Mehmet Sincar ve Av. Şevket Epözdemir. ***Yakılan Köylerden Bir Kesit (İHD 1993 Raporu)***, İnsan Hakları Derneği Yayınları: İstanbul, 1993.

1986 yılından beri faaliyet gösteren İnsan Hakları Derneği'nin "*Yakılan Köylerden Bir Kesit*" başlığıyla 1993 yılında yayınlamış olduğu rapor, Kürdistan'da 90'lı yıllar boyunca yaşanan savaşın şiddetini somut verilerle gözler önüne seriyor. Altı temel bölümden oluşan raporda; *Lice'nin yerle bir edilmesi ve hasar tespiti*, *Mehmet Sincar'ın katli*, *14 Ağustos Digor katliamı* ve *1993 yılı kontrgerilla bilançosu* gibi başlıklar yer alıyor. Rapor ayrıca 93 yılı boyunca saldırıya uğrayan kamu emekçilerinin ve 1993 yılı boyunca yakılan ve boşaltılan köylerin il ve ilçelere göre detaylı listelerini içeriyor. Raporda aynı zamanda 90'lı yıllar boyunca Kürdistan'da yoğun bir şekilde sürdürülen savaşa devlet tarafından harcanan kaynakların miktarı ve 1993 yılında PKK'nin ilan ettiği ateşkesin tanınmaması sonucunda gelişen olayların kronolojik bir özeti de yer alıyor.

Özgür Sevgi Göral, Ayhan Işık ve Özlem Kaya. ***Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler,*** Hakikat Adalet Hafıza Merkezi Yayınları: İstanbul, 2013.

Şırnak ve İstanbul'daki 69 kayıp hakkında, 86 kayıp yakınıyla yapılan derinlemesine görüşmenin yer aldığı "konuşulmayan gerçekler"e dair hazırlanan rapor, 90'ları anlayabilmek için yüzleşmenin önemini ortaya koyuyor. *Zorla kaybetmenin tanımı, Devletin zorla kaybetmeye ilişkin repertuarı* ve *Kayıp yakınlarının deneyimleri* gibi başlıklardan oluşan bu rapor Hakikat Adalet Hafıza Merkezi'nin kesinleştirdiği kaybedilenler listesi gibi belgelerin de yer aldığı önemli bir kaynaktır.

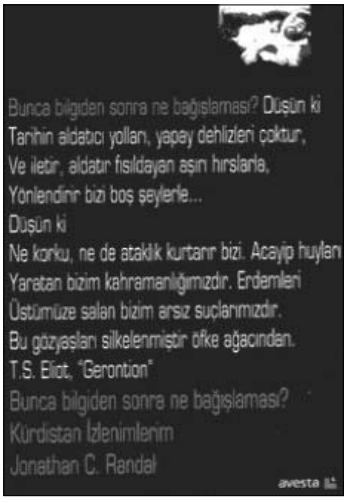

Jonathan C. Randal. ***Bunca Bilgiden Sonra Ne Bağışlaması \ Kürdistan İzlenimlerim***, Avesta yayınları: İstanbul, 2002.

Kitap, 90'lı yıllarda İran, İsrail, Türkiye, Lübnan ve Irak'ta gazetecilik yapan Washington Post Gazetesi savaş muhabiri Jonathan C. Randal'ın Kürdistan izlenimlerinden oluşmaktadır. Yaklaşık 10 yıl kadar Kürtler ve Kürt meselesi üzerine çalışan ve haberler yapan Randal çeşitli çevrelerle olan iletişimi sayesinde meseleyi farklı boyutlarıyla ele alma olanağı bulmuş. Kürdistan'da çalıştığı sürede çeşitli diplomatlar, politikacılar, savaşçılar ve gazetecilerle ilişkiler kuran Randal, çalışmasında tarihsel arka planıyla da güçlendirilmiş Kürdistan gerçekliğini ortaya koyuyor. Çıkmasının hemen ardından, İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) Cumhuriyet Başsavcılığı'nın "bölücülük propagandası yapıldığı" gerekçesiyle toplatılması için yaptığı başvuru kabul edilmiş ve kitap toplatılarak yayıncısına da ağır para cezası verilmiştir.

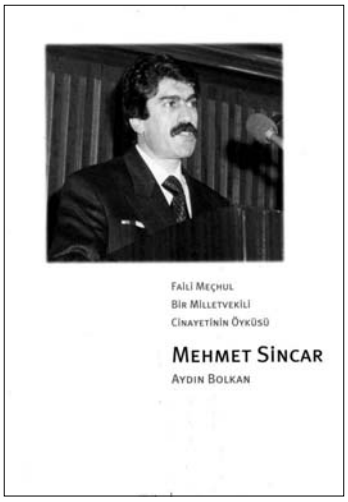

Aydın Bolkan. ***Faili Meçhul Bir Milletvekili Cinayetinin Öyküsü-Mehmet Sincar,*** Aram Yayınları: İstanbul, 2005.

1990'lı yıllarda Kürtlere karşı asimilasyon, inkâr ve yok etme politikalarının bir parçası olarak binlerce faili meçhul cinayet işlendi. Gazeteciler, belediye başkanları, köylüler ve parti çalışanları gibi toplumun her kesiminden insanı hedef alan "karanlık güçler", 1993 yılında faili meçhul cinayetleri soruşturmak için Batman'a giden DEP milletvekili Mehmet Sincar'ı da katletti. Aydın Bolkan bu kitabında 90'larda işlenen binlerce faili meçhul cinayetten biri olan Mehmet Sincar'ın katledilişini anlatıyor.

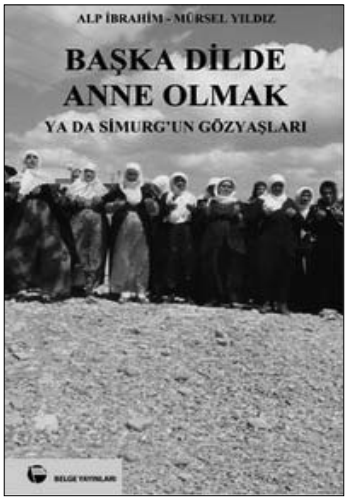

Alp İbrahim ve Mürsel Yıldız. ***Başka Dilde Anne Olmak***, Goran Yayınları: İstanbul, 2014.

PKK saflarında yaşamını yitirmiş gerillaların anneleri ile yapılan sözlü tarih görüşmelerine dayanan kitap, geride kalanların acılarına, mücadelelerine ve gelecek tahayyüllerine odaklanıyor. Zorunlu göç sonrası Adana'ya yerleşen, Kürdistan taşrasından ve Diyarbakır'dan barış anneleri ile yapılan görüşmeler üzerinden; annelerin yaşadıkları mekânın politik iklimi ile anlatıları arasındaki farklılaşmaların anlaşılması hedeflenmiş. Kitapta bugüne kadar sesi hiç duyulmayanların yanı sıra, dört çocuğunu PKK mücadelesinde yitirmiş Sakine Ana gibi tanınmış kadınların da anlatıları yer alıyor.

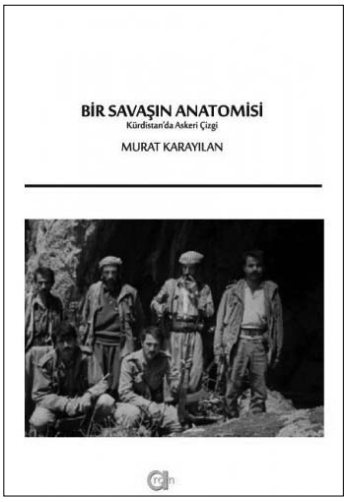

Murat Karayılan. ***Bir Savasın Anatomisi-Kürdistan'da Askeri Çizgi***, Mezopotamya Yayınları: İstanbul, 2011.

Murat Karayılan, bu çalışmasında PKK'nin kuruluşundan günümüze kadar süregelen askeri çizgisinin dönüşümünü anlatıyor. Özellikle 90'lı yıllardaki yoğun savaş sürecinde gerillanın askerî alandaki stratejik dönüşümlerinin ayrıntılı olarak işlendiği kitap, aynı zamanda PKK'nin doksanlardaki savaş pratiğini öz eleştirel bir perspektifle ele alması açısından da son derece önemli.

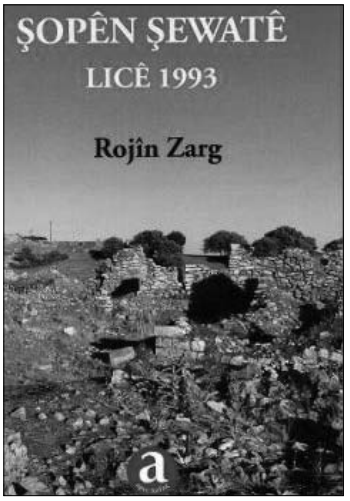

Rojin Zarg. ***Şopên Şewatê***, ***Licê 1993***, J&J, 2014.

Liceli olan Rojîn Zarg, Şopên Şewatê (Yangın İzleri) başlıklı çalışmasında, 1993 yılında devlet güçleri tarafından neredeyse tamamen yakılan Lice'nin merkezinde yaşanan trajediyi aktarıyor. Yazarın Lice'in merkezinden ve köylerinden tanıklarla yaptığı görüşmelere dayanarak hazırladığı kitapta, devletin doksanlı yıllardaki olağanüstü hal rejiminin birincil uygulama laboratuvarı olan Lice'deki baskı ve şiddetin izi sürülüyor.

Av. Eren Keskin ve Leman Yurtsever. ***Hepsi Gerçek***: ***Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet***, Punto: İstanbul, 2006.

Eren Keskin ve birkaç avukat arkadaşının 1997 kurduğu Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu'nun on yıllık çalışması *Hepsi Gerçek*: *Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet* isimli kitapta derlenmiş. Kitapta bir savaş suçu olarak konumlandırılan kadınlara yönelik cinsel şiddet ve işkence; hukuk, psikoloji ve tıp gibi farklı

disiplinler açısından incelenerek Eren Keskin, Leman Yurtsever, Müjgan Arpat, Hülya Irmak ve Uta Kempen gibi aktivist, araştırmacı ve bilim insanları tarafından tüm boyutlarıyla ele alınıyor. Cinsel şiddete uğramış ancak dâhil oldukları sol/sosyalist örgütlenmeler içinde dahi etkili olan ataerkil toplumsal anlayışın dayatmaları dolayısıyla bunu ifade edemeyen kadınlara kendilerini nasıl ifade edebilecekleri gösteriliyor. Kitap geniş bir yelpazede ve farklı açılardan kadına yönelik şiddet ve mevzuata ilişkin bilgileri, gözaltında cinsel taciz ve tecavüze dair bireysel tanıklıkları, kadınlara yönelik devlet kaynaklı cinsel şiddet konulu seminer notlarını, KAMER'in kadına yönelik şiddete karşı çalışmalarını, gerçek hikâyelerden kesitleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarından örnekleri, köşe yazılarını, konuyla ilgili gazete ve internet haberlerini ve belgeleri içeriyor.

Özetler

Qırıx: Di Diyarbekira salên 90'î de Têkoşîna Netewî ya Gelê Kurd, Zayenda Civakî û "Rapsodiyek Paşpêkî" ya li ser Jiyana Rojane

Serap Ruken Şengül

Rêze Karîkatur Qirixê ku di destpêka salên 90'î de dest bi weşanê kir, di nav berhemên çandî yên Kurdan ên hevdem de xwediyê cihekî xweser e. Lewre ji tevgera dîrokî an jî herikîna teolojîk a têkoşîna netewî ya serdemê wêdetir li ser derfet û tengiyên wê rawestiyaye. Ev nivîs lê dikole ka çawa Qirix vê pêvajoya têkoşînê, mîzahê, tecrubeyên Kurdbûnê yên rojane yên Diyarbekira salên 90'î wekî alavên dîtin û veguhastinê bi kar tîne û wan dinyewî dike. Ez wisa bawer dikim ku di van deman de kuliyata li ser salên 90'î pêk tê ne tenê di navbera vegotina dewleta Tirk û tevgera Kurd de, di heman deme de di navbera rûxana şer û afirîneriya berxwedanê, berxwedan û serî tewandinê an jî lehengî û qeydên mexdûriyê de bi awayekî ne domdar dirûv digire, Qirix tam di vê peywendiyê de fersendeke girîng dide me ku em ji rastiya dinyewî ya pirjimarî ya têkoşîna Kurdan a salên 90'î fam bikin.

Qırıx: An "Inverted Rhapsody" on Kurdish National Struggle, Gender and Everyday Life in Diyarbakır

Serap Ruken Şengül

Begun publication in the early 1990s, the comic series *Qırıx* had a unique place among its contemporary Kurdish cultural productions with central attention to the everyday possibilities and predicaments of the national

struggle of the era. This essay explores how *Qırıx* worlded this struggle in the comic space, wielding humor as a venue to read and write about its everyday experiences in the 1990s' Diyarbakir. I argue that the strip's driving occupation with ambiguity by means of parody allowed for the temporizing and proliferation of a more immanent and inhabitable facticity of a struggling Kurdishness in this time-space than was allowed by the teleological orientation and structuring binaries of the formal discourse of the national revolutionary process. In this parlance, I hold that in this period wherein the debates about the process of the 1990s in Turkish Kurdistan as a recent past are characterized by a discontinuity not only between the Turkish state discourse and the Kurdish movement, but also among the registers of the "destruction of war and revival by resistance," "revolt and submission" or "heroism and victimhood," *Qırıx* offers a fertile opportunity to capture the multiplicious earthly realities of the Kurdish struggle of the era.

Şer û Bîr : Wekî Fenomena Wendakirinê ya Salên 90'î Torosa Spî

Adnan Çelik

Salên 90'î serdema şerê qirêjî bû ku li Kurdistan'a Bakur tundiya dewletê gihaştibû asta herî bilind; kuştinên kiryar nediyar û wendakirinên bi zorê berbelav bûbû. Em dibînin ku obje, imaj û sembolên ku di çalakiyên hunerî û lîteratura şahidiyê de tên bikaranîn taybetiya serdemê ya xweser nişan didin. Ev objeyên ku bûn nîşandarên sembolîk ên serdemê tiştên ku di bîra kolektif a şerê li Kurdistanê hêwirîn temsîl dikin. Ev obje, îmaj û sembolên ku salên 90'î bi bîr dixin her daîm pêkutî, tundî, û mêjûya berxwedanê tîne bîra mirovên ku li Kurdistanê dijîn. Torosên Spî ku yek ji objeyên girîng ên şer in ne tene ji aliyê kesên ku şahidiya şer kiriye di heman deme de di qadên wekî sînema, wêje, şano û hunerên rojaneyî de jî bi firehî bûn mijar, lewre jî veguherîn fenomena salên 90'î. Torosa Spî ku bi şerê qirêjî yê ji aliye pêkhateyên kontgerilla wekî JITEM'ê tê meşandin ve bûye yek, bûye semboleke ku tundiya dewletê ya salên 90'î dinimîne.

War and Memory: "The White Toros" as a Phenomenon of Enforced Disappearances During the 1990s

Adnan Çelik

The 1990s mark a dirty war during which the state violence reached its peak in the Northern Kurdistan; and the enforced disappearances as well as the extrajudicial killings became widespread. We see the use of several objects, images and symbols that are characteristic of the period in the witnessing literature and art events where the artists, eyewitnesses and writers focus on the 1990s. These objects that are transformed into

the symbolic signifiers of that period virtually represent the collective memory of the war in Kurdistan. These objects, images and symbols that represent or signify the 1990s remind the peoples of Kurdistan a history of domination, violence and resistance. Renault brand "white Toros" cars hold on to the collective memory of this dirty war in Kurdistan. These cars are not only remembered by the people who witnessed the war, but also the works of cinema, theater, literature and contemporary art that focus on the period explicitly use them. By this way, they turn it into a phenomenon of the 1990s. The white Toros, associated with the dirty war, which is organized by the paramilitary forces like the JITEM, became a symbol through which the state violence found its expression.

Di Tevgera Azadiyê ya Kurdan de Berxwedana Jinan

Ruken Alp

Jinên Kurd nêçar bûn ku li gel şêweyên raman û çalakiyên ku ji avahiya pederşahî ya civaka Kurd pêk tê, li hember astengên girêdayî mercên çînî, zimanî û perwerdehî yên di nav netew-dewleta Tirk de jî têbikoşin. Li gel vê yeke jî jinên Kurd berxwedanek pêk anîn ku di nav têkoşînên cîhanê de yek ji yên herî girîng bû û di heman demê de di peywendiya azadiya jinan de jî deskeftiyên girîng bi dest xistin. Dema mirov ji aliyê Rojhilata Navîn jî li mijarê binêre, tê dibîne ku tevger di mijara mafên jinan de gihaştiye asteke "bêhempa". Ez ê di vê gotarê de li Tevgera Jinên Kurd bikolim û bi taybetî di peywenda salên 90'î de û ji ser pratîka gerilla ku ji aliye femînîstên Tirk û Akademiya Tirk ve nayê dîtin ve li mijarê binerim. Ez ê li ser rawestim, ka li gel tundiya dewletê, fama pederşahî ya di navbera tevgera Kurd û jiyana Kurdan a civakî de bandoreke çawa li pratîkên gerilla û têkoşîna jinên Kurd dike.

Women's Resistance In The Kurdish Liberation Movement

Ruken Alp

The Kurdish women are subject to the obstacles based on the problems of education, language and socio-economic class in the Turkish nation state as well as the forms of thought and action that stem from the patriarchal structure of the Kurdish society. In spite of these problems and obstacles, the Kurdish women became the agents of one of the most prominent and leading 'women resistance movement' of the world. Thus they acquired significant gains in terms of the freedom of women. From a Middle Eastern perspective, it is obvious that the Kurdish Women's Movement has a "unique" place in terms of the women's rights and freedoms. In this article, I attempt to analyze the Kurdish Women's Movement with a focus on the 1990s and specifically focus on the guerilla practices, a domain of

knowledge that is consciously ignored by the Turkish feminists and the academy in Turkey. Furthermore, I will focus on the effects of the state violence and the patriarchy rooted in the Kurdish social life as well as the Kurdish movement on the guerilla practices and their reflections on the struggle of the Kurdish women.

Di Sendîkayên Cemawerî de Damezirandina Têkiliya Çînê û Etnîsîtê : Kedkarên Welatparêz

Kiraz Özdoğan

Ev xebat, der barê pêvajoya damezrandina Kedkarên Welatparêz û karûbarên wan ên di salên 1990'î de ye ku kadroyên wê, hem nasnameya kurd hem jî nasnameya çînî esas girtine û bi giranî di nav sendîkayan de, bi taybetî jî di nav sendîkayên cemawerî de xwe birêxistin kirine. Li vir tevlîbûna Kedkarên Welatparêz, a di dawiya salên 1980'yî de, ya li nav têkoşîna kedkaran, cih girtina wan a damezirandina KESK'ê, damezirandina wan a Kedkarên Wlelatparêz, de zextên dewletê yê'li ser wan, nêrîna wan a der barê tekoşîna sendîkayê û xeynî sektora cemaweriyê hewldanên rêxistinbûnê dê werin nîqaşkirin. Dê were îdîa kirin ku Kedkarên Welatparêz, ji lihevkirina qada tekoşîna tevgera etnîk û kedkarên cemawerî derketiye holê û rêxistîbûneke ku di van her du qadan de pêşveçûyî ye, ev qada li hev kirinê jî ne kedkarên Kurd ên feqîr, kedkarên ku di sektora formal de dixebitin û xweyê ewlayiya kar in dihewîne.

Construction of a Relation between Ethnicity and Class in Public-Sector Trade Unions: The Patriotic Laborers

Kiraz Özdoğan

This study is about the construction and activities of the Patriotic Laborers (Yurtsever Emekçiler) in the 1990s. Organizing especially in the public-sector trade unions, cadres of the Patriotic Laborers embraced Kurdish and class identity. This paper will analyze the participation of the Patriotic Laborers in the struggle of public sector laborers, their understanding of union struggle, their attempts to organize out of public sector and state oppression. I argue that the Patriotic Laborers emerged and developed in the intersection of ethnic movement and public sector laborers' struggle and this intersection does not involve poor Kurdish laborers rather it involves laborers working in formal sectors with social security.

Li ser Koça bi Darê Zorê û Vegera li Gundan a li Kurdistana Bakur Perspektîfên Nû

Joost Jongerden

Rûxan û şewitandina bi hezaran heremên çolterî ya ji aliyê artêşa Tirk û hêzên nîv-leşkerî û koça hezaran gundiyên Kurd a bi darê zorê mîrateyeke giran a civakî, siyasî û aborî hişt. Tevî ku gelek tişt li ser koça bi darê zorê û valakirina gundan hatibe gotin jî, hêj gelek mijar nehatine zelalkirin. Di vê gotarê de ez ê li ser mijarên civak-aborî û demografîk nîqaşê bikim ku dema em li ser vegera li gundan diaxivin divê em bala xwe bidinê. Pê ve girêdayî, ez ê nêziktedayina "maf" (vegotina mafê vegerê) bikim pirsgirêk ku ev vegotin kesên ku ji cihê xwe bûne naparêze bes wan radestî dewletê dike. Ya girîng ew e ku perspektîfên nû bên afirandin, di peywendiya dewletê û mafan de ji bo çareseriyê raman û nêzîkahiyên nû û çareseriyên nû hewce ne.

New perspectives on Forced Migration and Return to Village in Kurdistan-Turkey

Joost Jongerden

The destruction and burning of thousands of rural settlements by the Turkish army and paramilitary forces and the forced migration of hundred thousands, if not millions of (mostly) Kurdish villagers has left a heavy legacy, socially, politically, and economically. Though much has been said about forced migration and the underlying village evacuation and destruction, several issues remain unclear or undisclosed. In this article I will discuss socio-economic and demographic issues we should take into consideration when talking about return and return-to-village programs. Related to this, I will problematize the 'rights' approach (right-to-return discourse), which, as I will argue, does not protect and empower displaced persons, but surrenders them to the state. The challenge is to create new perspectives, new ideas, new approaches to and maybe new solutions for a pressing problem that has not been properly faced within the context of the state and rights over the last few decades.